

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban

ERDÉLYI
MÚZEUM
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

290

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

HIVATALNOK ÉRTELMISÉG A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN ÉS A
MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

I.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

290

ISSN 2068-309X

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

290

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG
A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN
ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
I.

Szerkesztette
BOGDÁNDI ZSOLT, FEJÉR TAMÁS és JAKÓ KLÁRA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Kolozsvár–Budapest, 2020

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

© Szerkesztők és szerzők, 2020

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA
FODOR PÁL, MOLNÁR ANTAL

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

AMBRUS ENIKŐ

A borítón: Magyarország térképe Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum* (Antverpiae, 1570.) című atlaszából.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar

Királyságban / Szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás és Jakó

Klára. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapest :

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-154-1

ISBN 978-963-416-224-7

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Fejér, Tamás (ed.)

III. Jakó, Klára (ed.)

2

DOI: 10.36240/etf-290

TARTALOM

Előszó.....	7
BOGDÁNDI ZSOLT:	
A fejedelmi tábla 16. századi ülnökeiről.....	9
DÁNÉ VERONKA:	
A Rákócziak cubiculariusai	25
FAZEKAS ISTVÁN:	
Állami alkalmazott – magánalkalmazott. A magyar udvari kancellária tisztviselői a 16–17. században.....	41
FEJÉR TAMÁS:	
A fejedelmi kancellária személyzete Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. november–1600. szeptember).....	55
GÁLFI EMŐKE:	
A gyulafehérvári bíró háza és trogiri Lodi Simon.....	89
H. NÉMETH ISTVÁN:	
Egy változó világ városvezetői.....	99
JAKÓ KLÁRA:	
Vitéz László: havasalföldi vajdai secretarius a Thurzók környezetéből?	123
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA:	
„A fejedelemasszony... kedves és jó szolgálja lött volna”. Bálpatak János karrierje Lorántffy Zsuzsanna udvarában (1630–1645)	145
KENYERES ISTVÁN:	
Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján	157

TARTALOM

SZALAI ÁGNES:

A Besztercei kerület dézsmaadminisztrációjának vázlata
a 17. század első felében (1613–1657)187

VERES TÜNDE:

Draheim Vilmos felemelkedése és bukása209

Rövidítések jegyzéke231

A kötet szerzői239

ELŐSZÓ

Jelen kiadvány az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézete által 2018. október 18–19-én Budapesten szervezett *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza.

A 2015-ben első alkalommal, akkor még *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* címmel Kolozsváron megrendezett műhely-konferencia időközben konferenciasorozattá bővült, a harmadik ülészaktól kezdve pedig kiterjesztette érdeklődését a kora újkori Magyar Királyság hivatalnokrétegére is. Ennek megfelelően a budapesti tanácskozáson bemutatott előadások már hozzávetőleg azonos arányban vizsgálták az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság 16–17. századi hivatalnok értelmiségét. A konferencia tematikájának a kibővítése igen tanulságosnak bizonyult, ugyanis – bár az előadások egymástól látszólag távol eső kérdésköröket dolgoztak fel – a hozzávetőleg azonos szempontok szerinti vizsgálatok eredményei és az alkalmazott módszerek egyaránt hasznosíthatók mind a királyság-, mind a fejedelemségbeli hivatalok, valamint az azokat működtető személyek vagy személycsoportok kutatásában. Ezek a tanulságok tehát ismét ráirányítják a figyelmünket arra, hogy mennyire fontos a magyar történettudománynak a kutatási témák és az azokon dolgozó szakemberek földrajzi értelemben vett meghatározottságától független együttművelése és egységes szemlélete.

Az e kötetben közölt, széles körű levéltári kutatásokon alapuló írások elsősorban az archontológia és a prozopográfia irányából közelítik meg a hivatalnok értelmiség meglehetősen összetett, az esetek többségében minden kutatási előzmény nélküli kérdéskörének a vizsgálatát. Ugyanakkor a szerzők a zömükben új információk feltárása mellett fokozott figyelmet

fordítanak a szakirodalomban meggyökeresedett téves nézetek, pontatlanságok korrigálására is. A tanulmányok tehát e tekintetben (is) szorosan kapcsolódnak a már említett kolozsvári konferencia 2017-ben megjelent anyagához, amely kedvező visszhangra talált a szakmai körökben. Következésképpen úgy gondoljuk, hogy érdemes lesz a jövőben is erőfeszítéseket tenni a rendezvénysorozat folytatására és az elhangzott előadások közzétételére, annál is inkább, mivel hasonló tematikájú konferenciák szervezését és kiadványok megjelentetését még a szűkebb szakmai közegek is igen ritkán vállalják fel.

Mind a konferenciasorozat, mind a kiadvány létrejötte az EME Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézete közötti szoros, 2013-ban intézményesített együttműködési kapcsolatok eredménye, melyek fenntartását az EME Kutatóintézetében folyó történeti kutatásoknak a magyar történettudományba való hatékony integrálódásának zálogaként tartjuk számon.

2020. április 28.

A szerkesztők

BOGDÁNDI ZSOLT

A FEJEDELMI TÁBLA 16. SZÁZADI ÜLNÖKEIRŐL

Erdélyben és a hozzá csatolt magyarországi részeken Izabella és János Zsigmond Lengyelországból való visszatérése után, 1556 végétől vette kezdetét az új államszervezet kiépítése, az igazságszolgáltatást is ekkor szervezték újra. Az ekkor felállított új intézményeket, így a kúriai bíróság szerepét betöltő királyi táblát is olyan jogtudó hivatalnokokra kellett bízni, akik alaposan ismerték mindhárom erdélyi nemzet és a partiumi nemesség joggyakorlatát. A következőkben – a források adta lehetőségek mértékében – arra próbálunk fényt deríteni, hogy az ítélmesterek és a jogügyigazgatók mellett a táblai személyzetet alkotó hites ülnökök miként kerültek hivatalukba, milyen feladatokkal járt e tisztség, és kiket tartottak érdemesnek annak viselésére. Amennyire felhasznált forrásaink lehetővé teszik, kísérletet teszünk e hivatalnokréteg elemzésére is, de összesen 36 személyről lévén szó, ezúttal pályájuk részletesebb bemutatásától, vagyoni helyzetük elemzésétől eltekintünk, és csupán névjegyzékük közlésére szorítkozunk. A jóval nagyobb terjedelmű ülnöki prozopográfiát az életrajzok részleteivel egy másik alkalommal, külön kiadványban áll szándékunkban közzétenni.

Kiindulópontként a Trócsányi Zsolt által összeállított jegyzék¹ és az ennek alapján megfogalmazott következtetések szolgáltak, ehhez gyűjtöttük össze az *assessor*okra vonatkozó adatokat a számunkra elérhető levéltári anyagból. E munka során átnéztük az erdélyi hiteleshelyi levéltárak mellett a Kolozsváron levő és hozzáférhető családi levéltárakat, illetve az Országos Levéltárban őrzött családi archívumok erdélyi vonatkozású anyagának tekintélyes részét. A kutatás folyamán megállapíthattuk, hogy a 16. század második felének okleveles anyagában lényegesen nehezebb ülnököt azonosítani, mint például kancelláriai íródeákat. A különféle pa-

¹ Trócsányi: *Központi kormányzat* 359–361.

rancslevelek ugyanis gyakran sorolják fel a nagyobb vagy kisebb, esetleg mindkét kancellária íródeákjait, de meglehetősen ritkán fordul elő, hogy ülnököt menesztjenek egy-egy bírói parancs végrehajtására. Ez a helyzet vélhetően a táblai bírászkodásban való elfoglaltságukkal is magyarázható: ha minden rendi nemzet (erdélyi nemesség, partiumi nemesség, székelyek) terminusát megtartották,² akkor a nemzetenként két, tehát összesen hat törvényszak mellett kevés idejük maradhatott fogott bírászkodásra vagy parancsok végrehajtására. Fejér Tamás még a fejedelmi titkárok archontológiájának összeállításánál is nehezebb vállalkozásnak tartja a táblai ülnökök működési idejének pontos megállapítását, minthogy „annyira esetlegesen tűnnek fel e tisztség viselői a forrásokban”.³ Ezen esetlegesség mellett van még néhány más bizonytalansági tényező is, melyekkel e tisztség tárgyalásakor számolnunk kell. Az első kérdés leginkább a táblai szervezet felállításának kezdeti időszakában azzal kapcsolatban merül fel, hogy mennyire tekinthető az ülnökség állandó hivatalnak, nem alkalmi megbízások szabták-e meg az ítélőszék összetételét? Gyanúra ad okot egyrészt az, hogy az 1550-es évek végén és a következő évtized elején egy-egy ülnökre vonatkozóan csupán egy adattal rendelkezünk (például Bolyai Ádám, Cserényi István, Fáncsi János vagy Gyulai Mihály), másrészt azt is tudjuk, hogy a bírói tanácsot olykor – a székelyek ügyében történő bírászkodáskor forrásokkal adatolhatóan – más előkelőkkel egészítették ki, akiket szintén ülnököknek neveztek, mint ahogy az adott esetben azok is voltak.⁴ A tábla ily módon való kiegészítését – legalábbis az utóbbi esetekben – vélhetően az magyarázza, hogy az ülnökök között nem akadt olyan, aki a székelyek jogszokásait kellő módon ismerje. Ezeket a névtelenül maradt, alkalmi székely ülnököket listánkon nem szerepeltethettük, de nem vettük fel azokat sem, akik hivatali karrierjük során viselték az erdélyi

² A terminusok tartásának rendjéről lásd Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok*. A felsorolásból kimaradt szászok fellebbezett pereit az országgyűlések idején a tábla ítélte meg, nekik külön törvényszakuk nem volt. Vö. Bogdándi Zsolt: *A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században*. Erdélyi Múzeum 81(2019). 1. sz. 21–33. (a továbbiakban Bogdándi: *A szászok*).

³ Fejér: *Királyfalvi János 75*.

⁴ 1560. szept. 29-én, a gyulafehérvári törvényszak 22. napján kelt oklevélben: „... instante scilicet termino celebrationis iudiciorum festi Nativitatis beatissimae virginis Mariae proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum Siculorum ab obitu serenissimi principis et domini domini Joannis eadem dei gratia regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. genitoris nostri observandissimi pie memoriae adiudicari solitae ex edicto nostro generaliter fuerant prorogatae, unacum nonnullis dominis, magistroque prothonotario et *potioribus Siculis*, sedis scilicet nostrae iudiciariae juratis assessoribus...”. MNL OL, Rhédey cs. lt., homoródszentpáli Kornis és rokon családok (P 1870), I. sor., 5. tétel, fol. 11. Vö. KvNLt, Torma cs. lt., nr. 196. fol. 3.

jogügyigazgatói tisztséget, és ebből adódóan szintén tagjai és így ülnökei voltak a táblának.⁵

A fejedelmi tábla ülnökeinek jegyzékét Trócsányi állította össze fentebb említett munkájában.⁶ A 16. századra 29 *assessor* nevét sorolta fel, de forrásainak ellenőrzése során kiderült, hogy e lista korszakunkra vonatkozó része gyakorlatilag használhatatlan az ülnöki hivatalnokréteg bemutatásához. Amellett, hogy gyűjtésünk alapján eddig 36 ülnököt sikerült azonosítani az 1557–1600 közötti időszakból, az általa 1547-re említett kilenc ülnök közül például mindegyik törlendő, mivel az idézett forrásban a parancslevelet környékbeli nemesekhez és valószínűleg két ítélőszéki jegyzőhöz, Petki Jánoshoz és Budai Jánoshoz intézték, *assessor*okról tehát nincs szó az oklevélben. Trócsányi kissé homályos megfogalmazása szerint „az első évtizedből (bizonyára az 1540-es évekről lehet szó – B. Zs.) egyetlen névsor ismeretes, arról is bizonytalan, hogy királyi vagy alhelytartói tábláról van-e szó – ha ugyan a kettő nem volt azonos”.⁷ A jegyzék alapján a fenti állítás az alábbiakra vonatkozhatott: Bessenyoí János, Béli Pál, Budai János, Daczó Bernát, Daczó Pál, Jankó György, Kálnoki Péter, Kornis Miklós és Petki János. E személyek – Jankó György kivételével, akinek nevénél az 1574-es évszám csakis elütés lehet, minthogy a fentiekkel együtt ugyanazon oklevélben szerepel – Trócsányi szerint mind 1547-ben viselték az *assessor*i tisztséget, és e minőségükben mindannyian a Brassó város levéltárában őrzött Stenner-gyűjtemény II. sorozata első kötetének a 137. számú oklevelében fordultak elő.⁸ Ezen jelzet alatt azonban Fráter Györgynek a huszad befizetéséről való 1548-ban kelt nyugtáját találjuk, az adatok tehát máshonnan származhattak. A forrás azonosítása érdekében átnéztük az említett gyűjtemény idézett kötetét, és a jelenlegi 133. jelzetű iratban, Mikola László alhelytartó 1547-ben kelt parancslevelében (melyet Fráter Györgynek ugyanabban az évben kelt helytartói oklevele foglalt keretbe) mindegyik fenti személyre rábukkantunk.⁹ Az oklevél szövegéből pedig egyértelműen kiderült, hogy Mikola utasítását nem ítélőszéki ülnökökhöz, hanem a fentebb említett környékbeli nemesekhez, illetve a névsor végén feltűnő ítélőszéki jegyző(k?)höz („... Joanni Pethky de Ders, alteri Joanni Bwday sedis nostrae judicariae notariis”) intézte. Itt jegyezzük meg, hogy más forrás hiányában Petki János jegyzőségét akár kérdésesnek is tekinthetjük, de Budai János több oklevélben is a helytartói ítélőszék jegyzője-

⁵ Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi és a partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében*. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkor Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek 287). 13–14. (a továbbiakban Bogdándi: *Jogügyigazgatók*).

⁶ Trócsányi: *Központi kormányzat* 359–361.

⁷ Uo. 358–359.

⁸ Uo. 378–379. (82., 85., 90., 92., 95., 115., 122. jegyzetek).

⁹ BrNLT, Brassó v. lt., Stenner-gyűjt., II. sor., nr. 133.

ként szerepel.¹⁰ Vélhetően ez utóbbi – jóval később valóban *assessors*ágra emelkedő – személy feltűnése okozhatta a félreértést. A fentieket tehát az ülnökök névjegyzékéből törölhetjük, s így a Trócsányi által az 1556–1600 közötti időszakból ismert *assessorok* száma 20-ra, az azt megelőző, a jogszolgáltatás tekintetében is igen zavaros korszakban működőké pedig egyenesen nullára csökken. A kutatás jelenlegi állása szerint egyébként Fráter György és alhelytartói, illetve Izabella királyné bírói székének tagjait név szerint nem ismerjük, a rendszertelenül folyó törvénykezést vélhetően csak alkalmi *assessorok* biztosították.¹¹ Az adatok ilyen mértékű változása mellett – itt jegyezzük meg, hogy a négy, egyetemet járt ülnök közül Trócsányi egyikről sem tudott, következőképpen nem is kerültek fel a listájára¹² – érthető, hogy e hivatalnokréteg elemzése is az eddigiekhez képest más eredményeket hoz.

Az ülnökök kinevezése

De mit is jelentett a 16. század második felében a táblai ülnökség? A táblai bíraskodásban, a döntések meghozatalában a bírói tanács tagjaként az ülnökökre fontos, de források hiányában pontosan le nem írható szerep hárult. A *Tripartitum*hoz magyarázó indexet készítő Zoltay János, aki maga is ülnök volt, az *assessor* címszónál e hivatal viselőjét tanácsadónak nevezi, akit az ítélmesterek mellé neveznek ki az uralkodók, hogy azokat a peres ügyek megítélésében segítsék.¹³ Kinevezésüket tehát az 1580-as években készült kézirat szerzője már uralkodói hatáskörnek tekintette, ehhez képest a táblai szervezet létrehozását eldöntő, 1556. novemberi országgyűlés – középkori minta szerint – még ítélmesterek, ülnökök és jogügyigazgató választásáról döntött.¹⁴ Azt tudjuk, hogy az *assessorok* kiválasztása a középkorban a diétákon történt, az 1500. évi törvény szerint

¹⁰ Pl. 1546: SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1312. Vö. Albert Berger: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*. Aus dem Nachlaß hrsg. von Ernst Wagner. Köln–Wien 1986 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11/I). I. 1805. sz.; 1547: MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 12. tétel, nr. 5.; 1551: SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 597.

¹¹ Bogdándi Zsolt: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*. Történelmi Szemle 56(2014). 4. sz. 624–629.

¹² Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* 59–69.

¹³ „Assessor dicitur consultor, quem Princeps associat magistris prothonotariis ut ipsis in causae cognitione assideat et eos recte ad dicendam causam instruat.” Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézírata*. In: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 156. (39. jegyzet). (a továbbiakban Oborni: *Zoltay János*).

¹⁴ „... primum iudices, prothonotarii, assessores, director causarum, publicarum et fisci regii eligantur ac iudicia celebrantur sine intermissione in regno.” EOE II. 58.

három évre, mely leteltével újraválaszthatók voltak.¹⁵ Hivatalba kerülésükkor kötelesek voltak letenni az ország minden törvényhozójára kötelező esküt, melynek szövege nagy valószínűséggel korszakunkban sem sokat változott.¹⁶ Az ülnököknek országgyűlésen való megválasztására az 1556 utáni időszakból semmilyen adatunk nincs, így aligha tévedünk, ha az ő hivatalba állításuknál (is) a fejedelmeknek tulajdonítunk nagyobb vagy döntő szerepet. A rendek többnyire megelégedhettek azzal, hogy javaslatokat tegyenek, és kérik a tábla személyzetének a kiegészítését olyanokkal, „az kik tudósok deáki tudománban és az törvínben”,¹⁷ de akiknek a fizetése a fejedelemre, illetve kincstárára hárult. A helyzet valamennyire hasonlított a szekularizált hiteleshelyekéhez, minthogy a rendek azok esetében is gyakran kérték a megfelelő személyzet biztosítását, de annak kiválasztása és fizetése lényegében a fejedelmekre hárult.¹⁸

Az ülnöki jövedelmek

Az ülnöki *sallarium* mértékéről nincsenek adataink, de bizonyosak lehetünk abban, hogy meg sem közelítette a Mohács előtti királyi kúria tekintélyes főpapi, bárói vagy éppen köznemesi ülnökeinek fizetését.¹⁹ E meghatározhatatlan összeg kézbesítését az 1558. júniusi országgyűlés a rejtélyes, a forrásokban csak ez egyszer előforduló táblai „super intendens” feladatává tette, akinek a táblai jövedelmekből kellett az ülnökök egyezség szerinti fizetését törleszteni²⁰, és akit Benkő József – valószínűleg helyesen – a *fiscalis director*val azonosított.²¹ Erre utal az is, hogy 1584-ben már régi szokásnak tekintették, hogy a *director* és az ülnökök bérét a fent említett jövedelmekből, azaz a táblán kirótt bírságokból különítik el, az elmaradt összegek behajtását pedig maguk az *assessorok* és a *fiscalis director* erre rendelt emberei végezték.²² Itt jegyezzük meg, hogy perek tárgyalása során kiszabott bírságok egy részét – a majdani pernyertesnek jutó részt – adathatóan a *director* vette kézhez addig, amíg az ügyben megszületett a végleges döntés. Erre utal például az, hogy a Thoroczkayak

¹⁵ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 56.

¹⁶ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. II. 306. (a továbbiakban: DRH II.).

¹⁷ EOE III. 133.

¹⁸ Bogdándi: *Kolozsmonostori konvent* 19–33., 45–50.

¹⁹ A főpapi és bárói *assessorok* fizetése 700, a köznemesieké pedig évi 300 arany forintban volt meghatározva. Hajnik Imre: *i. m.* 56.

²⁰ EOE II. 97–98.

²¹ Benkő József: *Erdély*. Ford., bev. Szabó György. Sepsiszentgyörgy–Barót 2014. 233.

²² SzOKI IV. 93–94.

közötti osztályos perben, miután a felperes kérte az alperestől ama bírság letételét, mely utóbbit Dobszai István ítélmesternek a jószágok felosztásától való eltiltása és erőszakos visszaűzése miatt terhelte („onus violente repulsionis [...] deponi postulaverat”), az alperes ügyvédje az egész összeg letételére ígéretet tett, a felperest illető részt pedig a *director* kezéhez adta („partemque ipsius actricis manibus directoris nostri relinquerat”).²³ Úgyszintén egy másik, kolozsvári perben a városi esküdtek döntésével elégedetlen felperes a fejedelem elé vitte ügyét, ahol ügyvédje előadta, hogy a pert bizonyos okokból a szokott hat márka teher alatt le kívánja tenni, és ezt az összeget le is tette, az alperes részét pedig a *director* kezéhez adta („porcione inctae apud manus directoris nostri [...] relinquente”).²⁴ Ezekből a bírságösszegekből gyűlt össze tehát az ülnöki fizetés. E források alapján az *assessorok* bérezését eléggé bizonytalannak tekinthetjük, így nem csodálkozhatunk azon, hogy azt olykor más, könnyebben beszédhető jövedelmekkel egészítették ki. Erre több, konkrét példánk is van: 1566. március 18-án Mosdósi Ambrus tized-főárendátor saját kezű levelével tanúsította, hogy II. János választott király a dobokai Devecser birtoknak 39 forintot kitevő egész tizedét Frátai Gergely ülnöki salláriumára rendelte („in sallarium suum clementer deputavit”).²⁵ Két évvel később mindkét Devecsert a választott király ülnöki szolgálataiért 400 aranyforinton neki és *assessor* kollégájának, Tholdalagi Andrásnak inskribálta, és e jószágokba be is vezették őket.²⁶ Vélhetően szintén *assessori* tiszte okán kapta meg Zoltay János az aranyosszéki Mészkö és Sinfalva dézsmáját.²⁷

Az ülnökök létszáma

Az ülnökök létszámát Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatát bemutató művében – ellenőrizhetetlen források alapján – 5–14 fő között határozta meg.²⁸ 1557 júniusában valójában nyolc törvénytudó személyt rendeltek e tisztségre²⁹ – ekkor még az egyedüli erdélyi ítélmester mellé –, melyek közül legalább négynek kellett a tárgyalásokon jelen lenni.³⁰ Mindkét ítélmester hivatalba állítását követően már kilenc *assessor*t so-

²³ KvNLT, Thoroczky cs. lt., I. sor., nr. 84.

²⁴ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Colosiensis, fasc. 2. nr. 2. Hasonló példa: MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 2. nr. 2.

²⁵ KvNLT, Suky cs. lt., I. sor., nr. 226.

²⁶ KvNLT, Bánffy cs. lt., I. sor., nr. 51.

²⁷ Jakó: *Dézsmá* 70.

²⁸ Trócsányi: *Központi kormányzat* 358.

²⁹ EOE II. 82.

³⁰ Uo. 107.

rolnak fel egy 1561-ben kelt oklevélben,³¹ és ugyanennyien lehettek 1578-ban is, mivel az ítélőmesterekkel és a *directorral* együtt összesen 12 főnek kellett ellátnia a táblai bírászkodást.³² Forrásaink elemzése is arra utal, hogy ennyi fővel számolhatunk: 1570-ből nyolc nevet (Décsei Pál, Frátai Gergely, Nagy Menyhért, Romhányi Ferenc, Sombori László, Szegedi György, Tholdalagi András, Tomori Kristóf), 1585-ből pedig hatot (Cseffei János, Gerendi János, Henter Benedek, Kálnoki Bálint, Valkai András, Zoltay János) sikerült azonosítanunk, de csupán egy-két évnvi adat hiányzik, hogy a lista kilencfősre bővüljön. Feltűnő viszont a létszám drasztikus csökkenése az 1590-es évek második felében, 1595-ből például csak négy (Kakas István, Kálnoki Bálint, Kolozsvári Márton, Zoltay János) ülnököt találtunk. Ez a jelenség valószínűleg az 1592. évet követő törvénykezési szünettel magyarázható, amikor a nyolcados terminusok tartása bizonytalan okokból elmaradt, és párhuzamba hozható az ítélőszéki jegyzők létszámának a csökkenésével. A táblai bírászkodás viszont akkor is folyt, ha az ülnökök nem voltak teljes számban jelen; későbbi, 17. század eleji adat szerint elégséges volt, ha a fejedelmi ítélőszék tagjai közül a *praesidens*, a két ítélőmester, a *director* és legalább két ülnök jelen volt, mert így „*principaliora membra tabulae adsunt, dimidio plus, felenel teob*”.³³

Az ülnöki „munkakör”

A táblai bírászkodásban és vélhetően a legfelső bírói fórumnak számító személyes jelenléti bíróságon is a jogi szakértelmet az ítélőmesterek mellett az ülnökök képviselték. Annak ellenére, hogy a személyes jelenlét bíróságán csupán egy, 1592 márciusára keltezett formuláskönyvi bejegyzés utal – a tanácsurak, törvénytudók, a tábla elnöke és az ítélőmesterek mellett – az ülnökökre,³⁴ talán nem tévedünk, ha a legfelső bíróságot alkotó tanácsurak mellett gyakran előforduló „törvénytudók” megnevezés mögött is azokat az *assessorokat* sejtjük, akik már korábban részt vettek a perek tárgyalásában, ismerték az ügyek előzményeit, és így döntést is hozhattak azokban. Az ülnökök és az ítélőmesterek jogi tanáccsal is elláthatták az erre rászoruló pereseket, befolyásos ügyfelek esetén a fejedelem is utasíthatta őket erre. Erre példaként Haller Gábornak Báthory Kristóf vajdához intézett levelét hozhatjuk fel: „Az Nagysagod hozzánk valo kegielmesseget tellies eletwnkben meg wgiekezzwk zolgalni mint kegielmes

³¹ KvNLt, Kolozsvár v. lt., A 2. Csomókba rendezett iratok, fasc. IV. nr. 2.

³² Oborni: *Zoltay János* 150.

³³ Több kéztől származó feljegyzések jogi példákról és magyarázatokról a 17. század első feléből: MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), 51. köt.

³⁴ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et styliionaria (F 15), XII. köt. pag. 108–111.

urunknak [...]. Az mely levelet Nagysagod eochemteol kwldet vala az *mes-tereknek es assessoroknak*, melyben Nagysagod irt vala nekukk hogy minden *jo tanachial legienek igassagunkban*, azt [...] kezekben aduk, es eo teolek tudakozam abbol, hogy *minemw moddal volna iob el kezdenunk az Jeovedichy pert Kendi Ferenchiel*, arról valo okleveleinket is kezekben adam, eok illien tanachiot adanak, es ezt mondak”, majd pontokba szedve felsorolták a követendő jogi lépéseket.³⁵

Már volt szó arról, hogy a táblai bíraskodás rendszeres működése esetén, tehát ha mindegyik terminust megtartották, és ezek mellett még az országgyűlések alatt is bíraskodtak, a peres ügyek tárgyalásai az ülnökök idejének nagy részét lefoglalták. Ennek ellenére – a középkori mintát folytatva – a különféle bírói parancsok végrehajtásában továbbra is szerepet kaptak, bár a kúriából kiküldött jegyzőkhöz képest kisebb mértékben, ugyanakkor fogott bírakként is viszonylag gyakran szerepeltek.³⁶ E választott bíraskodásra esetenként a terminus alatt is sor kerülhetett, mint például az 1570. február 19-től (*Reminiscere* vasárnapja) tartott törvényszak idején, amikor – Wesselényi Miklós ítélmester előadásából – arról értesülünk, hogy március 4-én a nevezett *protonotarius* és Frátai Gergely, Décei Pál, Tholdalagi András, Romhányi Ferenc ülnökök, Kemény Ferenc, Kolozs vármegye ispánja, valamint Sombori László társaságában döntött a Bánffyák közötti osztályról.³⁷ A vajdák és fejedelmek többnyire bonyolultabb kérdések eldöntésére rendelték – általában valamelyik ítélmester és a *fiscalis director* mellé – *assessorokat*, 1573-ban például hatan kaptak megbízatást Baromlaka határainak felülvizsgálatára,³⁸ 1563-ban pedig ötüket küldték ki a kolozsváriak és kajántóiak közötti határvita rendezésére.³⁹ 1568-ban pedig II. János arra utasította Wesselényi Miklós ítélmestert, illetőleg Décei Pál és Frátai Gergely ülnököket, Torda vármegye ispánjait, Újvár várának *praefectusát* és egy helybéli nemest, hogy szálljanak ki az ajtonyiak és a tordaiak között vitatott határrészhez, a helyszínen vizsgálják meg az okleveleket, hallgassák meg a tanúkat, és hozzanak ítéle-

³⁵ KvNLt, Haller cs. lt., II. sor., nr. 23. fol. 1–3.

³⁶ A Mohács előtti *assessorokra* lásd Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 343–354. Példák korszakunkból fogott bírói tevékenységükre: Valkai András (1577) – KvNLt, Bánffy cs. lt., I. sor., nr. 27.; Frátai Gergely (1565) – MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 1., fasc. 1. nr. 6.; Székely Illyés és Theke Ferenc (1578) – MNL OL, KmKonvLt, Cista Comitatum (F 17), Comitatus Doboka, T nr. 55.

³⁷ KvNLt, Esterházy cs. lt., I. sor., nr. 170. Tehát ez nem a szokásos táblai bíraskodás, hanem egy adott perben született fogott bírói ítélet; ez abból is kiderül, hogy hivatkoznak a Bánffyák korábbi egyezségére, miszerint a döntést az említett bírakra bízzák.

³⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), N nr. 12.

³⁹ KvNLt, Kolozsvár v. lt., A 1. Kiváltságlevelek, nr. 232.

tet.⁴⁰ Ritkábban és jelentősebb személyek esetében, a kúriából menesztett különleges megbízottként („de curia nostra ad id specialiter transmissi”) birtokba iktatást is végeztek, mint például 1557-ben a később portai követ és tanácsúr Gyulai Mihály, akit Görgény várának Kendi Ferenc tanácsúr és fiai részére való iktatására rendeltek ki.⁴¹ Olykor a táblán született ítéletek végrehajtása a helyszínen fogott bíraskodássá alakult át: példának okáért 1586-ban Radváczy Márton ítélőmester Somlyai Gergely jogügyigazgatóval és Kálnoki Bálint ülnökkel az udvarhelyszéki Bözödre szállt ki, hogy az ítéletlevélnek érvényt szerezzenek, de ott a nevezettek, úgyszintén Sombori László tizedarendátor és Kendi Ferenc tanácsúr közbenjárására a peres felek végül egyezséget kötöttek.⁴² E megbízások olykor komoly veszéllyel is járhattak. 1572-ben az erdélyi nemesség Lukács-napi törvényszakán, Ártándi Kelemennek és a Valkaiaknak a Radók, Kabosok és Kemények elleni határperében *ingerensként*, tehát perbe avatkozóként megjelent a fiskust képviselő Szentgyeydi Gergely *director*, és az alperesek hűtlenség vétkén való elmarasztalását kérte, minthogy azok a megbízásokat teljesítő ítélőmesterre és a vele eljáró ülnökre támadtak fegyveres kézzel.⁴³ Az oláhbikali és oláhmonostori jobbágyok vallomásából fény derült az események rendjére vagy inkább a történetek egyik változatára is: amikor a havasra mentek határjárásra, az urak összegyűltek, Valkai Miklós pedig ásót és kapát kért, hogy a „hatart fel hannah”. Ekkor egy valkói magyar legény, „feier cziondoros haydw modra megzokollek, zekerczeiet megforgata, s monda, jowetek el immar, ha nem kwrva az anyatok”. Kővel is kezdtek hajítgatni, és így teljesen „özwe zordolenk,” őket pedig a nemesek bottal verték vissza, hogy nagyobb háborúság ne legyen. Ők tehát teljesen ártatlanok, sőt azt sem látták, hogy az ítélőmestert vagy az ülnököt bárki is kergette volna, még csak felé sem mentek. A felperesek tanúinak vallomásai nem maradtak ránk, de tudjuk, hogy az ülnököket ugyanaz a jogvédelem illette meg már a középkorban, mint az ország rendes bíráit és az ítélőmestereket.

⁴⁰ MNL OL, DF 252903. A fogott bírák kiküldésének indoklása: „... causam illam [...] in curia nostra regia diutius ventillatam in termino celebrationis iudiciorum festi beati Georgii martiris praeteriti deventam nos manibus nostris acceperamus, ut per electos arbitros ad faciem terre illius oppidi ac possessionis per nos missos rectificare et determinare faceremus.” KvNLT, Wass cs. lt., I. sor., nr. 469.

⁴¹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 1. nr. 47.

⁴² MNL OL, Rhédey cs. lt., homoródszentpáli Kornis és rokon családok (P 1870), I. sor., 8. tétel, fol. 19.

⁴³ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 102–104.

Rétegrajz

A táblai ülnökség jellegzetesen nemesi hivatalnak számított, az *assessorok* zöme, mintegy 75%-a az erdélyi és partiumi vármegyék közép- és kisbirtokosai közül származott. Legtöbbjük az ülnökségre a népes dobokai nemességből emelkedett, birtokaik alapján összesen kilencüket tekinthetjük e vármegye képviselőinek. FánCSI János és Radicsith János távolabbról telepedtek Erdélybe, de szerzett jószágaik alapján az előbbit Hunyad vármegyeinek, az utóbbit pedig Fehér megyeinek tarthatjuk. Az ülnökök számát tekintve az erdélyi vármegyéknél a következő sorrend állítható fel: Doboka (9), Fehér (5), Torda (4), Küküllő (3), Kolozs (2), Hunyad (1). A hét vármegyéből egyedül Belső-Szolnok nem szerepel, de ha Theke Ferencet, aki később e vármegyének lett ispánja, nem Dobokához számoljuk, akkor e megye is képviselve van. Tekintettel adataink hézagosságára e számok csupán jelzés értékűek, de úgy gondoljuk, hogy a vármegyék sorrendje így is valamelyest tükrözi az adott megye társadalmi összetételét és talán politikai súlyát is. Az *assessorok* sorában egyértelműen partiuminak csak Baksa Ferencet, Dobszai Jánost és Szénás Pétert tarthatjuk, így a Királyhágón túli országrész táblai képviselője – a partiumi nemesek pereinek számához képest is – viszonylag alacsony.

A partiumiakkal egyenlő számban találtunk az ülnökök között székely származásút Henter Benedek, Kálnoki Bálint és Petki László személyében. Ők mind királybírósgát is viselt, előkelő családok tagjai. Megfigyelhető, hogy az ország felsőbírósgájában a szászokon kívül a kialakuló állam minden rendi nemzetének és alkotó régiójának a képviselői jelen voltak. Trócsányi elemzése szerint „a legfeltűnőbb jelenség, a polgári elem úgyszólván teljes hiánya”, amit azzal magyaráz, hogy a tábla „a szászok büntetőperes ügyeiben nem ítélezik, ők nem is vesznek részt a táblai bírászkodásban”.⁴⁴ Ez utóbbi megállapítás mellett, hogy e korszakban a büntetőjogot nem igazán lehet elkülöníteni, amiatt sem helytálló, mert a szászok pereit ritkábban ugyan, de tárgyalták a tábla előtt, lévén a Szász Egyetem feljebbviteli fóruma a királyi/fejedelmi tábla.⁴⁵ A lényegesebb eltérés csupán az, hogy a szászok pereit, minthogy azok nem rendelkeztek saját törvényszakkal, legtöbbször az országgyűlések ideje alatt tárgyalták. Jegyzékünkben a 36 ülnök közül ötről (13,8%) lehetett szinte teljes bizonyossággal megállapítani a polgári – városi vagy mezővárosi – származást, négyük bizonyosan az ekkor lényegében fele-fele arányban szász és magyar lakosságú Kolozsvárról való, ezek közül Kolozsvári Márton szász polgárnak tartható, a vélhetően betelepedett Szegedi György pedig

⁴⁴ Trócsányi: *Központi kormányzat 361–362.*

⁴⁵ Bogdándi: *A szászok 21–33.*

inkább magyarnak. A szintén szász Craccer Lukács beszercei származású, Kolozsváron tanuló, Enyeden megtelepedett nemes polgár. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy mindannyian nemességet is szerzett polgárok voltak, a táblára vélhetően egyébként nem is kerülhettek volna be. Az előbbi adatok arra is utalnak, hogy a városok közül leginkább Kolozsvár tudta kiterjeszteni befolyását az ország felsőbbíróására, de a kincses városnak volt is a leginkább erre szüksége. A többi jelentősebb, zömében szász lakosságú város ugyanis az *Universitas* keretében maradt, Kolozsvár viszont ekkor már egy ideje kikerült Beszerce és a Szász Egyetem joghatósága alól, így felterjesztett pereit a fejedelmi tábla elé kerültek.

Az ülnökök csoportjában egyértelműen elkülöníthető egy olyan kategória, amely a gyakorlati jogban való jártasságának, szakértelmének köszönhető felemelkedését, és *assessor*sága előtt is a jogszolgáltatás terén vagy azzal szorosan összefüggő területeken teljesített szolgálatot. Valamivel több, mint egynegyedük kezdte pályáját a fejedelmi kancellárián (érdekese módon nem mutatható ki a kisebb kancellária túlsúlya), vagy viselt hosszabb ideig jegyzőséget valamelyik hiteleshely kancelláriáján, mint például Radicsith János, aki több évig szolgált az erdélyi káptalan jegyzőjeként. Az ítélmesterségig emelkedő Királyfalvi János pályáját Fejér Tamás alaposan feltárta,⁴⁶ az ő példája is mutatja, hogy a tiszttséghalmozás e korszakban sem volt szokatlan jelenség; ő például ülnökségével egy időben volt a nagyobb kancellária íródeákja és titkára. Hasonló példa az *assessor*ok közül Kolozsvári Márton, aki 1595. augusztus 6-án egyszerre ülnök, a kolozsmonostori konvent requisitora és Kolozs vármegye jegyzője.⁴⁷ Hogy miként tudták e hivatalaikkal járó feladataikat elvégezni, szá munkra rejtély, de bizonyára a kevésbé jelentős (vagy talán szerényebb jövedelmet hozó) tisztsegeik ilyenkor valamelyest háttérbe szorultak. Az említett Márton deákot ülnökként, majd utóbb ítélmesterként többnyire ítélszéki munkája foglalhatta le, a *requisitori* feladatok ellátására tehát bizonyára kevesebb időt fordított.

Az említett tisztsegek mellett az ülnökök jelentős hányada prókátorkodott is, többen közülük neves, gyakran foglalkoztatott ügyvédnek számítottak, és vélhetően az *assessori* hivatal is részben a pereskedésben való alapos jártasságuknak köszönhették. Az 1560–1563 között ülnökként szereplő Dobszai János 1555-ben azért kapta Drágyf Gáspár özvegyétől, somlyói Báthory Annától Kucsó egészbirtokát és más részjóságokat, mert néhai urát hűséggel szolgálta, majd annak 1545-ben bekövetkezett halála után Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék ispánságát „Ferdinandus” királytól az árva Drágyf Györgynek megszerezte, aztán Cseh várának és

⁴⁶ Fejér: *Királyfalvi János* 63–79.

⁴⁷ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 200.

vidékének – Drágfy Gáspár által még Budán elvesztett – privilégiumait idegen kezekből visszavette, a domahidai részjóságot visszaperelte, a tutorsági perben is az özvegy védelmére volt, és „teorveny dolgaban kyraly tablayan, varmegyek zekyn, keozhelyeken, thaar hazunkban [...] zol-galt, és soha nekeonk semmy kart nem teott”.⁴⁸ Dobszai tehát a Drágfyak familiárisaként sokrétű szolgáltatokat teljesített, s talán éppen a Báthoryaknak köszönhette utóbb a táblán való alkalmazását is. Az ügyvédkedéssel egyébként az ülnökök hivatalba lépésüket követően sem hagytak fel, e korszak ügyvédvallásaiban folyamatosan előfordulnak a többi „sztárügyvéd” (például Pistaki Lukács vagy Radvánci Márton) társaságában. Nem teljesen világos, hogy a prókátorság mennyire és hogyan volt összeegyeztethető a táblai ülnökséggel, de tény az, hogy az erre vonatkozó középkori tiltás⁴⁹ – mármint, hogy a *protonotariusok* és *assessoraik* ne ügyvédkedjenek – már feledésbe merült. Itt jegyezzük meg, hogy a *fiscalis directorok* is gyakran szerepelnek az ügyvédvallásokban, igaz ugyan, hogy az ülnökökhöz hasonlóan ritkán találni olyan konkrét esetet, amikor valóban ők képviseltek egy-egy peres felet.

Az ülnökök közül a legmintaszerűbb, a legmagasabbra ívelő hivatali karriert egy jól elkülöníthető csoport futotta be, melynek tagjai: Tethey Lőrinc, Sombori László, Szentegyedi Gergely, Királyfalvi János, Kolozsvári Márton és talán ideszámíthatjuk még Kakas Istvánt is. E pályák egyik közös vonása az, hogy ülnökségük után lényegében egymást váltották az erdélyi *directori* tisztségben (1567–1599: Tethey–Sombori–Szentegyedi–Királyfalvi), ahonnan – Tetheyt kivéve – a központi bírászkodás legfelsőbb fokára kerültek többnyire ítélmesterként, egyikőjük pedig a tábla elnökeként. Sombori karrierje – *directorsága* után, illetve egyidejűleg erdélyi tizedbélró, majd tanácsúr és *praeses* – vélhetően azért alakult másként, mert ő e csoportban a tekintélyes vármegyei nemesség egyedüli képviselője, tanácsurasága is bizonyára ezzel magyarázható. A többiek mind igazi hivatalnok értelmiségi pályán emelkedtek fel a vármegyei kisnemesség vagy a kolozsvári polgárság köréből.

A 36 vizsgált személy közül 29 számára az ülnöki hivatal jelentette a felsőbbírósi karrier végét, jelentős részük más tisztséget nem is viselt. A korai *assessorok* sorában feltűnő jelenség, hogy ketten is előfordulnak a tanácsurak között (Cserényi István, Gyulai Mihály), de csak további források előkerülése esetén tudunk erre magyarázatot adni. Talán arra is gondolhatunk, hogy ülnöki titulusuk csak alkalmi megbízatásnak számított. Mint említettük, táblai ülnököket a vármegyei tisztségviselői között is találunk. Amellett, hogy néhányan jegyzőkként szolgáltak, a tekintélyesebb család-

⁴⁸ MNL OL, Földvári cs. lt. (P 676), 1. tétel (évrendezett iratok).

⁴⁹ DRH II. 196. (XIV. cikkely).

dokból valók, így Cseffei János, Frátai Gergely, Theke Ferenc vagy Gerendi János az ispáni hivatalt is elnyerhették, az utóbbi pedig Alcina szász szék királybíróságát is viselte örökletes tisztséggént.⁵⁰ Kisebb csoportot képeznek azok, akik ülnöki megbízatásukat követően vagy azzal egy időben gazdasági jellegű tisztségbe kerültek, bizonyítékként arra, hogy az írástudó, jogtudó értelmiség számára e feladatok ellátása sem jelentett akadályt. Theke Ferenc *assessors*ága idején, 1584-től dési sókamárás,⁵¹ 1586-ban a kolozsi sókamara élén is őt találjuk,⁵² Cseffei János pedig a Báthory-kori *provisorok* szokásos pályáját is végigjárta marosvécsi⁵³ és gyulafehérvári⁵⁴ udvarbíróként, majd Bethlen vára *praefectus*aként.⁵⁵

Ami az ülnökök tanulmányait illeti, megállapíthatjuk, hogy az általunk ismert *assessorok* csekély hányada, összesen négy személy, tehát valamivel több, mint tíz százalékuk hosszabb-rövidebb ideig látogatta valamelyik külföldi egyetemet. Itt jegyezzük meg, hogy Trócsányi egyikőjüket sem tüntette fel ülnöki listáján. Az arány csak kevéssel alacsonyabb, ha az ítélőmesterekkel és erdélyi jogügyigazgatókkal kiegészült teljes táblát vizsgáljuk meg: az ismert 54 személy közül öt esetben bizonyított a külföldi peregrináció.

Ez utóbbi adatok több szempontból is meglepőek. Egyrészt az ülnöki feladatok ellátásához egyetemi tanulmányokra és főként teológiai ismeretekre nem volt szükség, ehhez leginkább az ítélőmesterek irodájában szerezhették meg a gyakorlati jogi jártasságot. Kakas István ugyan bizonyára hasznosíthatta az európai *ius communé*ban való jártasságát diplomáciai küldetése vagy nemzetközi üzleti kapcsolatai során, de a hazai magánjogi viszonyokban ennek nem nagy hasznát vehette. A talán szintén egyetemet járt ülnöktársa, a Werbőczy *Tripartitum*ához magyarázó indexet készítő Zoltay János is feleslegesen érvelt a Bartholus és Baldus-féle Justinianus-törvénykönyv alapján a Mihály vajda pártján álló kozákoknál. Azok ugyanis követtársát, Veres Boldizsárt meggyilkolták, Zoltayt pedig megkorbácsolták és minden ruhájától megfosztották, úgyhogy alig tudott egy szál ingben a hegyek közé menekülni.⁵⁶ Az egyetemet járt ülnököknek természetesen többnyire nem a kozákok előtt kellett jogi felkészültségüket

⁵⁰ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), C nr. 100.

⁵¹ KmFJkv I. 445. sz.

⁵² ErdKirKv I/3. 764. sz.

⁵³ MNL OL, Sombory cs. lt., A család által rendezett iratok (P 607), fasc. 13. (1571. szept. 24.).

⁵⁴ 1579: KvNLT, Bánffy cs. lt., III. sor., II. alsor., nr. 27. fol. 47.; 1582: ErdKirKv I/3. 171. sz.

⁵⁵ 1585: KvEKt, Kemény József-gyűjt., II. sor., nr. 179. További adatok: KmFJkv I. 592., 694. sz.; KvNLT, Kemény József-gyűjt., I. sor., nr. 116.

⁵⁶ Bethlen Farkas: *Erdély története* V. Ford. Kasza Péter. Jegyz. Kruppa Tamás. Szerk. Jankovics József. Bp. 2010. 250–251.

bizonyítaniuk, de a perek eldöntéséhez mindenképpen szükségük volt a hazai magánjogban való alapos jártasságukra.

Az ülnökök jegyzéke

Ülnökök	Trócsányi: Központi kormányzat ⁵⁷
Baksa Ferenc 1572 ⁵⁸ –1578 ⁵⁹	1572–1578
Bolyai Ádám 1561 ⁶⁰	–
Budai János 1558 ⁶¹ –1562 ⁶²	1547 (!)
Craccer Lukács ⁶³ 1588 ⁶⁴ –1589 ⁶⁵	–
Cseffei János 1584 ⁶⁶ –1585 ⁶⁷	–
Cserényi István 1561 ⁶⁸	–
Cserényi Mihály ⁶⁹ 1587 ⁷⁰ –1590 ⁷¹	–
Décsei Pál 1568 ⁷² –1570 ⁷³	–
Dobszai János 1560 ⁷⁴ –1563 ⁷⁵	1563
Fáncsi János 1561 ⁷⁶	–
Frátai Gergely 1561 ⁷⁷ –1571 ⁷⁸	1563–1570
Gerendi János ⁷⁹ 1575 ⁸⁰ –1585 ⁸¹	1577–(1594)

⁵⁷ Lásd Trócsányi: *Központi kormányzat* 359–361.

⁵⁸ SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1024.

⁵⁹ Uo. nr. 1115.

⁶⁰ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 2. Csomókba rendezett iratok, fasc. IV. nr. 2.

⁶¹ SzbNLT, Brukenthal-gyűjt., RS 1–10. sor., nr. 497.

⁶² KvNLT, Bánffy cs. lt., II. sor., II. alsor., fasc. H, nr. 9.

⁶³ Róla bővebben lásd Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* 62–63.

⁶⁴ KvNLT, Kemény József-gyűjt., I. sor., nr. 115.

⁶⁵ ErdKápJkv I. 632. sz.

⁶⁶ KvNLT, Matskási cs. lt., II. sor., fasc. XXVI. nr. 843.

⁶⁷ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 5., fasc. 1. nr. 61.

⁶⁸ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 2. Csomókba rendezett iratok, fasc. IV. nr. 2.

⁶⁹ Róla bővebben lásd Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* 64–65.

⁷⁰ MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 77. nr. 8246.

⁷¹ KmFJkv I. 833. sz.

⁷² MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 8.

⁷³ KvNLT, Esterházy cs. lt., I. sor., nr. 170.

⁷⁴ MNL OL, DL 74176.

⁷⁵ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 1. Kiváltságlevelek, nr. 232.

⁷⁶ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 2. Csomókba rendezett iratok, fasc. IV. nr. 2.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), B nr. 28.

⁷⁹ Személyéről bővebben lásd Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp. 2009. 257–264.

⁸⁰ MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 1., fasc. 4. nr. 78.; MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 82.

⁸¹ ErdKirKv I/3. 680–681. sz.

A FEJEDELMI TÁBLA 16. SZÁZADI ÜLNÖKEIRŐL

<i>Gyulai Mihály</i> 1557 ⁸²	–
<i>Henter Benedek</i> 1585 ⁸³ –1591 ⁸⁴	–
<i>Illyési Gáspár</i> 1572 ⁸⁵ –1574 ⁸⁶	1572
<i>Kakas István</i> ⁸⁷ 1589 ⁸⁸ –1599 ⁸⁹	–
<i>Kálnoki Bálint</i> 1572 ⁹⁰ –1597 ⁹¹	1578–1597
<i>Királyfalvi János</i> ⁹² 1589–1591	–
<i>Kolozsvári Márton</i> ⁹³ 1593–1596	–
<i>Nagy Menyhért</i> 1560 ⁹⁴ –1573 ⁹⁵	1563–1572
<i>Petki László</i> 1566/1567 ⁹⁶ –1569 ⁹⁷	–
<i>Radicsith János</i> ⁹⁸ 1559 ⁹⁹ –1566 ¹⁰⁰	1560–1563
<i>Romhányi Ferenc</i> 1568 ¹⁰¹ –1573 (?) ¹⁰²	1570–1572 (Romány Ferenc névvel)
<i>Sombori László</i> 1570 ¹⁰³ –1571 ¹⁰⁴	1570
<i>Szegedi György</i> 1570 ¹⁰⁵ –1574 ¹⁰⁶	1570–1572 (Szegedy Gergely névvel)
<i>Székely Illés</i> 1571 ¹⁰⁷ –1579 ¹⁰⁸	1578

⁸² MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 1. nr. 47.

⁸³ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), M nr. 73.

⁸⁴ ErdKirKv I/3. 1515. sz.

⁸⁵ SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1024. Vö. KvNLT, Béli cs. lt., I. sor., nr. 111.

⁸⁶ KvNLT, Kemény cs. malomfalvi lt., I. sor., nr. 147.

⁸⁷ Róla bővebben lásd Veress: *Kakas István*.

⁸⁸ ErdKirKv I/3. 1173. sz.

⁸⁹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 5. nr. 4.

⁹⁰ MNL OL, Rhédey cs. lt., homoródszentpáli Kornis és rokon családok (P 1870), I. sor., 5. tétel, fol. 34.

⁹¹ Vass Miklós: *Székely oklevelek a XVI. századból*. Történelmi Tár 1910. 269–270.

⁹² Ülnöki tisztségére, a vonatkozó források felsorolásával lásd Fejér: *Királyfalvi János* 67.

⁹³ Hivatali pályájáról bővebben lásd Bogdándi: *Kolozsmonostori konvent* 74–76. (az adatokat innen vettük).

⁹⁴ KvNLT, Suky cs. lt., I. sor., nr. 488.

⁹⁵ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), B nr. 18.

⁹⁶ HNLt, Oklevélgyűjtemény (1387–1700), nr. 58/1566. (1567 júniusa előtt kelt csonka feljegyzés).

⁹⁷ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 4., fasc. 1. nr. 1.

⁹⁸ Gálfi: *Levélkeresők* 47–48.

⁹⁹ MNL OL, DL 36 910.

¹⁰⁰ MNL OL, DL 36 605 (Gálfi Emőke adata, segítségét köszönöm).

¹⁰¹ MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 39. nr. 5173.

¹⁰² MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), N nr. 12. (bizonytalan keltezés).

¹⁰³ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), Cista Albensis, B nr. 50.

¹⁰⁴ MNL OL, Sombory cs. lt., A család által rendezett iratok (P 607), fasc. 15. nr. 18.

¹⁰⁵ ErdKirKv I/1. 324. sz.

¹⁰⁶ KvNLT, Kemény cs. malomfalvi lt., I. sor., nr. 147.

¹⁰⁷ KvNLT, Torma cs. lt., nr. 196. fol. 30.

¹⁰⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 1., fasc. 4. nr. 28.

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG I.

Szénás Péter 1579 ¹⁰⁹ –1584 ¹¹⁰	–
Szentgyeydi Somlyai Gergely ¹¹¹ 1575 ¹¹²	–
Theke Ferenc 1575 ¹¹³ –1584 ¹¹⁴	1577–1578
Thetey Lőrinc 1561 ¹¹⁵ –1566 ¹¹⁶	1563–1567 (Chechey Lőrinc névvel)
Tholdalagi András 1567 ¹¹⁷ –1571 ¹¹⁸	1567–1570
Tomori Kristóf 1568 ¹¹⁹ –1569 ¹²⁰	1570
Valkai András ¹²¹ 1573 (?) ¹²² –1586 ¹²³	1572–1586
Versendi Imre 1568 ¹²⁴	1568
Zilahi János 1584 ¹²⁵	–
Zoltay János ¹²⁶ 1583 ¹²⁷ –1599 ¹²⁸	1583–1594

¹⁰⁹ MNL OL, Erdélyre vonatkozó gyűjt., Erdélyi iratok (R 298), II. sor., 1. tétel (évrendezett iratok).

¹¹⁰ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et styliionaria (F 15), IX. köt. fol. 32r.

¹¹¹ Személyéről bővebben lásd Bogdándi Zsolt: *Szentgyeydi Somlyai Gergely deákról*. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára-Püski Levente. Debrecen 2013. 37–46.

¹¹² MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Dobocensis, fasc. 1. nr. 27.; MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), C nr. 41.

¹¹³ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 82.

¹¹⁴ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et styliionaria (F 15), IX. köt. fol. 32r.

¹¹⁵ MNL OL, Erdélyre vonatkozó gyűjt., Erdélyi iratok (R 298), II. sor. 1. tétel (évrendezett iratok).

¹¹⁶ 1567-ben már erdélyi jogügyigazgató, lásd Bogdándi: *Jogügyigazgatók* 23.

¹¹⁷ KvNLT, Thoroczky cs. lt., I. sor., nr. 48.

¹¹⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), B nr. 28.

¹¹⁹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 3., fasc. 2. nr. 15.

¹²⁰ SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 778.

¹²¹ Róla lásd György Lajos: *Valkai András. Egy kalotaszegi énekszerző a XVI. században*. Kvár 1947. Újabbán Mikó Árpád: *Valkai András (1540–1586) Báthory-genealógiája. Báthory István király mint az Árpádok leszármazottja*. Irodalomtörténeti Közlemények 117(2013). 583–599. (a Valkaira vonatkozó irodalom teljesebb felsorolásával).

¹²² MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), N nr. 12.

¹²³ KmF]kv I. 537. sz.

¹²⁴ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 4., fasc. 1. nr. 49.

¹²⁵ SzOkI IV. 93–94. 1587. júl. 11-én Báthory Zsigmond utasítja a váradi káptalant, hogy vezessék be Hencz, másként Nagy Lukács nevű udvari familiárisát a magvaszakadt néhai Zilahi János ítélőszéki ülnök Bihar vármegyei jószágába. A birtoknevek alapján ugyanaz a személy, aki az 1580-as évek elején a váradi hiteleshely főrequisitora és a vár jegyzője, valamint kancelláriai íródeák is volt. Lásd Bogdándi: *A váradi hiteleshely* 111. Vö. ErdKirKv I/2. 93., 101. sz.; ErdKirKv I/3. 183., 186., 207. sz.

¹²⁶ A *Tripartitum*hoz készült mutatójáról lásd Oborni: *Zoltay János* 141–162.

¹²⁷ BrNLT, Brassó v. lt., Kiváltságlevelek, nr. 573.

¹²⁸ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6350.

DÁNÉ VERONKA

A RÁKÓCZIAK CUBICULARIUSAI*

Az utóbbi években többször visszatértem a kincstár alsóbb személyzeteként ismert *cubicularius*ok kérdésére. A marosjárai Bálintffyak¹ és a velük összeházasodó kolozsvári Bornemiszák² példáján azokat a *cubicularius*okat mutattam be, akiket a fejedelmi székbe kerülő I. Rákóczi György eltávolított vagy eljárás alá vont. Ugyanakkor az említett famíliák, vagy azok egyes (tragikus sorsú) tagjai arra is kiválóan alkalmasak voltak, hogy rámutassak azokra az alapvető, a tisztség/hivatal mibenlétére, hatáskörére vonatkozó kérdésekre, amelyeket a kutatás felszínre hozott, és amelyek megválaszolása révén egy, a Trócsányi Zsolt által felvázolttól jelentős mértékben eltérő kép kezd kirajzolódni. Ha tehát a „prológusban” azokat mutattam be, akik nem feleltek meg I. Rákóczi György elképzelésének, a mostani tanulmányt azoknak szentelem, akik a helyükre kerültek. Egyszermind választ keresve arra is, hogy volt-e valami konkrét elképzelése az új fejedelemnek a hivatalra vonatkozóan, amely esetleg ezeket a személycseréket magyarázza, s ezzel szoros összefüggésben, hogy hogyan működött ez az „intézmény”, miben állt pontosan a tisztség 1630-tól a nagy romlásig terjedő csaknem három évtizedben, azaz pontosan mi tartozott a hatáskörükbe. Ehhez természetesen mindenekelőtt a tisztséget betöltők lehetőleg hiánytalan névsorát kellett összeállítani, majd lehetőség szerint minden egyes személy által ellátott feladatot feltárni annak érdekében, hogy (amint látható lesz) a meglehetősen kaotikus helyzetet valamilyest tisztázni lehessen.

* A tanulmány az OTKA K 112292 pályázat keretében készült.

¹ Dáné Veronka: *Cubicularius, követ, áruló (?)*. *A marosjárai Bálintffyak a 17. század első felében*. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek 287). 25–42.

² Uó: *Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszák*. *Erdélyi Múzeum* 81(2019). 1. sz. 79–90.

Mindenekelőtt tehát az elmúlt években folytatott, friss kutatások eredményeként kialakult névsort kell alaposabban szemügyre vennünk, egyrészt mivel már ezzel az első (talán banálisnak tűnő) lépéssel módosíthatunk bizonyos korábbi véleményeket, másrészt mivel a további megállapítások kiindulópontjául szolgál.

1. A Rákóczi-kori cubiculariusok

(A dőlttel szedett nevek nem szerepelnek Trócsányi névsorában, a szürkével írtak tisztségviselése bizonytalan, félkövérrel a tisztségben való említés első, a Trócsányi-névsorban szereplőtől eltérő, adatolható évét jelöltük, zárójelben és kérdőjellel a tisztségviselés kezdetének közvetett adatok alapján valószínűsíthető esztendejét.)

Név	Hivatali évek	Hivatali idő (év)	Megnevezés	Előélet	Származás
Debreceni Kovács István	1624 ³ –1635	11	főkomornik, 1634		Debrecen
Inczédi Péter	(1629?) 1631 ⁴ –1634	5	aulicarum solutionum magister cubicularius, 1631. márc. 23.	kisebb kancellária 1627	Várad
Várad ⁵ Zsigmond ⁵	1631–?	1			?
Jeddi Péter	1632–?	1			Erdély
Fejérvizi Péter	1632. jún. ⁶ –1643 [†]	12	1634: főkomornik; 1635. jún.: magister solutionum aulicarum; 1638: komornik		Szilvás, Fejérvíz
Pongrácz Gergely ⁷	? 1636. febr.		cubicularius		Liptószentmiklós
Ubrisi Gábor	1638 ⁸ –1643. dec. ⁹	5			Magyar Királyság

³ Radvánszky: *Udvoartatás* 217.

⁴ *Régi könyvek tábláira írt feljegyzésekből*. Közli Torma Károly. *Századok* 22(1888). 358. (a továbbiakban: *Régi könyvek*).

⁵ ErdKirKv DVD XXIII. köt. fol. 198v.

⁶ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylonaria (F 15), XXVI. köt. fol. 44v.

⁷ ErdKirKvDVD XXI. köt. fol. 105r.

⁸ Szabó: *A beszercei levéltár jegyzékei* 78.

⁹ KvNLt, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 24 I.b. fol. 465. Az innen származó adatokat Jenev-Tóth Annamária bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm.

A RÁKÓCZIAK CUBICULARIUSAI

Koncz András	(1638?) ¹⁰ 1641–1646	8		1636- ban már fejedelmi szolgálat- ban	Lőrincréve
<i>Bély Márton</i> ¹¹	1642				?
Ráday Ferenc	1644–1645	2			Pókafalva(?), Csapó(?)/ Küküllő vm.
Horanszky János	1646. máj. ¹² –1649	3	vicekomornik, 1647		Hora, Liptó vm.
<i>Pongrácz Mihály</i> ¹³	1646–1647	1	<i>öreg urunk komor- nikja</i>		<i>Liptószent- miklós</i>
<i>Sárosi János</i>	1646				<i>Szászsáros?</i>
Kövér Gábor	1648–1658	10	1648–49: solutio- num principis vicemagister; aulicarum solutionum vicemagister; 1656: aulicarum solutionum magister		
Túri Mihály	(1648?) 1649		1649: magister solutionum principis		Borosjenő
<i>Pápai István</i> ¹⁴	?–1649–1653	4	1650: <i>vicethesau- rarius</i>		
<i>Velencei Ludovicus László</i> ¹⁵	1651. máj.–1653. ápr.	3			
Pál deák	1655–1656	1			
Cserei Miklós	1655				Nagyajta
Makai Mihály	1656–1658	2		1650–53: nagyobb kancellária	
<i>Teleki Mihály</i>	1658				

¹⁰ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 137/1638.

¹¹ KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 23/X. fol. 66.

¹² Uo. 25a/I. fol. 93.

¹³ Uo. 25a/I. fol. 415., 507.

¹⁴ Uo. 26/V. fol. 139.

¹⁵ Uo. 27/IV. fol. 54., 27/XIII. fol. 72.

Trócsányi ugyan óvatosan megkockáztatta, hogy talán az 1644–1658 közötti névsorról mondható el, hogy teljes, a fenti táblázatra tekintve egyértelművé válik, hogy ez messze nincs így.¹⁶ Ez alapján rögvest két pontosítást tehetünk. Elsősorban egyelőre nyilvánvalóan nem állapítható meg pontosan, hogy egy időben hány személy töltötte be ezt a tisztséget, az bizonyos, hogy az általa feltételezettnél több. Így tartózkodni kell attól, hogy az apparátus méretére vonatkozóan, akár a kiegészített névsor alapján is, bármiféle feltételezést kockáztassunk meg, könnyen megeshet, hogy rövid idő elteltével helyesbíteniünk kell azt. Az előbbieket fényében pedig a szakirodalomban újra és újra makacsul felbukkanó, takarékos Rákóczi-kormányzatra vonatkozó toposzt is félretehetjük (például a kincstári számvetői személyzet is jóval nagyobb számú volt a Trócsányi által feltártnál). Megkockáztatom, hogy I. Rákóczi György a sokszor példaként említett kancellári tisztséget Kovacsóczy István 1634-ben bekövetkezett halála után nem takarékoságból, hanem teljesen más megfontolásból hagyta üresedésben, az egy-egy személyre rótt többszörös hivatalviselés pedig a kormányzat, kincstári birtokigazgatás alsóbb szintjein is tetten érhető (vizaknai Hajdú György tordai kamaraispán például 1634-ben protestál a túl sok hivatal miatt¹⁷).

A névsor alapján a másik nyilvánvaló (és igen öröndetes) tény, hogy a Trócsányi által feltüntetett hivatali éveket is sok esetben, illetve az esetek többségében pontosíthattam. Ezeknek a korrekcióknak köszönhetően két vonatkozásban is továbbléphetünk. Egyrészt szembetűnő és világosan elkülöníthető két csoport a tisztségben eltöltött idő alapján. A népesebbet a rövidebb, a hivatalban néhány évet töltők alkotják, bár újra hangsúlyoznám, ezek ideiglenes adatok, bármikor módosulhatnak. Véleményem szerint, lévén hogy egy szakismereteket és tapasztalatot feltételező hivatalról beszélünk, valahol 3–5 év között valószínűsíthető az itteni szolgálat átlaga. Ezek mellett azonban néhány egy évtizednyi vagy azt meghaladó hivatali idő is előfordul. A tény akkor válik még izgalmasabbá, ha a személyek mellé társítjuk először a tisztségük megnevezését, a címüket, majd az ellátott feladatokat, és ez immár egy alapvető, a hivatal szervezetét érintő kérdés felé visz tovább. Tehát amennyiben az adatoknak ezt az egymás mellé rendelését elvégezzük, egyértelmű, hogy – két kivétellel – ez utóbbi, hosszasan szolgáló csoport tagjait említik a források főkomornikként vagy fejedelmi/a fejedelmi udvar fizetőmestereként (*aulicarum solutionum magister*, *solutionum aulicalium [principis] camerarius*). Trócsányi Zsolt a *vicemagister*-ként, majd *magister solutionum*-ként felbukkanó Kövér esete kapcsán fejtette ki, hogy mivel a későbbiekben magyar szövegek környezetben komornikként

¹⁶ Trócsányi: *Központi kormányzat* 334.

¹⁷ MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), VII. köt. fol. 113v.

szerepelt, „a két címet nem tekintjük valóban két különböző hivatali funkció jelzésének”.¹⁸ Tény, hogy a cím használata nem kizárólagos és következetes, a kincstartókat is többször nevezik főkomorniknak, például Kemény Jánost is a kinevezésében, reverzálisában¹⁹ vagy az udvar besztercei tartózkodásakor is, 1638 októberében.²⁰ Az említett adatsorban, összefüggéseiben elhelyezve viszont egyértelmű, hogy igenis a hivatal/szerv élén álló, hivatalt vezető tisztségviselőt jelöli, s hogy ez a főtiszttség általában be volt töltve, több esetben olyan személlyel, aki a hivatali ranglétra fokait bejárva, a karrierje csúcsaként nyerte el ezt a tisztséget. Egy néhány éves hézagtól eltekintve – amelyre azonban kézenfekvő megoldási lehetőség kínálkozik, és erre a komornikok bemutatásakor, Koncz András kapcsán visszatérek – meglehetősen pontosan rekonstruálhatók a tisztségbeli személycserék (lásd a 2. táblázat adatait). Ha ennek ellenére kétségeink lennének, igen-igen szerencsés módon éppen a legilletékesebbtől, azaz magától a fejedelemtől kapunk további felvilágosítást. Rákóczi ugyanis 1643 novemberében arra utasította Beszterce város tanácsát, hogy kerestessék fel és zárolják néhai Fejérvizi Péternek a városban található minden javait, mivel *az ország minden jövedelmét kezelte* és számadatlanul halt meg,²¹ és ugyanígy rendelkezett a brassóiakhoz is.²² (Fejérvizihez érdekes adalék egyrészt az, hogy az udvar 1638-as besztercei tartózkodásakor a fejedelem kíséretében ő is a városban volt, és a *praebenda*-jegyzékben a *secretarius*, *viceseecretarius* után, Ubrisi előtt szerepel.²³ Másrészt, hogy amikor főkomornikként való említését követően, 1637-ben és 1642-ben járt Kolozsvárott, erős katonai kíséret volt mellette, bizonyára a nála lévő jelentős pénzmennyiség biztosítására.) Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy Fejérvizi ezzel a címmel ugyanazt a tisztséget töltötte be, amelyet Bálintffy Kristóf esetében (többek között) *generalis perceptoratus*nak neveztek. Úgy tűnik tehát, hogy a korszak főrendű és – bármilyen képtelenségnek is tűnik ez, Kemény önéletrajzából tudjuk,²⁴ kinevezése és reverzálisa is egyértelműen

¹⁸ Trócsányi: *Központi kormányzat* 353. (347. jegyz.)

¹⁹ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. II. 135., 136. Mindkettő kelte 1637. febr. 1.

²⁰ Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei* 77.

²¹ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 214/1640. (A dátum s így a levél ide való beosztása nyilvánvalóan téves.)

²² I. Rákóczy György levelezése a brassai bíróval és tanáccsal. Közli Mika Sándor. *Történelmi Tár* 1893. 316–317.

²³ Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei* 78.

²⁴ „Én pedig, noha akkor nem voltam tisztem szerént generális, hanem főkomorniyik, mert még in anno 1636. visszajüvén az akkori hadi expeditióból, 1637-re fordulván februariusban, nemcsak offerálta, hanem mondhatom, inkább inponálta vala az fejedelem azt az tisztet, melyet felvenni sokáig recusáltam, causálván praedecessoromnak, Mikó Ferencnek holta után maradékinak sok kárvallásokat, noha számadatlanul való tiszt volt eleitől fogva; és különben ugyan nem is subeálom, hanem maga kezével írott szép commendatoriát és asscuratoriát ada az fejedelem, melyet néhány ház jobbágyoknál feljebb böcsüllöttem, s

tanúsítja²⁵ – számadásra nem kötelezett kincstartói mellett vagy helyett, a fejedelem közvetlen irányítása alatt alapvetően a kincstartói feladatokat látták el, természetesen számadási kötelezettséggel, amint az a Rákóczi leveléből, és a már említett Bálintffy esetéből (a családja által összeállított számadásból²⁶) is egyértelmű. (Az újabb érdekes kérdés, hogy melyik fejedelem alatt mennyire „kézivezélten” vagy esetleg bizonyos fokú önállósággal jártak el.) Mindkét eset jelzi azt is, hogy a főkomornokok, udvari fizetómesterek, *generalis perceptorok* csupán elvileg a kincstartó alárendeltjei, ahogyan arra már Trócsányi is gyanakodott.²⁷ (Bármennyire is szeretnénk a tisztség királyságbeli megfelelőjét felfedezni, úgy vélem, erről le kell mondanunk. A főkomornokság nem hasonlítható a királyságbeli kamarák egyik tisztségviselőjéhez sem, mert érzésem szerint erőltetett lenne, és téves képzetekhez vezetne.) Források híján, bármilyen érdekesítő is lenne, főlegesen belebonyolódni abba a kérdésbe, hogy elvi, gazdaságpolitikai kérdésekben volt-e bármiféle befolyásuk. Az viszont bizonyos, hogy főkomornikként, fizetómesterként való említésük után tevékenységük (egy-két ritka kivételtől eltekintve) kizárólag pénzügyi jellegű: adók bevétele, harmincadárenda átvétele, bányákról ezüst hozatala stb. Bár egyelőre csupán másodlagos adatokkal rendelkezünk, csaknem bizonyosra vehető, hogy a különböző jövedelmek bevétele mellett a fejedelem és az udvar kifizetéseit ők intézték (amint a megnevezésük is egyértelműen jelzi). Erre is utal Kemény két komornokságáról való feljegyzése is, 1630-ból, illetve 1631 elejéről. Az első szerint „az mindennapi expensákra való s naponként érkező jüvedelmek, fejedelmi, sőt királyi méltósághoz illendő és szükséges mindenféle sok szép gazdag jók csak rend kívül és registrálás nélkül az komornokok s egyéb tisztek kezeken forognak vala”²⁸. A másik tanúsága szerint egy távolléte alkalmával, visszatéréséig, a kiadások fedezésére négyezer forint költőpénzt hagyott hátra.²⁹ A mindennapi *expensák* mellett azonban bizonyosan ők fizették ki például a külföldi követségekre küldöt-

megtanáltatik leveleim között.” *Kemény János Önéletírása*. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szövegmond., jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 194. (a továbbiakban KJÖN).

²⁵ Lásd a 6. jegyzetet.

²⁶ MNL OL, Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Időrendi vegyes iratok (F 563), 1. doboz, fol. 57. A számadást feldolgozta Oborni Teréz: *Az oeconomus Bethlen. Bálintffy Kristóf generalis perceptor jelentése a fejedelmi kincstár bevételeiről és kiadásairól (1621–1629)*. Előadás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által szervezett *Bethlen Gábor és kora* című, 2013. szept. 17-én tartott tudományos konferencián.

²⁷ Trócsányi: *Központi kormányzat* 335.

²⁸ KJÖN 113.

²⁹ „... elkerülhetetlen szükség tanálkoznék, hagyván kinn költőpénzt négyezer forintokat”. Uo. 137.

tek kiadásait, a Portára küldött összegeket,³⁰ Kövér Gábor 1655-ben Basire professzor fizetését adta ki.³¹ Emellett a hadsereg különböző egységeinek fizetését folyósították,³² sőt, arra is van példa, hogy hadakat is mustrálnak.³³ A kifizetések magyarázhatják azt, hogy ők őrizték a fejedelmi tárház kulcsát, bár erről a korszakból egyelőre csak Kövér esetében tudunk, akinél Báthory Zsófia 1657. júliusi levelének tanúsága szerint „az szamosújvári tárház kúcsa magánál vót Kövér Gábornál az szokás szerént”.³⁴ Szintén ő őrizte az ecsedi tárház kulcsát is 1658-ban.³⁵ (A kincstárak kulcsának őrzésére vonatkozó másik forrásunk korábbi, szintén Keménytől származik: eszerint 1631-es lemondásakor a fogarasi tárház kulcsait visszaadta Brandenburgi Katalinnak.³⁶)

A szervezet, feladatok felvázolása után a tisztséget, azaz ezúttal a főkomornikságot viselők társadalmi, földrajzi provenienciájának és pályafutásának a feltárását kísérem meg. Összesen öt személyről van szó, időrendben: váradi Inczédi Péter, debreceni Kovács István, alsószilvási/fejérvizi Fejérvizi Péter, borosjenői Thúri Mihály és Kövér Gábor. Az előnevek alapján rögtön szembeötlik, hogy a Hunyad vármegyei Fejérvizi kivételével nem erdélyiek. Kövér szülőföldjének meghatározása meglehetősen

³⁰ *A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczy György idejében.* Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1894. 708., 709.

³¹ *Basirius Izsák életrajzához.* Közli Kropf Lajos. Történelmi Tár 1889. 493.

³² Ubrisi Gábor 1643 decemberében. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 241.b. fol. 434., 465.

³³ Ubrisi Gábor 1643-ban. Uo. fol. 149.

³⁴ MHHD XXIV. 521.

³⁵ *II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkezű levelei (1658–1660).* Közli Koncz József. Hadtörténelmi Közlemények 7(1894). 41–42.

³⁶ „... kinek [ti. Brandenburgi Katalin] adott pénz és egyéb tékozlása miatt ezelőtt én az komornikságot is resignáltam vala, ilyenképpen: hogy az mint hátrébb írva vagyok, midőn nékem Váraddá Rákóczihoz kellett volna kimennem, bizonytalan lévén oda késésem felől, hagytam vala az tárház kulcsait Kún Ferenc, ki az magyar udvarnak hopmestere, Felvinczi Márton fogarasi udvarbíró, ezeknek kezeknél, de titkoson, mert tudtam az szokás szerént következő tékozlást, hogy elő ne adnák, hanem ha én késném, és elkerülhetetlen szükség tanálkozni, hagyván kinn költőpénzt négyezer forintokat; de az én elmenésem után ottan mindjárt firtatván őket az kulcsokért, hogy elő nem adták, lakatosokat hívatván, kezdette reszeltetni az reteszeket; nem cavillálhatván tovább előadták, s míg én megjöttem az kevés idő alatt egy általagból kipazarlotta, kibem volt tízezer forint, jó ötpénzes új garas-pénz, testamentumban hagyott; kit megérkezvén és látván, letevém asztalára az kulcsokat, és azon állapottól elbúcsúzám; sok szóval untata, ne cselekedném, de csak nem vóm vissza, mondván: Én, az mint lehetett, takargattam ez ideig felséged tárházát és javait, már az tárházban sok hibát látok; nem tudom én, ki s mit mívelhetett; nem akarok azért jüvendőben is én az miatt megbúsulni. És így Vay Pétert tevő komornikká, az ki toda is valóban véle élni”. KJÖN 137. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Bethlen halálakor a fogarasi tárház kulcsát, ahol Kemény János szerint ötvenezer tallér volt, akkor Kemény Boldizsár fogarasi főkapitány őrizte. Uo. 112., 119.

kihívás elé állítja a kutatót,³⁷ az 1640-es évek végéig ugyanis előnevét nem említik a források. 1649-ben karatnaiként bukkan fel,³⁸ majd egy évtized múlva, már a Fejedelemségből való kiköltözése után, birtokainak elkobzásakor, peselnekiként.³⁹ Ennek alapján kézenfekvőnek tűnne a helységben birtokos, a szomszédos Kézdiszék nemesi rendű famíliái között összeírt család⁴⁰ tagjának tekinteni, ráadásul Apor Péter *Syntagma et syllabus mortuorum* című verses munkájában is említ egy régen Peselneken lakó Kövér Gábort,⁴¹ majd a *Syntagma et syllabus vivorum*-ban egy ott született Kövér Gábort (és a helyzetet tovább bonyolítva, egy Közép-Szolnok vármegyei azonos nevű *assessor*-t is).⁴² Több tény azonban óvatosságra int. Mindenekelőtt éppen a korábbi előnévhasználat hiánya, másrészt bécsi, birodalmi, királyságbeli követjárása, amely bizonyos jártasságot feltételez. Harmadsorban a fejedelmi család tagjai által vele szemben kezdetől tanúsított bizalom, végezetül pedig az országból való – nem példa nélküli – távozása. (Véleményem szerint Barcsay Ákos sorai is, miszerint „Kövér Gábor uramnak tréfálódám, mikor ki akar vala Nagyságodhoz menni, mondván: ez hazának mostani szükségében kimégy, nem türsz, szenvedsz ez hazával, de elveszszük az jószágodat”⁴³, Kövér idegen voltára utalnak.⁴⁴) Mindezek alapján feltételezhető, hogy a Rákócziakkal már korábban kapcsolatban álló, Zemplén, Borsod megyei famíliáról lehet szó. Mindannyian gyökértelenek tehát a Fejedelemség belső törzsterületein, amely tevékenységük színtere. Mindenikük a kisbirtokos, tisztségviselést megélhetése, reménybeli gyarapodása érdekében vállaló nemességéből (Fejérvizi, Kövér) vagy városi, mezővárosi nemesi rendű, illetve polgárfamíliákból származnak (Inczédi, debreceni Kovács, Thúri). Fejérvizi nagy valószínűséggel a Hunyad vármegyei, fokozatosan elmagyarosodott román kisnemesi család tagja volt, s mivel az 1598-as házösszeírásban külön, név szerint a Kövér család sem szerepel, feltehetően ő is ebbe a kisbirtokos rétegbe sorolható.

³⁷ A Kövér Erdélyből való kitepedése utáni sorsát bemutató Dominkovits Péter is a lehetőségeket vehette számba, borsodi, zempléni származást valószínűsítve. Dominkovits Péter: *Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor. Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához.* Fons 9(2002). Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. 273–303.

³⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), XII. köt. 174.

³⁹ ErdKirKv DVD XXX. köt. 52., 129.

⁴⁰ SzOkl IV. 271.; ÚSzOkl V. 13.

⁴¹ MHHS XXXVI. 130.

⁴² Uo. 195.

⁴³ EOE XI. 417.

⁴⁴ Barcsay Ákos egy 1657 júliusában kelt levele alapján úgy tűnik, Kövér Gábor már ekkor inkább a Királyságban tartózkodott: „... ha ő nagyságoknak jövedelem kell, miért nem tartják Kövér Gábor uramot itt bent, had menne az feje füstí, de ő kegyelmének is, úgy látom, az a tiszt, mikor tudja, jövedelem vagyon, bejű, felveszi, kiviszi, itt akár légyen akár ne, egy csep gondviselés sincsen”. *Erdély és az északkeleti háború.* Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp. 1891. 427.

Inczédi Péter bizonyára ugyanabból, az Erdélybe Várad eleste után telepedő családból származik, amelyet Szalárdi a „váradi elébbvaló nemesek”⁴⁵ között említi, s amelynek több tagja az Apafi-kormányzatban jelentős szerepet játszott.⁴⁶ Thúriról feltételezhető, hogy az azonos nevű Zaránd vármegyei jegyző leszármazottja,⁴⁷ aki talán borosjenői *rector*ként indult.⁴⁸

Ketten, Debreczeni Kovács és Inczédi Bethlen alatt kezdték pályafutásukat. Ugyanez feltételezhető Fejérviziről is, mivel úgy tűnik, jó kapcsolatban volt Bálintffy özvegyével, akinek kocsi vásárlása ügyében járt el 1643-ban,⁴⁹ ez pedig még Bálintffy életében alakulhatott ki. (Ugyanakkor az is tény, hogy ő volt az, aki a fejedelem parancsára a Bálintffyék által kölcsönzött összeget Kolozsvárott 1632 nyarán a kincstár számára felszedte.⁵⁰) Kormányhatósági előélete csupán Inczédinek volt, aki 1627-ben a kisebb kancellária deákjaként szolgált.⁵¹ Thúri Mihály az ifjabb Rákóczi György korábbi udvartartásához tartozott, 1646–1647 között már bizonyosan komornikként,⁵² innen emelte át ura a fejedelmi székbe kerülését követően, a többiek pedig, az eddigi adatok szerint, ennél a szervnél kezdték szolgálataikat (Fejérvizi párhuzamosan fejedelmi familiárisként⁵³) és itt nevelődtek ki, majd esetleg a vicefizetőmesterség után nyerték el a főkomornikságot, azaz pénzügyi szakembereknek tekinthetők.

Magasabb hivatalt viszont egyikük sem nyert el, ebben származásuk is akadályozhatta őket, tehát mindannyiuknak ez a pályafutásuk csúcsa. (Kövér egyedi esetnek tekinthető, ő 1662-től Nádasdy Ferenc országbíró minden javainak *praefectus*aként tevékenykedett, évi 600 forintos fizetéssel.⁵⁴)

Tanulmányaikról, „képzettségükről” egyelőre nincsenek adataink. Az érdeklődésükre, igényeikre vonatkozóan azonban említésre méltó, hogy Inczédinek kétkötetes Liviusa volt (melyet Márkosfalvi Márton *secretarius*-nak adományozott⁵⁵), Fejérvizi Miklós nevű öccse pedig 1632-ben külföldi

⁴⁵ Szalárdi 459.

⁴⁶ Trócsányi: *Központi kormányzat* 192., 327. A komornik, majd fejedelmi *praefectus* Pálról lásd Szalai: *Inczédi Pál*.

⁴⁷ 1609. máj. 4. ErdKirKv DVD IX. köt. 306.; 1618-ban is említve, uo. XII. köt. 17.

⁴⁸ 1607. okt. 30. Uo. VII. köt. 191.

⁴⁹ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 63/1643. Bornemisza Kata panasza szerint a kocsi nem volt megfelelő, Fejérvizi járt közben, hogy az özvegy pénzét adassa vissza a bírónak.

⁵⁰ KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 19/IV. fol. 44.

⁵¹ Trócsányi: *Központi kormányzat* 368.

⁵² KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 25a/I. fol. 135.

⁵³ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylonaria (F 15), XXVI. köt. fol. 44r.

⁵⁴ Dominkovits Péter: *i. m.* 285., 287.

⁵⁵ *Régi könyvek* 358.

peregrinációra indult.⁵⁶ Utódaikról szinte semmit sem sikerült eddig kideríteni. Fejérvizi (akinek a szintén Hunyad megyei Kenderesi családból származó Adviga/Hedvig volt a felesége⁵⁷) deficiált, Kövér szintén utódok nélkül hunyt el 1682 februárjában,⁵⁸ egyelőre úgy tűnik, az Inczédiék kivételével egyikük famíliája sem bukkan fel többé az erdélyi kormányzatban.

Kézenfekvő a kérdés, hogy karrierjük során milyen vagyont sikerült szerezniük. (Mint a társadalmi „megbecsültség” fokmérőjét meg kell jegyeznem, hogy általában *egregius* a címük, Kövér Gábort viszont *generosusként* említik a források.) Előre kell bocsátanom, meglehetősen szűkös adatok állnak rendelkezésre, s ez nem meglepő, ha a Rákócziak, és különösen az idősebb fukar adománypolitikáját figyelembe vesszük. Fejérvizinek a szűkebb hazájabeli Batizfalva teljes birtokot sikerült megszereznie az alpestesi Baloghok deficiálását követően,⁵⁹ egy per közbeni megegyezés fejében pedig Miklós öccsével együtt Zejkfalván két ház örökös jobbágyot és egy udvarházhelyet Zeyk Miklóstól,⁶⁰ 1632-ben pedig, amint már szó esett róla, 100 birodalmi tallér kölcsönt tudott adni külföldre induló öcscsének.⁶¹ Thúri Mihály is otthon, Zaránd vármegyében, Komlóson kapott birtokot.⁶² Az eddigi adatok alapján mindkettejüket messze túlszárnyalta Kövér Gábor, s ezt az Apafi-kori paszkvillus is megörökítette: „Sok pénzt gyűjtött, el ügetett azzal Kövér Gábor”.⁶³ (Ezt alátámasztja, hogy a Sopron vármegyei, széplaki uradalom *inscriptió*jaként 20 000 forintot tudott kifizetni.⁶⁴) Erdélyi pályafutása végére az akkoriban negyvenesztendő⁶⁵ Kövér Peselneken *portiót* és egy *curiát*, részbirtokokat Karatna, Volál, Szarazpatak, Pálos,⁶⁶ Vajdaszentivány falvakban, utóbbiban pedig egy újabb *curiát* mondhatott a magáénak⁶⁷ (ez később Ghillányi Gergely kezére jutott), Gyulafahérvárott pedig szőlőket a Kis-előmál és Borza nevű hegyeken.

⁵⁶ ErdKirKv DVD XXIX. köt. 410. A peregrináció megvalósulásáról nincsenek adatok, Miklós 1650-ben Hunyad vármegye főszolgabírája volt. Uo. XXVIII. köt. 212. Húguk, Ilona, a „céhbelinek” tekinthető Csolnakosi Mihály volkányi harmincadóshoz ment feleségül. Uo.

⁵⁷ Bőjthe Ödön: *Hunyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra*. Bp. 1891. 161.

⁵⁸ Dominkovits Péter: *i. m.* 301.

⁵⁹ ErdKirKv DVD XXIX. köt. 410. A birtok halála után Sulyok István kezére került.

⁶⁰ Uo. XXVIII. köt. 214.

⁶¹ Lásd a 36. jegyzetet.

⁶² ErdKirKv DVD XXVIII. köt. 362–364.

⁶³ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század. X.* Az 1660-as évek költészete 1661–1671. Kiad. Varga Imre. Bp. 1981. 241. (a továbbiakban RMKT).

⁶⁴ Dominkovits Péter: *i. m.* 291.

⁶⁵ *Adatok Kemény János életéhez.* Közli Magyary Károly. Történelmi Tár 1905. 481.

⁶⁶ ErdKirKv DVD XXX. köt. 52. Ezeket 1659. január–februárjában kobozta el Barcsay, és Kálnoky Mihálynak inscribálta.

⁶⁷ Uo. XXX. köt. 129–130.

Ami az irányításuk alatt álló komornikokat illeti (azaz azokat, akik a főkomorniki tisztséget nem érték el), a már tárgyalatokon kívül a korszakból egyelőre 13-at sikerült felderíteni, további háromról nem lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy valóban ebben a tisztségben tevékenykedtek. A korábbi mintát követve előbb a feladataikat érdemes áttekintenünk. Dominánsak ugyan a kincstári, pénzügyi feladatok (adók átvétele, pénz szállítása tárházba, illetve tárházból,⁶⁸ 1631-ben Debreczeni Kovács komornikként állította össze a portai ajándékok jegyzékét), mellette azonban vásárlásokat, beszerzéseket intéztek a fejedelmi familia vagy az udvar számára, aranyat, ezüstöt, ezüstműveket szállítottak,⁶⁹ nem szólva az olyan alkalmi bizalmas feladatokról, mint a fejedelem fiainak apjukhoz kísérése,⁷⁰ a káptalanok Fehérvárra vitele stb. Azaz kismértékben, de olyan megbízatásokat is elláttak, amelyek jellemzően a fejedelmi familiárisok, bejárók „hatáskörébe” tartoztak. Tény, hogy a szakszerűsödés felé mutat az, hogy *cubicularius* megnevezéssel jóformán nem találkozunk olyanok esetében, akiknek nem voltak pénzügyi feladataik.

Amikor társadalmi hovatartozásukat próbáljuk felderíteni, a „felette-seiknél” jobban meggyűjtik a gondjainkat. Úgy tűnik, jelentős hányaduk újfent Erdélyen kívüli, és a Rákóczi-familiával költöztek be, illetve a család hozta be őket később. Ubrisi Gábor feltehetően az Ung vármegyei familia sarja, a lipótszentmiklósi Pongráczok,⁷¹ a szintén lipóti, Szentmiklóssal szomszédos Horáról – ma Jakabfalu – származó Horanszky/Horánszky⁷² egyaránt a Királyságból érkezett. Jellemzően a néhány jobbágys kisnemeseségből,⁷³ sőt a nemesítések (Pápai Istváné 1650-ben,⁷⁴ és a bizonytalan azonosítású és tisztségviselésű Sárosi Jánosé szintén 1650-ben⁷⁵) tanúsága szerint a jobbágyságból is származhattak. Makai Mihályon kívül – aki 1650–1653 között a nagyobb kancellária deákja volt – előző kormányha-

⁶⁸ Inczédi Péter 1632 augusztusában a szamosújvári tárházba megy pénzért. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 19/VI. 119.; 1647-ben Pongrácz Mihály, uo. 25a/I. 507.

⁶⁹ Csupán néhány példa: 1632-ben Inczédi Péter, uo. 19/II. fol. 27.; Thúri Mihály 1647-ben, uo. 25a/I. 503.

⁷⁰ 1632 szeptemberében Inczédi Péter, uo. 19/IV. 119.

⁷¹ A lipótszentmiklósi Pongrácz familia egy harmadik tagja, Pál, szintén a fejedelmi család szolgálatában állt, 1654-ben a tiszántúli és inneni Rákóczi-jószágok praefectusa volt. ErdKirKv DVD XXIX. köt. 430.

⁷² Talán a megye szolgabírájaként 1619-ben említett Szaniszló atyafisága. MNL OL, Szentiványi cs. lt., A család által rendezett iratok (P 632), IV. nr. 254.

⁷³ A lipótszentmiklósi Pongráczok a Liptó vármegyei Andrásfalván, Pribilinán és Szentmiklóson összesen 120 házat birtokoltak. Dávid Zoltán: *Az 1598. évi házösszeírás*. Bp. 2001. 214. Egy másfél évtizeddel korábbi adat szerint az andrásfalvi birtok legalább hétfelé oszlott. *Kivonatok Liptó vármegye XVI. századi jegyzőkönyvéből*. Közli Illésy János. Történelmi Tár 1903. 261.

⁷⁴ ErdKirKv DVD XXVIII. köt. 127–128.

⁷⁵ Uo. 64–65.

tósági szolgálatot nem sikerült felderíteni.⁷⁶ Kivételt több szempontból is lőrincrévei Koncz András képez. Ő ugyanis a marosvásárhelyi származású, kancelláriai deákságon, Csáky István *servitorságán* keresztül felemelkedő, Lőrincrévén birtokot szerző Pál és Kálnay Borbála, özvegy Thoroczky Istvánné kisebbik fia. Feltehetően már 1636-tól,⁷⁷ bátyja, Pál pedig asztalnokként, familiárisként bizonyosan már 1635-től fejedelmi szolgálatban állt.⁷⁸ 1638 októberében a besztercei források bejáróként említik,⁷⁹ ugyanabban az évben például sószállítást felügyelt.⁸⁰ Az 1640-es évek elejéig úgy tűnik, a pénzzállítás volt a „szakterülete”, nemcsak az országon belül, hanem a portai követeknek is, így 1639-ben Sebessi Boldizsárnak Belgrádba,⁸¹ de 1645-ben Sztabulban is járt.⁸² Sajnos, a forrás megjelölése nélkül nevezi bizonyára Szilágyi Sándor egy 1641-es levélhez fűzött magyarázó jegyzetében Rákóczi fogarasi pénztárnokának,⁸³ egy esztendővel később pedig fogarasi számtartónak.⁸⁴ Sokkal valószínűbb, hogy *supremus cubiculariusként* a fogarasi tárház kulcsait is őrizte, ezért vett be, illetve fizetett ki onnan bizonyos pénzüsszegeket. Éppen második generációs tisztségviselősege, családi, vagyoni háttere (anyjának köszönhetően bátyjával legalább 6000 forinton osztozott⁸⁵) miatt „gyanúsítom” azzal – bár egyelőre semmiféle forrás nem támasztja alá –, hogy Fejérvizi halála és az általában utána aláíró Ubrisi tisztségből való eltűnése után, titulussal vagy anélkül, de ő töltötte be a főkomorniki hivatalt.

A csoportból Pápaít említi 1650-es nemeslevele *vicethesaurariusként*,⁸⁶ az viszont kérdéses, hogy ez a többi komornik fölötti funkciót jelölt-e, az „*ex vicethesaurariis nostris*” kifejezés ez ellen szól. A hivatali ranglétrán való előrelépésről egyikük esetében sem szólnak a források, Ráday kétévnyi szolgálat után az ifjabb Rákóczi komornikságára váltott, annak uralomra kerülését követően azonban nem találkozunk vele. Pongrácz Gergely (ekkor már váradi előnévvel) Báthory Zsófia udvarmestere lett 1645

⁷⁶ Trócsányi: *Központi kormányzat* 193.

⁷⁷ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VII. doboz, nr. 200.

⁷⁸ A családra vonatkozóan lásd Dáné Veronka: „*Mennyi jobbágya és mennyi portiója*”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében*. Kvár 2016 (Erdélyi Tudományos Füzetek 286). 73–75. (a továbbiakban Dáné: „*Mennyi jobbágya*”).

⁷⁹ Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei* 78.

⁸⁰ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 137/1638.

⁸¹ *Török-magyarkori államokmánytár*. Szerk., jegyz. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. III. Pest 1870 (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak V). 37. (a továbbiakban TMÁOK).

⁸² Biró: *Erdély követei* 126.

⁸³ TMÁOK III. 77.

⁸⁴ Uo. 156.

⁸⁵ Dáné: „*Mennyi jobbágya*” 74.

⁸⁶ ErdKirKv DVD XXVIII. köt. 127.

szeptembere előtt, 1650-ben még ugyanebben a tisztségben találjuk,⁸⁷ 1654-ben tisztsége említése nélkül honfűsította az országgyűlés.⁸⁸ Cserei Miklós 1656-ban gyulafehérvári *provisor* és *rationista* volt,⁸⁹ majd Barcsay Ákost aludvarmesterként szolgálta 1658–1659-ben bizonyosan.⁹⁰

Ami a hivatalviseléssel szerzett előnyöket, vagyont illeti, újfent csupán igen szegényes adatokra támaszkodhatunk. Pongrácz Gergely Biharban szerzett 1636-ban *inscriptiós* részjóságot Nyéstán és a 17. század második felében elpusztult, szomszédos Ész/Ész *praedium*ban,⁹¹ majd 1650-ben Belényes vidékén.⁹² Pápai a nemesi rendbe emelkedett, Cserei Miklós a Fehér vármegyei Ágostonfalván nyert *inscriptió*ban birtokot,⁹³ emellett pedig sikerült annyi pénzt szereznie, hogy azzal kiváltotta a már említett paszkvillusszerző szurkálódását: „Pénze vagyon, tallért adgyon vén Cserei Miklós”⁹⁴, s egyelőre ezzel ki is merítettük forrásainkat.

Befejezésül megpróbálom összegezni mindazt, ami a kutatás jelen állása szerint a Rákóczi-kori *cubiculariusi* hivatalról megállapítható, protestálva azonban a későbbi helyesbítés lehetőségéért, annak tudatában, hogy például a Fiscalis Levéltárban őrzött ezres nagyságrendű tenyérnyi és kisebb cédulák közül bármikor előkerülhet egy olyan, amely módosíthatja a most elmondottakat. Mindenekelőtt úgy vélem, az 1630–1658 közötti időszakban ez a „kincstári szerv” egyértelműen szervezettebbé, hivatalyszerűbbé vált, amit elsősorban nem a Rákócziak érdemének, hanem a Bethlen alatt megindult folyamatoknak tulajdonítok. Másodsorban, társadalmi hovatartozás tekintetében, a korszak vonatkozásában, Trócsányi megállapításának első fele igazolódott be, tudniillik, hogy a komornikok a kancelláriai deákokat adó rétegekből származtak. Az a feltételezése, miszerint azoknál vagyonosabbak lettek volna, nem igazolható, e tekintetben, úgy tűnik, éppen a korszakban történik visszalépés. Ahogyan a hivatalviselő dinasztikiák és így a szakértelem, szakszerűsödés vonatkozásában is. Ez viszont rávilágít arra, hogy érdemes, szükséges a különböző fejedelmek alatti elkülönített vizsgálat. Harmadsorban, ebből a hivatalból nincs továbbemelkedés. Úgy tűnik, egy zárt pályáról (zsákutcáról?) beszélhetünk. Ugyanakkor viszont felelősséggel, számos tennivalóval járt, így nagyon valószínű, hogy a viszonylag rövid hivatalviselés ezzel magyarázható. Negyedszer: a tisztségviselők kiválasztásakor a hangsúly érezhetően nem a szakérte-

⁸⁷ KvNLt, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 84/1645.; ErdKirKv DVD XXVII. köt. fol. 289r.

⁸⁸ EOE XI. 203. (XXXIV. art.)

⁸⁹ ErdKirKv DVD XXIX. köt. 733.

⁹⁰ Uo. XXX. köt. 23., 65.

⁹¹ Uo. XXI. köt. fol. 105r.

⁹² Uo. XXVII. köt. fol. 289r–v.

⁹³ Uo. XXX. köt. 470.

⁹⁴ RMKT X. 239.

lemre, hanem a megbízhatóságra, megkockáztatom, kiszolgáltatottságra helyeződött (a gyökértelenségre, alacsony sorból való felemelkedésre utalnék). Így pedig a fejedelmi „kézivezélés” erősödött fel. A korszakot tehát kettősség jellemzi: egyrészt megjelentek a hivatalszerűség csirái, másrészt pedig tetten érhető az az archaikusság (nem állam, hanem uradalomigazgatásra emlékeztető technikák), amely a Rákóczi-kori kormányzatot jellemzi, s amely az állami és „magánfeladatok” keveredésében, többszörös hivatalviselésben nyilvánul meg. (Az egyik legkirívóbb példa a sztambuli „bevásárlások” követekkel való intéztetése, amelyet korábban Bethlen szigorúan különválasztott.)

Többet, véglegesez közelítőt e véleményem szerint igen érdekes hivatalról, hivatalnokokról akkor lehet majd mondani, ha innen visszafelé haladva, a megelőző időszakra is ezeket a vizsgálatokat elvégezzük. Ez viszont újabb alap kutatások és hozzávetőleg egy évtized után remélhető.

2. A cubiculariusság személyi állománya 1630–1658

(A félkövérrel szedett a főkomornikságban való említés első évét – az ezt megelőző évszám/évszámok a cubiculariusi hivatal idejét jelzik –, illetve a hivatalviselés Trócsányi adataitól eltérő végét, a dőlt a bizonytalan hivatalviselést jelöli. A kérdőjeles évszám a főkomornikság kezdetének feltételezett esztendeje.)

Főkomornik/generalis perceptor/magister solutionum	Cubicularius/Komornik	Hivatali évek	Hivatali idő (év)
Bálintffy Kristóf		1621(1625)–1630	9
Inczédi Péter		1629 (1631)–1634	5
Kovács/Debreceni Kovács István		1624 (1634)– 1635	11
	Várad Zsigmond	1631	
	Jeddi Péter	1632	
Fejérvizi Péter		1632 (1634?)–1643	12
	Pongrácz Gergely	1636–?	
	Ubrisi Gábor	1638–1643	5
Koncz András		(1638) 1641– (1643?) 1646	8

A RÁKÓCZIAK CUBICULARIUSAI

	<i>Bély Márton</i>	1642-?	
	Ráday Ferenc	1644-1645	2
	<i>Sárosi János</i>	1646	
	Pongrácz Mihály	1646-1647	1
	Horanszky János	1646-1649	3
Thúri Mihály		(1648) 1649-?	
Kövér Gábor		1648 (1656)- 1658	10
	Pápai István	1649-1653	4
	Velencei Ludovicus László	1651-1653	2
	Pál deák	1655-1656	1
	Cserei Miklós	1655	
	Makai Mihály	1656-1658	2
	Teleki Mihály	1658	

FAZEKAS ISTVÁN

ÁLLAMI ALKALMAZOTT – MAGÁNALKALMAZOTT. A MAGYAR UDVARI KANCELLÁRIA TISZTVISELŐI A 16–17. SZÁZADBAN*

A kora modern állam kialakulásáról és fejlődéséről az utóbbi időben sokat írtak. Ezeknek a kutatásoknak köszönhetően egyre világosabbá válik, hogy a kora modern állam, amelynek létrejöttében, belső kötelékei megerősítésében a bürokrácia fontos szerephez jutott, sok tekintetben másként működött, mint az újkori állam. Így mindenekelött az ügymenetek szabályozottsága hagy kívánnivalót maga után: ha szabályozzák is, a szabályozók betartása sokszor gondot okoz. Az ügykörök/kompetenciaterületek elválasztása nem tökéletes, az egyes tisztviselők befolyását sokszor nem viselt tisztséjük, hanem a hivatalvezetőhöz vagy éppen az uralkodóhoz való személyi viszonyuk határozza meg. Sok esetben nem megoldott a munkahely kérdése, nemegyszer a tisztviselők magánlakásukon dolgoznak, ami miatt többek között a hivatali titok megtartása is nehézségbe ütközik. További gond a munkaidő kérdése, amely vagy nincs szabályozva, vagy a hivatalnokok legkevésbé sem törekszenek az előírt hivatali órák megtartására. A hivatalhoz szükséges ismeretek megszerzése menetközben történik, nem volt külön e célt szolgáló képzés. Nincs szabályozott előmenetel, nincs karrierminta, amely kirajzolódna a tisztviselők előtt. Nem megoldott a kiöregedett tisztviselő ellátásának a kérdése. Csupa olyan jelenség, amely más, mint a modern állam gyakorlata.¹

* A tanulmány az ELTE BTK Tématerületi Kiválósági Pályázat „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció” projektje keretében készült.

¹ Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Frankfurt am Main 2000. 160–166. Weberre alapozva Wolfgang Reinhard: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Dritte, durchgesehene Auflage. München 2002. 125–132. Továbbá Michael Hochedlinger: *Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Vorbemerkungen zur Begriffs-, und Aufgabenbestimmung*. In: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*. Hrsg. von Michael Hochedlinger und Thomas Winkelbauer. Wien–München 2010

E jelenségek közé tartozott, hogy az alacsonyabb rangú tisztviselők még sokszor a hivatalvezető magánalkalmazottjai voltak. Ez az állapot azonban a kora újkor folyamán komoly változáson ment keresztül, legalábbis a központi igazgatás terén. Hasonló fejlődés játszódott le a Habsburg Monarchia központi hivatalai, így az Udvari Kamara (*Hofkammer*), a Haditanács (*Hofkriegsrat*), továbbá a különböző, uralkodó mellett működő kancelláriák esetében is, amelyeknek a hivatalnokai a kora újkorban már állami alkalmazottak voltak, akik járandóságukat az uralkodótól húzták, és alkalmazásuk független volt a hivatalvezető személyétől.² A magyarországi központi igazgatásban is tapasztalható ez a változás, így például a Magyar Kamara esetében, ahol a 16. század közepén már állami fizetést kapott az egész apparátus a kamarai ajtónállóig és futárokig bezárólag.³ A Magyar Kancellária esetében ez az átalakulás azonban csak részben történt meg, a tisztviselők egy része állami alkalmazott lett, a másik részük magánalkalmazott maradt. A következőkben ezzel a folyamattal szeretnék foglalkozni.⁴

A Magyar Kancellária újjászervezése 1527 őszén, I. Ferdinánd székesfehérvári koronázása idején történt meg, vezetője a Jagelló-kor egyik tapasztalt hivatalnoka, Szalaházy Tamás lett, aki hivatalát középkori alapon szervezte meg, és az úgy is kezdett működni, ahogy az a Jagellók korában működött.⁵ A kancellár alkalmazásában álló jegyzők és a *conservator* mellett

(Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 57). 21–85., különösen 62–64., 72–77.

² Ezért szerepelhet nevük a hivatali és udvartartási személyzetről felvett ún. *Hofstaatenben*, vö. ÖStA, HHStA, Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Kt. 181–184.

³ „Ratio omnium proventuum paratae pecuniae, quae ad Cameram Hungaricam Regiae Majestatis in anno domini 1554 percepta est.” ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 3. Konv. 1554. fol. 52r–55r. (kamarai személyzet számbavétele). Bár a számvevőmester két írnoke nem került megnevezésre, csupán az utánuk járó kétszer 80 forint pótlék került feltüntetésre. Minden bizonnyal minden tanácsos, titkár mellett működött magánírnoke, akit az alkalmazója fizetett, ilyen volt Szerémi Sebestyén írnoke, Christophorus Kluegl, akit különmunkája miatt külön díjazásban részesített a kamara ebben az évben (uo. fol. 54.).

⁴ A Magyar Kancellária történetére nézve összefoglalóan: Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária története 1527–1690*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Bp. 2018. (a továbbiakban Fazekas: *A Magyar (Udvari) Kancellária*). Továbbá: Uő: *A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története*. In: *A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Ujváry Gábor. Bécs 2012. 49–65.; Uő: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon*. Századok 148(2014). 5. sz. 1131–1155.

⁵ Némi magyarázat szükséges a Magyar Kancellária, illetve a Magyar Udvari Kancellária fogalom használatához. A kancellária neve a 16. század első felében és a század közepén leginkább *cancellaria Regni Hungariae* formában bukkan fel, ezt azonban néhány évtized alatt, a 16. század második felében végérvényesen kiszorította a *Cancellaria Hungarica Aulica* névforma. Itt nem egyszerű névváltozásról van szó, hanem arról a folyamatról is, amelynek során a Magyar Kancellária az ország, értsd a rendek és az uralkodó kancelláriájából, az

az ügyintézésben szerepet vállaltak az I. Ferdinánd által kinevezett királyi titkárok is, akik azonban, ahogy az Kubinyi András kutatásaiból tudható, nem kötődtek különösebben magához a kancelláriához.⁶ Zavart okozott a megszokott rendszerben, hogy I. Ferdinánd 1528 februárjában új instrukciót adott Udvari Kancelláriájának (*Hofkanzlei*), amely ennek köszönhetően központi kancellária rangjára emelkedett.⁷ Ez az intézmény volt hivatott összefogni az uralkodó melletti ügyintézést, az egyes országokat külön titkárok hatáskörébe osztva. A nyelvi és területi kompetencia elve egyes országok esetében metszhették egymást, így a magyarországi ügyek intézésében is két titkár járhatott el, a magyar titkár és a latin titkár. Az instrukció nyomán jött létre a magyar titkár (*secretarius Hungaricus*) előbb említett intézménye, amely tisztségnek a betöltése rögtön némi nehézséget is okozott, nehezen akadt ugyanis a feladatra vállalkozó alkalmas személy. Néhány éven át így a magyarországi ügyeket részben az uralkodó mellett tartózkodó magyar titkár, Ujlaky Ferenc (és hozzá kell tenni, hogy a latin titkár Johann May/Maius), illetve az országban maradt kancellár, Szalaházy Tamás intézte. Ez a helyzet Szalaházy Tamás 1535 őszi bekövetkezett halála után szűnt meg, mert a kancellária hazai részlege a kancellár halálával végérvényesen felbomlott.⁸

Ezt követően az uralkodó udvarában rezideáló magyar titkár egyedül vitte tovább a magyar ügyeket. Egyelőre nem egészen világos, hogy milyen viszonyban volt I. Ferdinánd főkancellárjával, a nagyhatalmú Bernhard Clesszel, de az a tény, hogy egyelőre nem ismeretes olyan oklevél, amely közös kiállítású lett volna. Ez arra utal, hogy az uralkodó elképzelése a közös kancelláriáról elég gyorsan léket kapott, és a magyar titkár többé-kevésbé önállóan működhetett. Ujlaky Ferenc az emlegetett *Hofsstaaten* tanúsága szerint előbb havi 30, majd 50 forintos fizetést élvezett, amely elég tekintélyes összegnek számított. Mivel írnokai nem kerültek a jegyzékbe név szerint felvételre, joggal tekinthetők ők a titkár magánalkalmazottjainak.⁹

uralkodó kancelláriájává válik. A változás logikus következménye az intézmény uralkodói környezetben való működésének, beilleszkedésének a központi kormányzervek sorába.

⁶ Kubinyi András: *A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében*. Gesta 8(2006). 1. sz. 3–22.

⁷ *Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und der Böhmischen Hofkanzlei*. Hrsg. von Thomas Fellner und Heinrich Kretschmayr. Bd. 2. Aktenstücke 1491–1681. Wien 1907 (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 6). 238–246. (a továbbiakban ÖZV).

⁸ Fazekas István: *Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja*. Történelmi Szemle 49(2007). 1. sz. 25.

⁹ ÖZV I. 2. 148., 159.

Nem következett be lényegi változás azután sem, amikor 1540 végén az uralkodó Perényi Pétert nevezte ki kancellárjának. A korábbi állapotok konzerválódását mutatja, hogy Perényi az alkancellári posztra saját bizalmi emberét állította Pécsi János leleszi prépost személyében. Ez a megoldás azután rövid időn belül bizalmi válsághoz és a kancellária végzetes tekintélyvesztéséhez vezetett, tudniillik I. Ferdinánd nem bízott meg Perényi emberében, és egyre kevesebb ügyet intéztetett a magyar hivatalon át.¹⁰ Nem hozott azonnali változásokat a hivatalszervezés terén Oláh Miklós kancelláriai működése sem, aki 1543 augusztusában vette át a kancellária irányítását, és akinek sikerült rövid időn belül az uralkodó bizalmát megnyerni, és a Magyar Kancellária helyzetét a központi apparátuson belül stabilizálni. Fontos változások indultak meg azonban akkor, amikor az uralkodó Oláh Miklóst 1553 májusában esztergomi érsekké nevezte ki, és a befolyásos püspöknek sikerült a kancellári posztot is megtartania. Oláh érseki kinevezését követően már nem kísérte többé az uralkodót csehországi és német-római birodalmi útjaira. Hogy a magyar ügyek intézése folyamatos maradjon, maga helyett megfelelő helyettest kellett állítania. Előbb magasrangú egyháziak nyerne királyi titkári és tanácsosi kinevezést, akik egyidejűleg a kancelláriai ügyintézésben is fontos szerephez jutottak (Draskovich György jászói prépost 1553–1555, id. Forgách Ferenc váradi püspök 1558–1561, Dudith András pécsi püspök 1563–1564), majd alkancellárok kinevezésére került sor (Draskovich György 1556–1561, id. Forgách Ferenc 1562–1563, Dudith András 1565).¹¹ A következő években ők fogják majd az 1558-ban német-római császári címet szerző I. Ferdinándot kísérni. Az alkancellárok már önálló fizetéssel rendelkeztek, amelyet egy ideig az Udvari Fizető Hivatal (*Hofzahlamt*) utalványozott számukra, majd pedig a Magyar Kamarát terhelte.¹²

Ugyanakkor nagyon lassan formálódik ki a későbbi kancelláriai ügyintézésben kulcsszerephez jutó titkárok (*secretarius Hungaricus, gehaimber ungarischer hoffsecretarius, referendarius et secretarius noster Hungaricus*) csoportja. A kancellárián működő titkárok nem tévesztendőek össze a fennebb már említett királyi titkárokkal, amelyek éppen ezekben az évtizedekben tűnnek el véglegesen a magyar igazgatási gyakorlatból. Biztos, hogy működött a korai évek alkancellárjai, Ujlaky Ferenc és Pécsi János mellett is titkár, de nem véletlen, hogy nekik még a nevüket sem ismerjük. Az Oláh Miklós mellett működő titkárok neve és személye már ismert, de egyelőre még ők sem jelentek meg az állami kifizetőhelyek elszámolásaiban

¹⁰ Thurzó Elek levele I. Ferdinándhoz, 1542. máj. 1., Sempte. ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, fasc. 47. Konv. F. fol. 1–4.

¹¹ Fazekas: *A Magyar (Udvari) Kancellária* 224–225.

¹² ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Kt. 182. Nr. 36. Hofstaat 1556. fol. 30v–31r.

vagy legalábbis nem kancelláriai titkári minőségükben, ők még minden jel szerint a kancellár familiájához tartoztak.¹³ Ez érvényes Liszthy Jánosra is, akit pedig időnként a források főtitkárként (*obrust secretarius*) emlegetnek, jelezve ezzel, hogy az ügyintézés terhé jelentős részben ő viszi az 1550-es évek második felétől kezdve.¹⁴ Lényeges változás következett be ezen a téren az 1560-as évek elején, ekkor ugyanis 1562. február 1-jétől kezdve évi 600 forint fizetést hagyott jóvá Liszthy János számára az uralkodó. Ebből 400 forintot Oláh Miklós engedett át saját 1400 forintos kancellári fizetéséből, a maradék 200-at pedig rendes bevételeiből tartozott a Magyar Kamara fizetni.¹⁵ Valószínűleg ez alkalommal nyert Liszthy tanácsosi kinevezést a Magyar Tanácsba.¹⁶

Nem tudni, hogy a döntés mögött az érseknek milyen szándéka húzódott meg. Lehet csupán honorálni kívánta Liszthy hosszú szolgálatát, de az sem kizárt, hogy a becsvágyó Forgách Ferenc befolyását kívánta ellensúlyozni. Mindenesetre ezzel a lépéssel Oláh Miklós Liszthyt egyenrangúvá tette a fentebb említett prelátus titkár-tanácsos csoport képviselőivel. Ennek a csoportnak az igazgatásból való kiválása hozta magával a következő változást, amelynek háttérében egy többretű folyamat állt. A 16. század második felére látványosan lecsökkent azoknak a száma, akik az egyházi pálya felé fordultak, illetve ekkoriban már nem volt feltétlenül szükséges a hivatalnoki pálya felé orientálódóknak az egyházi rendek felvétele. Igaz, különböző okok miatt a magyar államigazgatás csúcspozíciói, mint a helytartói, kamaraelnöki és kancellári tisztségek a főpap-hivatalnok csoport tagjai számára maradtak elsősorban elérhetőek ezekben az évtizedekben.¹⁷ Id. Forgách Ferenc alkancellári tisztról való lemondása (1565) után, majd az előmenetelével hasonlóképpen elégedetlen Dudith András kancellári szolgálatból való kiválását (1566) követően a kancelláron és kancellárhe-

¹³ Oláh idejében (1553–1568) működő titkárok: Fejérthóy János 1550, 1553; Merula Primus veszprémi kanonok 1550; Malatesta, Federico 1552, 1556; id. Draskovich György jászói prépost 1553–1556; Liszthy János 1550, 1554–1568; id. Forgách Ferenc váradi püspök 1558, 1561; Dudith András pécsi püspök 1563, 1564; Bocskay György 1564–1575. Vö. Fazekas: *A Magyar (Udvári) Kancellária* 225.

¹⁴ Türck Dániel és Helt Balázs levele Lőcse városához, 1558. jún. 3., Bécs. Domanovszky Sándor: *A szepesi városok árúmegállító-joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árúmegállítáért 1368–1570*. Bp. 1922. 358.

¹⁵ ÖStA, FHKA, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 392. fol. 6v–7r.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 52. Konv. 1587. Dez. fol. 163v.

¹⁶ Oláh 1562. szept. 14-én kelt végrendeletében már *secretarius et consiliarius* címmel illette Liszthyt. Vö. *Oláh Miklós végrendelete*. Közli Merényi Lajos. Történelmi Tár 1896. 140.

¹⁷ Fazekas István: *Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 16. században*. In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs 2017 (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 17). 271–291.

lyetteseken kívül egyházi személy már csak elvétve működött a Magyar Udvari Kancellárián.¹⁸

A prelátuscsoport kancelláriáról való eltűnését követően a titkári posztot betöltő személyek már világiak közül kerültek ki. Világi személy volt razinjakeresztúri Bocskay György, a neves kalligráfus is, aki valamikor 1564 első hónapjaiban nyerhetett titkári kinevezést.¹⁹ A Liszthy alkancellári kinevezésével megürült titkári helyre is világi személy lépett Istvánffy Miklós személyében (1569. október 1.).²⁰ A frissen kinevezett titkár évi 400 forintos fizetést húzott, amelyet már a Magyar Kamara folyósított számára.²¹ A későbbiekben jól követhető, hogy a kancellária titkárait az uralkodó nevezte ki, kinevezésüket követően kötelesek voltak esküt letenni, amelyben kötelezték magukat arra, hogy az uralkodó iránt mindig hűségesek és engedelmesek lesznek, a tanácskozásokon elhangzottakat és a rájuk bízott, illetve a tudomásukra jutott titkokat meg fogják őrizni, az uralkodó barátainak barátai, ellenségeinek ellenségei lesznek, és őfelsége hasznát és javát lehetőségeikhez képest igyekeznek előmozdítani.²² A szöveg lényegében megegyezik a kancellár által letett eskü tartalmával, ez a tény is aláhúzza a titkári hivatal fontosságát.²³ A 16. század közepső évtizedeitől az 1690-es nagy kancelláriai reformig a titkárok lesznek az ügyintézés kulcsszereplői.²⁴ A titkári hivatal ilyen irányú fejlődése egybeesett az általános fejlődési vonulattal – bár sajnos a központi hivatalokban, az Udvari Kamarában

¹⁸ Nyéki Vörös Mátyás, az ismert barokk költő, későbbi győri kanonok és Zongor Zsigmond, későbbi váci püspök és pozsonyi prépost a két ismert példa számomra. Nem kizárt azonban, hogy mindketten még világiként működtek a kancellárián, és csak később döntöttek az egyházi pálya mellett. Kómuves Nándor Kolos: *Nyéki Vörös Mátyás élete és munkái*. Csorna 1918. 3–4.; OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 1818. *Stylus maioris cancellariae* 1616, fol. 103v.

¹⁹ A kancelláriai titkári működéséhez kapcsolható első oklevél 1564. márc. 2-ról ismert. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 11. Konv. 1564. fol. 234–235. Az uralkodó 1564. szept. 6-án a házasság Bocskayt *secretarius noster*nek nevezi (MNL OL, MKamLt, Benignae Resolutiones [E 21], 1564. szept. 6.). Bocskayról újabbán Gulyás Borbála készített több publikációt, PhD-értekezése a közeljövőben fog megjelenni: Gulyás Borbála: *Bocskay György kalligráfus antikva betűs síremlékfeliratai. All' antica reprezentáció I. Ferdinánd bécsi udvarában*. Művészettörténeti Értesítő 63(2014). 265–305.; Uő. *Bocskay György kalligráfus végrendelete*. Művészettörténeti Értesítő 66(2017). 2. sz. 313–319.

²⁰ ÖStA, FHKA, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 396. fol. 232r. Istvánffyról lásd a közelmúltban megjelent tanulmánykötet írásait: „*A magyar történet folytatója*”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Szerk. Ács Pál–Tóth Gergely. Bp. 2018 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések).

²¹ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 52. Konv. 1587. Dez. fol. 168r.

²² Idézve Lippay János esküjéből, amelyet 1594. máj. 8-án Pozsonyban tett le. MNL OL, MKamLt, Libri regii (A 57), V. köt. pag. 122. Kinevezésre példa Maholányi János kinevezése (1679. aug. 21.): ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 276. Konv. 1681. Jan. fol. 296–297.

²³ Vö. Forgách Ferenc kancellári esküjét, amelyet az uralkodó előtt tett le, 1603. jan. 24., Prága. MNL OL, MKamLt, Libri regii (A 57), V. köt. pag. 531.

²⁴ Szilágyi Loránd: *A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam*. In: *Emlékkönyv Domanowsky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Bp. 1937. 547–561.

és Udvari Haditanácsban tevékeny titkárok szerepéről egyelőre alig tudunk valamit –, ugyanakkor a hivatalvezető Oláh Miklós sokrétű elkötelezettsége, majd az uralkodó prágai áttelepülése (1583) külön lökést adhatott a titkári befolyás megnövekedésének.²⁵

A Magyar (Udvari) Kancellária működésében a kancellár és titkár mellett még egy harmadik tisztviselő jutott komoly szerephez, a pecsétőr (*conservator sigilli*), aki egyúttal a regisztrátori (*registrator*) és levéltárhozi (*conservator archivi*) feladatokat is ellátta.²⁶ Sajnos a tisztség Mohács utáni alakulásáról nagyon keveset tudunk. Bár ismert az 1526 után működő *conservator* neve, de pontos szerepkörét egyelőre homály fedi, elképzelhető, hogy a pecsét őrzése ekkor még nem tartozott feladatai közé. A pecsétőri és regisztrátori feladatok a 16. század közepére kapcsolódtak össze, ez derül ki egy 1568-ban, Oláh Miklós halála után a kancellária állapotáról Liszthy János által készített beszámolóból. A pecsétőrségen és a regisztrátorságon túl ekkor egyfajta irodavezetői szerepet is betöltött.²⁷ Az 1550-es évektől kezdve Oláh haláláig Liszthy János kezelte a pecsétet, aki azonban egy idő után titkárként is működött.²⁸ Liszthy János beadványa és más adatok is azt mutatják, hogy a kettős tisztség viselője a kezdetekben szoros szálakkal kötődött a kancellár személyéhez, nemegyszer annak egyúttal magántitkára is volt. A pecsétőr-regisztrátor a 16. század folyamán ugyanolyan magánalkalmazottja volt a kancellárnak, mint a jegyzők és írnokok, csupán feladatai emelték őt a jegyzői és írnoiki réteg fölé. Kiemelt szerepét mutatja, hogy Liszthy szerint a regisztrátor munkáját a kancellár, jelen esetben Oláh Miklós, komoly, rögzített 200 forintos fizetéssel honorálta, amelyet saját forrásból állt.²⁹

A 16. század derekától rendelkezésre álló adatok szerint a pecsétőr és regisztrátor hosszú időn át egyúttal a mindenkori kancellár titkáráként, magántitkáráként is működött. Fejérthóy János az 1547/48-as augsburgi

²⁵ Andreas Kraus: *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluß auf die Entwicklung modernen Regierungsformen in Europa*. Römische Quartalschrift 55(1960). 43–84.

²⁶ A levéltárhozi feladat a legkevésbé dokumentált hivatal, kivételszámba megy, amikor külön feltűnik, mint pl. az egyik 1675. júl. 13-án Bécsben kiállított tanúságlevélben, ahol Tenturich István mint végrendelet-végrehajtó szerepel az alábbi titullussal: „Cancellariae nostrae Aulicae Hungaricae registrator, necnon secreti sigilli nostri et archivi conservator”. MNL OL, MKancLt, Libri regii (A 57), XV. köt. pag. 83–84.

²⁷ MNL OL, MKamLt, Benignae Resolutiones (E 21), ad 1568. jún. 4. pag. 36–38.

²⁸ Liszthy 1568-ban készített beadványában arról ír, hogy tizenhat éve hajta be a taxát: „... tamen limitationem a sedecim annis, quibus ego post reverendissimum quondam dominum archiepiscopum Strigoniensem, tanquam cancellarium taxam literarum exegi...” (uo. pag. 36–38.), 1553-ban említik is őt *secretarius et conservator*ként (testvére, Liszthy Sebestyén verses evangélium fordítása bevezetőjében, *Evangelia dominicalia ex tempore versa per Sebastianum Lishthium Transylvanum Cibiniensem*. Viennae 1553).

²⁹ MNL OL, MKamLt, Benignae Resolutiones (E 21), ad 1568. jún. 4. pag. 36–38.

gyűlés résztvevőiről készült összeállításban Oláh Miklós titkáráként szerepel, majd egy 1548-ból származó oklevélben mint *secretarius conservator* kerül említésre.³⁰ Liszthy János az öccse, Sebestyén által 1553-ban összeállított formulárium címlapján mint *conservator et secretarius* szerepel.³¹ Hogy a kancellár melletti titkári tisztség nem azonos a kancelláriai titkár vagy magyar titkár tisztségével, Himelreich Tiburtius esete kapcsán is látható. Draskovich György kancellár ugyanis 1581 nyarán, amikor a *propalatinus*-sá kinevezett Istvánffy Miklós kancelláriai titkár utódlására javaslatot tett, a három jelölt között felsorolta Himelreichet is, akit titkárának és a Magyar Kancellária *conservator*ának (*secretarius meus et Cancellariae Hungaricae conservator*) nevez.³² Ugyanez a szereposztás figyelhető meg Samsinoczy János esetében, akit Heresinczy Péter kancellár 1590-ben tett végrendeletében a kancellária *conservator*ának, régi szervitorának és titkárának nevez.³³ Ez a bizalmi kapcsolat állhatott fenn még Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár és Zongor Zsigmond között, aki a kancellár familiárisa és kancellária *conservator*a volt egyidejűleg (*familiaris nostri majoris Cancellariae Hungaricae conservator*).³⁴

A 17. század első évtizedeiben azonban komoly változás játszódott le, amelyet a központi kormányzat Bécs–Prága közötti megosztottságának megszűnése váltott ki. Himelreich halála (1610) után megszűnt a két titkár gyakorlata, már csak egy titkár működött tovább, és ez maga után vonta, hogy a pecsétőr-regisztrátor szerepe megnőtt. A kancelláriai levéltárban megmaradt fogalmazványok átvizsgálása azt mutatja, hogy a regisztrátor nemcsak a pecsételésben működött közre ezekben az években, illetve vezette a királyi könyveket, hanem az ügyintézésbe is egyre erősebben bekapcsolódott, elsősorban a nem politikai jellegű ügyek tartoztak rá. Arra is volt példa, hogy a távol lévő kancellár és titkár helyett a Bécsben visszahagyott tanácsosok mellett a magyar ügyeket vitte, mint azt tette Lászlóffy Pál 1638-ban.³⁵ Esetenként követségi megbízatást is kapott, mint ahogy

³⁰ Nicolaus Mameranus: *Catalogus familiae totius aulae caesareae... in comitiis Anno 1547 et 1548 praesentium*. Coloniae 1550. 44.; *Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Ed. Emil Laszowski. Zagrabiae 1917. III. 303–304. (267. sz.).

³¹ „Stylus cancellariae per Sebastianum Listhium Cibiniensem sub... secretario vero ac conservatore egregio domino Joanne Listhio Viennae foeliciter inchoatus A. D. MDLIII”. Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Sammlungen von Handschriften und Alte Drucke, Cod. 8471.

³² Draskovich levele Ernő főherceghez, 1581. jún. 16., Szombathely. ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 385. Konv. B. fol. 12–13.

³³ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 57. Konv. 1590. Jul. fol. 1051–1064.

³⁴ OSzK Kézirattára, Fol. Lat. 1818. fol. 103v.

³⁵ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 158. Konv. 1638. Nov. 8. fol. 8.

szintén Lászlóffy Pállal történt, akit 1642-ben Erdélybe küldtek.³⁶ A kormánysszervek a titkár távollétében annak helyettesének tekintették, ahogy azt a Magyar Kamara is tette 1667-ben, amikor Orbán István távollétében Dvornikovich Miklós regisztrátorhoz fordult egy *literae admonitoriae* kiállítás ügyében.³⁷ Ezért is történhetett meg, hogy a század közepén nem egészen szabályosan, egyik-másik regisztrátor magát *vicesegetarius* néven nevezte, vagy mások annak címezték. Ezt tette Fejérpataky Rafael is 1650-ben.³⁸ A névhasználat szabálytalan, de pontosan visszaadja a regisztrátor helyét a hivatalsszervezetben belül.

Bár kísérletet tettek a regisztrátorok arra többször is, hogy rendszeres állami fizetést nyerjenek, de a próbálkozások a tárgyalt korszakban eredménytelenek maradtak. Így precedens híján elutasították Fejérpataky Rafael 1655-ben tett beadványát, amelyben negyedévi 100 forint fizetést kérelmezett magának.³⁹ A 17. században a regisztrátor jövedelmének alapját a taxajövedelmek egykilencede képezte.⁴⁰ Ezt egészítették ki a különféle ajándékok, amelyek nagyságát még csak felbecsülni sem lehet. Az 1672 körül készült Magyar Kancellárián uralkodó állapotokat kifogásoló összeállítás szerint a regisztrátor a rendes taxán kívül még pecsételési és egyéb ajándékokat is kapni szokott.⁴¹ Ez összecseng az *Einrichtungswerk* mellékleteként megmaradt *Considerationes* állításával, amelyek szándékosan lassú pecsételéssről beszélnek, hogy ezáltal minél nagyobb ajándékot lehessen az ügyfélsből kicsikarni.⁴²

A regisztrátor pontos helyzetét további kutatásoknak kell tisztáznia. Egyelőre úgy tűnik, hogy köztes helyzetét a kancellár magánalkalmazottja és az uralkodó tisztviselője között végig megőrizte. Eddig nem sikerült

³⁶ Friedrich Firnhaber: *Actenstücke zur Aufhellung der ungrischen Geschichte des 17. und 18. Jahrhunderts. Aus Privatarchiven.* Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 8(1852). 53–66.

³⁷ MNL OL, MKamLt, Expeditiones Camerales (E 15), 188. dob. 1667. ápr. fol. 463.

³⁸ A királyi könyvekben olvasható az alábbi bejegyzés: „Sub secretariatu generosi domini Andree Rutkay, Raphaele Feyerpataky vicesegetariatus et conservatoratus officio fungente ab anno 1650”. MNL OL, MKancLt, Libri regii (A 57), X. köt. pag. 488.

³⁹ A Magyar Kamara az Udvari Kamarához, 1655. okt. fol. 292–293. MNL OL, MKamLt, Expeditiones Camerales (E 15), 169. dob. 1655. okt. fol. 292–293.

⁴⁰ *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Hrsg. János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Band. 39. Quellen, Band 1). 92. (a továbbiakban: *Einrichtungswerk*).

⁴¹ MTA Kézirattára, Ms 4929. A Történettudományi Bizottság másolatai. A Lobkowitz cs. raudniti levéltárából származó másolatok, G 1 Schriften die Einführung einer neuen Regierungsform im Königreich Ungarn betreffend (1671–1673). 33. sz. „Excessus, qui proximi diebus commissi sunt in Cancellaria Hungarica non sine gravi praeiudicio communis iustitiae et damno Suae Maestatis, quibus nisi in tempore obvietur, brevi pro certo innumerae confusiones sequentur”, névtelen személy összeállítása, 19. századi másolat, sine fol.

⁴² *Einrichtungswerk* 249.

regisztrátori kinevezést találni, amely eldönthetné a kérdést, és egyelőre nem sikerült arra sem adatot találni, hogy esküt kellett volna tennie, pedig szinte biztos, hogy ilyesmire sor került. Az uralkodó felé fennálló kötöttségre utal, hogy amikor 1688 decemberében Tenturich István regisztrátor egy viharos este során elveszítette a gondjaira bízott magyar királyi titkos pecsétet, az uralkodónak kellett a végső felmentést a hanyag tisztviselő számára kiadni.⁴³

Másként alakult a jegyzők és írnokok (*jurati notarii, scribae, amanuenses*) csoportjának a helyzete, akik az 1690. évi nagy kancelláriai reformig bezárólag magánalkalmazottak maradtak. Magánalkalmazott voltuk miatt még számukra is nehéz következtetni. Liszthy János fennebb idézett, 1568-as beadványában arról írt, hogy Oláh kancellársága idején egyidejűleg általában hat jegyző volt alkalmazásban.⁴⁴ Hasonló számú írnok működött jó száz év múlva, amikor egy másik, teljesnek mondható összeírást ismerünk a kancelláriai alkalmazottakról. 1673 márciusában Margarita Maria Teresa császárné halála után összeírták, hogy mely kancelláriai alkalmazott jogosult gyászruhára, a listán hét jegyző neve szerepelt.⁴⁵ Az *Einrichtungswerk* előkészületei kapcsán készült beadvány szerint a titkáron és a regisztrátoron kívül csak két írnok működik.⁴⁶ Ez a szám azonban gyanúsán kevésnek tűnik a 17. század utolsó évtizedeire felszaporodott írásbeli munka elvégzésére. Valóban Korompay Péter kancellár magánfeljegyzései és más levéltári források meg is cáfolják ezt a számot, mert 1688-ban és 1689-ben legalább négy írnok működött egy időben: Domaniczky János, Somogyi Ferenc, Ujváry Imre, Kelko István.⁴⁷ A kancellár-püspök diáriuma további személyek ügyintézésbe való bekapcsolódásáról tanúskodik. Erre részben azért van szükség, mert a titkár és a regisztrátor 1689 augusztusa és 1690. március eleje között – és velük négy írnok (!) – az uralkodó kíséretében távol volt. Az írásbeli ügyintézés bécsi fenntartásához így újabb erőket kellett igénybe venni. Korompay többek között sűrűn élt egyik embere, Strausz János szolgálataival, akit nemcsak egyfajta hivatalszolgaként alkalmazott, hanem kiaknázta annak nyelvtudását is, rendszeresen fordítottatott vele beadványokat németről latinra.⁴⁸ Miután valamiért emberét hazaküldte, helyét Kecskeméti János, a Pazmaneum jezsuita régensének ajánlására

⁴³ Diecezáná knižnica v Nitre, Plut. 62x. nr. 281. Diarium privatum episcopi Nitriensis rukopis 1687–1690 (a továbbiakban: Korompay Péter kancellár diáriuma), 1689. dec. 17. (oldalszámozás nélkül). A forrás rendelkezésre bocsátását Marti Tibornak és Szabó András Péternek köszönöm.

⁴⁴ MNL OL, MKamLt, Benignae Resolutiones (E 21), ad 1568. jún. 4. pag. 36–38.

⁴⁵ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 243. 1673. Mai fol.101–102.

⁴⁶ Szalay László: *Magyarország története*. VI. Pest 1859. 6.

⁴⁷ Korompay Péter kancellár diáriuma, 1689. febr. 18. (Domaniczky), 1689. márc. 2. (Kelko), 1689. márc. 9. (Somogyi), 1688. jan. 5. (Ujváry Imre).

⁴⁸ Uo. 1688. dec. 24., 30., nov. 13., 1689. júl. 2., 6., 21., aug. 9., 11.

ideiglenes jelleggel a papnevelő egyik szolgadiákja, *credentionarius*a vette át, amolyan szünidei diákmunkaként.⁴⁹ Strausz mellett Korompay kancellár magántitkára, Tarnóczi János is kapott feladatokat, elsősorban a kész darabok postára adása, tisztviselők tájékoztatása tartozott munkakörébe, de 1689 őszén már ő is részt vett az írásbeli munkában.⁵⁰ Ez az adat felhívja a figyelmet arra, hogy jegyzők és írnokok mellett minden bizonnyal kisebb-nagyobb számban különféle segéderők (járulnokok, *accessisták*) is közreműködtek az írásbeli munka elvégzésében. Számukat nem kell túl nagyra becsülni, egy-két személyről lehet szó főhivatalnokként.⁵¹

A helyzet az 1690-es reformot követően sem változott meg gyökeresen, mert Domaniczky János mellett például két olyan írnok is működött – Dombay János és egy Kardos nevű másik írnok –, akik nem szerepeltek a kancellária hivatalos alkalmazottai között.⁵² Az 1690. év fogalmazványain olvasható expedíciós jegyzeteket átvizsgálva megállapítható, hogy a három fizetett, állományban szereplő írnok mellett két további személy is – Bakos János és Strausz Mihály – dolgozik a hivatalban, első ránézésre teljesen úgy, mint a rendes fizetéssel ellátott társaik.⁵³

Egy tekintetben azonban fontos változás játszódott le a 16. század közepéhez képest, amely összefüggésben lehetett a titkárok állami alkalmazottá válásával. 1568-ban még a kancellár fedezte az összes jegyző költségét, a későbbiekben a jegyzők egy részének, három-négy főnek a fizetése már a titkár kötelmei közé tartozott. 1651 szeptemberében Ruttkay András titkár uralkodói kegydíj után benyújtott folyamodványában például a titkári terhek között sorolta fel, hogy négy jegyzőt kell eltartani, majd néhány évvel később egy másik hasonló célú beadványában három jegyző öt terhelő tartási költségeiről írt.⁵⁴

⁴⁹ Uo. 1689. aug. 3., szept. 16., 22., okt. 9., 19. Sajnos az ő személyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

⁵⁰ Uo. 1689. júl. 7., 17., 18., 1689. aug. 6., 14., 19., 31. és szept. 2. („... mitto Kelko et Tarnoczi Somogy in laboribus iuvant...”), 1689. okt. 7. (ekkor a megyékhez és városokhoz szóló nagyszámú levél elkészítése miatt kellett extramunkaerőt bekapcsolni).

⁵¹ Ilyenfajta segéderő alkalmazása általános gyakorlatnak tekinthető. 1545-ben a *Hofkanzlei* írnokai közül hárman is kapnak külön juttatást egy *Knabéra*, akiben valamifajta segédírnokot lehet gyanítani. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Kt. 181. Nr. 23. Hofstaat Ferdinand I. 1545 fol. 6r.

⁵² Kardost Domaniczky végrendeletében említi (ÖStA, HHStA, Hofarchiv, Obersthofmarschallamt, Kt. 628. VIII. Testamente 1702/3.), Dombay Domaniczky szolgálatára való tekintettel kapott ígérvényt állami állásra (MNL OL, MKancLt, Libri regii [A 57], XXV. köt. pag. 307–308.).

⁵³ MNL OL, MKancLt, Conceptus expeditionum (A 35), 27. cs.

⁵⁴ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 186. Konv. 1651. Sept. fol. 18–19., uo. r. Nr. 199. Konv. 1656. Dez. fol. 113–114. Utóbbi beadványában részletesebben ír az öt terhelő tételéről: „Sextus jam labitur annus, ex quo in officio secretariatus Hungarici penes exile salarium memet cum numerosa prole et familia, adeoque tota cancellaria aegerrime sane

A fentebb már idézett Korompay-féle diáriumból származó adatok azt mutatják, hogy a püspök magánapparátusa és a kancelláriai apparátus között folyamatosan megmaradt egyfajta összefonódás. Hasonló volt a helyzet a regisztrátorokkal, akik hivatalosan segédet ugyancsak az 1690. évi reformmal kaptak, de a gyér adatok tanúsága szerint már korábban tartottak maguk mellett egy-egy írnokot. Szecsődy Gergely például egyenesen viceregisztrátornak nevezte magát a 16. század végén.⁵⁵ A korábbi gyakorlat tovább élésére utal, hogy 1689-ben az I. Lipótot Augsburgba kísérő Tenturich István regisztrátorral egy írnok is utazott.⁵⁶

A magánapparátus fent vázolt, ilyen fokú hivatali ügyintézésben való jelenléte több kérdést is felvet. Bizalmas iratokhoz férnek hozzá így olyan személyek, akik nem kötődnek közvetlenül az uralkodóhoz, vagy legalábbis több oldalról vannak elkötelezve. A jegyzők ugyan esküt tesznek (vö. *juratus notarius*), de mégis alapvetőleg a kancellár vagy a titkár emberei, akiknek alkalmazásuk uruk távozásával vagy halálával megszűnik. Előmeneteli lehetőségük alig volt, ezért is óriási a fluktuáció ezen a szinten. További gondot okoz számukra a mindennapi megélhetés. A rendelkezésre álló források azt mutatják, hogy nem rögzített bért kaptak, hanem teljesítménybérben dolgoztak. A megélhetés miatt többen vállaltak fel magánszemélyeknek ügyintézését, tevékenykedtek egyfajta *sollicitator*-ként. Többen intézték egy-egy olyan főúr ügyeit, aki azon a vidéken volt birtokos, ahonnan származtak, vagy ahol ők maguk birtokkal rendelkeztek. Így például a Sopron megyéből származó Somogyi Ferenc jelentős szerepet játszott abban, hogy a Batthyányak 1683-as, könnyen végzetessé válható lépésüket, a törökhöz pártolásukat különösebb következmények nélkül megúszták.⁵⁷ A horvát kispap, Lippich László az 1670-es évek elején Erdődy Miklós báni helytartót tájékoztatta folyamatosan a bécsi fejleményekről.⁵⁸

Az így kialakuló kliensi viszonyok tovább bonyolították a helyzetet, és a kép összessége a felé a modell felé mutat, amelyet Wolfgang Reinhard a mikropolitika fogalmával írt le. A mikropolitika Reinhard szerint a hatalomgyakorlás azon módja, amely személyekhez kötött, hálózatszerű struktúrákon alapszik, és az egyéni érdekeket előnyben részesítve fel-

sustentare debeam, tres cancellariae scribas, propriis meis expensis intertenendo, alendo, et pro hospitio etiam eorum (siquidem nec salaria, nec pro se ordinata habeant quarteria) et loco ipso cancellariae quotannis soluendo, aliasque necessitates, ex isto salariolo supportando.”

⁵⁵ MNL OL, MKancLt, Libri regii (A 57), IV. köt. pag. 74–77. Címereslevelében 1590-ben kancelláriai jegyzőként szerepel. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 3701. fol. 8v–10r.

⁵⁶ Korompay Péter kancellár diáriuma, 1689. júl. 14.

⁵⁷ Somogyi Ferenc levele Batthyány Kristófhoz és Batthyány Ádámhoz. MNL OL, Batthyány cs. hercegi ágának körmendi lt., Missiles (P 1314), nr. 43778–43781.

⁵⁸ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Kt. 54. lad. 58. fasc. 4. (passim) és Kt. 108. lad. 101. Ohne Signaturen (passim).

lazítja, vagy éppen kiegészíti a formalizált eljárásokat, és lényegében az intézményesen szabályozott eljárások alatt zajlik. A mikropolitika, azaz a kliensrendszer, a nepotizmus (rokon kapcsolatok), a politikai barátság segít a különböző, egymással kapcsolatban nem álló társadalmi csoportok, regionális elitek, hatalmi csoportosulások közötti kapcsolat megteremtésében, érdekeik összehangolásában, és hozzájárul ahhoz, hogy az állam olyan szférákat érjen el, ahova egyébként a maga, egyelőre gyengén fejlett apparátusával nem tudna elérni.⁵⁹

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Magyar Udvari Kancellária sajtóságos szervezetét olyan sokáig, egészen az 1690. évi nagy kancelláriai reformig meg tudta őrizni. Ebben szerepet játszhatott persze az a tény is, hogy a kancellária egy igen olcsó intézmény volt. Állami fizetést egyedül a titkár húzott, a kancellár alapvetőleg egyházi javadalmaiból és a taxajövedelmekből élt, és a taxabevételek finanszírozták a többi tisztviselő megélhetését is. A másik ok talán abban rejlett, hogy a feladatát igen sokáig el tudta látni: csupán a 17. század közepétől kezdenek a kritikus hangvételek megszorodni, szervezete innentől fogva lesz látványosan eltérő más kancelláriák szervezetétől. Az sem elhanyagolható tény, hogy a 17. század folyamán más szférában is megfigyelhető a magánapparátus és az állami apparátus összefonódása. Többszörös átfedés figyelhető meg például a Magyar Kamara harmincadhivatalai és a magánföldesúri apparátus között. Rauch Dániel nedelici főharmincados így egyidejűleg az Esterházy család szolgálatában is állt, még hozzá több generáción keresztül.⁶⁰ Hasonlóképpen a harmincadigazgatásban működött a Pálffyak egyik főfamiliárisa, Sigray János, aki egyidőben a stomfai harmincadosi tisztet is ellátta.⁶¹ Ismét csak egy adalék a reinhardi mikropolitikához.

Az 1690. évi nagy kancelláriai reform átformálta a Magyar Udvari Kancellária szervezetét és hivatalnokai kötelmeit.⁶² A kancelláriai instrukció – első a kancellária történetében! – egy modern kollektív kormány szerv létrejöttét célozza. További kutatásoknak kell tisztáznia, hogy a korábbi megszokott gyakorlatból mely elemek maradtak meg, és mely elemek számolódtak fel.

⁵⁹ Wolfgang Reinhard: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung frühneuzeitlichen Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600.* München 1979.; Uő. *Die Nase der Kleopatra. Geschichte im Licht mikropolitischer Forschung. Ein Versuch.* Historische Zeitschrift 293(2011). 631–666. A megközelítés magyar alkalmazása: Tumor Péter: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány).* Bp.–Róma 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae classis I. vol. 13).

⁶⁰ Dominkovits Péter: *Az állami pénzügyigazgatás és főúri szolgálat kettőssége: A kamarai főtitkár, főúri familiáris Rauch Dániel.* In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére.* Szerk. Baráth Madolna–Molnár Antal. Bp.–Győr 2012. 97–106.

⁶¹ Fallenbüchl: *Állami tisztségviselők* 289.

⁶² A reformról részletesen Fazekas: *A Magyar (Udvari) Kancellária* 197–206.

FEJÉR TAMÁS

A FEJEDELMI KANCELLÁRIA SZEMÉLYZETE MIHÁLY VAJDA ERDÉLYI URALMA IDEJÉN (1599. NOVEMBER–1600. SZEPTEMBER)*

Mihály vajda erdélyi uralmát, különösen annak politika-, diplomácia-, társadalom- és egyháztörténeti vonatkozásait a román történetírás kitüntetett figyelemben részesítette, illetve részesíti, és a források feltárásában is komoly eredményeket ért el.¹ Ugyanakkor a forráskiadás terén, valamint e rövid időszak esemény- és politikatörténeti összefüggéseinek feltárásában – példának okáért Szilágyi Sándor,² Szádeczky Lajos³ és Veress Endre⁴ munkássága révén – meghatározó szerepet játszott a magyar történetkutatás is. Mindezek ellenére maradtak még olyan megoldandó kérdések, melyek a kiadott forrásanyag alapján csak részben tisztázhatók. Ezek közé tartozik a fejedelmi kancellária működésének és személyzetének vizsgálata, melyet a lehető legszélesebb körű levéltári forrásanyag bevonásával lehet és kell elvégezni. Az alábbiakban ehhez a tárgykörhöz, ezen belül is főként a kancellária személyzetének kérdéséhez kívánunk támpontokat nyújtani.

* Jelen tanulmány az MTA Domus Magyarországi Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A vajda által kibocsátott erdélyi vonatkozású okleveles anyag jelentős része azonban még mindig közöletlen. Példának okáért az *Arhiva Medievală a României* internetes adatbázis (<http://arhivamedievala.ro>), amely a Román Nemzeti Levéltár 1600. dec. 31-e előtti iratanyagának digitalizálását tűzte ki célul, több ilyen darabot tartalmaz. Bár nem a vizsgált kérdéskörrel kapcsolatos, de Erdély és Havasalfölde politikai kapcsolataira, illetőleg Báthory Zsigmond és Mihály vajda viszonyára vet újabb fényt a fejedelemnek az 1595. máj. 20-i, Mihály vajda részére adott vajdai kinevező levele. Vö. Fejér Tamás: *Források Erdély és Havasalfölde 16. század végi politikai kapcsolataihoz*. Erdélyi Múzeum 81(2019). 1. sz. 49–71.

² EOE IV–V.

³ Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601*. Oklevéltárral. Temesvár 1893 (a továbbiakban Szádeczky: *Mihály vajda*).

⁴ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. I–XI. (1527–1690). Publicate de Andrei Veress. Buc. 1929–1939. V–VI. (a továbbiakban Veress: *Documente*).

Az említett vizsgálódások tehát igen kevés figyelmet fordítottak a fejedelmi kancelláriára (ez egyébként érvényes a vajda erdélyi uralmának máig legalaposabb feldolgozására, Szádeczky említett értekezésére is). Ez alól három munka jelent kivételt. Az első Ion I. Nistor nevéhez fűződik, ő ugyanis a Mihály vajda erdélyi uralmáról szóló értekezésében röviden kitért a kancellária szervezésére is,⁵ bár a téma vizsgálatában nem mélyült el, és a személyzet kérdését is csak futólag érintette. A következő Bónis György és Valentiny Antal munkája, melyben közzétették a Mihály vajda idején is *secretarius*ként működő Jacobinus János formuláskönyvét, és azt Bónis jogtörténeti szempontból is mintaserűen ismertette (a formuláriumban egyébként 5 darab mintaszöveg kiadójaként tűnik fel Mihály vajda).⁶ Az utolsó pedig Avram Andea kolozsvári történész tanulmánya, amelyben a kancellária írásgyakorlatát és Jacobinus említett *stylionarium*át tárgyalja (megjegyzendő, hogy Jacobinus pályája és formuláriuma kapcsán tett megállapításai tulajdonképpen teljes egészében Bónis kitűnő elemzésén és adatgyűjtésén alapulnak, újabb források bevonására tehát alig került sor), ugyanakkor közli ismét a Mihály vajdához fűződő mintaszövegeket.⁷ Andea írásával azért is érdemes alaposabban foglalkozni, minthogy angol és román nyelven egyaránt megjelent, tehát igyekezett a nemzetközi tudományosság számára is hozzáférhetővé tenni a témával kapcsolatos eredményeit. Ez utóbbi megfontolásból is az alábbiakban Andea munkájának elsősorban a kancellária személyzetére vonatkozó megállapításai mentén törekszünk bemutatni saját eredményeinket.

Andea mindjárt azzal kezdi írását, hogy a fejedelmi kancellária szervezete és működése állandóan foglalkoztatta Mihály vajdát, aki törekedett arra, hogy azt kormányzása hatékony eszközévé alakítsa. Ahhoz pedig – folytatja –, hogy hivatásának megfeleljen, a kancellária jól szervezett kellett, hogy legyen, és működését képzett személyzetnek kellett biztosíta-

⁵ Ion. I. Nistor: *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania* (1 noembrie 1599–19 august 1601). Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III, Tom. 28(1945–1946). 462–466.

⁶ Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve* (1602). Kvár 1947.; Fejér Tamás: *Formularies of the Chancellery of the Transylvanian Principality in the Second Half of the Sixteenth Century*. The Hungarian Historical Review 7(2018). no. 4. 744–745. (a továbbiakban Fejér: *Formularies*).

⁷ Avram Andea: *Formulary and chancery practice in Transylvania during Michael the Brave's reign (1599–1600)*. Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu.” Series Historica. Supliment 1. 2015. 263–280. (a továbbiakban Andea: *Formulary*). Román változata: *Stilionar și practici scripturistice în cancelaria ardeleană a lui Mihai Viteazul (1599–1600)*. In: *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*. Ed. Susana Andea–Adinel Ciprian Dincă. Cluj-Napoca-Gatineau [é.n.] 197–218.

nia.⁸ Megállapítása szerint Mihály vajda erdélyi uralma kezdetén egyfelől az uralkodóváltás, másfelől pedig annak ténye, hogy a Gyulafehérváron 1599 novemberében tartott országgyűlésen Báthory Zsigmond adományait érvénytelenítette,⁹ a kancellária iratkibocsátásának a növekedéséhez vezetett. Ezért szükség volt olyan új íródeákok felvételére, akik „tudtak olvasni és írni latinul és magyarul”, hogy biztosítva legyen a kancellária folyamatos működése.¹⁰ Úgy tudja, hogy 1599-ben 23 íródeák működött a kancellárián, és méltán hangsúlyozza, hogy ez igen jelentős növekedés ahhoz viszonyítva, hogy 1596–1598-ban csupán hat-hat írnok látta el az írásbeli teendőket. Ugyanakkor 1600-ból 17 írnokot, 1601-ből pedig 11-et említ,¹¹ a létszám csökkenésével viszont, bár Mihály vajda uralkodásának nagyobbik része 1600-ra esik (pontosabban szeptember 18-ig, a miriszlói csatavesztésig tart), egyáltalán nem foglalkozott. Mindenekelőtt szögezzük le, hogy ezek az adatok, bár erre Andea nem utal, csak a nagyobb kancellária íródeákjaira (tehát még a kancelláriai titkárok sem értendők ide), és nem a teljes kancellária személyzetére vonatkoznak. Ami talán még ennél is fontosabb, Andea fenti megállapításait Trócsányi adatai alapján teszi¹² (önálló kutatást e tekintetben tehát nem végzett), Trócsányinak pedig az említett esztendőkre vonatkozó adatsorai – mint az alábbiakból kiderül – igen-igen hiányosak.

Kezdjük azzal, hogy Mihály vajda 1599. november 1-én vonult be Gyulafehérvárra, a kancellária szervezésére tehát csak ez után az időpont után fordíthatott nagyobb figyelmet. Az Andea által említett 23-as létszám egyébként sem az év hátramaradt két hónapjára, hanem a teljes esztendőre vonatkozik, tudniillik Trócsányi évi – és nem havi – lebontásban adja meg az általa fellelt íródeákok számát. Következésképpen Trócsányi nem

⁸ „The organization and operation of this chancery was a constant concern of the new ruler, and he strived to transform it into an efficient instrument of his government. [...] In order to carry out accordingly its mission to publish documents certifying public and private rights and obligations, the chancery had to be well organized, to function rigorously and comprise trained personnel.” Andea: *Formulary* 263.

⁹ EOE IV. 434. E kérdés kapcsán lásd még a vajda 1599. dec. 11-i – alighanem a többi vármegyének is megküldött – mandátumát, mellyel meghagyta Közép-Szolnok vármegye ispánjainak és alispánjainak, hogy a Báthory Zsigmond által tett adományokat („... mennyi falukat és porciókat donált el abban az vármegyében és kiknek, és azoknak hány ház jobbágy vagyon...”) írják össze, és a jegyzéket neki küldjék meg. Uo. 452–453. Minden jel szerint e rendelkezés nyomán készült az az összeírás, amely Báthory Zsigmond Doboka vármegyében tett adományait tartalmazza. Vö. Györffy István: *Báthory Zsigmond donatioi*. Genealogiai Füzetek 8(1910). 120–122.

¹⁰ „Subsequently, there was a need to recruit *new scribes who could read and write in Latin and Hungarian* in order to ensure the continuous operation of the chancery.” Andea: *Formulary* 268–269.

¹¹ Uo. 269.

¹² Trócsányi: *Központi kormányzat* 197.

említ egyetlen olyan adatot sem, mely alapján Andea a személyzet e látványos gyarapodását Mihály vajda intézkedéseinek tulajdoníthatná. De vizsgáljuk meg a saját gyűjtésünk alapján kirajzolódó helyzetet. Trócsányi s következőképpen Andea adatai szerint – mint említettük – 1596–1598-ban évenként hat íródeák működött a kancellárián. Miután az 1590-es évek első felében az íródeákok évi átlaga 20 körül mozgott, Trócsányi jelentős visszaesérről beszél, és ezt az „1596–1598-i depresszió”-t a tizenöt éves háborúnak, a fejedelem utazásainak és az 1598. márciusi lemondásának tulajdonítja.¹³ Gyűjtésünk értelmében viszont 1596-ban 26, 1597-ben 29, 1598-ban pedig 25 íródeákról van biztos adatunk. Ugyanakkor 1599-re 25 írnok nevét sikerült fellelni, de a létszámuk 1600-ban 15-re csökkent, a következő esztendőben, 1601-ben viszont már felemelkedett 21-re¹⁴ (Függelék, 1. sz.). E számok alapján tehát világosan kimutatható egyfelől, hogy a Trócsányi által említett körülmények nem voltak negatív hatással a nagyobb kancellária íródeák-állományának alakulására 1596–1598-ban (sőt, 1596–1599-ben az íródeákok évi átlaga elérte a 26-ot), másfelől pedig, hogy az íródeákok létszáma kapcsán Mihály vajda rövid erdélyi uralma idején nem növekedésről – mint Andea hangsúlyozza –, hanem épp ellenkezőleg, csökkenésről van szó, ami leginkább arra a periódusra jelentkezik hangsúlyosan, amelyre a vajda uralmának a nagyobbik része tehető, tudniillik az 1600. január–szeptember közötti időszakra. Ugyanakkor adatgyűjtésünk-ből (Függelék, 2. sz.) az is kiderül, hogy a 19 íródeák közül egyikük sem Mihály vajda erdélyi uralma idején került be a fejedelmi nagyobb kancelláriára, hanem a vajda tulajdonképpen átvette, megörökölte Báthory András nagyobb kancelláriájának íródeák-állományát, melynek zöme egyébként már korábban, Báthory Zsigmond idején is ugyanott működött. Igen nagy valószínűséggel állíthatjuk tehát, hogy november 1-e után a vajda Erdélyből való kiűzéséig nem került sor újabb íródeákok felvételére. (Meg kell itt említenünk viszont Nagy György és Dombai Máté nevét, akik már korábban is működtek a *cancellaria maior* kötelékében, és – mint a jegyzékből kiderül – néhány éves szünet után 1600 márciusában és áprilisában ugyanott ismét feltűnnek. Ugyanakkor nem kizárt, hogy további adatok előkerülésével a működésükben most jelentkező néhány évnyi űrt is sikerül betölteni.) Megfigyelhető egyidejűleg az is, hogy az 1599-ben említett 25 íródeák közül 11-nek a neve 1600 januárjától eltűnik a forrásokból. Az idegen uralkodó és környezetének jelenléte, az általánosan eluralkodó bizonytalanság tehát kedvezőtlen hatással volt a nagyobb kancellária személyzetére (és, amint a későbbiekből kiderül, munkájára is), annak lét-

¹³ Uo. 198.

¹⁴ Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária archontológiája 1556–1602 között* (kézirat). (a továbbiakban Fejér: *Archontológia*). Adatgyűjtésünket nem tekintjük lezártnak, következőképpen az említett számadatok változhatnak.

száma ugyanis – minden jel szerint – jelentősen csökkent. E körülmények mellett ugyanakkor figyelembe kell vennünk a századforduló, különösen az 1600. esztendő rendkívül szegényes forrásadottságait, következésképpen adataink csak részben tükrözik/tükrözhetik a valós helyzetet. És akkor itt kell utalnunk arra, hogy miután Báthory Zsigmond 1601 áprilisától újból elfoglalta a fejedelmi trónt, a személyzet létszáma növekedő tendenciát kezdett mutatni, az 1602. esztendő első felére pedig már 26 személyről tudjuk kimutatni, hogy a nagyobb kancellárián működött.¹⁵

Ami a *secretarius*okat illeti, csupán két olyan titkárról tudunk, aki ekkor a fejedelmi kancellárián működött, nevezetesen Jacobinus Jánosról és Mezei Mihályról. Ennél alighanem többen voltak, de utalnunk kell itt arra, hogy a kancelláriai titkárok névjegyzékének összeállítása – amint ezt más helyen már kifejtettük¹⁶ – igen nehéz feladatnak bizonyul, esetükben tehát, főként ebben a zavaros időszakban, csaknem lehetetlen bármit is bizonyossággal állítani. Kettőjük közül csak az utóbbi, Mezei Mihály esetében feltételezhető, hogy Mihály vajda erdélyi uralma idején került be a kancelláriára (vagy legalábbis belefolyt annak munkájába), Jacobinus névvel ugyanis már 1598 tavaszától találkozunk a kancelláriai kiadványokon. Jacobinus János (1574–1603) hivatali pályáját Bónis említett munkájából ismerjük, melyet mindössze egyetlen helyen pontosítunk. Bónis szerint ugyanis Jacobinus még 1598. november elején is kolozsvári jegyző volt, következésképpen e tisztelet egy időben viselte az 1598 tavaszától Maria Christiernától elnyert *secretariusi* tisztségével.¹⁷ Bizonyos viszont, hogy jegyzői hivatalából már 1598 áprilisában távozott.¹⁸ Rövidesen a fejedelmi kancellárián tűnik fel, ahol 1598. május 9-én már ellenjegyzői Maria Chris-

¹⁵ Uo.

¹⁶ Fejér: *Királyfalvi János 74–75.*; Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602).* Turul 88(2015). 3. sz. 96. (a továbbiakban Fejér: *Kancelláriai jegyzetek*).

¹⁷ Bónis–Valentiny: *i. m.* 8–9. E megállapítását a Jakab Elektől vett adatokra alapozta (vö. *Kolozsvár története.* II. Bp. 1888. 293–294). A *Liber decreta huius civitatis... continens* című kéziratnak – KvNLT, Kolozsvár v. lt., *Protocolla diversa*, III/1. – a *Catalogus civium novitiorum* részében viszont a Jakab Elek által idézett 1598. nov. 1-i bejegyzés az 1597. évhez van bemásolva, annak utolsó előtti tétele (pag. 86.), melyet egy 1597. dec. 12-i bejegyzés követ (uo. pag. 87.), ezért bizonyosnak véljük, hogy az évi keltezés téves, és a tévedés Jacobinusnak tulajdonítható. A következő, 88. oldalon kezdődik az 1598. esztendő, és még itt is tesz Jacobinus három bejegyzést jan. 3-án, márc. 13-án és 16-án, az utóbbit követő jún. 26-i bejegyzést viszont már az új jegyző, Kolozsvári Mihály deák vezette be. Jacobinusra lásd még Pavel Binder: *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania.* Revista de Istorie 28(1975). nr. 4. 600–602.; Szvorényi Róbert: *Jacobinus János és históriája.* In: *Érték és értelmezés.* Szerk. Boka László–Sirató Ildikó. Bp. 2010. 181–187.

¹⁸ „Cui substitutus est nobilis et honestus iuvenis Joannes Jacobinus patricius qui per biennium fidelem in eodem officio praestitit operam. Tandem maiora sperans habita venia eidem renunciavit in anno 1598 in mense Aprili. Anno autem eodem ego Michael Literatus similiter patricius die 3tia mensis Maii subivi idem officium.” Kiss András: *A kolozsvári városi*

tierna Besztercéhez intézett rendeletét, bár ekkor tisztségét nem tünteti fel (*Ioannes Jacobinus manu propria*),¹⁹ és – legalábbis az általunk átnézett okleveles anyagban – legkorábban a fejedelemszöny 1598. június 17-i mandátumán találkozunk első alkalommal a *Ioannes Jacobinus secretarius manu propria* ellenjegyzéssel.²⁰ Nincs okunk viszont kételkedni abban, hogy már a kezdettől fogva *secretarius*ként jegyezte ellen az iratokat. Erre enged következtetni Náprágyi Demeter 1598. május 7-i – familiárisa, Sárvári Mihály javára tett – adománya is, melyen a kancellár neve alatt ott találjuk a *Ioannes Jacobinus secretarius reverendissimi domini cancellarii manu propria* ellenjegyzést.²¹ Jacobinus a későbbiekben az Erdélybe visszatérő Báthory Zsigmondot, majd Báthory Andrást is titkárként szolgálta. Utóbbi rövid uralkodása idejéből Jacobinus általunk fellelt utolsó ellenjegyzése a fejedelem 1599. szeptember 24-i oklevelén található,²² Mihály vajda okiratain pedig legkorábban november 13-án tűnik fel.²³ Az bizonyos, hogy Jacobinus végig Mihály vajda mellett maradt, még a moldvai hadjárat idejére is elkísérte,²⁴ általunk ismert utolsó ellenjegyzése a vajda 1600. szeptember 1-i, Gyulafehérváron kelt oklevelén található,²⁵ a szeptember 18-i miriszlói csatavesztés pedig már Mihály vajda erdélyi uralmának a végét jelentette. Úgy tűnik tehát, hogy – mások mellett – Jacobinus is igyekezett elhagyni a süllyedő hajót, melyről Somogyi Ambrus a következőket írja: „... Johannes Jacobinus, a vidám és tehetséges ifjú, a kancellária titkára, a vajda

könyvek. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András-Sipos Gábor-Tonk Sándor. Kvár 1996. 275.

¹⁹ MNL FML, Vathy József letéte (IV/75), 4. doboz (kiadók/levélírók szerinti betűrendben). Egyébként a zárt formában kiállított fejedelmi rendeletek zömén a későbbiekben sem utalt titkári tisztre.

²⁰ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6208.

²¹ MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 69. nr. 7847. (Az oklevelet egyébként, minden jel szerint, maga Jacobinus írta.)

²² MNL OL, Csáky cs. kassai lt. (P 72), fasc. 368. nr. 11. Ezután a fejedelem oklevelein – legalábbis az általunk átnézett anyagban – Bernátfi János *secretarius* ellenjegyzésével találkozunk: pl. 1599. okt. 5-én (SzbnLT, Szebeni száz év. káptalan lt., I. sor., nr. 200.), okt. 8-án (MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, Hazai címereslevelek és nemesi iratok [R 64], 1. tétel, nr. 976.), okt. 21-én (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6429.). Bernátfi nevét ugyan nem sikerült fellelni a forrásokban Mihály vajda erdélyi uralma idején, Szamosközy viszont úgy tudja, hogy a vajda őt Konstantinápolyba küldte, ahonnan 1601 januárjában tért vissza: „[1601.] 22. Januarii, Bernátfi János haza jöve Konstantinápolyból, kit Mihály vajda küldött volt oda”. MHHS XXX. 127.

²³ KvNLT, Gyulay–Kuun lt., I. sor., nr. 384.

²⁴ Pl. 1600. máj. 20-án a Prut melletti táborban (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6582. Kiadása: Hurmuzaki XII. 914.), jún. 4-én pedig Iași-ban tartózkodott (uo. 935.).

²⁵ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 8. Régi divisionalis levelek, nr. 5. Kiadását lásd Veress: *Documente VI. 171–172.*

hálósobájából kiszökött és a tordai táborba jött”.²⁶ (Erre tehát valamikor a szeptember 1-e utáni napokban került sor.) Jacobinust – miután a későbbiekben Csáky István generálist, az Erdélybe ismét visszatérő Báthory Zsigmondot, majd Székely Mózeset is szolgálta – a gyakori uralomváltások nagy túlélőjeként tarthatjuk számon, akinek voltaképpen töretlen hivatali pályája Erdély történetének egyik legviharosabb időszakában szakértelme mellett – minden bizonnyal – kiváló helyzetfelismerésének tulajdonítható. Jacobinus kapcsán végezettel a fentebb említett formuláriumára vonatkozó alábbi észrevételünket, pontosabban feltevésünket említjük meg. A kolozsvári lakatoscéh iratanyagában található kézirat kötésén az *S S T* kezdőbetűk és az 1599 év olvasható. Bónis és Valentiny szerint a „kötet első tulajdonosa egy ismeretlen, S. S. T. kezdőbetűs kolozsvári polgár (?) lehetett, ki 1599-ben köttette be. Tőle jutott Jacobinus Jánoshoz [...]. Az ő halála után (1603) kerülhetett a kolozsvári lakatoscéh birtokába, mely az alig megkezdett fóliánst a formulárium érintetlenül hagyásával céhíratának megörökítésére használta fel”.²⁷ Tekintettel viszont arra, hogy a fejedelmi nagyobb kancellárián még 1597-től működött egy *Stephanus Somogy de Thorda* nevű íródeák, nem tartjuk kizártnak, hogy a kezdőbetűk az ő nevét takarják. (Somogyi a későbbiekben Rákóczi Zsigmond erdélyi kormányzó *secretarius* lett.)²⁸

Mezeiről az általunk fellelt legkorábbi adat 1600. március 25-éről származik, ekkor Mihály vajdának a medgyesi káptalanhoz intézett latin nyelvű parancslevelét ellenjegyezte (*Michael Mezei secretarius*).²⁹ Hasonlóképpen ellenjegyezte a vajdának a szerdahelyi káptalanhoz küldött március 27-i mandátumát,³⁰ a rá vonatkozó utolsó adatunk értelmében pedig 1600. július 25-én egy – Mihály vajdának intézett – jelentőlevelet nyitott fel, és látott el erre utaló jegyzettel: *1600 25 Iulii Aperta per me Michaellem Mezey secretarium*.³¹ Bár az eredetiben vizsgált két jegyzet kevés anyagot nyújt az írás-összehasonlításra, de feltehetően Mezei kezétől származik

²⁶ Somogyi Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évtől 1606-ig*. 3–4. könyv. Máriabesnyő 2013. 98.

²⁷ Bónis–Valentiny: *i. m.* 6.

²⁸ KvNLT, Bálintitt cs. lt., II. sor., nr. 62. fol. 4–5. (1606 die 7 Martii apertae per me Stephanum Somogy illustrissimi magnifici domini Sigismundi Rakoczy gubernatoris regni Transsylvaniae secretarium manu propria); MNL OL, Radák cs. lt. (P 565), 1. tétel (évre rendezett iratok, 1606. jún. 27.).

²⁹ SzBNLT, Erdélyi Szász Ev. Egyház lt., Püspöki oklevelek gyűjt., nr. 326. Közlése: Gh. Duzinchevici: *Noui documente dela Mihai-Viteazul*. Revista Arhivelor 7(1947). nr. 2. 379. Lásd még Trócsányi: *Központi kormányzat* 185.

³⁰ Zoe G. Balş: *Două acte dela Mihaiu Viteazul*. Revista Arhivelor 1(1925). nr. 2. 267–268. A közlésben ugyan *Michael Mezes secretarius* olvasható, de bizonyos, hogy Mezeiről van szó. (Egyébként a közölt szövegek őrzési helyét a szerző nem adta meg.)

³¹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 5., fasc. 3. nr. 51. A titkároktól származó *aperta*-jegyzetre lásd Fejér: *Kancelláriai jegyzetek* 90–91.

12 darab – zömében zárt alakú – vajdai mandátum is az 1599. november 14-e és 1600. július 29-e közötti időszakból.³² Ezt látszik megerősíteni az a tény is, hogy a vajda 1600. július 29-i pátens alakú mandátuma, melynek kézírását Mezeinek tulajdonítjuk, a havasalföldi oklevelezésben nem ritka, ellenben az erdélyi okleveles gyakorlattól teljesen idegen, alighanem az írásnál használt tintával nyomott pecséttel van megerősítve.³³ Kancelláriai működéséről csupán ennyit sikerült felderíteni, de bizonyos, hogy pályája nem sorolható a szokványos titkári karrierek közé. Ugyanis tudjuk, hogy Mezei 1589-ben II. Mihnea Turcitul havasalföldi vajda (1577–1583, 1585–1591) *secretarius*a volt, és e tisztség betöltőjeként nyert szolgálatai jutalmául nemességet Báthory Zsigmondtól.³⁴ Ő tehát az 1580-as évek végén Havasalföldén a vajda magyar – és feltehetően a latin – nyelvű levelezését intézte, és a többi magyar *secretarius*hoz hasonlóan ismernie kellett a román nyelvet.³⁵ Mezei feltűnését a fejedelmi kancellárián ezen a réven tehát kapcsolatba hozhatjuk Mihály vajdával és környezetével. És amennyiben fenti írás-összehasonlításunk elfogadható, akkor Mezei tulajdonképpen a vajda egész erdélyi uralma idején annak környezetében tartózkodott, ezenfelül – minthogy az említett mandátumok közül az 1600. május 16-i a Suceava melletti táborban, a május 20-i pedig Hotin várában kelt – az is kimutatható, hogy a vajdát a moldvai hadjáratra is elkísérte. Ugyanakkor Mezei pályája némileg eltér különösen a 16. század második feléből eddig ismert havasalföldi és moldvai magyar *secretarius*oknak Jakó Klára kutató-

³² Az eddig fellelt mandátumok időrendben: 1599. nov. 14. (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6445.), dec. 24. (uo. nr. 6483.), 1600. febr. 24. (SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1470.), márc. 25. (SzbNLT, Erdélyi Szász Ev. Egyház lt., Püspöki oklevelek gyűjt., nr. 325.), ápr. 2. (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6551.), máj. 16. (SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1422.), máj. 20. (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6583.), jún. 24. (uo. nr. 6607.), júl. 14. (SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1083.) és júl. 29. (uo. U IV. nr. 1474.; uo. U V. nr. 1423.; KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6636.).

³³ SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1423. Lásd még a 128. jegyzetet. A vajda szóban forgó gyűrűspecstjének reprodukcióját lásd pl. Dan Cernovodeanu: *Știința și arta heraldică în România*. Buc. 1977. 221. (VII. tábla, 1. illusztráció).

³⁴ „... tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Michaelis Mezey secretarii spectabilis ac magnifici domini Myhnie vaivodae Transalpinensis, quae ipse nobis et huic regno pro locorum et temporum varietate iuxta possibilitatis suae exigentiam fideliter exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensus est, eundem Michaeliem Mezey ex statu et conditione plebea et ignobili, in qua natus est, ex speciali nostra gratia et potestatis nostrae plenitudine eximendum, ac in coetum et numerum verorum regni huius nostri Transsylvaniae nobilium annumerandum, aggregandum et ascribendum duximus...”. MNL OL, GyfKáptLt, Libri regii (F 1), IV. köt. pag. 219–220. Kiadását lásd: ErdKirKv I/3. 905. sz.

³⁵ A havasalföldi és moldvai vajdáknak a 16. század második felétől a 18. század elejéig terjedő időszakból származó magyar nyelvű levelezéséről és az e tevékenységet végző magyar *secretarius*okról összefoglalóan lásd Jakó: *A moldvai és havasalföldi vajdák*; Jakó: *Aspects of the Hungarian Correspondence*.

sai alapján kirajzolódó, „tipikusnak” is mondható hivatali pályafutásától – tudniillik, hogy többen közülük korábban a fejedelmi kancellárián működő íródeákok sorából kerültek ki³⁶ –, amennyiben nincsenek adataink arról, hogy 1589 előtt a kancellária kötelékében szolgált volna, ugyanakkor havasalföldi működése után az erdélyi fejedelmi kancellárián tűnik fel, tegyük azonban hozzá, hogy Mihály vajda idején és környezetében. Mezeire mint Mihály vajda *secretarius*sára egyébként a román történetkutatás is felfigyelt. D. Ciurea a fentebb említett 1600. március 27-i irat alapján Mezeit a vajda havasalföldi latin *secretarius*sai közé sorolta be, amit egyébként – újabb adatokra támaszkodva és részben más megfontolásokból – mi is valószínűnek tartunk. (Az ugyanazon jegyzékben feltüntetett Jacobinus János esetében viszont nyilvánvaló tévedésről van szó.)³⁷ Gh. Duzinchevici pedig felvetette annak lehetőségét, hogy Mezei elmagyarosodott román családból származna (a Mezei név tehát a Câmpeanu magyar fordítása lenne).³⁸ A jelenleg rendelkezésre álló források viszont nem teszik lehetővé e kérdés tisztázását. A magunk részéről, bár itt további kutatásra lesz szükség, nem tartjuk kizártnak, hogy Mezei a vajdával együtt érkezett Erdélybe – tehát már korábban is annak környezetében működött talán épp magyar *secretarius*ként, a fejedelmi kancellárián pedig ő lehetett a vajda bizalmas belső embere, aki nyelvtudása révén közvetíteni tudott a vajda és környezete, valamint a kancellária hivatalnokai között (is) –, miután a vajda erdélyi uralma előtti, illetve utáni okleveles forrásokban nem találkozzunk nevével és jellegzetes kézírásával (utóbbi kapcsán Beszterce város gazdag levéltárát néztük át az 1595-ös esztendőől).³⁹

A nagyobb kancellária személyzete után a kisebb kancelláriát kellene tárgyalnunk, de a vizsgált időszakból egyetlen kisebb kancelláriai íródeák nevét sem ismerjük. Hogy egészen pontosak legyünk, ilyen íródeák általunk fellelt utolsó említése 1599. október 3-ról van.⁴⁰ Tulajdonképpen itt

³⁶ A kérdésre az előző jegyzetben említett írások mellett lásd még Jakó: *Mihály vajda*; Jakó Klára: *Ungarische Sekretäre (secretarii) im Dienst des rumänischen Woiwoden Michael des Tapferen*. *Ungarn-Jahrbuch* 34(2018). 43–67.; Uő: *Magyar secretariusok Moldva fejedelmi kancelláriájában. Adatok a XVI. századi román archontológiához*. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanaedik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. Kvár 2004. 178–185.

³⁷ D. Ciurea: *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică*. *Extras din Apulum* 2(1943–1945). 11.

³⁸ Gh. Duzinchevici: *i. m.* 378.

³⁹ Bár a névazonosság mellett nincs egyéb fogódzónk, de talán nem lesz érdektelen itt megemlíteni, hogy Giorgio Basta 1602. június 14-i és július 23-i iktatóparancsában feltűnik bizonyos Mezei István nagyobb kancelláriai íródeák. Vö. MHHD XXXIV. 726., MHHD XXXVII. 26.

⁴⁰ Hajósi Pálról van szó, aki már 1588-tól a kisebb kancellárián működött. Vö. KvNLT, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sor., nr. 439. Kakas István ítélőmester a tőle elkobzott kolozsvári javak visszaszerzésére 1602. márciusában tett kísérlete során hivatkozott arra is, hogy Erdélyből való távozásakor: „... constitui in domibus meis curatores duos fidos ministros meos, alterum

egy hosszabb folyamatról van szó, ugyanis miután az 1592. február 23-tól kezdődő törvényszak után – minden jel szerint – a század végéig már nem tartottak nyolcados terminusokat,⁴¹ a kisebb kancellária személyzete a következő években az 1592. évi mintegy két tucatról folyamatosan csökkent, 1599-ben pedig csupán ötnek ismerjük a nevét, ezután viszont 1602 végéig eltűnnek a forrásokból.⁴²

Ismerjük ellenben Mihály vajda két ítélmesterének a nevét. Tekintettel ugyanakkor az 1600. esztendő forrásadottságaira, le kell mondanunk arról, hogy az egyes ítélmesterek folyamatos működését, esetleg a tiszttség betöltésében jelentkező személyi változások közelebbi időpontját ki tudjuk mutatni (például Kakas István ítélmesterségére – amint az alábbiakban kiderül – mindössze 1600 áprilisából vannak adataink), és voltaképpen már az is komoly előrelépésnek tekinthető, ha egyáltalán tudomást szerzünk működésükről. Báthory András uralma idején a *protonotariusi* tisztelet Borsoló János és Kolozsvári Márton töltötte be,⁴³ kettejük közül viszont – legalábbis az alábbi adatok értelmében – az utóbbi volt az, aki Mihály vajdát is szolgálta e hivatalában. Kolozsvári Márton deák az 1570-es évek második felétől futott be komoly hivatali karriert: 1575-ben Kolozsvármegyei nótáriusként nyerte el a kolozsmonostori *requisitors*ágot,⁴⁴ 1595 augusztusában pedig egy időben töltötte be a fejedelmi ítélőszék ülnöki tiszttségét, valamint az említett levélkeresői és nótáriusi tisztelet.⁴⁵ Valamikor 1597 elején nyerte el a pályája csúcspontját jelentő ítélmesteri tisztelet,⁴⁶ és tudjuk, hogy azt még 1599. október 3-án is betöltötte.⁴⁷ Az uralomváltás az ő esetében sem jelentette karrierje végét, ugyanis Mihály vajda 1599. november 20-i parancsára a káptalani levélkeresők által végrehajtott tanúvallatásról kiállított november 30-i jelentést – az erről tanúskodó jegyzet

nobilem virum Joannem Kibedi cancellariae minoris secretarium...”. Vö. Szádeczky Lajos: *Kakas István s a kolozsvári „Báthory-ház”*. Történelmi Tár 1897. 615. (a továbbiakban Szádeczky: *Kakas István*). Kisebbségi kancelláriai *secretariusi* tisztről ugyan nincs tudomásunk, itt tehát inkább nótáriusra kell gondolnunk, ennél viszont fontosabb az, hogy a már 1589 elejétől a kisebb kancellárián működő Kibédi János még Kakas ítélmestersége idején – sőt, talán még 1600 júliusában történt távozása után – is ugyanott teljesített szolgálatot, bár ezt okleveles adatokkal még nem sikerült megerősíteni.

⁴¹ Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok* 74.

⁴² Fejér: *Archontológia*.

⁴³ Fejér: *Kancelláriai jegyzetek* 94. A Borsoló János ítélmesteri működésére vonatkozó, általunk fellelt utolsó adat 1599 májusából származik. Vö. KvNLT, Béli cs. lt., I. sor., nr. 195.

⁴⁴ EOE II. 562.

⁴⁵ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 200. Kolozsvári Mártonra bővebben lásd Bogdándi: *Kolozsmonostori konvent* 74–76.

⁴⁶ Fejér: *Kancelláriai jegyzetek* 95.

⁴⁷ Az 1599. okt. 3-i jelentővelél hátoldalára a következő jegyzetet vezette rá: *1599 Apertae per magistrum Martinum Kolosvary prothonotarium manu propria*. Vö. KvNLT, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sor., nr. 439.

értelmében (1599 *Apertae per me magistrum Martinum Koloswary prothonotarium manu propria*) – ítélmesterként Kolozsvári Márton nyitotta fel.⁴⁸ Egy másik, csonkán fennmaradt 1595. évi jelentésen pedig szintén találkozzunk 1600-ból származó *aperta*-jegyzetével (1600 *Apertae per magistrum Martinum Koloswary prothonotarium manu propria*).⁴⁹ Bár az utóbbi adat Mihály vajda Erdélyből való kiűzése utáni időszakra is vonatkozhat, de a kolozsmonostori konvent 1600. július 3-i okirata Kolozsvári Mártont már néhaiként említi.⁵⁰ Következésképpen a jegyzetet Márton deák valamikor Mihály vajdának az 1600-ra eső erdélyi uralma idején, de mindenképpen július 3-a előtt vezette rá a jelentésre. Pályájának ezen utolsó szakaszáról, haláláról további adatokat nem sikerült fellelni.

A másik *protonotariusi* tisztelet Kakas István (1558 k.–1603) töltötte be. Az ő életpályáját e helyen nem részletezzük, ugyanis a kor jól ismert figurái közé tartozik, bár hivatali pályafutásának állomásai még nem teljesen tisztázottak.⁵¹ Bécsben, Padovában és Bolognában végzett egyetemi tanulmányai után mindkét jog doktoraként tért haza Erdélybe, ahol később mint fejedelmi táblai ülnök (1589–1599),⁵² *cubicularius* (1594),⁵³ a fiskális jövedelmek *perceptor*a (1595),⁵⁴ *secretarius* (1593–1599),⁵⁵ a Maria Christierna által bírt fogarasi vár és egyéb erdélyi jószágok intézője (*arcis nostrae Fogaras coeterorumque bonorum nostrorum in Transylvania administratori*) (1598)⁵⁶ működött, Veress szerint pedig Mihály vajdának előbb ülnöke, majd *proto-*

⁴⁸ ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, fasc. 135. Kiadása: Hurmuzaki III/1. 412–421.; EOE IV. 225–240.

⁴⁹ KvNLT, Kornis cs. lt., I. sor., nr. 279.

⁵⁰ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylonaria (F 15), XVI. köt. fol. 103v. Az ügyletről bővebben lásd Gálfi: *Levéltárosok* 63.

⁵¹ A teljesség igénye nélkül lásd Veress: *Kakas István*; Jakó Klára: *A Wolphard–Kakas-könyvtár*. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kvár 2008. 126–145.; Buzási Enikő: *Kakas István és felesége portréi. Adalék a 16–17. századi portré-mecenatúra történetéhez*. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*. Szerk. Orbán János. Marosvásárhely–Kvár 2011. 29–40.; Ács Pál: *Iter Persicum. Kakas István utolsó követútja a Kaszpi-tenger mellé (1603)*. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2010. 577–584.

⁵² ErdKirKv I/3. 1173. sz.; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 2., fasc. 5. nr. 4. (fogalmazvány hátlapján található, 1599. szept. 14-i feljegyzés említi ülnökként). Lásd még Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* 66–68.

⁵³ BrNLT, Brassó v. lt., Fronius-gyűjt., I. nr. 351.; SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1377. E tisztelet rövid ideig töltötte be, ugyanis egy 1594. okt. 4-i nyugtatványban már azt olvashatjuk, hogy: „... in fiscum nostrum manibus egregii Stephani Kakas de Coloswar, tunc cubicularii nostri...” Uo. nr. 1387.

⁵⁴ Veress: *Kakas István* 66.

⁵⁵ Uo. 44.; EOE IV. 320.; Kruppa Tamás: *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok (1574–1599)*. Szeged 2004. 201–202.; Trócsányi: *Központi kormányzat* 185.

⁵⁶ KvNLT, Függőpecsétetes oklevelek gyűjt., nr. 135. Kiadását lásd Veress: *Documente V*. 172–173.

*notarius*a lett.⁵⁷ Veress a császári biztosok 1600. április 24-i jelentése alapján tud Kakas ítélmesteri tisztéről,⁵⁸ ezt viszont újabb, okleveles adatokkal is tudjuk bizonyítani: 1600. április 5-én (1600 5 Aprilis Apertae per Stephanum Kakas magistrum protonotarium manu propria),⁵⁹ április 9-én (1600 Aprilis 9 Apertae per Stephanum Kakas magistrum protonotarium manu propria)⁶⁰ és 25-én (1600 Aprilis 25 Apertae per Stephanum Kakas magistrum protonotarium manu propria)⁶¹ ugyanis Kakas felnyitott három, Mihály vajdának címzett jelentést, és erre hátoldalukon jegyzetben utalt is. Kakas ítélmesteri működése azonban nem volt hosszas, minthogy 1600 júliusában már elhagyta Erdélyt.⁶² Bizonyos – megőrzés végett neki átadott – ingóságok kapcsán 1601. február 11-én tett vallomásából megtudjuk azt is, hogy miért távozott: „... akkor vittem el [ti. az ingóságokat], mikor az kegyetlen Mihály vaidatol valo feltemben elmentem, merth Mihály vaida hazamtol 13 zaz forintho veott ereovel teollem Racz Georgy által, ezwsteos lozerzamimath, hat lovaimath, zabomat sokath, felnem kellet, hogy esmet ream ter. En azerth nem chelekedhettem sem az elmenetelemeth, sem annak az depositumnak elvitelet publice, merth ha azt az kegyetlen feiedelem meghuttta volna, mind oda leoth volna, en magam is in periculo vitae leottem volna”.⁶³ Távozása után a vajda – hűtlenségére hivatkozva – elkobozta kolozsvári vagyonát, és azt testvére, Kakas Katalin férjének, Ötvös András városi tanácsosnak adta.⁶⁴ Tekintettel arra, hogy Mihály vajda erdélyi uralma rövidesen véget ért, aligha kerülhetett sor a Kakas távoztával megüresedett ítélmesteri tiszt betöltésére.

A császári biztosok fennebb már említett jelentése következtetni enged arra is, hogy 1600 áprilisában – Kakas István mellett – a másik ítélmesteri tiszt is be volt töltve. Kézenfekvőnek tűnik Kakas ítélmestertársát Márton deák személyével azonosítani, de, tekintettel az utóbbi halálára, úgyszintén az alább tárgyalandó *lecta*-jegyek kapcsán felmerülő kérdésekre, azt sem zárhatjuk ki, hogy Kakas épp Márton deákat váltotta a *protonotariusi* tisztségben.

⁵⁷ Veress: *Kakas István* 95.

⁵⁸ „Bald noh des Herrn Waida Verraisen, ist Cakasch Istwan furkhomben, von Clausenburg, so jetzt einer von den protonotariis im Land ist...”. Hurmuzaki XII. 864.

⁵⁹ Veress: *Documente* VI. 63.

⁶⁰ MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 12. tétel, nr. 42.

⁶¹ MrNLt, Marosvásárhely v. lt., Acta politica, I. nr. 67b. Kiadását lásd Veress: *Documente* VI. 87–88. Lásd még Fejér: *Kancelláriai jegyzetek* 94.

⁶² Veress: *Kakas István* 96.

⁶³ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), XV. köt. fol. 54r–55r. Lásd még uo. fol. 37r.

⁶⁴ Szádeczky: *Kakas István* 608.; Bónis–Valentiny: *i. m.* 11.

Az ítélmesteri tiszt kapcsán mindössze még azt említjük meg, hogy Kolozsvári Márton jellegzetes *lecta*-jegyét jól ismerjük⁶⁵ (bár a vizsgált időszakban azt nem leltük fel), a Kakasét viszont még eddig nem sikerült azonosítani. Előkerült azonban három olyan vallatóparancs, melyeken előtűnk ismeretlen *lecta*-jegyek találhatók. Minthogy pedig a vallatóparancsok zöme a kisebb kancellárián kelt, és azokat az ítélmesterek *lectázták*, e két különböző kéztől származó *lecta*-jegy közül egyik – minden valószínűség szerint – Kakasnak tulajdonítható. Ha az 1600. február 19-i, Gyulafehérváron kelt mandátumon levő jegyzet⁶⁶ származik Kakastól, akkor *protonotariusi* működésének kezdetét korábbra tehetjük. (Veress egyébként úgy tudja, hogy Kakas január végén érkezett vissza Kolozsvárra,⁶⁷ az említett időpontban tehát már betölthette ezt a tisztséget.) Kézenfekvőbbnek tűnik azonban az 1600. április 13-i⁶⁸ és július 18-i⁶⁹ – szintén Gyulafehérváron kelt – vallatóparancsokon található, egyazon kéztől származó két másik *lecta*-jegyet Kakasnak tulajdonítani, minthogy működéséről biztos adataink épp áprilishoz vannak. Itt viszont az utóbbi mandátum kelte okoz nehézséget, miután Veress szerint Kakas július közepén már távozott Kolozsvárról (illetve Erdélyből).⁷⁰ A kérdés tisztázásához tehát további adatokra lesz szükség, melyek – minthogy a fennmaradó másik *lecta*-jegyzet is ítélmestertől származhat – vélhetően segítséget nyújtanak az újabb *protonotarius* személyének azonosításához is. Itt kell megemlítenünk a vajda 1600. szeptember 2-i eltöltő- és idézőlevelét, melyen hasonlóképpen ismeretlen kéztől származó, ugyanakkor az előbbiektől eltérő *lecta*-jegy tűnik fel.⁷¹ Minthogy ezen irattípus kiállítása is a kisebb kancelláriára, ellenőrzése pedig értelemszerűen az ítélmesterre tartozott, gondolhatunk egy újabb *protonotarius*sra, bár ez esetben – tekintettel arra, hogy a vajda erdélyi uralmának utolsó, igen zavaros napjairól van szó – más kancelláriai hivatalnokok is szóba jöhetnek.

Végül a kancellári tisztelet tárgyaljuk, melyet a vizsgált időszakban előbb Náprágyi Demeter töltött be, a későbbiekben viszont – legalábbis Andea szerint – a kancelláriát Teodosie Rudeanu *logofăt* (kancellár) irányította.⁷²

⁶⁵ Pl. KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 218.; KvNLT, Torma cs. lt., nr. 199. fol. 10–12., 14.

⁶⁶ MNL OL, Földvári cs. lt. (P 676), 1. tétel (évrendezett iratok).

⁶⁷ Veress: *Kakas István* 94.

⁶⁸ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 108.

⁶⁹ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 6., fasc. 16. nr. 1.

⁷⁰ Veress: *Kakas István* 96.

⁷¹ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6667. Kiadása: Hurmuzaki XII. 1020.

⁷² „The chancery was firstly run by Bishop Dimitrie Naprágy, later by the Grand Logothete Teodosie Rudeanu...”. Andea: *Formulary* 269.

A helyreállított erdélyi püspökség élére Báthory Zsigmond által 1597 tavaszán püspökké kinevezett Náprági Demeter (1564–1619) Jósika István 1598 áprilisában bekövetkezett letartóztatása után nyerte el a kancellárságot,⁷³ tehát őt Mihály vajda még Báthory Zsigmond, illetve Maria Christina idejéből örökölte meg. Egyébként Náprági volt az, aki – Szamosközy leírása szerint – a Gyulafehérvárra november 1-én bevonuló Mihály vajda elé ment,⁷⁴ utóbbi pedig már november 5-én jelentős birtokadományt tett Náprági javára (aki az okiratban mint *electus episcopus, cancellarius et consiliarius regni Transylvaniae* tűnik fel),⁷⁵ mellyel alighanem a császári udvar emberének számító kancellárt kívánta szorosabban magához kötni.⁷⁶ Minden jel szerint azonban kancellári működése, valamint a kancellária munkája nem folyhatott a megszokott mederben. Ennek kapcsán a Mihály vajda mellett ekkor „ideiglenes secretariusi és tolmácsi szerepet” betöltő Darahi Jánosnak⁷⁷ valamikor 1599 végén vagy 1600 elején összeállított jelentésére hívjuk fel a figyelmet, melyből – egyebek mellett – némi fény derül azokra a körülményekre is, melyek között a kancellária működött a vajda Gyulafehérvárra történő bevonulása utáni időszakban. Ugyanis a Mihály vajda nevében kiállított adománylevelek, úgyszintén egy másik okirat szövegének a vajda jogkörére vonatkozó – és, Darahi meglátása szerint, a császári autoritással ellenkező – hivatkozások kapcsán Náprági azt mondta Darahinak, hogy e tekintetben ő semmilyen utasítást nem kapott, ugyanakkor azoknak nem is kellene bekerülniük az oklevelekbe, de a válságos idők megzavarták a kancellária működését is, és az íróde-

⁷³ Veress: *Documente V. 157.*; EOE IV. 29. Náprágyira részletesebben lásd Jenei Ferenc: *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter*. Irodalomtörténeti Közlemények 69(1965). 2. sz. 137–151. Erdélyi püspöki, majd kancellári kinevezésének körülményeiről, erdélyi működéséről bővebben lásd Kruppa Tamás: *A püspök, a fejedelem és a vajda. Naprághy Demeter kancellár erdélyi tevékenysége és ami utána következett (1598–1602)*. Arrabona 57(2019). 11–30.; Uő: *Náprági Demeter erdélyi püspök és kancellár apológiája 1601-ből*. In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk. Tusor Péter. Bp. 2012 (Collectanea Vaticana Hungariae I/8). 105–118.

⁷⁴ „November elsején mintegy diadalmenetben vonult be a városba. Közeledtére papjainak feketébe öltözött csoportjával elébe ment Demeter püspök, aki az idő tájt Gyulafehérvárott tartózkodott, és aki – miután már korábban felesküdött Rudolf császárra – iránta való hűségét szilárdan meg is tartotta. Szerencsét kívánt jöveteléhez, majd az ünnepélyes üdvözlés után imádkozván érte, azért könyörgött, hogy az elnyert ország birtokában sokáig uralkodjék, egészségben, egyik győzelmet a másik után aratva.” Szamosközy: *Erdély története* 259.

⁷⁵ Czukási Károly: *Mihály vajdának követi utasítása Rudolf királyhoz*. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3(1865). 147–148.

⁷⁶ Náprági általunk fellelt legkorábbi ellenjegyzése meglehetősen késői, a vajda 1599. nov. 22-i oklevelén tűnik fel. Vö. MNL OL, Forgách cs. gácsi ágának lt., Vegyes iratok (P 1890), 3. tétel, nr. 7. Kiadását lásd Veress: *Documente V. 286–288*.

⁷⁷ Jakó: *Mihály vajda* 125–127. Lásd még: *Călători străini despre Țările Române*. IV. Red. Maria Holban. Buc. 1972. 111–141.

ákok különböző házakban szétszóródva végezték munkájukat.⁷⁸ Minden jel szerint tehát a vajda gyulafehérvári bevonulását követő zavaros időszakban Náprágyi nem tudta megfelelőképpen ellenőrzése alatt tartani a kancellária munkáját, és – ha hitelt adunk Darahi előadásának – az oklevelek szövegét illetően tulajdonképpen kész tények elé állították. (Ez egyidejűleg Náprágyi szűkös mozgásteréről és lehetőségeiről is árulkodik.) Az úgynevezett *authenticus* pecsétet azonban, mely a nagyobb kancellárián kelt kiadványokra került rá, ekkor még Náprágyi őrizte, egyébként Darahi nem vitt volna hozzá okleveleket megpecsételés végett. Az esetet ugyanakkor Mihály vajdának a császári udvarhoz hű Náprágyi iránti bizalmatlansága jeleként is értelmezhetjük (erre engednek következtetni egyébként más források is),⁷⁹ és e korántsem felhőtlen viszonyukból kifolyólag a vajda az oklevelek szövegének szerkesztését (talán) már a kezdettől fogva a bizalmát élvező Jacobinus Jánosra bízta, Náprágyinak pedig nem maradt más hátra, mint azok ellenjegyzése és megpecsételése. (Ezt látszik megerősíteni egyébként az is, hogy Jacobinus említett formuláskönyvében találunk olyan mintaszöveget, mely hivatkozik például a Darahi által említett passzusban feltűnő hadijogra,⁸⁰ ez utóbbi pedig, mint azt már Bónis is megállapította, beolvadt például a vajda által kiadott adománylevelek számottevő részének a szokott formulái közé.⁸¹) E helyen minket elsősorban az érdekel, hogy a kancellária vezetését Náprágyi nem tudta megfelelőképpen ellátni, viszont az *authenticus* pecsét kezelése egy ideig még az ő hatáskörében maradt (például a függelékben közölt 3. számú szöveg, amely tartalmazza Mihály vajdának a Náprágyihoz intézett mandátumát, erre kifejezetten utal: „... sub sigillo nostro apud te habito...”). A császári biztosok úgy tudták, hogy Náprágyi az 1600. március 12–15-i brassói

⁷⁸ A vonatkozó részt teljes szöveggel adjuk: „Jurisdictionem quod aliquam in Transylvania sibi vindicaret, hinc conicere erat, si ex voluntate ipsius esset, quod in literis donationalibus ista clausula additur: «Et alioquin etiam regno hoc Transylvaniae, armis nostris in ius et potestatem nostram redacto, iure belli ad nos, consequenterque collationem nostram devoluta esse perhibetur et redacta. Totum item et omne ius nostrum regium, si quod etc.» In literis etiam quibusdam, ad supplicationem pertinentiae Fogaras ab illustrissimo waivoda confirmatis, cum vidissem (fideles subditos nostros) particulam istam, videbatur mihi contra autoritatem suae majestatis esse, interim contigit me literas ad dominum cancellarium portare ad obsignandum, interrogavi in secreto quomodo illud fieret, utrum esset a waivoda demandatum, nam mihi nihil de eo esset dictum, nec ego scribere vellem; dixit quod ipsi etiam nihil esset demandatum, nec iudicio ipsius esset id addendum in literis, sed quando quidem in istis disturbys cancellaria etiam esset non parum perturbata, et scribae dispersim in domibus scriberent...”. Hurmuzaki III/1. 433. Példák hasonló szövegezésű oklevelekre: KvNLT, Kornis cs. lt., I. sor., nr. 344.; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 7. nr. 5.

⁷⁹ Pl. MVCE I. 369–370., 384., 424. Jenei úgy véli, hogy Náprágyi „nem tudta Mihály vajda bizalmát sem megnyerni”. Jenei Ferenc: *i. m.* 142.

⁸⁰ „... et alioquin etiam ius belli superioribus diebus armis in potestatem nostram redacta Transsylvania habuerimus...”. Bónis–Valentiny: *i. m.* 46–47.

⁸¹ A kérdésről bővebben lásd uo. 14–15.

országgyűlés idején lett kegyvesztett, és azt is hallották, hogy Mihály őt „kivégeztette volna, ha nem félt volna a pápától”.⁸² Mindenesetre Mihály vajdának a Gyulafehérváron kelt 1600. március 21-i és 25-i, ósláv nyelvű okirataiban felsorolt méltóságviselő tanúk között – első helyen – még ott találjuk Náprágyi nevét „nagy” kancellárként említve (ugyanott viszont találkozunk „Teodosie mare logofăt”-tel, tehát „Teodosie nagy kancelláral” is.)⁸³ Következésképpen Náprágyi a kancellári tisztet valamikor ez után vesztette el, és vonult vissza gyalui várába; április 3-án már onnan keltezi David Ungnad császári biztoshoz intézett levelét, melyben röviden utal veszélyessé (és voltaképpen kilátástalanná) vált helyzetére: „Ego sum in maximo periculo”,⁸⁴ júliusban pedig el is hagyja Erdélyt.⁸⁵ Csupán ez után, tehát április elejétől merülhet fel annak lehetősége, hogy a vajda a kancellária irányítását Rudeanura bízta, aki legkésőbb a miriszlói csatavesztésig, tehát mindössze öt hónapig láthatta el e feladatát.

Ami azonban Teodosie Rudeanu erdélyi kancellárságát illeti, meglehetősen nehéz helyzetben vagyunk. Tudni kell róla ugyanis azt, hogy korábban, 1596–1599 között Mihály vajda havasalföldi kancellárja volt.⁸⁶ A források egyébként is *logofăt*ként említik, tehát ha az erdélyi vonatkozású iratokban ekként tűnik fel, az mindenekelőtt havasalföldi kancellári tiszte-re vonatkozik. Feltételezett erdélyi kancellári működéséről ugyan nem maradtak fent adatok (például egyetlen olyan irat sem került elő, melyet Rudeanu ellenjegyzett volna), személyéről viszont meglehetősen színes képet festenek a korabeli források.⁸⁷ Eddig mindössze két olyan adatot

⁸² Szádeczky: *Mihály vajda* 549.; Hurmuzaki XII. 968–969.

⁸³ *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească. XI.* (1593–1600). Volum întocmit de Damaschin Mioc et alii. Buc. 1975. 513–516. (a továbbiakban: DocRomHist B. XI.)

⁸⁴ EOE IV. 507. A levelet választott püspökként írta alá – kancellári tiszte-t tehát nem említi –, de ez nem mérvadó, ugyanis ekként írta alá az 1599. dec. 20-i levelét is, amikor pedig kancellár volt. Uo. 458–459. Lásd még Szádeczky: *Mihály vajda* 522.; MVCE IV. 246–247. Itt kell utalnunk arra az 1600. máj. 8-i, Bereckben kelt – másolatban fennmaradt – levélre, melynek szerzője ismeretlen, és melynek címzése: *Ad reverendissimum dominum Demetrium Napragi, episcopum et cancellarium Transylvaniae* (Hurmuzaki IV/1. 49.), ekkor viszont Náprágyi már nem volt kancellár.

⁸⁵ Jenei Ferenc: *i. m.* 142.

⁸⁶ Róla bővebben lásd Nicolae Bănică-Ologu: *Teodosie Rudeanu marele logofăt al lui Mihai Viteazul și Simion Movilă*. Buridava 3(1979). 42–56.; Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători* 84–86.

⁸⁷ Pl. Rudeanut Szamosközy is megemlíti, bár egyszer kedvező: „Az egyik közülük Theodosius Logofet volt, görögül logetherés – mi kancellárnak mondjuk –, mindenki előtt feddhetetlen híru, hajlott korú férfi...” (Szamosközy: *Erdély története* 214.), máskor viszont rossz fényben tünteti fel: „Todoszlogofet, az Theodosius cancellarius Mihály vajda idejiben Fejérvárat, egy vén ember volt, gonosz ember az magyarokhoz, és igazgatta Mihály vajdát az magyarok levágatására; és egy néhányszor meg is cselekedte volna, ha Kulcsár Radul ellent nem tartott volna benne, és másra nem tanácslotta az vajdát”. MHHS XXX. 115. Lásd még Hurmuzaki IV/1. 58–59., 61.; Szádeczky: *Mihály vajda* 541.

találtunk, amely – legalábbis első olvasatra – Rudeanu erdélyi kancellári tisztére utal: 1600. május 28-án a császári biztosok a Rudeanuhoz küldött levelüket a következőképp címezték: *Ad magnificum dominum Theodosium Logoffet, cancellarium et locumtenentem Albensem*;⁸⁸ 1600. június 17-én pedig a beszterceieknek mint *Theodosius Logoffet, in absentia illustrissimi domini principis locumtenens, consiliarius et cancellarius etc.*⁸⁹ (tehát mint Mihály vajda helytartója, tanácsúr és kancellár) intézett parancsot. Minden jel szerint azonban e két esetben a *cancellarius* terminus használatára csupán a *logofăt* latin megfelelőjeként került sor, és nem Rudeanu erdélyi kancellári tisztét hivatott jelölni. Ezt erősíti meg egyébként a Mihály vajda tanácsosai és főtisztviselői által II. Rudolf császárnak tett 1598. június 9-i hűségeskü szövege is, melyben Rudeanu *Theodosius logofetes cancellarius*ként tűnik fel.⁹⁰ Ugyanakkor a források nem minden esetben utalnak a tisztség latin megnevezésére: például Rudeanunak a Besztercehez intézett 1600. március 18-i levelén a *Logoffeth Thodossy, illustrissimi principis Transsilvaniae intimus consiliarius*,⁹¹ a március 25-i missilisén pedig a *Logoffet Thodossia*⁹² aláírás tűnik fel. (Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy e két aláírás – minden valószínűség szerint – két különböző kéztől származik, ugyanakkor a már említett június 17-i mandátumon Rudeanu cirill betűs aláírásával találkozunk.⁹³) Jóllehet Andea tényként kezeli Rudeanu erdélyi

⁸⁸ Hurmuzaki IV/1. 62–63. Rudeanut *locumtenens*ként is említik a források (lásd még uo. 54.), mert a vajda helyettesként őt hagyta Erdélyben, miután Moldva meghódítására indult. Ugyanazon időszakban – tehát 1600 májusában–júniusában – helytartóként („*illustrissimi principis locumtenens ac consiliarius*”, „*locumtenens regni Transsilvaniae et supremus consiliarius*”) tűnik fel a forrásokban Mihalcea Caragea bán is (Hurmuzaki XII. 912., 925., 929., 950.; Hurmuzaki IV/1. 57–58., 61–62.). Minden jel szerint tehát a vajda – távolléte idejére – Erdély igazgatását mindkettőjükre bízta, talán az utalhat némi hatásköri eltérésre, hogy a császári biztosok Rudeanu helytartói tisztére két alkalommal is a *locumtenentem Albensem* terminussal utalnak. A szakirodalom inkább Rudeanut említi helytartóként: pl. P. P. Panaitescu: *Mihai Viteazul*. Ed. îngrijită, postfață și bibliografie de Cristian Antim Bobicescu. Buc. 2002. 179.; Szádeczky: *Mihály vajda* 158., 540.; EOE IV. 378.; Constantin Rezachevici: *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324–1881*. Vol. I. sec. XIV–XVI. Buc. 2001. 346–347. Ugyanakkor helytartóként említi Mihalcea Carageát pl. Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători* 42.; Szádeczky: *Mihály vajda* 159. Végezetül Mihalcea bánnak a császári biztosokhoz intézett 1600. jún. 10-i levelét említjük meg, melyet mint „Michael Ban, illustrissimi principis locumtenens ac *summus cancellarius*” írt alá (Hurmuzaki IV/1. 71–72.), bár nem kizárt, hogy – az előbbieik fényében – a forrásközlés téves, és valójában *consiliarius* tisztére utalt.

⁸⁹ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6601. Kiadása: Hurmuzaki XII. 944–945.

⁹⁰ Károlyi Árpád: *Okmányok Mihály havaseli vajda 1598-iki meghódolása történetéhez*. Történelmi Tár 1879. 49.

⁹¹ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6542. Kiadása: Hurmuzaki XII. 793.

⁹² KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6548. Kiadása: Hurmuzaki XII. 806–807.

⁹³ Rudeanu cirill betűs saját kezű aláírásáról lásd A. Sacerdoțeanu: *Autografe ale lui Teodosie mare logofăt al lui Mihai Viteazul*. Revista Arhivelor 4(1941). nr. 2. 396–397. Megjegyzendő, hogy Rudeanu a latin betűs aláírásával megerősített fenti két levelében magánügyben, a cirill

lyi kancellárságát,⁹⁴ ez viszont – legalábbis a rendelkezésünkre álló adatok alapján – korántsem bizonyos. Következésképpen csak feltételezni lehet, hogy Rudeanu volt az, aki – Náprágyi eltávolítása után, valamint havasalföldi kancellári tisztéből kifolyólag – valamiféle ellenőrzést gyakorolt a kancellária felett. Hangsúlyozzuk viszont, hogy az általunk fellelt iratokat – mint azt fentebb is említettük – Rudeanu nem ellenjegyezte vagy látta el *lecta*-jegyével (e műveleteket Jacobinus János *secretarius* végezte),⁹⁵ a kancellária munkájában tehát nem vett részt (tegyük hozzá, nem is ismerhette a fejedelmi kancelláriának a havasalfölditől teljesen eltérő tevékenységét, okleveles gyakorlatát). Rudeanu tehát – ha egyáltalán erre kapott megbízást a vajdától – legfeljebb névleg állhatott a kancellária élén,⁹⁶ annak munkáját voltaképpen (továbbra is) Jacobinus irányította, aki, mint erre utaltunk, mindvégig élvezte Mihály vajda bizalmát. (Azt talán érdemes lesz megemlíteni, hogy Rudeanu – legalábbis a császári biztosok szerint – jól értett magyarul.⁹⁷) Úgy tűnik, hogy az úgynevezett *authenticus* pecsét,

betűs aláírásával ellátott utasításában pedig helytartóként a vajda nevében járt el.

⁹⁴ Hasonlóképp vélekedik Dorel Țuinea: *Pătrunderea slujbașilor netrănsilvăneni ai lui Mihai Viteazul în societatea ardeleană*. Studii și Materiale de Istorie Medie 37(2019). 75. Itt a következőket olvashatjuk: „Într-o situație asemănătoare îl regăsim și pe logofătul Teodosie Rudeanu, sfetnic de frunte al principelui, devenit în primăvara anului 1600 chiar cancelarul Transilvaniei și loțiitor princiar, asemenea lui Mihalcea Caragea. Teodosie Rudeanu este singurul român netrănsilvănean care a îndeplinit demnitatea de cancelar al Transilvaniei pe toată perioada existenței acestui principat...”.

⁹⁵ Pl. Mihály vajda 1600. máj. 1-i iktatóparancsát *lecta*-jegyével látta el (MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatuum [F 17], Comitatus Doboca, P nr. 26.), az 1600. júl. 19-i (MNL OL, Csáky cs. központi lt. [P 71], fasc. 34. nr. 8.) és 20-i adománylevelét (MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek [P 657], fasc. 81. nr. 8768.), valamint a szept. 1-i megerősítő levelét (KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 8. Régi divisionalis levelek, nr. 5.) pedig ellenjegyezte. Itt kell utalnunk arra is, hogy a vajda 1599. nov. 25-i iktatóparancsát (KvNLT, Torma cs. lt., nr. 196. fol. 26.) nem Náprágyi vagy Jacobinus látta el *lecta*-jegyzettel, hanem egy előttünk ismeretlen kéz. Ez, valamint egy 1598. dec. 29-i iktatóparancson (BhNLT, Ugrai-Böölöni cs. lt., nr. 1. fol. 77.) található másik *lecta*-jegyzet – meglátásunk szerint – ugyanazon kéztől származik, következésképpen egy olyan kancelláriai hivatalnokról van szó, akit a vajda szintén megörökölt Báthory Zsigmond idejéből.

⁹⁶ A háromkötetes Erdély története is említést tesz Rudeanu ilyen irányú tevékenységéről: „A kancellária vezetése egy időre megmaradt a még András bíboros kinevezte Napragi Demeter püspök kezében, de annak visszavonulása után Mihály nem nevezett ki új kancellárt, a folyó ügyek intézését egyszerűen a titkárra, Jacobinus Jánosra hagyta. Közben pedig egyre több tért engedett saját havasalföldi kancellárjának, Teodosie logofetnek”. *Erdély története*. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Makkai László-Mócsy András. Bp. 1986. 529. Rezachevici a következőképp vélekedik a három országnak Mihály vajda kezében összpontosuló vezetéséről: „... Mihai Viteazul a unit în mâna sa doar conducerea Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei, fără a desființa hotarele și vămile dintre ele, fără a uniformiza instituțiile lor (trezând doar persoane în anumite funcții dintr-o țară în alta) și a înlătura particularitățile medievale ale fiecăreia dintre ele. Nu știm dacă și-a propus acestea și în orice caz nu a avut răgazul necesar să o facă”. Constantin Rezachevici: *i. m.* 348.

⁹⁷ Hurmuzaki XII. 996–997.; Szádeczky: *Mihály vajda* 556.

mellyel a nagyobb kancellárián kelt kiadványokat erősítették meg, ekkor is Jacobinus őrizetére volt bízva.⁹⁸

Andea írásában többször is hangsúlyozza, hogy Mihály vajda erdélyi uralma idején a korábbinál több íródeák működött a fejedelmi kancellárián, továbbá arra is utal, hogy cirill betűs (ószláv vagy román nyelvű) iratokat szerkeszteni tudó írnokok gyarapították a kancellária íródeák-állományát.⁹⁹ Utóbbiak, amint arra egyébként már Ionescu-Nișcov is utalt Mihály vajda havasalföldi kancelláriájáról szóló írásában, a vajda kíséretében érkeztek Erdélybe¹⁰⁰ (sőt, egy részük, szintén Ionescu-Nișcov megállapítása szerint, a vajdát Moldvába is követte),¹⁰¹ és feladatuk a vajda cirill betűs okleveleinek és egyéb iratainak a kiállítása volt. Kérdés viszont, hogy a havasalföldi íródeákoknak e „csoportja” milyen szervezeti viszonyban állt a Náprágyi és Jacobinus irányítása alatt álló kancelláriával? Tekintettel viszont a cirill és a latin írásbeliség, a két okleveles gyakorlat közötti különbségekre, úgyszintén az írásbeli teendők volumene és jellege közötti eltérésekre, aligha gondolhatjuk, hogy abba szervesen betagozódott volna.¹⁰² Inkább úgy véljük, hogy ezek az írnokok egy különálló „cirill részleget”

⁹⁸ Lásd pl. a Fogarason 1600. ápr. 28-án kelt zárt alakú mandátumot (SzbnLt, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1472.), a máj. 1-i, Feketehalmon kelt iktatóparancsot (MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum [F 17], Comitatus Doboca, P nr. 26.), a Suceaván kelt máj. 16-i (SzbnLt, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1473.), a Prut melletti táborban kelt máj. 20-i, valamint a Prázmáron kelt jún. 26-i (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6582., 6610.) rendeleteket. Ugyanakkor pl. a Mihálcea Caragea bán által helytartóként 1600. máj. 30-án, 31-én és jún. 22-én Besztercéhez intézett rendeletek (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6588., 6590., 6605.; Hurmuzaki XII. 925., 929., 947.) gyűrűpecséttel voltak megerősítve. Hasonlóképpen gyűrűpecséttel volt megerősítve Teodosie Rudeanu helytartó 1600. jún. 17-i, szintén Besztercének küldött levele is. (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6601.; Hurmuzaki XII. 944–945.)

⁹⁹ „During Michael the Brave’s reign in Transylvania, from 1599 to 1600, a much larger number of scribes worked in the princely chancery, as we will show further on – some secretaries or other clerks who wrote in Romanian and Slavonic with Cyrillic letters were nominated, others remained anonymous. [...] The chancery was firstly run by Bishop Dimitrie Naprágy, later by the Grand Logothete Teodosie Rudeanu, and additional scribes, who could write in Romanian and Slavonic (Serbian) augmented the number of chancery clerks skilled in Hungarian and Latin.” Andea: *Formulary* 269–270. Arra egyébként már Nistor is utalt, hogy a meglévő titkárok és íródeákok mellé újabb, román és ószláv nyelvet ismerő deákokat alkalmaztak. I. Nistor: *i. m.* 463.

¹⁰⁰ „Disponem de date certe că Mihai a trecut munții, însoțit de o suită de dregători și pisari.” Vö. Traian Ionescu-Nișcov: *Cancelaria domnească a lui Mihai Vitezaul*. *Revista de Istorie* 32(1979). 5. sz. 872. A források több írnok nevét is megőrizték. Vö. Andea: *Formulary* 273–274. A szóban forgó forrásokat lásd: *DocRomHist* B. XI. passim.

¹⁰¹ „Ceea ce vrem să subliniem e faptul că la redactarea actelor sînt folosiți atît dieci din cancelaria Moldovei, cît și din Țara Românească, aflați în suita domnului.” Ionescu-Nișcov: *i. m.* 873.

¹⁰² Az bizonyos, hogy a havasalföldi írnokok nem vettek részt az erdélyi íródeákok által a kancellárián vagy azon „kívül” végzett munkákban: pl. az iktatóparancsokban s következőképpen az azok végrehajtásáról kiállított jelentésekben a nevükkel nem találkozunk. (A nyilvánvaló nyelvi akadályok miatt ez egyébként nem is történhetett

alkottak, amely elsősorban Mihály vajda, Teodosie Rudeanu és Mihalcea Caragea közvetlen környezetében azok cirill betűs okiratainak szerkesztését látta el. (A vajdával érkezett kancelláriai hivatalnokok közül a fentebb említett Mezei Mihály *secretariust* – aki magyar és latin nyelvtudása révén belefolyt a kancelláriai munkába – e tekintetben kivételnek gondoljuk.) És ez a részleg csak annyiban tekinthető a fejedelmi kancellária részének, amennyiben az az uralmat akkor ténylegesen gyakorló Mihály vajda és környezete említett írásbeli igényeit látta el.

A fentiekhez kapcsolódik az Andea által részletesebben tárgyalt másik kérdéskör, nevezetesen a fejedelmi kancellária által kiadott cirill betűs ósláv és – különösen a – román nyelvű iratok kérdése.¹⁰³ Ezt joggal nevezi teljesen új és előzmény nélküli jelenségnek a fejedelmi kancellária történetében.¹⁰⁴ Rögtön azt is megtudjuk, hogy Mihály vajda uralma idején a fejedelmi kancellária 36 román nyelvű iratot adott ki, ami – véleménye szerint – nem kevés, tekintettel arra, hogy a 16. századból összesen 115 román irat maradt meg.¹⁰⁵ Ez a szám azonban – legalábbis a mi értelmezésünk szerint – azokra a román nyelvű iratokra és (esetenként mindössze néhány szóból álló) feljegyzésekre vonatkozik minden válogatás nélkül, amelyek Mihály vajda uralma idején Erdélyben keltek, jóllehet ezeknek csupán egy része kancelláriai kiadvány. A későbbiekben említi ugyan, hogy egyes iratok a vajda főtisztviselőitől származnak, sőt vidéki tisztségviselők is adtak ki román nyelvű iratokat,¹⁰⁶ de azt továbbra sem tisztázza, hogy akkor végül is hány irat nevezhető kancelláriai kiadványnak. Hasznos lett volna figyelni egyébként a szóban forgó román nyelvű iratokat közlő kiadvány bevezető tanulmányára, mely szerint a szerkesztők csupán hat – diplomáciai vonatkozású – irat esetében állítják bizonyossággal, további négyről pedig valószínűnek tartják, hogy Mihály vajda erdélyi kancelláriáján készültek.¹⁰⁷ Ez

másként, emellett nem ismerhették sem az iktatás lebonyolításának menetét, sem az azzal kapcsolatos írásbeli teendők végzését.)

¹⁰³ A kérdést röviden érinti I. Nistor: *i. m.* 469–471.

¹⁰⁴ „During Michael the Brave’s reign, a complete novelty and unprecedented fact for the Transylvanian princely chancery was the issuance of documents written in Slavonic and Romanian.” Andea: *Formulary* 272. „The documents they issued, although small in number, add to the Latin and Hungarian written output of the chancery and princely court from Alba Iulia, revealing the complexity of Michael the Brave’s literacy policy.” Uo. 269.

¹⁰⁵ „At the present state of the art, the number of Romanian documents known to have been issued by the Transylvanian chancery during the reign of Michael the Brave is 36 – not a small number when compared with the 115 records known to have been issued in Romanian over the entire 16th century.” Uo. 273. Ezekre az adatokra lásd *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu et alii. Buc. 1979. (a továbbiakban: *Documente și însemnări*), amely ugyanakkor nem 115, hanem – a függelékkel együtt – 117 román nyelvű iratot és feljegyzést regisztrál.

¹⁰⁶ Andea: *Formulary* 273.

¹⁰⁷ *Documente și însemnări* 30.

pedig az Andea által említett 36 iratnak kevesebb, mint a harmadát teszi ki. Meglátásunk szerint a kiadvány szerkesztői által megadott szám tűnik valószínűbbnek, bár még azok közül sem mindegyik kancelláriai kiadvány, hanem legfennebb a Mihály vajdával érkezett kancelláriai hivatalnok(ok) által szerkesztett irat. Példának okáért azt mi is bizonyosnak tartjuk, hogy a több erdélyi birtokról és tulajdonosaikról készített összeírás töredéke¹⁰⁸ Mihály vajda rendeletére készült, és azt alighanem a már említett „részleg” kötelékébe tartozó íródeákok egyike jegyezte le belső használatra, ennek ellenére nem tekinthető kancelláriai kiadványnak.

Részben az előbbihez kapcsolódik Andeának Jacobinus formuláskönyve kapcsán tett ama megjegyzése is, mely szerint abból hiányoznak a szintén a kancellária által kibocsátott magyar, valamint a – fennmaradt – román és ósláv nyelvű iratok formulái is.¹⁰⁹ Az bizonyos, hogy Jacobinus formuláskönyve nem tartalmazza a kancellárián kibocsátott valamennyi oklevéltípus formuláját, ugyanis egy félbeszakadt, pontosabban szólva alig megkezdett *stylionarium*ról van szó, de Andea észrevételével nem értünk egyet. A magyar formulák hiánya kapcsán mindössze azt említjük meg, hogy a 16. század második feléből fennmaradt, általunk ismert erdélyi kancelláriai formuláskönyvekben nem lelhető fel egyetlen olyan magyar nyelvű irat mintája sem, melyet a kancellária bocsátott volna ki.¹¹⁰ E helyen nem kívánunk a magyar nyelvnek a kancellárián betöltött szerepére kitérni, főként, hogy a kérdést már megvizsgálta Istványi Géza kitűnő tanulmányában, mindössze ama megállapítására utalunk, mely szerint „nagy elterjedtsége mellett is a magyar nyelv még igen sokáig megmarad csupán kiegészítő nyelvnek a fejedelmi kancelláriában”,¹¹¹ és ama oklevéltípusok nyelve, melyek formulái bekerültek az említett kancelláriai *stylionarium*okba, a 16. század végén is latin volt. A fentiek fényében a cirill

¹⁰⁸ Uo. 122.

¹⁰⁹ „The formulary comprises noticeably less record templates than the number known today to have been written and issued by the princely chancery during the period under review. This observation only proves the fragmentary character of the formulary book, including the fact that it is not complete – probably it was not finished – as there are missing the templates of the numerous documents issued in Hungarian, as well as those of some preserved documents in Romanian and Slavonic.” Andea: *Formulary* 267–268.

¹¹⁰ Az említett időszak formuláskönyveiről összefoglalóan lásd Fejér: *Formularies*. Példának okáért a KvEKt Kézirattárában található Ms. 999 jelzetű, mintegy 400 szövegegységet tartalmazó formuláskönyvben csak három magyar nyelvű szöveg található, melyek közül egyik átiratként került be a 193. számú *consensus*-formulába (fol. 61v–62v), a másik kettő pedig menyegzői meghívó (fol. 82r–82v), tehát egyik sem kancelláriai kiadvány. A formuláriumról bővebben lásd Fejér Tamás: *Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végétől*. Erdélyi Múzeum 77(2015). 1. sz. 84–112.

¹¹¹ Istványi Géza: *A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp. 1934 (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai, 1. sz.). 85–86.

betűs ószláv és román nyelvű iratminták kérdése tulajdonképpen nem is merülhet fel Jacobinus formuláriuma kapcsán.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Mihály vajda tulajdonképpen átvette Báthory András kancelláriájának teljes személyzetét, és azon csak a legszükségesebb esetekben (például tisztségek üresedése esetén) változtatott, illetve engedett nagyobb teret Havasalföldéről magával hozott hivatalnokainak. Gondolunk itt a megüresedett ítélmesteri tisztre, melybe a kiváló jogi képzettséggel rendelkező Kakas Istvánt állította (ő viszont csak rövid ideig töltötte be e tisztségét), valamint Mezei Mihály *secretarius*-ra (aki alighanem már korábban is a vajda környezetében működött), de talán ide sorolhatjuk Teodosie Rudeanu *logofăt* személyét is. A vajda és kormányzata a személyzet mellett természetesen átvette és folytatta a kancellária okleveles gyakorlatát is a maga teljességében.¹¹² Az már csak ráadás, hogy olyan ritkának nevezhető okiratokkal is találkozunk ebből a rövid időszakból, mint a királyi könyvek bejegyzéseiről készített átiratok.¹¹³ De még ennél is fontosabb, hogy folytatták a *liber regius*ok vezetésének a gyakorlatát is, tehát Mihály vajdának is volt királyi könyve a fejedelmi kancellárián. A vajda 1600. január 29-i parancsára ugyanis Náprágyi Demeter kancellár átír abból egy 1599. december 12-i bejegyzést¹¹⁴ (Függelék, 3. sz.). Magáról a *liber regius*-kötetről mindössze ennyit sikerült kideríteni, csupán még azt állíthatjuk némi bizonyossággal, hogy – a gyakorlatnak megfelelően – Mihály vajda rövid erdélyi uralma idején a fejedelmi nagyobb kancellárián kiállított *de gratia* oklevelek másolatainak egy részét tartalmazta. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy a kötet nem vészelte át az akkori zavaros időköt.

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy nem beszélhetünk a vajda „újonnan létrehozott” gyulafehérvári kancelláriájáról, amint azt Andea tette,¹¹⁵ és amely alatt valójában ő egy olyan, az előző fejedelemtől örökölt intézményt ért, amelyet a vajda az új kormányzat szükségéhez igyekezett

¹¹² Ezt hangsúlyozza Istványi is említett munkájában: „Mihály oláh vajda erdélyi működése alatt teljesen az erdélyi kancelláriai gyakorlatot igyekezett követni s az erdélyiek számára majd mindig magyarul küld mandátumokat”. Uo. 85.

¹¹³ Két ilyen okiratról van tudomásunk, melyek közül az 1600. jan. 7-i – jelenlegi ismereteink szerint egyedülállóan – három különböző királyi könyvből ír át bejegyzéseket (MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek [P 657], fasc. 69. nr. 7862.). A kérdésről bővebben lásd Fejér Tamás: *16. századi erdélyi királyi könyv-töredékek és elveszett királyi könyvek*. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 127–128., 130–131.

¹¹⁴ Uo. 133–134.

¹¹⁵ „Michael the Brave seized power in Transylvania by military means (*manu militari*) and without any imperial help. This fact had obvious consequences on his political governing notions, including on the functioning of his newly created chancery from Alba Iulia.” Andea: *Formulary* 264.

alakítani.¹¹⁶ Meglátásunk szerint azonban az új kormányzatnak mindenképp a kancellária folyamatos és hatékony működésére volt szüksége, következőképpen nem állhatott érdekében a jól képzett személyzet összetételén jelentősebb változtatásokat tenni, és ilyen jellegű intézkedésekre – mint láthattuk – valóban csak a legszükségesebb esetekben került sor. Kakas István példája ugyanakkor azt is mutatja, hogy a vajda és környezete – egyéb lehetőségek hiányában – kénytelen volt a szakértelem mellett feltétlen bizalmat kívánó ítélőmesteri tisztségbe is olyan személyt állítani, aki az előző fejedelmeket hűségesen szolgálta (és akit akkor nyilván megbízhatónak tartott). Újításnak a már említett „cirill részleg” kialakítását véljük a Havasalföldről hozott íródeákokból, de ennek tevékenysége tulajdonképpen nem volt hatással a fejedelmi kancellária működésére. Ugyanakkor a vajda rövid uralma idején némileg a cirill írásbeliség és a havasalföldi okleveles gyakorlat is érezte hatását az erdélyi oklevelezésben. Elsőként Mihály vajdának a különféle kancelláriai kiadványokon feltűnő cirill betűs aláírását említjük meg.¹¹⁷ Gyakran találkozunk ugyan a vajda latin betűs aláírásával is, de minthogy latin betűkkel nem tudott írni,¹¹⁸ helyette más személyek, tudniillik Havasalföldén a magyar *secretariusok*, erdélyi uralma idején pedig a fejedelmi kancellária hivatalnokai írták alá az illető magyar és latin nyelvű iratokat.¹¹⁹ Veress Endrének e kérdést illető megállapításával lényegében mi is egyetértünk, a vajda erdélyi uralma alatti iratainak latin betűs aláírásai kapcsán viszont ezt újabb észrevételekkel egészíthetjük ki. További és a lehető legteljesebb forrásanyag alapján végzendő vizsgálódásra lesz szükség e tekintetben, de úgy tűnik, hogy az általunk tanulmányozott latin betűs aláírások¹²⁰ két, egymástól jól elkülöníthető kéztől származnak, melyek közül egyik – minden jel szerint – Náprágyi Demeter kancellárnak tulajdonítható.¹²¹ Talán nem lesz érdek-

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ A vajda cirill betűs aláírásáról bővebben lásd Aurelian Sacerdoțeanu: *Autografe și sigilii dela Mihai Viteazul*. Revista Arhivelor 4(1941). nr. 2. 296–305. (a továbbiakban Sacerdoțeanu: *Autografe și sigilii*).

¹¹⁸ Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*. I. Buc. 1904. 541. (4. jegyzet); Andrei Veress: *Despre semnătura latinească a lui Mihai-Viteazul*. Revista Arhivelor 1(1926). nr. 3. 409–411. (a továbbiakban Veress: *Semnătura latinească*); Sacerdoțeanu: *Autografe și sigilii* 305.

¹¹⁹ Veress: *Semnătura latinească* 409–410.; Jakó: *Mihály vajda* 121.; Henric Stahl: *Grafologia și expertizele în scrieri. Anonimul-falsul*. Buc. [é.n.] 106–109. D. Ciurea (*i. m.* 30.) nem tartja meggyőzőnek Veress érveit, az ő meglátása szerint tehát a latin betűs aláírások Mihály vajdától származnak.

¹²⁰ A legkorábbiak 1600. nov. 3-áról származnak. Vö. SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1467.; KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6435.

¹²¹ Az aláírások talán legjellegzetesebb ismérvei a nagy M betű lefelé meghosszabbított első szára, a kis d-nek a betűtest alá nyúló szára, valamint a *vaivodát* követő *manu propriat* rövidítő, nagy ívű hurkok. (Lásd a 4. számú függelék 5–8., 10. oklevélrészleteit.) Ezek közül az utóbbi

telen megemlíteni azt, hogy ez utóbbtól, azaz Náprágyitól származik az általunk fellelt aláírások zöme, a másik, ismeretlen kézirással eddig csupán két alkalommal találkoztunk.¹²² Itt kell utalnunk Henric Stahl grafológiai vizsgálódásaira is, melyek értelmében az általa elemzett latin betűs aláírásminták nem Mihály vajdától, hanem Jacobinus János *secretariustól* származnak.¹²³ Meglátásunk szerint viszont az ott közölt minták a vajda Náprágyinak tulajdonítható aláírásai közé sorolhatók. Az is megfigyelhető, hogy hozzávetőleg 1600. január közepéig a fejedelmi utasításokon – példának okáért a Besztercehez intézett parancsleveleken – többnyire a vajda latin betűs aláírása tűnik fel,¹²⁴ a későbbiekben viszont ezek esetében is rendszerint a cirill betűs aláírásával találkozunk. Találgatásra vagyunk utalva e jelenséget illetően, de nem tartjuk kizártnak, hogy ennek oka a vajdának Náprágyi iránti – fentebb is említett – bizalmatlansága volt. És bár a vajda és Náprágyi tényleges szakítására csak márciusban került sor, úgy tűnik, ez a folyamat már korábban elkezdődött (amint ezt egyébként Darahi fenti jelentése mellett más források is sejtetik). Míg a parancslevelek esetében mind a cirill, mind a latin betűs aláírással találkozunk, addig az adománylevelek vagy egyéb jelentősebb okiratok (például címereslevelek¹²⁵) és a diplomáciai vonatkozású iratok a kezdettől fogva csaknem kizárólag a vajda cirill betűs (saját kezű) aláírásával voltak megerősítve. Természetesen itt is találunk kivételeket, ugyanis az udvarhelyszéki székelemek részére kiállított 1599. november 28-i kiváltságlevél a vajdának a Náprágyitól származó latin betűs aláírásával van megerősítve.¹²⁶ Sőt, előkerült egy olyan – 1599. december 1-én kelt – adománylevél is, melyen a vajdának a cirill és a Náprágyi-féle latin betűs aláírása egyaránt fellelhető. (Ez eset-

két elemet találjuk meg Náprágyi Demeter saját kezű jegyzeteiben, írásában. (Lásd uo. az 1–4. oklevélrészleteket.)

¹²² KvNLt, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6439. (1599. nov. 9.), nr. 6440. (1599. nov. 10.). Lásd a 4. számú függelék 13. oklevélrészletét.

¹²³ Henric Stahl: *i. m.* 106–109.

¹²⁴ Pl. a Besztercehez intézett vajdai rendeletek közül az 1600. jan. 5-i levélen találkozunk utoljára a vajda Náprágyi-féle latin betűs aláírásával. KvNLt, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6503.

¹²⁵ Laurențiu Ștefan Szemkovics: *Diploma de înobilare cu blazon acordată de Mihai Viteazul lui Gheorghe Ciocănești, castelan al cetății Jăioara, precum și fraților săi Nicolae, Ioan și Petru*. Hrisovul 12(2006). 149–157.; Costin Feneșan: *Documente medievale bănățene (1440–1653)*. Timișoara 1981. 115–116.

¹²⁶ Balatoni Múzeum (Keszthely), Történeti dokumentációs gyűjtemény, K 78.8.337. Vö. Kovács Zsuzsanna: „*Habet sua fata...*” (http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/habet_sua_fata...html, megtekintés időpontja: 2019. dec. 19.). Kiadása: Szádeczky: *Mihály vajda* 313–315. Bár az eredeti oklevelet nem állt módunkban megtekinteni, de hasonlóképpen latin betűs aláírás található a vajdának a Náprágyi javára tett – fentebb említett – 1599. nov. 5-i adománylevelén is (lásd a 75. jegyzetet).

ben alighanem Náprágyi írta alá előbb a vajda nevében az adománylevelet, később viszont azt az utóbbi is megerősítette cirill betűs aláírásával.)¹²⁷

A latin betűs okleveleken és egyéb iratokon feltűnő cirill betűs aláírások mellett utalnunk kell arra is, hogy a vajda nevében kiállított két latin nyelvű okiraton¹²⁸ az erdélyi gyakorlattól teljesen idegen, ellenben a havasalföldi oklevelezésben nem ritka, alighanem az írásnál használt tintával nyomott pecséttel találkozunk (mindkét esetben a vajda gyűrűspecstjének a lenyomatáról van szó).¹²⁹ Ez utóbbiak száma ugyan teljességgel elenyésző, de mégis mutatja, hogy szükség esetén a Havasalföldéről érkezett kancelláriai hivatalnokok (és itt mindenekelőtt Mezei Mihályra gondolunk, ugyanis az említett két irat közül az 1600. július 29-i mandátum alighanem az ő kézírása) – legalábbis e tekintetben – belefolytak a kancellária munkájába, és alkalmazták a számukra megszokott, Erdélyben viszont szokatlan megoldásokat.

A legnagyobb hatást azonban mégis a cirill betűs iratok megjelenése válthatta ki az erdélyi társadalomban. E tekintetben igen beszédes a vajda által Gyulafehérvárra összehívott 1600. július 20–27-i országgyűlésnek a szakirodalomban gyakran idézett 20. artikulusa: „Estenek ilyen dolgok is, hogy némely atyánkfiaiak nagyságod levelit hozták, melyek közül ki ráczúl, ki oláhúl volt írva, ki miatt az nagyságod parancsolatját és akaratját belőle meg nem érthették. Végeztük azért, hogy afféle leveleket az nemességnek vagy magyarúl, vagy deákúl irjanak; aki afféle oláh vagy rácz nyelven irt levéllel az nemesség között járna, afféle embereket megfogassanak és az levéllel együtt ő nagyságának fogva hozzák”.¹³⁰ Eddig – legjobb tudásunk szerint – ilyen, azaz a vajda nevében kiállított és erdélyi hatóságokhoz vagy magánszemélyekhez intézett cirill betűs (ósláv vagy román nyelvű) parancslevelek nem kerültek elő,¹³¹ jóllehet a végzés értelmében lenniük kellett. Az viszont bizonyos, hogy a vajda és környezetének ilyen irányú próbálkozásai a rendek ellenállásába ütköztek, és ha ideig-óráig a „cirill részleg” bocsáthatott is ki ilyenfajta iratokat, a cirill betűs hivatali írásbeliség erdélyi meghonosítására tett kísérlet eredménytelennek bizo-

¹²⁷ KvNLT, Gyulay–Kuun lt., I. sor., nr. 385. (Lásd a 4. számú függelék 6. oklevélrészletét.) Kiadása: Veress: *Documente V.* 295–296.

¹²⁸ Egyik 1599. dec. 22-én (KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6482.), a másik pedig 1600. júl. 29-én kelt (SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1423.).

¹²⁹ A gyűrűspecst lenyomatának reprodukcióját lásd pl. Dan Cernovodeanu: *i. m.* 221. (VII. tábla, 1. illusztráció).

¹³⁰ EOE IV. 526.; Ioachim Crăciun: *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599–1600)*. Anuarul Institutului de Istorie Națională 7(1936–1938). 637.; Andea: *Formulary* 274.

¹³¹ Ezt egyébként Andea is hangsúlyozza, vö. Andea: *Formulary* 275.

nyult,¹³² a rendek tiltakozása, valamint a vajda rövidesen bekövetkező miriszlói veresége pedig egyébként is e kísérlet végét jelentette.

Függelék

1.

A fejedelmi nagyobb kancellária íródeákjai évi létszámának alakulása 1596–1602 között

	Trócsányi Zs. ¹³³	Fejér T. ¹³⁴
1596	6	26
1597	6	29
1598	6	25
1599	23	25
1600	17	15
1601	11	21
1602	20	26

2.

A fejedelmi nagyobb kancellária íródeákjai Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. nov.–1600. szept.)¹³⁵

Almási Mihály

1596. aug. 27.¹³⁶–1602. jún. 18.¹³⁷

¹³² „Mínthogy a latin betűs írás kizárólagossága a hivatali gyakorlatban még Mihai Viteazul uralma alatt sem ingott meg Erdélyben...”. Vö. Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története*. Bp. 1987. 190.; Jakó: *Mihály vajda* 126.

¹³³ Trócsányi: *Központi kormányzat* 197.

¹³⁴ Fejér: *Archontológia*.

¹³⁵ A jegyzék valamennyi íródeák esetében a kancelláriai működésre vonatkozó – általunk fellelt – legkorábbi és legkésőbbi említést tartalmazza (adatgyűjtésünk felső kronológiai határa Báthory Zsigmond 1602. júniusi lemondása). Jelöltük azt is, ha a folyamatosság hosszabb időre megszakadt. Trócsányi az itt felsorolt íródeákat említi ugyan jegyzékében (Trócsányi: *Központi kormányzat* 188–197.), de tisztségviselésük idejét csaknem minden esetben pontosítottuk. Ugyanakkor nem vettük fel Sövényfalvi Dánielt és Dési Istvánt, akik jöllehet Trócsányi névjegyzéke szerint a vizsgált időszakban is a kancellárián működtek, de erre vonatkozó adatokat az átnézett forrásanyagban nem találtunk: Sövényfalvi írnokságáról az utolsó okleveles adatunk 1597 szeptemberéből van, Dési kancelláriai működését pedig az 1595. jan.–1599. szept. és 1601. apr.–1602. jún. közötti időszekekre tudtuk kimutatni (Fejér: *Archontológia*).

¹³⁶ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Maramaros, fasc. 4. nr. 1.

¹³⁷ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 250 (V/323).

- Bagosi Jakab
1595. jan. 26.¹³⁸–1599. dec. 22.¹³⁹
- Bakó Lukács
1592. ápr. 28.¹⁴⁰–1594. okt. 9.¹⁴¹; 1598. dec. 29.¹⁴²–1599. nov. 25.¹⁴³
- Berzi István¹⁴⁴
1599. júl. 27.¹⁴⁵–1602. máj. 12.¹⁴⁶
- Bodó György
1599. jún. 4.¹⁴⁷–1600. ápr. 13.¹⁴⁸
- Dancsi György
1598. dec. 29.¹⁴⁹–1599. dec. 11.¹⁵⁰
- Dombai Máté
1589. jún. 1.¹⁵¹–1594. máj. 14.¹⁵²; 1600. márc. 21.¹⁵³–ápr. 13.¹⁵⁴
- Fenesi István
1598. szept. 1.¹⁵⁵–1602. máj. 12.¹⁵⁶
- Konc Pál¹⁵⁷
1591. jan. 6.¹⁵⁸–1601. máj. 1.¹⁵⁹

¹³⁸ KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 1. Kiváltságlevelek, nr. 96 (fasc. D, nr. 38).

¹³⁹ KvNLT, Wass cs. lt., II. sor., fasc. LXV. nr. 15.

¹⁴⁰ MmNLT, Nagybánya v. lt., II. sor. (Kiváltságlevelek), nr. 62.

¹⁴¹ MNL OL, Családi fondtörédek (P 2257), 198. sor. (Gámán cs.), 1. alsor., 1. tétel, fol. 41.

¹⁴² BhNLT, Ugrai-Böölöni cs. lt., nr. 1. fol. 77.

¹⁴³ KvNLT, Torma cs. lt., nr. 196. fol. 26.

¹⁴⁴ Egri (*Agriensis*) (1602. febr. 27., vö. ErdKirKv I/3. 1789. sz.).

¹⁴⁵ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Zarandiensis, fasc. 1. nr. 23.

¹⁴⁶ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 249 (V/319).

¹⁴⁷ MNL OL, Radák cs. lt. (P 565), 1. tétel (évrendezett iratok).

¹⁴⁸ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 108. Kiadása: Veress: *Documente* VI. 79–80.

¹⁴⁹ BhNLT, Ugrai-Böölöni cs. lt., nr. 1. fol. 77.

¹⁵⁰ KvNLT, Kornis cs. lt., I. sor., nr. 343.

¹⁵¹ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 150.

¹⁵² KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 5727.

¹⁵³ I. Lupaș: *Documente istorice transilvane*. I. 1599–1699. Cluj 1940. 33–35.; Veress: *Documente* VI. 72–73. (Sajnos, az oklevél eredetijét nem sikerült fellelni.)

¹⁵⁴ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 108. Kiadása: Veress: *Documente* VI. 79–80.

¹⁵⁵ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6252.

¹⁵⁶ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 249 (V/319).

¹⁵⁷ Az 1590-es évektől a forrásokban nagyobb kancelláriai írnokként feltűnő Vásárhelyi/Székelyvásárhelyi Pál, Konc Pál és székelyvásárhelyi Konc Pál alatt – minden valószínűség szerint – ugyanazon személyt kell értenünk.

¹⁵⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 62.

¹⁵⁹ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 233 (V/312).

Nagy György¹⁶⁰

1589. nov. 1.¹⁶¹–1597. jan. 4.¹⁶²; 1600. márc. 21.¹⁶³–ápr. 13.¹⁶⁴

Somogyi István¹⁶⁵

1597. nov. 28.¹⁶⁶–1602. máj. 12.¹⁶⁷

Sunics Miklós

1594. máj. 23.¹⁶⁸–1599. dec. 1.¹⁶⁹

Szeredai András¹⁷⁰

1597. ápr. 17.¹⁷¹–1602. jún. 25.¹⁷²

Szigeti András¹⁷³

1596. jan. 3.¹⁷⁴–1601. jún. 21.¹⁷⁵

Szigeti György

1599. júl. 27.¹⁷⁶–1601. jún. 21.¹⁷⁷

Szigeti Imre

1597. ápr. 28.¹⁷⁸–1602. jún. 18.¹⁷⁹

¹⁶⁰ A forrásokban főként Nagy György és *Ighen-i* Nagy György, ritkábban pedig Igeni György név alatt tűnik fel.

¹⁶¹ MNL OL, Hatfaludy cs. lt. (P 311), XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel (évrendezett iratok, fol. 39–40.).

¹⁶² MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 69. nr. 7825.

¹⁶³ I. Lupaş: *i. m.* 33–35.; Veress: *Documente* VI. 72–73.

¹⁶⁴ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 108. Kiadása: Veress: *Documente* VI. 79–80.

¹⁶⁵ *Thorda-i* (1597. nov. 28., lásd a következő jegyzetet).

¹⁶⁶ KvNLT, Haller cs. lt., II. sor., nr. 24a. fol. 4–7.

¹⁶⁷ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 249 (V/319).

¹⁶⁸ MNL OL, Családi fondtörédek (P 2257), 198. sor. (Gámán cs.), 1. alsor., 1. tétel, fol. 38.

¹⁶⁹ MNL OL, Erdélyre vonatkozó gyűjt., Erdélyi iratok (R 298), II. sor., 1. tétel (évrendezett iratok).

¹⁷⁰ *Marus Zereda-i* (1602. jún. 2., vö. ErdKirKv I/3. 1985. sz.), *Zentoronthas-i* (1602. jún. 25., uo. 2043. sz.).

¹⁷¹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Zarandiensis, fasc. 1. nr. 25.

¹⁷² MNL OL, Ákosfalvi Szilágyi cs. lt. (P 635), 1. tétel (évrendezett iratok).

¹⁷³ A részére kibocsátott 1599. júl. 3-i adomány- és mentesítőlevélben *Andreas Izkazy de Zigetth* név alatt tűnik fel. Vö. MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, Hazai címereslevelek és nemesi iratok (R 64), 1. tétel, nr. 97.

¹⁷⁴ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), S nr. 33.; KvNLT, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sor., nr. 461.

¹⁷⁵ MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 29. nr. 3785.

¹⁷⁶ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Zarandiensis, fasc. 1. nr. 23.

¹⁷⁷ MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek (P 657), fasc. 29. nr. 3785. Glück László szerint alighanem a szigeti Bartos családnak volt a tagja. Vö. *A szigeti Bartos család: társadalmi felemelkedés az erdélyi fejedelmi hivatalnokság alsó rétegében a 16–17. század fordulóján*. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt-Fejér Tamás. Kvár 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek 287). 100.

¹⁷⁸ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 4., fasc. 5. nr. 30.

¹⁷⁹ KvNLT, Kemény cs. csombordi lt., nr. 250 (V/323).

Szigeti Pál

1597. ápr. 28.¹⁸⁰; 1599. júl. 27.¹⁸¹–1602. máj. 12.¹⁸²

Tarcali János

1598. dec. 20.¹⁸³–1600. ápr. 13.¹⁸⁴

Torockai András

1596. szept. 6.¹⁸⁵–1602. jún. 21.¹⁸⁶

3.

1600. január 29.

Mihály vajda Perneszi Dorottya kérésére átírat formájában adja ki az 1599. december 19-én kelt saját adománylevelét, miután annak másolatát 1600. január 29-i parancsára Náprágyi Demeter kancellár fellelte a vajda nála levő királyi könyvében.

Nos Michael Valachiae Transalpinæ vaivoda, sacratissimæ caesareæ regiaeque maiestatis consiliarius, per Transsylvaniam locumtenens eiusdemque cis Transsylvaniam Partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quod reverendissimus dominus Demetrius Napragy, electus episcopus et consiliarius cancellariusque noster summus fide sua mediante retulit nobis in hunc modum, qualiter ipse quasdam literas nostras requisitorias pro parte et in persona nobilis dominae Doroteae Pernezy, primum egregii quondam Michaelis Haller de Hallerkeo relictæ, nunc vero consortis nobilis circumspecti Danielis Monoray de Cibinio, confectas et emanatas ipsique præceptorie sonantes et directas, recepisset tali sub tenore:

Michael Valachiae Transalpinæ vaivoda, sacratissimæ caesareæ regiaeque maiestatis consiliarius, per Transsylvaniam locumtenens eiusdemque cis Transsylvaniam Partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus etc. illustrissimo ac reverendissimo domino Demetrio Napragy, electo episcopo Transsylvaniensi, consiliario et cancellario nostro salutem et favorem. Exponitur nobis in persona nobilis dominae Doroteae Pernezy, primum egregii quondam Michaelis Haller de Hallerkeo relictæ, nunc vero consortis nobilis circumspecti Danielis Monoray de Cibinio, tutricis naturalis nobilis pueri Petri, filii sui ex præfato Michaelæ

¹⁸⁰ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Cista Albensis, Cista 4., fasc. 5. nr. 30.

¹⁸¹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Cista Zarandiensis, fasc. 1. nr. 23.

¹⁸² KvNt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 249 (V/319).

¹⁸³ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), B nr. 35.

¹⁸⁴ Batthyaneum, GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 108. Kiadása: Veress: *Documente* VI. 79–80.

¹⁸⁵ MNL OL, Radák cs. lt. (P 565), 1. tétel (évrendezett iratok).

¹⁸⁶ ErdKirKv I/3. 2026. sz.

Haller, priori marito suo suscepti, qualiter ipsa paribus quarundam literarum donationalium factum totalis et integrae possessionis Jeowedich vocatae, in comitatu de Kikelleo existentis, praefatum pupillum cum generoso Gabriele Haller de Hallerkeo, comite comitatus de Kikeolleo aequali iure [---]¹⁸⁷ tangentium et concernentium, et *in librum sive protocollum nostrum apud te habitum more solito descriptarum*, pro iurium suorum tuitione plurimum indigeret essetque necessaria. Proinde comittimus et mandamus tibi, ut acceptis praesentibus statim paria praescriptarum literarum *in dicto libro nostro* diligenter requirere et investigare facere requisitarumque tenorem in transsumpto literarum nostrarum *sub sigillo nostro apud te habito* annotatae exponenti iurium suorum uberiolem ad cautelam extradare et emanari facere debeas. Secus non facturus. Datum Albae Iuliae, die vigesima nona mensis Ianuarii, anno Domini millesimo sexcentesimo.

Quibus receptis literas infrascriptas donationales factum totalis et integrae possessionis Jeowedich vocatae, in comitatu de Keokelleo existentis habitae tangentes et concernentes, *in libro sive protocollo nostro* per diligentem inquisitionem et investigationem invenisset:

Nos Michael Valachiae Transalpiniae vaivoda, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis consiliarius, per Transsylvaniam locumtenens eiusdemque cis Transsylvaniam Partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem propterea factam, tum vero rationem habentes fidelitatis et fidelium servitiorum meritorumque generosi Gabrielis Haller de Hallerkeo, quae ipse principibus Transsylvaniae praedecessoribus nostris et huic regno in omnibus occasionibus et negotiis fidei suae commissis, summa cum animi sui dextertate et constantia, ac cum eximia nominis sui laude praestitit et exhibuit et impendit, ac in futurum nobis quoque exhibiturus et impensurus est, totalem et integram possessionem suam Jeowedich vocatam in comitatu de Keokelleo existentem habitam, temporibus retroactis per serenissimam quondam Isabellam, Dei gratia reginam Hungariae, Dalmatiae, Croaciae foelicis memoriae, egregio quondam Petro Haller de dicta Hallerkeo, genitori ipsius, per notam infidelitatis quondam Antonii Kendy collatam¹⁸⁸ eodemque Petro Haller e vivis excedente, in praefatum Gabrielem Haller in tenera aetate et puerili eiusdem devolutam, sed postea astu et terriculentis pollicitationibusque quondam Francisci Kendy ab eodem tanquam in tenera et illegitima aetate constituto abalienatam, deinde eodem Francisco Kendy e vivis sublato notamque infidelitatis serenissimi Sigismundi

¹⁸⁷ A szó írása kifakult.

¹⁸⁸ Izabella 1558. dec. 17-i adománylevelét lásd: KNLt, Nagy Jenő-gyűjt., nr. 124. fol. 1.

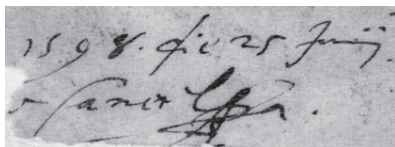
Bathory etc. alias principis Transsylvaniae etc. incurrente, eidem redditam et restitutam,¹⁸⁹ atque ex eo tempore pacifice tentam atque possessam. Totum item et omne ius regium, si quod in eadem possessione etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocatis, ad eandem et idem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, praemissis tamen, sicut praefertur, stantibus et se habentibus, memorato Gabrieli Haller ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis novae nostrae donationis titulo clementer dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Quae tunc in formam privilegii redigentur, dum in specie fuerint reportatae. Datum Albae Iuliae, die duodecima mensis Decembris, anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo nono.

Quas sic transcriptas praesentibusque literis nostris verbotenus insertas, nos ad fidedignam relationem dicti domini cancellarii praefatae Dorotheae Pernezy pro iurium suorum futura cautela, sub sigillo nostro autentico dandas duximus et concedendas. Datum Albae Iuliae, die vigesima nona mensis Ianuarii, anno Domini millesimo sexcentesimo. – *A szöveg alatt jobb felől: Lecta*

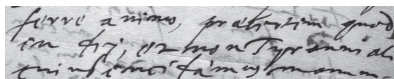
KvNlt, Haller cs. lt., II. sor., nr. 22a. fol. 9. Eredeti, papíron, papírfelzetes pecséttel, valamint Jacobinus János *secretarius lecta*-jegyével megerősítve. Az átírt adománylevél eredetijét lásd: uo. nr. 23a. fol. 2.

¹⁸⁹ Báthory Zsigmond 1595. jún. 10-i iktatóparancsát Haller Gábor udvari familiáris Jövedics birtokba történő iktatásáról lásd: uo. fol. 3.

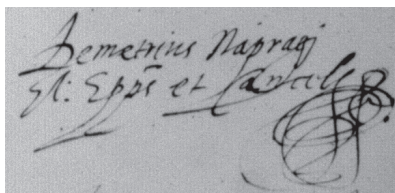
4. Oklevélrészletek

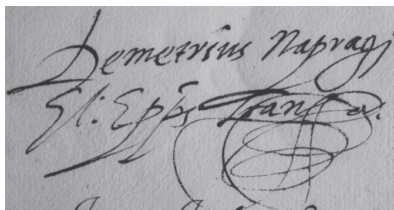
1. Náprágyi Demeter töredékesen fennmaradt, 1598. júni. 25-i apertá-jegyzete (KvNLT, Haller cs. lt., II. sor., nr. 24a. fol. 4-7.)

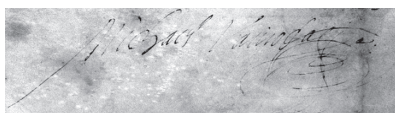
2. Náprágyi Demeter saját kezű, 1600. nov. 1-i levele (KvNLT, Sennyei cs. lt., III. sor. [Zemplén vm]. fasc. XX(b). nr. 13.)

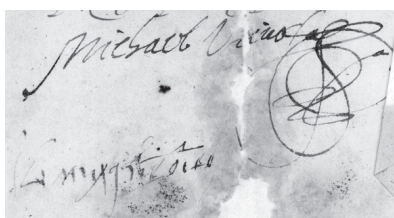
3. Náprágyi Demeter ellenjegyzése Mihály vajda 1599. dec. 28-i oklevelén (MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum [F 4], Comitatus Küiküllő, fasc. 3. nr. 49.)

4. Náprágyi Demeter ellenjegyzése Mihály vajda 1599. nov. 22-i oklevelén (MNL OL, Forgách cs. gácsi ágának lt., Vegyes iratok [P 1890], 3. tétel, nr. 7.)

5. Mihály vajda aláírása (1599. nov. 28.) (Balatoni Múzeum [Keszthely], Történeti dokumentációs gyűjt., K 78.8.337.)

6. Mihály vajda latin és cirill betűs aláírásai (1599. dec. 1.) (KvNLT, Gyulay-Kuun lt., I. sor., nr. 385.)

7. Mihály vajda aláírása (1599. nov. 4.)
(KvNLT, Kolozsvár v. lt., A 2. Csomókba
rendezett iratok, fasc. IV. nr. 65.)

8. Mihály vajda aláírása (1599. nov. 13.)
(KvNLT, Gyulay–Kuun lt., I. sor., nr.
384.)

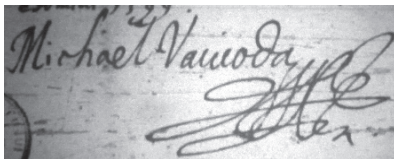
9. Náprágyi Demeter ellenjegyzése
(1598. dec. 20.)
(MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi
lt., Joglevelek [P 657], fasc. 69. nr.
7847.)¹⁹⁰

10. Mihály vajda aláírása (1599. nov. 4.)
(KvNLT, Gyulay–Kuun lt., I. sor., nr. 383.)

11. Náprágyi Demeter ellenjegyzése
(1598. jún. 22.)
(MNL FML, Vathy József letéte [IV/75],
4. doboz, Maria Christierna mandátuma)

12. Mihály vajda aláírása (1599. nov. 6.)
(SzbNLT, Szeben szék és v. lt., U IV. nr.
1466.)

¹⁹⁰ Mihály vajda Náprágyitól származó aláírásaiban a *manu propria* Náprágyi saját aláírásainak főként a jelentősebb okleveleken található, lendületesebben kiírt *manu propria*-rövidítéseire emlékeztet. Náprágyi viszont sűrűbben használta az egyszerűbb, kevésbé kiírt *manu propriát* (9., 11. sz.; ezzel a típussal pl. a Beszterce városhoz intézett 1598. évi rendeletéken gyakran találkozunk), ez a változat azonban ritkán került be a vajda aláírásába (12. sz.).

A black and white photograph of a handwritten signature in cursive script. The name 'Michael Vajdán' is clearly legible in the upper part of the image. Below the name is a large, stylized, and somewhat illegible flourish or signature mark.

13. Mihály vajdának az előbbiektől eltérő kéztől származó aláírása (1599. nov. 9.)
(KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 6439.)

GÁLFI EMŐKE

A GYULAFEHÉRVÁRI BÍRÓ HÁZA ÉS TROGIRI LODI SIMON

Gyulafehérvár külső főtere és a városvezető réteg összefüggéseinek a 16. század második felére vonatkozó vizsgálata során azon közismert és általánosítható tény mellett, hogy a székváros módos polgárai a főtéren igyekeztek házhoz jutni, az is nyilvánvalóvá vált, hogy a város többi részéhez hasonlóan a külső főtér nemesedésének is tanúi lehetünk. Utóbbi jelenség nem csupán a székvárosra érvényes, hanem a gyulafehérvári uradalom többi mezővárosára és Erdély-szerte a városi társadalomra is.¹

Gyulafehérvár, kiemelt fontosságának is tulajdoníthatóan, a fejedelemség korában többször elpusztult. Talán legalaposabban 1603-ban, amikor pár napos eltéréssel mind a külső, mind a belső városrész leégett, lakóinak maradéka pedig Giorgio Basta bosszúja elől Karánsebesre menekült.² A sorozatos pusztítások után a 18. század folyamán a régi vár helyére felépítették a ma is álló, jóval nagyobb kiterjedésű Vauban-típusú várat, a lakosságot pedig a várból és környékéről leköltöztették a Maros mellé. Hogy ezzel mennyit ártottak a város közép- és kora újkori arculatának, azt itt nem tisztunk megítélni, de tény, hogy ennek eredményeképpen a város említett korszakokból származó építészeti emlékeiről, annak polgári jellegéről nem sok minden tanúskodik. Ennek tulajdonítható, hogy fárad-

¹ Anikó Szász: *Gesellschaftliche Konflikte im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts. Das Beispiel des Marktfleckens Desch (1541–1600)*. Ungarn-Jahrbuch 34(2018). 25–41.; Uő: *Nemesek jogi helyzete az erdélyi városokban és mezővárosokban Báthory Zsigmond korában*. In: *A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*. Főszerk. Dám László. Szerk. Ulrich Attila. Nyírbátor 2008 (A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat 3). 126–136.; Pakó László: *Városi polgár – vármegyei nemes? Nemesek ingatlanszerzése Kolozsváron a fejedelemség korában*. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Szerk. Kovács András–Kovács Kiss Gyöngy. Kvár 2008. 222–249.; Gálfi Emőke: *„Az Köpeczi nemzetség ez várason becsületben volt” avagy polgár-nemes szembenállás Marosvásárhelyen a 16. század második felében*. In: *Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára*. Szerk. Berekméri Árpád-Róbert–László Lóránt–Sebestyén Mihály–Simon Zsolt. Marosvásárhely 2019. 191–199.

² Szamosközy: *Erdély története* 303–304., 317–319.

ságos és hosszan tartó levéltári kutatásnak kell megelőznie mind a belső, mind a külső városrészekre irányuló vizsgálatot. Előbbire, azaz a falakon belül fekvő várnegyedre nézve Kovács András több tanulmánya is kimerítően tájékoztat, és frissen megjelent írásaiban nem csupán az egyes házak lakóira, hanem bizonyos utcák házsoraira nézve is részletes információkkal szolgál.³

Gyulafehérvárról ismeretes, hogy a városnak két főtere volt, amelyből az egyik a falakon belül, a másik, a belső párkaként a nyugati városkapu előtt, a falakon kívül foglalt helyet. A külső, hosszan elnyúló főtér egyben a város piactere is volt már a középkor folyamán is, s itt feküdtek a városvezető réteg házai, amelyek olykor vetekedtek a falakon belül helyet kapó főnemesi házakkal.⁴ Utóbbiak sok esetben az egykori püspöki székhely egyházi középérétegének igényes kivitelezésű házai voltak az egyházi javak 1556-ban végbement szekularizációja előtt.

A továbbiakban egy külső főtéri ház lakói kerülnek bemutatásra több generáción keresztül, amely azért bír különleges jelentőséggel, mert a várfalakon belül fekvő főnemesesség tagjainak házaitól eltérően, a városi polgárság lakóhelyeiről és épületeiről jóval kevesebb információval rendelkezünk, minthogy az erről hírt adó 16. századi városkönyvek vagy törvénykezési jegyzőkönyvek az utolsó évtized kivételével teljességgel hiányzanak. A ház a Szent Mihály-kapu közelében, a Vinci utca sarkán állt,⁵ s az oklevelekben leírt pontos helymeghatározásnak köszönhetően lakóit azonosítani tudjuk hosszú időn keresztül.

A házról elsőként egy 1576-ból származó oklevélből értesülünk, ebben az időpontban Igeni Gergely deák özvegye: Dorottya lakott benne.⁶ Az özvegy elhalt férje, a Gyulafehérvár-közei Igen mezővárosból származó Igeni Gergely deák a szekularizáció utáni, megreformált városvezetés⁷ tagjainak egyike volt, 1563-ban Székely Máté főbíró mellett részt vett

³ Kovács András: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és szomszédsága*. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka-Lupescuné Makó Mária-Sipos Gábor. Kvár 2016. 178–188.; Uő: *Gyulafehérvári séta Bethlen Miklós kancellárral*. In: *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. Nyerges Judit-Verók Attila-Zvara Edina. Bp. 2016. 418–423.

⁴ Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár falakon kívüli főtere és a városvezető réteg a 16. század végén*. *Történelmi Szemle* 60(2018). 1. sz. 3–15.

⁵ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 5., fasc. 1. nr. 61.; ErdKápjkv I. 936. sz.; ErdKirKv I/3. 1806. sz.; ErdKápjkv II. 117., 226. sz.

⁶ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 5., fasc. 1. nr. 61.

⁷ A városvezetés összetétele 1556 után megváltozott: a középkor végi bíró és négy esküdt alkotta tanács kibővült a hat esküdt polgárból és főbíróból álló tanácsra, és önkormányzattal rendelkezett a Lippp-fertály és a Major nevű román városrész. Gálfi Emőke: *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése*. *Erdélyi Múzeum* 78(2016). 1. sz. 26–35.

a székvárossal szomszédos Lámkerék határjárásán.⁸ 1568-ban a város hat esküdt polgárának egyike ebben a minőségében volt jelen a várnegyedben fekvő ama kanonokház iktatásán, amelyet Pókay Jakabnak adományozott János Zsigmond fejedelem.⁹ Pályafutásának zenitjét nagy valószínűséggel a város főbírói tisztségének elnyerése jelentette, amelyet 1571-ben töltött be,¹⁰ így a város vezetőségének nevében ő vette át János Zsigmond fejedelem testamentuma értelmében azt a 2000 forintot, amelyet az uralkodó részben a gyulafehérvári iskola, részben az ispotály építésére és javítására rendelt.¹¹ 1571 és 1576 között halt meg, a szóban forgó főtéri házat tehát bizonyára a város élén betöltött tisztsége idején vásárolhatta vagy építhette az 1560-as évek végén vagy a '70-es évek elején. A ház fekvésének érdekes adaléka,¹² hogy a szomszédságában levő házak gazdái is a székváros főbírái voltak különböző időpontokban: Sipos István 1568-ban,¹³ Csányi Ferenc pedig 1589 első felében (az év közepén elhalálozott).¹⁴

Igeni Gergely főbíró családjáról nem rendelkezünk túl sok információval, az azonban bizonyos, hogy a házat halála után özvegye, majd leánya, Igeni Katalin örökölte, aki a közeli Sárd mezővárosából származó nemeshez, Sárdi Miklós deákhhoz ment feleségül.¹⁵ Sárdi Miklós jogtudó ember volt, 1588-ban a városi közösség fogadta meg ügyvédjének „minden causákban, kik az egész várost nézik”.¹⁶ A városkönyvbe bejegyzett szövegből nemes volta is kiderül, ugyanis kijelentette, hogy szolgálni fog a városnak: „mindazonáltal oly dolgokban, kik az nemességnek szabadságának romlására nem lesznek, mert az féle causákban magamra nem illik támadnom”. Fizetsége gyanánt: „házom után esztendőnként egész nyílföldet adjanak. Annak felette, ha mely nagy causa történnék, kiben én nekem nagy munkám lenne, ő kegyelmek az én munkámat tekintvén, méltó jutalommal meglátogassanak”.¹⁷

⁸ *Programm des ev. Untergymnasium und der damit verbundenen Lehrstalten in Mühlbach am Schlusse des Schuljahres 1888/89.* Hermannstadt 1889. 95.

⁹ KvNLT, Béldi cs lt., I. sor., nr. 101.

¹⁰ MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 26.

¹¹ MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 4., fasc. 5. nr. 61.; Heckenast Gusztáv: *János Zsigmond végrendelete (1567)*. Keresztény Magvető 111(2005). 4. sz. 317–334.

¹² ErdKápjkv I. 384. sz.

¹³ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 57.

¹⁴ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 5435.; KmFJkv I. 856. sz.; *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616.* Bev. tan. és jegyz. közléteszi Kovács András. Kvár 1998 (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2). 18. (a továbbiakban: GyfVJkv); ErdKápjkv I. 676. sz.

¹⁵ ErdKápjkv I. 375., 384. sz.

¹⁶ GyfVJkv 17.

¹⁷ Uo.

Sárdi Miklós a város ügyei mellett a város polgárainak magánjogi pereit is vitte,¹⁸ és úgy tűnik, minderre szüksége is volt, hiszen a Maroson folyó sókereskedésből is kivette a részét,¹⁹ amelybe azonban – minden bizonnyal – belebukott. 1584. június 24-én ugyanis feleségével együtt 218 forintot kért kölcsön Boronkay János vizaknai sókamarástól,²⁰ amelyet fél év elteltével, 1585 elején még nem sikerült törlesztenie. Mi több, saját bevallása szerint, a kereskedésben is kárt szenvedett, és a Báthory Zsigmond erdélyi vajdától 282 forintért vásárolt só árát sem tudta kifizetni. Kijelentette, hogy tartozását Boronkay János vizaknai sókamarás magára vállalta és törlesztette, ugyanakkor portékavásárlás céljára újabb 200 magyar forintot vett kölcsön Boronkaytól. Kikötötték, hogy ha az összesen 700 forintos összeget Miklós deák és felesége 1585. június 24-ig egy összegben nem törleszti, akkor a kölcsönző lefoglalhatja Miklós deák és Igeni Katalin házát Gyulafehérvár falain kívül, Csányi Ferenc és néhai Sipos István házainak szomszédságában, továbbá a város határán belül levő szőlőit és örökségeit.²¹

A bukás bekövetkezett, s ez nem csak azt jelenti, hogy Sárdi Miklós deák rajtavesztett, és a 700 forintos adósságot egy év leteltével nem sikerült visszafizetnie, de azt is, hogy a szóban forgó ház legalább 700 forintot ért. Összehasonlításképpen, Sipos István egykori főbírónak e ház mellett fekvő lakóháza két szőlővel együtt 647 forintért kelt el 1589-ben.²² Az ingatlan tehát ily módon Boronkay János tulajdonába került, 1593-ban már így emlegetik,²³ s ez csupán egyike volt annak a számos esetnek, amikor a székvárosban egy polgárcsalád háza a nemesség tagjának kezére jutott.

Boronkay János vizaknai sókamarás a gazdasági értelmiség tagjaként igen tehető nemes volt. A székvárosban a belső és a külső főtéren egyaránt házzal rendelkezett, és e két ház a későbbiek során is a család tulajdonát fogja képezni. A famíliának azonban még állt egy háza a város belső főterén, amelyet 800 forintért adtak el 1591-ben a Boronkay fivérek, úgymint János, Ferenc és Boldizsár, bizonyára negyedik testvérük, László halála után.²⁴

¹⁸ ErdKápjkv I. 577. sz.

¹⁹ A sókereskedés már a középkor óta megélhetési lehetőséget biztosított a város polgárainak. Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár a középkor végén*. Erdélyi Múzeum 77(2015). 1. sz. 33.; Draskóczy István: *A magyarországi kősó bányászata és kereskedeleme (1440–1530-as évek)*. Bp. 2018 (Magyar Történelmi Emlékek. Ertekezések). 260.

²⁰ ErdKápjkv I. 375. sz.

²¹ Uo. 384. sz.

²² MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 5., fasc. 1. nr. 52.

²³ ErdKápjkv I. 936. sz.

²⁴ Uo. 829. sz.

A Boronkay család a neve alapján a Somogy megyei Boronkáról származott.²⁵ A család szerepel Nagy Iván monumentális családtörténetében is, amelyben a szerző valószínűsíti, hogy Magyarországról származott, de nem találta meg az erdélyi és az anyaországban maradt család között az összekötő láncszemet.²⁶ Vizsgálódásainkból csupán annyi bizonyos, hogy a családnak magyarországi érdekeltségei voltak, de nem sikerült nyomára bukkanni, hogy pontosan milyen fajták.

A família különböző tagjai a Báthoryak megbízható híveiként tűnnek fel a 16. század második felében, közülük Boronkay László és János vitte a legtöbbszörre. László 1581 és 1589 között többször is udvari familiárisként és vajdai kamarásként tűnik fel,²⁷ míg János csaknem húsz esztendeig, 1579-től kezdve kisebb megszakításokkal 1598-ig viselte a vizaknai sókamarási tisztséget.²⁸ A család említett tagjai szolgálataikért több ízben birtokadományban részesültek, az előnevüket is adó legfontosabb birtokukat, a Fehér vármegyei mindszei részjószágot 1583-ban kapták Báthory Istvántól.²⁹ A minket közelebről is érdeklő Boronkay János a mindszei birtokon kívül az Abrudbánya közelében fekvő és egykor a mezőváros tartozékait képező Bucsina és Abrudfalva egészbirtokát is a magáénak tudhatta,³⁰ vagyonának mértékéről azonban csupán 1607-ben értesülünk.³¹ Eszerint a már említett jószágon kívül halála előtt a család még birtokolt Hunyad (Almás, Rosán) és Fehér (Pacolka, Váraljádiód) vármegyékben is két-két részbirtokot, továbbá Boronkay birtokában volt egy-egy porció a Küküllő vármegyei Vidrátszegezen és a Torda vármegyei Gerebenesen,³² de nem tudni, hogy utóbbi két jóság a későbbiekben is a család birtokát képezte volna. E jóságokat (a két utolsó kivételével), s idesorolandó még a székvárosban levő két ház is, 1607-ben Boronkay János leánya, Zsuzsanna kötötte le Lodi Simonnak.

²⁵ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László–Sallay Ágnes. Bp. 2002.

²⁶ Nagy Iván II. 190.

²⁷ ErdKirKv I/3. 307., 365., 441., 999., 1083., 1116. sz.; ErdKápJkv I. 332., 551. sz.

²⁸ KvNLt, Bálintitt cs. lt., I. sor., nr. 85.; ErdKirKv I/3. 365., 1106., 1115., 1164. sz.; ErdKápJkv I. 332., 551., 682., 829., 968. sz.

²⁹ ErdKápJkv I. 332. sz.; KmFJkv I. 426., 430. sz.

³⁰ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében*. In: *Várostörténeti tanulmányok – Studii de istorie urbană*. Főszerk. Lupescuné Makó Mária. Kvár 2018. 331.; ErdKápJkv II. 27–28., 117., 427., 435. sz.

³¹ ErdKápJkv II. 117. sz.

³² KvNLt, Suky cs. lt., I. sor., nr. 294.; KvNLt, Bálintitt cs. lt., I. sor., nr. 123. Az adatokat Fejér Tamásnak ezúton is köszönöm.

Boronkay János felesége karánsebesi Vajda Borbála volt,³³ aki révén a Mindszenttel határos, a fentiekben már említett Váraljadiód is a család kezére került,³⁴ s ettől fogva az erdélyi nemességhez is szorosabb szálakkal kötődött, hiszen rokonságba került karánsebesi Vajda Miklóssal, aki a Báthoryak tehetséges hadvezérének, simai Borbély Györgynek volt a veje.³⁵ Ez a kötődés a későbbiek során is meghatározó lesz Boronkay pártállása szempontjából, mert ennek tulajdonítható, hogy a tizenöt éves háború folyamán, 1603-ban Székely Mózes fejedelemhez pártolt, s veszét is ez okozta.

Boronkay János 1603-ban a brassói vesztes csata után Borbély György egykori karánsebesi bán kíséretének tagjai között Karánsebesre menekült, és az Erdélyt kormányzó Giorgio Basta engedélyével onnan tért vissza 1603 végén, hogy részt vegyen az 1604 elején kezdődő kolozsvári országgyűlésen.³⁶ Az országgyűlés végeztével azonban nem távozhatott el Kolozsvárról, ugyanis fogságra vetették csaknem egy hónapig, s végül Basta parancsára március 2-án kivégezték.³⁷ Halálát elsősorban Székely Mózes fejedelemhez való csatlakozása, majd Basta rokonának, Tommaso Capreolónak a foglyul ejtése okozta.³⁸ Ehhez járult református hitéhez való feltétlen ragaszkodása, ugyanis Szamosközy István és Bethlen Farkas egybehangzó véleménye szerint Basta felajánlotta neki, hogy katolizálása esetén megkíméli életét, de Boronkay ezt visszautasította.³⁹ Itt említjük meg, hogy nem csupán Boronkay, hanem a felesége, Vajda Borbála is hithű kálvinista volt, s ennek tulajdonítható, hogy váraljadiódi birtokán befogadta a jezsuita nyomásra 1588-ban Enyedről eltávolított Koppányi Orbán, egykori enyedi prédikátort, egyben az enyedi egyház főesperesét.⁴⁰

A fent említett okok mellett Boronkay halálához nem kis mértékben járult hozzá előbb leírt jókora vagyona. Bethlen Farkas szerint a vagyonra a frissen kinevezett lippai és karánsebesi főkapitány, Lodi Simon vetett sze-

³³ ErdKirKv I/3. 1106. sz.; ErdKáp]kv I. 712., 786., 819. sz.

³⁴ ErdKáp]kv I. 551., 682. sz.

³⁵ Gálfi Emőke: *Simai Borbély György*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen 2014. 271–272.

³⁶ Uo. 275–277.

³⁷ MHHS XXX. 218–219.

³⁸ Szamosközy: *Erdély története* 388.

³⁹ MHHS XXX. 218–219.; Wolffgangi de Bethlen *Historia de rebus Transsylvanicis*. Tomus VI. Cibinii 1793. 10–11. (a továbbiakban Bethlen: *Historia* VI.).

⁴⁰ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom peregrinusai, különös tekintettel Koppányi Orbán enyedi esperesre*. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 157–166.

met, s ő beszélte rá Bastát, hogy tulajdonosát kivégezze.⁴¹ A dalmáciai Trogirból származó⁴² Lodi Simon több horvát társához hasonlóan⁴³ lovászként kezdte erdélyi pályafutását, majd Rácz György mellett katonáskodott.⁴⁴ Utóbbi ajánlotta Basta figyelmébe, akinek 1603-ban ugyancsak lovászmestere lett, s ebben a minőségében vált több Közép- és Külső-Szolnok, Kraszna, Fehér, Torda, Kolozs és Doboka vármegyei birtok tulajdonosává, amelyek azelőtt Sombory Farkas tulajdonát képezték.⁴⁵ 1603 novemberében történő kinevezése után⁴⁶ a karánsebesi bánszágban rémuralmat vezetett be, olyannyira, hogy Bethlen Farkas szerint inkább hóhér volt, semmint katonai vezető.⁴⁷

Lodi a Boronkay vagyónát a lehető legegyszerűbb módon tervezte megkaparintani, mégpedig úgy, hogy feleségül vette az apa kivégzése után annak leányát: Boronkay Zsuzsannát. A kényszerítő körülmények alapján létrejött házasságról mindenféle szörnyűséget képzelhetnénk, ha nem maradt volna ránk egy 1607-ből származó oklevél, amely teljesen más megvilágításba helyezi az eseményeket.⁴⁸

Az oklevél egy egyezségről szól, amelyet a házastársak kötöttek egymással, és semmiképpen sem gyanakodhatunk kényszer hatására létrejött megállapodásra, hiszen 1607-ben a tizenöt éves háború már véget ért, Rákóczi Zsigmond uralkodott, és Giorgio Basta akkor, Szamosközy szavaival szólva, már három éve „kitakarodott” Erdélyből.⁴⁹ Megjegyzendő, hogy az oklevelek sok esetben a házasságban élő felek viszonyának a megromlását sem kendőzik el, sőt esetenként igen szókimondóan adják elő, gondolunk itt elsősorban a válóperek során tartott tanúvallatásokra,⁵⁰

⁴¹ Pesty Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*. Bp. 1877. I. 307.; Bethlen: *Historia* VI. 10–11.

⁴² „... vir Dalmatici sanguinis...”, Bethlen: *Historia* VI. 10.; Simon Lodi de Troger. MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), E nr. 86.; Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I–VI. 1901–1904. III. 425., IV. 276. Az oklevelekben többnyire Lodi előnévvel fordul elő, de szerepel Horvát Simonként is.

⁴³ Horvát Miklós 1611. előtt, Horvát Jakab pedig 1610-ben és 1613-ban voltak fejedelmi lovászmesterek. ErdKápjkv II. 269., 370., 420–421. sz.

⁴⁴ Bethlen: *Historia* VI. 10.

⁴⁵ ErdKápjkv II. 62. sz.

⁴⁶ Basta 1603. nov. 7-én kelt oklevelében Horvát Simon néven szerepel. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. IV. (Oklevéltár). Bp. 1883. 232–233. (508. sz.); Costin Feneşan: *Întregiri și îndreptări la istoria banilor de Caransebeș și Lugoj (sec. XVI–XVII)*. Analele Banatului, SN, Arheologie–Istorie. 16(2008). 193–194.

⁴⁷ „... carnifex potius, quam praefectus...”, Bethlen: *Historia* VI. 46.; Costin Feneşan: *i. m.* 191.

⁴⁸ ErdKápjkv II. 117. sz.

⁴⁹ „Mikor Basta Erdéltől kitakarodnék, ment Kassára...”. MHHS XXX. 219., 220.

⁵⁰ Idesorolható pl. a Dávid Ferenc válópere idején tartott vallatás vagy a kevésbé ismert, de a korszakban a székváros lakói között élénk visszhangra találó, gyulafehérvári Ötvös Orbán és felesége, Magyarai Katalin közötti viszály. KmFjkv I. 74. sz.; ErdKápjkv I. 465. sz.

ezért ebben az esetben is tényként kell kezelnünk azt, amit Boronkay Zsuzsanna a gyulafehérvári hiteleshelyi *requisitorok* előtt előadott.

A szóban forgó oklevélben Lodi Simon felesége, Boronkay Zsuzsanna elmondta, hogy apjának Giorgio Basta parancsára történt kivégzése után, amikor minden javai elenyésztek, Lodi Simon nem csupán feleségül vette, hanem saját vagyonából 1200 magyar forintot törlesztett az apjától maradt adósságok kiegyenlítésére, 800 forintot költött ajándékokra és más kiadásokra, hogy apja jószágait visszaszerezze, végül gondoskodni szándékozott 8000 forint értékű ingóságai visszaszerzéséről, amelyek Magyarországon voltak letétben, de amelyek a Bocskay István fejedelemhez csatlakozó párt megerősödésével a katonák fosztogatásainak estek áldozatul, valószínűleg 1604-ben. Az elmondottakhoz hozzátette, hogy Lodi csupán azért nem tudta visszaszerezni e javakat, mert felesége féltette a háborús viszonytagságok miatt, és nem engedte eltávozni maga mellől. Mindezt tekintetbe véve hitvesi szeretetből férjének és örököseinek kötötte le minden ingó és ingatlan vagyonát, amelyeket a fentiekben már bemutattunk.

Az asszony története itt nem ér véget. Lodi Simon 1609 június⁵¹ előtt távozott az élők sorából, kevéssel ezután, azaz 1610 februárjában Boronkay Zsuzsannát már Barcsay György feleségeként említik a források.⁵² A házasság az elpusztult Erdély viszonyai között anyagilag látszólag nem volt előnyös az asszony számára, legalábbis ez derül ki férjének – kevéssel a házasságkötés eltelte után – a fehérvári hiteleshelyen tett bevallásából. Ekkor kijelentette, hogy jöllehet szülei tehetős emberek voltak, mégis haláluk után, míg ő Magyarországon tartózkodott, öröklött ingóságait a testvérei elherdálták, és neki néhány pusztá és műveletlen jószágon kívül semmije sem maradt. Szegénységét felesége vagyonával enyhítette, amely összeg 2000 magyar forintra rúgott. Minthogy hadba készült, Zsuzsanna asszonnynak kötötte le a fenti értékben Hunyad vármegyében fekvő több részbirtokát.⁵³

Boronkay Zsuzsannának két férjétől hat gyermeke született: Lodi Miklós és István,⁵⁴ illetve Barcsay Boldizsár, Katalin, Krisztina és Zsuzsanna.⁵⁵ Az asszonyról és második férjéről 1615-ből való az utolsó adatunk.⁵⁶ Ekkor Barcsay Györgytől még csupán Katalin nevű leánya született meg, ennél fogva az asszony legkorábban 1618-ban halhatott meg. Boronkay Zsuzsanna halála után a fehérvári külső főtéren álló családi házon az örökösök,

⁵¹ 1608. jan. 16-án még életben volt, de 1609. jún. 29-én már néhányan mondják. ErdKápjKv II. 122., 226. sz.

⁵² Uo. 270. sz.

⁵³ Uo. 337. sz.

⁵⁴ MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), I. köt. fol. 281r.

⁵⁵ Uo. XII. köt. fol. 67r–68v. és VII. köt. fol. 123r.

⁵⁶ 1615. aug. 29., uo. I. köt. fol. 281r.

azaz a felnőttkort megért Lodi Miklós, illetőleg a Barcsay gyermekek ismeretlen időpontban megosztoztak. 1631-ben pusztán állt,⁵⁷ a mellette álló sarokházban pedig, amely egykor Sipos István gyulafehérvári főbíró háza volt,⁵⁸ Barsi Mihály, Bethlen Gábor fejedelem könyvtárosa, egyben a gyulafehérvári hiteleshely levéltárosa lakott.⁵⁹ Bizonyára szolgálatai jutalmául ajándékozták neki a Barcsay utódok a szomszédságában levő, pusztán álló ház rájuk eső részét 1633 körül.⁶⁰ A ház másik felét Barsi Mihály 1635-ben vette meg Lodi Simon fiától, Miklóstól 120 forintot.⁶¹ Barsi a gyulafehérvári főtéren álló házának azt a részét, amelyet Barcsay György gyermekei adományoztak neki, egy 1637-ből származó oklevél szerint átruházta felesége, Kornis Zsófia rokonaira.⁶²

A ház történetének érdekes adaléka, hogy Barsi Mihály tulajdonlása idején szomszédságában Bojti Gáspár fejedelmi historikus és hiteleshelyi levélkereső lakott.⁶³ A két levélkereső szomszédsága nem valamiféle felsőbb kormányzati tervnek, csupán a véletlennek tulajdonítható. Ugyanis az egykor Boronkay János tulajdonában levő ház szomszédságában álló lakóház 1608 elején Jászberényi Posztómető István deák birtokában volt,⁶⁴ akinek Zsófia nevű leánya Bojti Gáspár második felesége lett,⁶⁵ így a ház a Bojti család birtokába került.

A lehető legkisebb egységen, egy ház lakóin keresztül próbáltuk bemutatni több, mint fél évszázad, pontosabban 61 év erdélyi változásait. Az eseménytörténet mellett figyelemre méltó, hogy ez idő alatt a ház lakóinak nagy része hivatalnok volt (csupán Barcsay nem sorolható ide). A hat család fő (Igeni Gergely, Sárdi Miklós, Boronkay János, Lodi Simon, Barcsay György, Barsi Mihály) közül, akik ez idő alatt benne laktak, három, azaz a fele volt Erdélyen kívüli származású. A 16. és 17. század folyamán a háborús pusztítások következtében Erdély több ízben is nagyszámú menekültet fogadott be. Az is tény, hogy időnként a fejedelmek maguk hívták meg, olykor külön kérték, hogy költözzenek ide Magyarország különböző területeiről vagy Európa más tájairól azok, akikről úgy vélték, hogy munkájukat, tudásukat, szakértelmüket az ország nem nélkülözheti. Nem vitás,

⁵⁷ Gálfi: *Levélkeresők* 176.

⁵⁸ ErdKirKv I/3. 1806. sz.

⁵⁹ Gálfi: *Levélkeresők* 116–119.

⁶⁰ Az oklevélben szereplő ház, amelyet Barsi tulajdonaként említenek, nem biztos, hogy azonos a Boronkay-házzal, azonban annyi bizonyos, hogy a szomszédjaként leírt Jászberényi Posztómető István háza a Boronkay-ház szomszédságában volt. MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), VII. köt. fol. 103v–104r; ErdKápjkv II. 122. sz.

⁶¹ MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla (F 2), XII. köt. fol. 67r–68v.

⁶² 1637. márc. 28., uo. VII. köt. fol. 123r.

⁶³ Uo. fol. 103v–104r.

⁶⁴ ErdKápjkv II. 122. sz.

⁶⁵ Gálfi: *Levélkeresők* 108–109.

HIVATALNOK ÉRTELMISÉG I.

hogy a betelepülők értéket hoztak és értéket teremtettek a fejedelemségben, az országnak szüksége volt jól képzett hivatalnokokra, utóbbiaknak szükségük volt egy befogadó országra.

H. NÉMETH ISTVÁN

EGY VÁLTOZÓ VILÁG VÁROSVEZETŐI

A városi közigazgatás a 17. század végén gyökeres változásokon ment keresztül. A változások okai a központi politikában megfigyelhető fordulathoz vezethetők vissza. Az államigazgatás ettől a korszaktól még hétköznapiabb, megkerülhetlenebb lett. Az állam és a helyi hatalom, illetve a lokális igazgatás közötti kapcsolatok teljesen átalakultak: kapcsolatuk még mélyebbé vált, az államigazgatás résztvevői pedig a hétköznapiak részeivé váltak. Amíg a 17. század végéig azt tapasztalhatjuk, hogy az állam helyi szinten a városok igazgatásába nem avatkozott be, ettől a korszaktól kezdve ez a jelenség már nem igaz. A 17. század utolsó harmadától a Magyar Királyság szabad királyi városaiban az állam politikája új irányt vett. Az ország rendjei közül a szabad királyi városok esetében került sor elsőként és legmélyebb szinten arra, hogy az államhatalom szabta meg működésének fontos területeit, sőt: a helyi hatalmi politikába is kemény kézzel nyúlt bele. A jelenség nem a Magyar Királyság vagy a Habsburg Monarchia egyedi jellegzetessége, hiszen a kora újkorban az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése általános, szinte minden államra leírható tendencia. Az állami apparátus Nyugat-Európában is a mindennapok részévé vált, az egyre központosítottabb állam mind jobban elhódította azokat a területeket, amelyek korábban a rendek, illetve azok képviselői fennhatósága alatt álltak: a jobbágy-földesúr viszony, a vallásügy, lelkigondozás, egészségügy, szegényügy. A kora újkor modern uralkodói számára az erős hadsereggel és finánciális háttérrel megalapozott külpolitika kiemelkedő szemponttá vált. Mindehhez azonban szükségessé vált az, hogy az állam pénzbevételei biztos alapokon nyugodjanak, a hadsereg ellátásához szükséges bevételek ne a rendekkel történő alukon múljanak. A bevételek állandóvá tétele, a hadügy folyamatos ellátása a hatalom újszerű gyakorlásával függött össze. Az államhatalom más

területein (adóigazgatás, bíraskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) központosodás ment végbe, és az állam folyamatos működtetése az uralkodó megerősödött legitimitációjával alátámasztott államigazgatás feladatává vált.¹ A gazdaságtörténet a fiskális állam (*Fiscal State*) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, financiaális viszonyt kiválóan fejezi ki. Ezek a jelenségek hatottak az uralkodó fennhatósága alatt álló városokra is. A polgárság tevékenységéből befolyó jövedelmek (egyre sokasodó adók, kereskedelmi bevételek stb.) mind nagyobb részét alkották az állami bevételeknek, így az állam és a tőkeerős polgárság egyre több közös érdekekkel rendelkezett.² Mindez egyrészt a városok ellenőrzéséhez vezetett, de egyben az államhoz kötődő nagypolgárság érdekeit és befolyását is megnövelte, ami egyben a nagyvárosok előretörését is segítette.³

Ezek a jelenségek a nyugat-európai államokban jelentek meg teljes spektrumban és viszonylag hamar. Tendenciájukat tekintve azonban a Habsburg Monarchia minden tartományára is igaznak tekinthetjük, jóllehet bevezetésükre nem egyszerre került sor. A monarchia törzstartományaiiban (Alsó-, Felső- és Belső-Ausztria, valamint a 17. századot tekintve Cseh- és Morvaország) már a 17. század első negyedében sor került a városok igazgatásának állami kézbe vételére. A Magyar Királyság a Habs-

¹ *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Hrsg. Ronald G. Asch–Heinz Duchhardt. Köln–Weimar–Wien 1996.; Ronald G. Asch: *Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert*. Historisches Zeitschrift CCLXVIII(1999). 635–671.; Heinz Duchhardt: *Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff?* Historisches Zeitschrift CCLXVIII(1994). 113–122.; Nicholas Henshall: *The Myth of Absolutismus: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*. London 1992.; Gerd Heinrich: *Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806)*. In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz (Donau) 1981 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5). 155–172.; Rudolf Vierhaus: *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*. Göttingen 1978.; Alwin Hanschmidt: *Zur Armenpolizei und Armenversorgung in der Stadt Münster im 17. Jahrhundert*. In: *Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Hrsg. Peter Johaneck. Köln 2000 (Städteforschung. Reihe A 50). 225–241.

² *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200–1815*. Ed. Richard Bonney. Oxford 1999.; Marjolein C. 't Hart: *The Making of a Bourgeois state. War, Politics and Finance during the Dutch Revolt*. Manchester 1993.; Patrick K. O' Brien–Philip A. Hunt: *The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815*. Historical Research 66(1993). 129–176.; *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII: Atti della "Trentanovesima settimana di studi", 22–26 aprile 2007*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008.

³ A városok „államosításáról”: Klaus Gerteis: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der "bürgerlichen Welt"*. Darmstadt 1986. 73–80.; Nicolas Rügge: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen 2000. A nagyvárosok fejlődésére lásd még: Charles Tilly–Wim Blockmans: *Cities and the Rise of States in Europe, A. D. 1000 to 1800*. Boulder 1994.; Christopher R. Friedrichs: *Urban Politics in Early Modern Europe*. London 2000.; Mathieu Marraud: *De la ville à l'État, la bourgeoisie parisienne, XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 2009.

burg Monarchián belül erős rendiséggel rendelkező tartomány maradt.⁴ A szabad királyi városok e rendi monarchiában a királyi hatalomtól független önkormányzati jogokkal rendelkeztek már a 15. századtól.⁵ A városok országrendisége a késő középkorhoz képest megszilárdult, önkormányzatuk sértetlen maradt még annak ellenére is, hogy a beköltöző nemesiség és némely városok esetében a katonaság erősen feszegette e középkori kereteket.⁶ A városoknak azonban jelentős politikai befolyásuk nem volt, életükbe fennhatóság tekintetében az uralkodó közvetlenebb beleszólással rendelkezett: évente fizetendő földadóval (*census*) tartoztak az uralkodónak mint földesúrnak, az országgyűléseken megszavazott különleges hadiadót (*taxa*) a központi pénzügyi szervek állapították meg. Utóbbiakat a 17. század első harmadától kezdve az országgyűlésektől függetlenül akár többször is beszedhették!⁷

A Magyar Királyság szabad királyi városaiban a Habsburg Monarchia többi tartományában használt módszereket vezették be. A városi tisztújításokon itt is megjelentek az uralkodó által kinevezett választási biztosok (*Wahlkommissar*), akiknek elsődleges szerepe az volt, hogy ugyanúgy befolyásolják a város tisztújítását és ellenőrizzék a várost, mint a monarchia törzstartományáiban.⁸ Az intézkedések bevezetésére a Wesselényi-féle

⁴ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp. 2016.

⁵ Szűcs Jenő: *Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh.* In: *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650)*. Red. Székely György–Fügedi Erik. Bp. 1963 (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53). 97–164.; Kubinyi András: *Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1974 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2). 193–220.

⁶ H. Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség*. I–II. Bp. 2004. (a továbbiakban H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*).

⁷ H. Németh István: *Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn*. In: *La Fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008. 771–780.

⁸ Karl Gutkas: *Das Städtewesen des österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1972 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2). 234–237.; Otto Brunner: *Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich*. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6(1955). 221–249.; Martin Scheutz: *Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation*. In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. Rudolf Leeb. Wien 2006 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47). 309–337. (a továbbiakban Scheutz: *Kammergut*); Uő: *Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Austrian Small Towns in the Eighteenth-Century*. *Urban History* 34(2006). 51–63.; Franz Baltzarek: *Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert*. In: *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Hrsg. Franz Baltzarek. Wien 1974. 31–43.

összeesküvés és az azt követő rendi felkelés adott alkalmat. A mintaként alkalmazott, az osztrák tartományokban már korábban követett ideológiát és módszereket 1672-t követően esetenként, majd 1690 után egységesen minden egyes szabad királyi városban bevezették.⁹ A várospolitikai fordulat államjogi háttere már jóval korábban kialakult. Hátterében az osztrák tartományokban használt *Kammergut* elve állt, amelyet a 16–17. század fordulóján kezdtek el alkalmazni a magyarországi városok esetében is. Ennek lényege az volt, hogy a *Kammergut* tagjai az uralkodó által közvetlenül felhasználható jövedelemforrások voltak.¹⁰ Ennek első jeleit a 16. század végén fedezhetjük fel, de a pénzügyi szervek által elterjedt terminusként a 17. század első negyedétől kezdve használták. Ezzel szemben a szabad királyi városok az uralkodó és a kamarák törekvései ellenében saját jogaik védelmét elsősorban a Szent Korona mint az ország egészét képviselő „jogi személy” eszméjére alapozták. Az érvet a kamara is elismerte, de értelmezésükben a Szent Korona és az uralkodó közötti szoros kapcsolatot használták, és ebben az értelemben a városok „közvetlenül őfelsége joghatóságához tartoznak, épp úgy, mint fölējük rendelt földesuruknak”.¹¹ Az uralkodó és a kamarai hivatalnokok részéről a továbbiakban meg is maradt ez az érvrendszer, mivel így nem kerültek szembe a magyarországi rendekkel, de érvényesíthették saját törekvéseiket a városokkal szemben. 1673-ra a Szent Korona és az uralkodó teljes azonosítása a központi pénzügyigazgatási hivatalok részéről teljesen egyértelművé vált. A kérdés az 1681. évi országgyűlésen merült fel, de az uralkodó a Szent Korona birtokosaként utasította el a rendek beavatkozását, és fenntartotta magának a városok ellenőrzésének jogát.¹² A század végén I. Lipót parancslevele rögzítette a kialakult helyzetet, miszerint „a szabad királyi városok királyi birtokainknak és jövedelmeinknek részét alkotják, [...] és mivel szükségesnek látszik, hogy a városok gazdálkodásának és igazgatásának állapotáról gyakran, időről időre minél több információhoz juthassunk, ezért [...] akarjuk és parancsoljuk, hogy kamaránktól [...] minden egyes szabad királyi város magisztrátusának megújítására a szokásos biztosokat küldjék ki”.¹³

⁹ ÖStA, FHKA, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 360. 1693. dec. fol. 365–372. 1690. dec. 15.

¹⁰ Otto Brunner: *i. m.* 226–227.; Karl Gutkas: *i. m.* 229–250.; Herbert Knittler: *Die Städtepolitik Ferdinands I. Aspekte eines Widerspruchs?* In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens.* Hrsg. Martina Fuchs. Münster 2003. 79–80.; Alois Kernbauer: *Die Einbindung der Städte in den frühabsolutistischen Habsburgerstaat. Zur staatsrechtstheoretischen Grundlegung eines fürstlichen Handlungsmusters.* Archiv für Kulturgeschichte 87(2005). 351–371.; Scheutz: *Kammergut.*

¹¹ ÖStA, FHKA, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 154. 1636. okt. fol. 146–148.

¹² ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 401. Konv. B. fol. 9.

¹³ AMK, H II. Listy a listiny, 1694.

A tanulmánykötet tematikáját vizsgálva felvetődhet a kérdés: vajon a szabad királyi városoknak a polgárság által választott vezetői hivatalnokoknak tekinthetők-e? Mennyiben igaz rájuk az, hogy a kora újkorban kialakult szakhivatalnokokként dolgoztak, vagy ez a meghatározás a városigazgatáson belül egyedül a jegyzőt illeti meg, aki mindvégig fizetett alkalmazottként, megfelelő igazgatási ismeretekkel végezte feladatát? A kérdésre a választ több tényező adja meg, de ezek közül is kiemelendő az állam és a városi vezetők között éppen a fenti rendelkezések során megváltozott jogi viszony! Az uralkodó/állam és a városi vezetés közötti jogi viszonyról nagyon éles képet mutat a városi tisztújítások megváltoztatott ceremóniája, amely a városi vezetők legitimitásának új tendenciáit kiválóan jelképezte. A 17. század utolsó harmadától az új hivatalviselőket az uralkodó személyét képviselő biztos iktatta be, vagyis a tisztviselők az ő kezétől nyerték el legitimitásukat. Amíg korábban a tisztújítások során mintegy isteni döntés hozományaként kerültek a városi vezetők az érdemeik által elnyerhető tisztségekbe, addig e korszaktól kezdve az állam a városi tisztviselőket egyre inkább saját hivatalnokainak tekintette, és a választás során az kapott hangsúlyt, hogy az aktus ne csupán Isten és a választójoggal rendelkezők ügye legyen, hanem a biztosok az uralkodó fennhatóságát testesítsék meg. A tisztújítások legfontosabb szereplőivé tehát az uralkodó képében eljáró kamarai alkalmazottak váltak. A város vezetését jelképező tárgyakat (pálca, kulcs, kard) a leköszönők immáron a magyar király emberének kellett, hogy átadják, és tőle is kapták vissza a megválasztott tisztviselők, akiket szintúgy a biztos erősített meg.¹⁴

Jóllehet a városvezetők mégiscsak a városi polgárok által választott tisztviselők, a tisztújítás jelképei a mindennapi életben is visszatükröződtek. A városi vezetők és az uralkodó közötti kapcsolat még mélyebbé, jogilag még szorosabbá és az állam elvárásai alapján még szakszerűbbé is vált. Ez a kötelék olyannyira szorossá vált volna, hogy az Udvari Kamarához 1673-ban beterjesztett javaslat szerint a legfontosabb tisztek (bíró, polgármester és jegyző) „tanquam primariis capitibus et perditio et conservatio civitatis posita esset” választását elvették volna a néptől, és az uralkodó jelölte volna ki az erre a tisztre alkalmas személyeket. A városoknak csupán jelölési joguk maradt volna, és a jelöltek közül a kamarai biztosok választották volna ki a megfelelő személyeket, mint ahogy az Ausztriá-

¹⁴ H. Németh István: *Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században*. Arrabona 65(2007). 57–96.; Uő: *Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council*. In: *Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Ed. Rudolf Schlögl–Jan Marco Sawilla. Cambridge 2009. 276–299.; Uő: *Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban*. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubyák Orsolya. Bp. 2010. 53–62.

ban szokásban volt („sicuti moris est in Austria”). Abban az esetben, ha a választási biztos a jelöltek közül nem tudott volna megfelelőt választani, a Magyar Kamara döntése alapján lehetett volna eljárni.¹⁵ A tisztviselővé válást segítette elő az is, hogy a városvezetők az uralkodó által megszabott fizetést kaptak szolgálataikért. Az új rendszer bevezetése nem volt egységes, mivel Lőcsén a városbíró már 1671-től,¹⁶ a pozsonyi tanács tagjai pedig 1677-től a szokásos ajándékok helyett állandó és megszabott mértékű fizetést húztak a város jövedelmeiből.¹⁷ A kassai polgárság 1677-ben éppen arra panaszkodott, hogy a bírón és a szószólón kívül (utóbbi a város birtokainak felügyelője is volt) másnak nincs megszabott fizetése, hanem „kiki tisztben lévén úgy fizet magának, az mindt kedve és akarátja tartja”, ami nagy kárára van a városnak. Éppen ezért a község az állami akarral egyetértve szólította fel a tanácsot, hogy a tisztviselők megszabott fizetést kapjanak.¹⁸ A 17. század utolsó évtizedeiben ez a gyakorlat már általánosnak tekinthető, a város legfelső vezetői, valamint a tanács tagjai a Rákóczi-szabadságharcot követő évektől kezdve a királyi biztosok, illetve a kamarák által megszabott fizetési tabellák szerint kaptak rögzített összegű fizetést.¹⁹

A központi kormányzat, amely a szabad királyi városokat egyértelműen királyi javadalmaknak tekintette, az 1670-es éveket követően folyamatosan ellenőrizte a városokat és a tisztújításkor kiválasztott tisztviselőket. Az uralkodó ezt a jogát az egyébként kompromisszummal végződő 1681. és 1687. évi országgyűlést követően megtartotta, jöllehet törvény szolt az ellenkezőjéről.²⁰ E téren a 19. század közepéig nem volt változás. A tisztviselők ellenőrzése mindvégig fennmaradt, ahogy az is, hogy ha a királyi biztos alkalmasabb jelöltet talált egy-egy poszt betöltésére, akkor az elkö-

¹⁵ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1673. márc. 4.

¹⁶ Hain Gáspár lőcsei krónikája. Szerk. Bal Jeromos–Förster Jenő–Kauffmann Aurél. Lőcse 1910–1913. 392–393.

¹⁷ Archív Hlavného Mesta Bratislavy, Úradné knihy, 2 a 13 fol. 319–320. 1680. ápr. 24. A fizetés pontos összegének megállapítását lásd uo. fol. 291–292. 1679. ápr. 24.

¹⁸ A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium. Szerk. Kolosváry Sándor–Óvári Lipót. II/2. Tiszáninnen. Bp. 1890. 256–259.

¹⁹ Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava, Statúty mesta a úpravy kráľovských komisárov (Statuta commissarialia) pag. 1–6. 1694., fol. 30–36. 1713., fol. 53–58. 1724.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13532. Kassa, 1714. jan. 13., ill. Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (a továbbiakban H III/2. mac.) 109. fol. 1. 1714. jan. 19.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 14364. 1719.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 601. 1727. jan. fol. 91–92. 1727. jan. 5.

²⁰ ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 401. Konv. B. fol. 9. A lőcsei követek utasítása: ŠtAPr, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Magistrat mesta Levoče, XXI/10. pag. 484–492. Lőcse, 1687. okt. 7. A rendek reakcióira: ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 402. Konv. B. fol. 34–35. Pozsony, 1687. dec. 19.

vetkező tisztújításon teljes joggal avatkozott be a királyi érdekekre hivatkozva. Sőt, arra is alkalom nyílt, hogy ennél sokkal közvetlenebb módon avatkozzanak be a városi elit összetételébe. Az uralkodó ugyanis, mint bármelyik engedetlen és mulasztáson kapott hivatalnok esetében, a városi tanács tagjaival, sőt a városbíróval szemben is alkalmazhatta az elbocsátás büntetését. Erre került sor tanulmányunk egyik vizsgált személye, Váncsay István kassai bíró esetében, akít – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással menesztettek tisztéből.²¹ Ha mindezen tényezőket számba vesszük, joggal jelenthetjük ki, hogy a 17. század utolsó harmadától kezdve a város választott tisztviselőit is a városi hivatalnokok közé számíthatjuk. Olyan hivatalnokok közé, akik felett az uralkodó és az őt megtestesítő kamarák gyakorolták minden tekintetben fennhatósági jogaikat.

A városvezető elit változásai nem csupán jogilag írhatók le, hanem a hivatalnoksághoz való kapcsolódásuk társadalmi téren is megfigyelhető. A városok vezetésének többségét az említett várospolitikai fordulat megelőzően evangélikus egyeduralom jellemezte, szakszerűségüket a kamarai biztosok jelentései is kiemelik, de tanultságuk is jól jelzi.²² Biztos gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül, az evangélikus elit tagjait szoros rokonsági kapcsolatháló tartotta össze, házaik a városok legelőkelőbb utcáiban álltak. Rendi helyzetüket jelzi, hogy szinte mindegyikük nemesi ranggal is rendelkezett, közülük többen az udvari familiárisi (*familiaris aulicae*) címet is elnyerték, amit a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományoztak. Ezek a jellemzők a 18. század első harmadára sem változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett, ugyanakkor a nemesítések és a rangemelések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy a sikeres oszmán háborút követő konszolidáció után olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelelt, és ehhez mérten a város mind „hivatszerűbb” irányítását tette lehetővé. Az ekkor létrejövő katolikus városi elit eleinte nem, de később ugyanezekkel a jellemzőkkel rendelkezett. Első, tanulatlan vagy a polgárságon kívülről érkező generációjukat hamarosan felváltotta egy újfajta katolikus polgári elit. A megválasztott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel és erős társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Az új katolikus elit egy része a városon kívülről érkezett, de részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkezett. E „félíg

²¹ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 15181. Kassa, 1726. jan. 1.

²² A biztosok jelentését lásd: MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 246. A polgárok képzettségére: H. Németh István: *Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére*. Soproni Szemle 61(2007). 130.

idegen” személyek közül többen a környékbéli, a városokkal szoros gazdasági kapcsolatot tartó nagybirtokok tisztviselői közül kerültek ki. Sokan már korábban is állandóan a városban laktak, belvárosi háztulajdonnal rendelkeztek. Általában a városi nemesek (tehát nem polgári foglalkozást űző, nemesi családból származók) kategóriájába oszthatjuk őket,²³ akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. A 17. század utolsó két évtizedére már – igaz csekély számban – találkoztunk olyan polgárokkal, akik katolikusként megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni köteleik a helyi polgársághoz, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik miatt egyben az államigazgatáshoz is kötődtek. Így ők tekinthetők a 18. század elejétől hatalomra került új, városvezető hivatali elit elődeinek, és (attitűdjüket tekintve) hosszabb távon a 19. századi úgynevezett honoráciorértelmiségi réteg előfutárainak.²⁴

A következőkben ennek az új, többfelekezetű, de egymáshoz és az állami hivatalnoki réteghez szorosan kötődő polgári rétegnek egy-egy jellemzőnek tartott képviselőjét mutatjuk be. Sopron és Kassa városok elitjén keresztül igyekszünk modellt alkotni, ezt meghatározni, és a feltárt életrajzi elemeken keresztül bemutatni annak jellegzetességeit. A magyarországi városokban végbement várospolitikai fordulat első katolikus városvezetőit a régebbi szakirodalom úgy jellemezte, hogy főként azok tanulatlanságát és hozzá nem értését emelte ki. Ez a királyi biztosok által a városvezetésbe emelt tanácsstagok esetében nem volt ritka, de a korszak városvezetői felett nem ítékezhetünk ilyen sommás véleménnyel. A városi elitbe éppen ekkor emeltek be olyan kamarai alkalmazottakat vagy katolikus értelmiségi hivatalnokokat, akik hosszabb vagy rövidebb időre a városi igazgatás vezetésével járó feladatokat ellátták. Az idegen vagy félig idegen városvezetők közül Sopron esetében Mathias Preinert és Horváth Miklóst, Kassáról pedig Fodor Jánost és Kinisy Jánost emeltük ki. Mindkét soproni feltehetően horvát származású katolikus volt, akik közül a Preiner család (amely korábban a Fabiancsics nevet használta) 1647-ben kapott nemességet III. Ferdinándtól. A család feltehetően hivatalnoki teendőket látott el a dunántúli főnemességi birtokain. Az 1660-as években Mathias is Nádasdy Ferenc

²³ H. Németh István: *Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében*. Korall (2002). 9. sz. 86–96. (a továbbiakban H. Németh: *Polgár vagy nemes*).

²⁴ Vörös Károly: *A modern értelmiség kezdetei Magyarországon*. Valóság 18(1975). 10. sz. 1–20.

szolgálatában állt, akinek pénzügyeit intézte Sopronban. A *primus aulae familiaris* rangra emelkedett Mathias Preiner fontos befolyással bírhatott a Nádasdy-birtokokon, hiszen támogatását a soproniak folyamatosan keresték. A család ekkor már Sopronban élt, és a kevés képzett katolikus közül nyilván nem véletlenül esett rá Kolonich Lipót választása, amikor 1673-ban az evangélikus városvezetés leváltása céljából megfelelő személyt keresett. Preiner csak ekkor tette le a polgáresküt, de 17 éves városi szereplése során a város egyik kiemelkedő vezetőjévé vált.²⁵ A soproni krónikákban a katolikus soproni vezetők közül Horváth Miklós emelkedett ki, aki a katolikus oldal egyik vehemens hangadójának tűnik. Sopronban 1672 után jelent meg, 1676-tól már belső tanácsos. Alkalmasságát a soproni tisztújításokon gyakran megforduló Erdődy Kristóf Antal is kiemelte, mivel később a város ügyeiben jártas és a tanácsosi posztra méltó emberként jellemezte őt, de a város vezetésére kevésbé tartotta alkalmasnak. Ezt az is akadályozta, hogy németül nem tudott, így az alapvetően német nyelvű város vezetését csak korlátozottan tudta volna ellátni. Ennek ellenére 1690-ben bíróként szerepel egy örökségi ügyben, 1694 és 1699 között pedig szinte minden évben jelölték bírónak. Tanulmányairól nem sokat tudunk, de értelmiségi mivoltát jelzi, hogy mostohafiát, Györffy Istvánt a nagyszombati egyetem, majd a bécsi Pazmaneum hallgatói között találjuk, aki teológusi tanulmányait a bécsi Collegium Germanicum-Hungaricumban fejezte be.²⁶ Preiner és Horváth fiai városi tisztviselőként folytatták pályafutásukat, Horváth Miklós fia, Zsigmond 1705-től a belső tanács tagja. Mathias Preiner lánya azonban már alsólelőci Tarnóczy János felesége lett. Tarnóczy a Magyar Kancellária kiadványozójaként a családot immáron a központi kormány-szervek alsó-középső hivatalnoki rétegéhez kötötte.²⁷

Kassán a váltást követő első két bíró nagyjából hasonló karriert futott be. Fodor János a szepességi Berzeviczy családba házasodott felesége, Berzeviczy Éva révén. Szolgálatait az erdélyi fejedelem elleni hadjáratokban Esterházy Miklós nádornál, katonaként kezdte meg. Katonai szolgálatait követően a hivatalnok értelmiségi pályát választotta. Nagykárolyban harmincadosi számvevő volt, majd érdemei fejében később elnyerte a kállói és kisvárdai harmincados, kállói postamester, majd újhelyi harmincados posztját, végül felső-magyarországi hadbíró lett. Hadbíróként a kassai har-

²⁵ Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok. 1535–1848.* Bp. 1982. nr. 1627.; Csányi János *magyar krónikája, 1670–1704.* Közli Paur Iván. Pest 1858 (Magyar Történelmi Tár V). 23.

²⁶ Házi Jenő: *i. m.* nr. 6690.; *Libri regii – Királyi könyvek, 1527–1918.* DVD-ROM. Bp. 2006. 18.172., 20.88. (Bécs, 1690. márc. 1.), 21.213. (a továbbiakban: *Libri regii*); MNL OL, MKamReg, *Protocolum restaurationum civitatum* (E 34), pag. 96–97., 230., 242., 272., 400–401., 490. Mostohafiára lásd Bognár Krisztina–Kiss József Mihály–Varga Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777.* Bp. 2002 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 25). 194.

²⁷ Házi Jenő: *i. m.* nr. 1627., 6690.; *Libri regii* 28.79., 30.147.

mincad jövedelmét is kezelte. 1679-ben halt meg bizonyosan utód nélkül, mivel vagyona a kincstárra szállt. Birtokai Kisrosvágyon, Cékén, Nagygeresen, Izbugyán és Szepsiben feküdtek.²⁸ Utóda, Kinisy János kassai hadnagyként, 1659-től várnagyként kezdte meg szolgálatát, majd kassai harmincados lett.²⁹ Az ő pályafutásuk vége (hiszen kezdetben katonai szolgálatot vállaltak) már átvezet minket a korábban kamarai szolgálatban álló városvezetőkhöz, akiket a hirtelen hiány betöltése végett találtak meg a királyi biztosok. Sopronban Bartók János nemest feltehetően a biztos nyomására tették meg jegyzőnek, majd Kollonich Lipót kamaraelnök utasítására választották meg tanácsosnak, 1680-ban pedig bírónak.³⁰ Az 1681. évi soproni országgyűlésen elhunyt Bartók özvegyét Petrák János vette el, aki hasonló háttérrel érkezett a városba Szentgotthárdról. Petrákot 1699-ben a kancelláriától érkezett parancslevél alapján választották meg, jóllehet épp az uralkodói ajánlás miatt sokan neheztek rá, bár a királyi biztos Petrák Jánost kiválóan képzett, a végtelékig becsületes férfiként ismerhette meg.³¹ A város szolgálatában főként a Rákóczi-szabadságharc idején tett igen sokat. Fia is folytatta azt az utat, amelyet apjuk, illetve édesanyjuk első férje, hiszen Ferenc a Lackner-alapítvány segítségével végezte el tanulmányait, majd belső tanácsos, polgármester és bíró lett. Felesége Georg Waxman jegyző, a későbbi polgármester leánya lett.³²

Az ugyanebbe a kategóriába osztható kassai városvezető ellitagok hasonló háttérrel rendelkeztek, de náluk még inkább előtérbe került a kamarai szolgálat, tevékenységük és életútjuk viszont jóval több szállal kapcsolódott a városi, polgári környezethez. Előbbi jellemző Kassa esetében nem csodálható, hiszen a városban a Szepesi Kamara, majd a Szepesi Kamarai Adminisztráció székhelyeként nem volt hiány kamarai alkalmazottakból. Vas Gáspár a felső-magyarországi kamarai uradalmak prefektusaként, Lukácsik Gergely pedig a kamara kancellistájaként, levéltári segédőreként

²⁸ Feleségére lásd: MNL OL, SzepeKamReg, Minutae (expeditiones camerales) (E 244), 402. köt. pag. 166. A vagyon lefoglalására lásd: uo. 405. köt. fol. 196–197., 223., 227–228. Pályafutására lásd: MNL OL, SzepeKamReg, Repraesentationes, informationes et instantiae (E 254), 1671. ápr. nr. 33., 1672. nov. nr. 106., 108.; MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1671. aug. 5., 1672. jan. 16., 1673. jan. 21.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 222. 1666. aug. fol. 248–288., r. Nr. 233. 1671. jún. fol. 101–107., r. Nr. 238. 1672. jún. fol. 371–449., ill. H. Németh István: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700)*. Bp. 2006. 261. (a továbbiakban H. Németh: *Kassa város*); Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr 1995. 205–207.

²⁹ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1671. szept. 19.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 206. 1659. 12. 02. fol. 16–17., r. Nr. 235. 1671. okt. fol. 41–42., 45–46., 66–67., 1672. jún. fol. 371–449.; H. Németh: *Kassa város* 273.

³⁰ Házi Jenő: *i. m.* nr. 907., 408.

³¹ MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 403–405.; MNL GyMSM SL, Sopron v. lt., Lad. XXXVIII. et NN fasc. 1. nr. 8.

³² Házi Jenő: *i. m.* nr. 908., 11240.

majd alszámvevőként lett a kassai tanács tagja. Előbbi utóbbi komája is lett, hiszen Lukácsik Borbála Erzsébet keresztszülőjeként látjuk viszont a kassai katolikus anyakönyvben.³³ Lukácsik 1688. október 4-én kamarai alkalmazottként nyújtott szolgálataiért nyert nemességet. Polgári származását valószínűsíti, hogy apja, János a késmárki kincstári uradalomban több éven át tisztviselőként dolgozott. Az uralkodónak tett hűségét apja nem csak hivatalviselésével bizonyította, hanem azzal is, hogy a Thökölyfelkelés során hűségesen védte az uralkodói javakat, életét Dunajec ostrománál veszítette el.³⁴ Az állami szolgálatot vállaló hivatalnokréteghez való szoros kötődését jelzi, hogy gyermekeinek keresztszülei szinte kivétel nélkül kamarai alkalmazottak, nem egy esetben hivatali főnökei voltak.³⁵ A városi tanács tagja azt követően lett, hogy 1695-ben állásából elmozdították, de mivel megbízható hivatalnokként ismerték, két évre rá bekerült a külső tanácsba, majd már a következő évtől a belső tanács első helyein ült a tanácsteremben, sőt három alkalommal a város bírója is volt. Városi tisztviselői pályafutását a Rákóczi-szabadságharc törte ketté.³⁶

Lukácsik Gergely pályafutása példaértékű lehetett a többi, Kassán szolgálatot teljesítő kamarai hivatalnoknak, akik számára a kamarában viselt tisztség mellett a város vezetése kiemelkedő lehetőséget teremtett. A Rákóczi-szabadságharc végét jelentő szatmári békét követően Kassán 1712-ben fontos fordulat történt. Ebben az évben a kassai tanács teljes mértékben katolikussá vált, a felekezeti paritást alkalmazó gyakorlat megszűnt.³⁷ Az egyfelekezeti tanács a következő évtizedekben is megmaradt, de ezt a helyzetet a többségében még mindig evangélikus és református városban nehéz volt biztosítani, így az állami tisztviselők szerepe még fontosabb lett.³⁸ Nossiczki Thurzó János, Rácz Márton és Korponay Ferenc ekkor kerültek be a városi vezetők közé, és – a királyi biztos nem csekély nyomására – azonnal a belső tanács tagjaivá választották őket. Mindannyian kamarai szolgálatból érkeztek. Rácz kancellista,³⁹ Thurzó jászói harmincados

³³ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 45. 1694. nov. 3. Kamarai állásaikra lásd: MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 168. nr. 37. (1688), fasc. 58. nr. 17., fasc. 142. nr. 44.; Maksay Ferenc: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Bp. 1959 (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7). 514., 783.; Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 225.

³⁴ Áldásy: *Címereslevelek* IV. 232–233.

³⁵ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 45. 1694. nov. 3., pag. 113. 1696. nov. 25., pag. 174. 1698. okt. 10., pag. 224. 1704. máj. 18.

³⁶ H. Németh: *Kassa város* 280.; AMK, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy voljeb (Liber restaurationum) (a továbbiakban H III/2. re.) 9.

³⁷ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1712. szept. 12., 1712. nov. 1.

³⁸ MNL OL, Magyar Királyi Udvari Kancellária regisztrátúrája, Litterae Camerae Hungaricae (A 20), 1725. nr. 7. Pozsony, 1725. márc. 14.

³⁹ Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 226.

volt.⁴⁰ Korponay Ferenc esetében a polgári és a kamarai szolgálat szorosan összefüggött, mivel a komonkai Korponay családból származó, 1676-ban született Ferencnek a nagyapja, Miklós nyerte el a nemességet 1610-ben, aki ekkor késmárki bíró volt. Ferenc apja 1670 környékén katolikus nemesként már Kassán élt, ekkor katonaként szolgált, majd a nyilván kiszolgált katona késmárki és lőcsei harmincadosként állt kamarai szolgálatba. Fiáról, azaz Ferencről nagyon keveset tudunk, de feltételezzük, hogy ő is állami szolgálatban kezdte, hiszen az ő fia, Miklós szintén harmincadosként szolgált.⁴¹ Ezt támasztja alá, hogy a tanácsba kerülésekor már igen előkelő helyet foglalt el, és nagyon sokszor volt a város bírója is.⁴² Nossiczki Thurzó János jászói harmincados a katolikus tanács állandó tagja halálig, 1732. augusztus 12-ig, életének utolsó két évében pedig a város bírója.⁴³ A városi tanácsosság mellett állandóan foglalkoztatja őt a Szepesi Kamarai Adminisztráció, így kapcsolata a kamarával állandó lehetett.⁴⁴ A kamara és a városvezetés közötti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a városi tanácsosok gyermekei közül az Almássy, Csomortányi, Demeczky, Ganóczy, Berezik családok tagjai a kamarai tisztviselők közé léptek. Általában az irodatisztek között találjuk a kassai városvezetők fiait, de a középhivatalokba is feljutottak. Korponay Ferenc fiához hasonlóan az említett Thurzó János fia, György is a kamarai adminisztrációban találta meg hivatását, és annak segédszámvevője volt.⁴⁵ Mindhárman nagyon szoros kapcsolatot ápolhattak egymással, hiszen több alkalommal is vállalták egymás gyermekeinek keresztvöltségét.⁴⁶

Ez a generáció is már az új, városvezető, elit generációhoz tartozott, de saját vagy apjuk kamarai hivatala nagyon szorosan kötötte őket az állami szolgálathoz. Az ettől független városi polgári elit képviselői nem hivatalnokokból váltak városvezetőkké. Karrierjük főként a nemesi-értelmiségi rétegből indult, ahonnan a gyors, részben felekezeti alapon nyugvó váltás során a városi tisztújítások értékes és kiválasztható szereplőivé váltak. Sopronban a korszak kiemelkedő katolikus vezetője Kersnarits Mihály volt, akit a kirendelt kamarai biztos is a katolikusok kulcsembereinek tar-

⁴⁰ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 35. nr. 56.

⁴¹ Fallenbüchl: *Állami tisztviselők* 165.

⁴² AMK, H III/2. re 9.

⁴³ AMK, H III/2. re 9.

⁴⁴ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 55. nr. 51. (1715), fasc. 84. nr. 58. (1715), fasc. 24. nr. 58. (1723).

⁴⁵ Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 214–215., 226.

⁴⁶ Thurzó János fia, Márton András keresztvöltsége a Korponay házaspár (ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 730. 1727. nov. 27.), József Ignác esetében pedig a Korponay és a Rácz házaspárok voltak a keresztvöltségek (pag. 435. 1715. márc. 3.). Korponay Ferenc öt gyermeke közül háromnak Rácz Márton volt a keresztapja (pag. 290. 1708. ápr. 28., pag. 363. 1711. nov. 18., pag. 395. 1713. jan. 13.)

tott, olyan embernek ismerte meg, aki minden tekintetben alkalmas volt a bírói vagy polgármesteri posztra. Nemesként került a városba, apja feltehetően a városi nemesek közé tartozott, akik nemesként költöztek egy-egy városba, és polgári életmódjukkal igazodtak az őket körülvevő városi környezethez. Az apa beilleszkedését mutatja, hogy másodjára (egyáltalán nem egyedülálló módon) a helyi polgári elit kiemelkedő köréhez tartozó, az Artner és Dobner családokkal rokonságban álló asszonnyal kötött házasságot. A fiatal Kersnarits Mihály 1682-ben nyerte el a polgárjogot, és – feltehetően a kamarai biztosok hatására is – azonnal belső tanácsos is lesz, majd a következő évben polgármester. Befolyását és fontosságát jól mutatja az a momentum, amely 1694-ben játszódott le a város tisztújításán. Ez alkalommal ugyanis Johann Wilhelm Beck orvost választották meg szavazattöbbséggel. Kersnarits, a leköszönő bíró olyannyira megsértődött emiatt, hogy bejelentette: a tanácsosi tisztról is lemond, és Veszprém megyei nemesi birtokára fog visszavonulni. Erdődy Kristóf Antal kamarai biztosra nehéz feladat hárult, mivel tudta, hogy Sopronban a katolikusok között Kersnaritsnak milyen nagy a tekintélye, milyen képzett ember, és hogy az ő pótlására csupán egy képzetlen és alkalmatlan kézművest tudnának beállítani a katolikusok közül. Jelentése szerint ezért hosszasan tárgyalt Kersnaritscsal, aki végül megenyhülve megmaradt tanácsosi tiszteiben. 1695-ben szintén nem választották meg, de a következő években szinte folyamatosan ő tölti be hol a bírót, hol a polgármester posztját. Katolikusként szinte uralta a város politikai életét, elfogadottsága kiemelkedő volt, hiszen a még mindig evangélikus többségű Sopronban szinte kivétel nélkül kis ellenszavazattal vagy akár ellenszavazat nélkül választották meg.⁴⁷

Az új városi elit tipikus, ámde evangélikus gyökerekkel rendelkező két alakja volt Sopronban Leopold Natl és Ferdinand Dobner. Mindkét városvezető a régi, evangélikus, elit családok tagja, sőt: családjaik az Artnerekkel a 17. század kiemelkedő, polgármestereket és városi bírókat adó familiái közé tartoztak. A korszak soproni elitjének rokonsági hálózata épp e három család körül összpontosult. Leopold Natl családja Rusztról érkezett, de már ekkor nemesek, hiszen apja, Leopold ruszti tanácsos, de egyben alszolgabíró is. Két fiuk, Gregor és Georg a soproni, míg az ifjabb Leopold a bécsi elit tagjainak lányait vették el. Gregor Andrassy Ferenc városi nemes és Anna Poch lányát, Georg Margaretha Artnert, Paul Jakob Zuana özvegyét vezette oltár elé, míg Leopold Andreas Thürnberger bécsi polgár lányát. Apósa talán azonos lehet azzal az Andreas Dürnbergerrel,

⁴⁷ Házi Jenő: *i. m.* nr. 2395.; MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 96., 230., 242., 272., 400–401., 490.

aki 1622-ben kapott nemességet.⁴⁸ Gregor előbb szószóló, majd a belső tanács tagja 1661 és 1695 között, 1682-ben és 1683-ban evangélikus városbíró. Leopold is ekkor kezdte pályáját városi jegyzőként, amely tisztelet 1654-től töltött be, majd a belső tanács tagja. Ezt követően – az evangélikus felekezetűek vezetőjeként – hamarosan városbíró és polgármester, szinte Kersnaritscsal együtt irányították a várost. A város érdekében tett szolgálatai fejében a városi polgárok között szinte egyedüliként I. Lipót 1685-ben bárói rangra emelte. Halála előtt a város megrökönyödésére katolizált.⁴⁹ Ferdinand Dobner dédnagyapja, a 16. század végén Sopronba költözött Sebastian is már értelmiségiként érkezett a városba, ahol a városi jegyzői tisztelet töltötte be. Ferdinand is a jogtudó értelmiségi polgárságba tartozott, ügyvédi képesítését a jénai egyetemen szerezte meg. Az előbb tárgyalt Leopold Natlt váltotta részben Kersnarits Mihály mellett a polgármesteri és városbírói helyén, de úgy is mint az evangélikusok vezetőjének posztján, mivel 1689-től belső tanácsos, 1698-tól pedig hosszú éveken keresztül az evangélikusok állandóan megválasztott polgármestere vagy városbírája volt. A Rákóczi-szabadságharc idején Kersnaritscsal együtt vezette a soproni polgárokat a kuruc hadakkal szemben: amíg Kersnarits a falakon belül szervezte meg a védelmet, addig Dobner Bécsből szerzett felmentő sereget Vak Bottyán csapatai ellenében. Szolgálatai fejében I. Lipóttól az uralkodó arcképét viselő aranyláncot nyert el.⁵⁰

A soproni városvezetőkhez hasonlóan a kassai városvezetők között is az egyik legkarakteresebb változást a katolikus magyar nemesek számára hirtelen megugrásában láthatjuk. Kassa regionális központi jellege, a felső-magyarországi régió hadügyi és kamarai igazgatásának központjaként betöltött szerepe és a korszak társadalomtörténeti jellegzetességei arra predesztinálják a várost, hogy a Nyugat-Európában is egyértelműen megjelenő városban élő nemesség egyik helyi központja legyen. A város rendi társadalmának ilyen jellegű átalakulását támogatta az is, hogy Kassa a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti terület székhelyeként a magyarországi és az erdélyi nemesség váltóhelyeként is működött.⁵¹ A 17. század végén a felső-magyarországi város élén álló, annak belső politikáját meghatározó személyek mind e csoportból származtak. Demeczky Mihály gyergyószéki nemesi családból származik, aki az adatok szerint éppen az

⁴⁸ Oberösterreichisches Landesarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, nr. 541.

⁴⁹ Házi Jenő: *i. m.* nr. 8334–8236.

⁵⁰ Uo. nr. 3692.

⁵¹ H. Németh: *Polgár vagy nemes*; H. Németh István: *Kassa az európai várospolitikai sodrásában*. In: *Kassa az európai történelem kontextusában*. Szerk. Maria Hajdúová–Martin Bartoš. Košice 2014. 220–239.; Uő: *Városok, várospolitikai a 17. század eleji Magyarországon. Tendenciák és következményeik*. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba. Sopron–Bp. 2014. 95–122.

1670-es években került Erdélyből a Magyar Királyságba. A nagyszombati jezsuita egyetemen szerezhette meg jogi ismereteit, majd Abaúj vármegyében telepedett meg. Thököly Imre szolgálatában állva látta el követként a fejedelem képviselőt. Kassán városi jegyző lett, majd igen hamar a belső tanács tagja, a város birtokainak igazgatója, 1686-ban és 1687-ben bíró,⁵² de esküdtként és számvevőként a vármegyében is kisebb tisztségeket látott el.⁵³ Demeczky nem csupán véletlenszerűen kiválasztott embere lehetett a királyi biztosoknak, hiszen az 1674-ben nagy nehezen kiválasztott Udvarhelyi Mihály káptalani jegyző (aki egyszerre látta el a városi és a káptalani teendőket) helyére a nagyszombati jezsuitáktól érkező fiatal nemes egy nagyon nehéz problémára volt megoldás.⁵⁴ A városi jegyzői állás nem csupán fizetéshez juttatta őt, hanem jelentős befolyással is járt. Állása megtartása érdekében állítólag azt sem tartotta elvetendőnek, hogy az 1687. évi országgyűlésen a szabad városi tisztújításokról hozott határozat ellenében lobbizzon. Mitután azonban ez kiderült, összekülönbözött a városvezetéssel, lemondott polgárjogáról, sőt ezt megelőzően a városi tanácsulésekre sem volt hajlandó eljárni, ellenben a házában gyűlt össze a városvezetés belső ellenzéke. Jóllehet ez az áldatlan állapot I. Lipót parancslevelének szigorú utasítására rendeződött, kapcsolata a tanáccsal ezt követően sem lehetett felhőtlen, hiszen már nem vállalt további tisztséget.⁵⁵

Demeczky mellett a Vánacsay család tagjait említhetjük még, akik a századforduló kassai politikájának meghatározó egyéniségei voltak. Vánacsay Balázs a következő időszak kiemelkedő kassai politikusának, Vánacsay Istvánnak apja, pályafutása egyben rámutat a korszak átmenetiségére, a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Mint az evangélikusok számára biztosítandó templomhely kijelölésével megbízott bizottság tagja Vánacsay Balázs magyar kántorként, majd a város ügyészeként jelenik meg forrásainkban.⁵⁶ A család nemességének egyik megszerzője. Testvéreivel, Mihállyal és Mátyással együtt kapta meg 1665. május

⁵² ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 280. fol. 284–286.; AMK, Collectio Schwartzenbachiana, nr. 9777., 10699.; H. Németh: *Kassa város* 257.

⁵³ Gyergyószék testimonialisa a család nemességéről: http://demeczky.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=369 (letöltés időpontja: 2019. márc. 20.) Egyetemi éveiről: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701 / A Nagyszombati Egyetem anyakönyve 1635–1701*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 1990. 183., 190., 196.

⁵⁴ H. Németh István: *Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733*. Századok 152(2018). 793.

⁵⁵ AMK, H III/2. mac. 86. fol. 1., 114., 121–122.; AMK, Collectio Schwartzenbachiana, nr. 10564.

⁵⁶ AMK, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) 30. fol. 106. 1686. júl. 29., fol. 110. 1686. aug. 5., mac. 85. fol. 98. 1687. jan. 3., mac. 86. fol. 66. 1687. szept. 6., fol. 92. 1687. szept. 30.

4-én I. Lipóttól az armálist.⁵⁷ Váncsay megfelelő kapocsként szolgálhatott a katolikusok és az evangélikusok között, hiszen igen korán katolikus hitre tért. Fiát, Istvánt 1673. július 25-én keresztelte meg az evangélikus lelkész, keresztszülei a város evangélikus elitjének prominens képviselői: Madarász Márton, Kassai István, Pischel Sándor orgonista, Kiss Ádámné Puttemberger Zsófia, Tornay Andrásné Liptai Judit, Féja Dávidné Faigel Judit voltak.⁵⁸ Második gyermekét, Gábort 1681-ben már a katolikus plébános tartotta keresztvíz alá,⁵⁹ így áttérése e két időpont közé tehető, de talán nem volt messze attól az időponttól, amikor a magyar kántorból városi ügyész vált, hiszen korábban is szokás volt az aposztata értelmiséget valamilyen állami vagy városi szolgálattal jutalmazni, egyben gondoskodni megélhetésükről. 1676 környékén kerülhetett sor erre, amit talán az is mutat, hogy ebben az évben Újvári-Bodnár András kassai lakos éppen emiatt szidta rettenetesen Váncsajt, olyannyira, hogy azért 100 tallér büntetésre ítélték.⁶⁰ Az ekkor már jócskán katolizált tanács talán épp aposztata mivolta miatt választotta őt arra a célra, hogy a város ellen vonuló Thökölyvel tárgyaljon.⁶¹

Váncsay Balázs személye egyben összekötő kapocs is a következő kassai városvezető generációhoz, a már említett elittagokhoz. Váncsay Balázs evangélikusnak (vagy reformátusnak) született fia, István ugyanis a kassai városvezetés legmeghatározóbb, legnagyobb befolyással rendelkező, de egyben a korszak kassai várospolitikájának legnagyobb botrányát is okozó figurája. Társadalmi kapcsolatait tekintve, egyértelműen a nemesi rangjára büszke, a vármegyei nemes családokkal rokoni kapcsolatot kereső városvezetők közé oszthatjuk a fiatal Váncsajt.⁶² Már fiatalon megosztó egyéniség lehetett, ugyanis 1692-ben Tarnóczy Mihállyal került szóváltásba. Az ifjú Váncsay be akarta csapni Tarnóczyt, akit annyira elöntött az indulat, hogy Váncsajt végigkergette az apáti szőlőhegyen, de előtte majd agyonütötte a hirtelen felkapott kisbaltával, majd a fűgén elillanó és a tőkek között menekülő Váncsay után hajított kővel is csaknem halálos sebet ütött volna, ha az alig 20 éves későbbi bíró nem olyan gyors.⁶³ Pályafutását a II. Rákóczi Ferenc által újra megválasztatott tanácsban kezdte szószólóként, de a következő években azonnal a belső tanács legelőkelőbb tagjai

⁵⁷ MNL OL, Helytartótanácsi Levéltár, Acta nobilium (C 30), Pozsony vm., Documenta nr. 22., ill. uo. Pozsony vm., Protocollum investigationis nobilium, 471., Pozsony vm., Investigatio nobilium, A füzet pag. 8.

⁵⁸ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Evanjelická cirkev, 1673. pag. 626.

⁵⁹ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, 1681. pag. 373.

⁶⁰ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 9442.

⁶¹ Uo. nr. 9830.

⁶² Feleségei a Kiséry és Pálfalvay családokból származtak. Uo. nr. 13390., 13675., 13961., 14117.; AMK, Collectio Schramiana, nr. 19712.

⁶³ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 10517. 1692. nov. 1.

között találjuk. A szabadságharc időszakában a Rákóczihoz, legfontosabb tisztviselőihez és a kuruc országgyűlésekre egyik leggyakrabban kiküldött kassai tanácsos volt.⁶⁴

Az ifjabb Váncsajt a Rákóczi-szabadságharcot belpolitikai értelemben lezáró 1712. évi országgyűlésen találjuk a korszak egyetlen városi jegyzőként kiküldött kassai követével, Hlavathy Andrással az oldalán. A két követ az országgyűlésen az ismételten szabad királyi városi rangot kapott városokkal vívott rangvitán kívül a kilátástalannak ítélt adómegállapodásban serénykedett főként, valamint az új kassai plébános kiválasztását segítették elő.⁶⁵ Váncsaj ekkor már tekintélyes tanácsag, 1709-ben helyettes bíró, majd a következő két évben megválasztják bírónak.⁶⁶ Olyan ember, aki bárkivel szemben felvállalja a konfliktusokat, ha saját érdekeit kell megvédenie, de akkor is, ha családtagjait éri bármilyen inzultus.⁶⁷ Láthattuk, hogy protestánsnak született, de 1712-ben már biztosan katolikus, hiszen ebben az évben Radikovicz István ikergyermekeinek egyik keresztapja,⁶⁸ de áttérésének az is a biztos jele, hogy az 1712. január 28-án tartott újabb, immáron Franz Meixner kamarai tanácsos előtt lezajlott tisztújításon megválasztott, tisztán katolikusokból álló tanácsban az előkelő második helyen szerepel. A tanácsosi hely mellett ekkor adószámvevőnek is megválasztották.⁶⁹

Váncsaj csak 1714-ben kerül ki a tanácsból, és feltételezhetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején viselt dolgai, a város pénzügyei elfogult kezelésének gyanúja lehetett az ok. 1717-ben báró Johann Ignatz Viechter kamarai tanácsos, kirendelt választási biztos elsődleges feladata Kassa gazdálkodásának rendbetétele volt. Ennek szellemében választatott Máray Bertalan személyében ebben az évben elsőként polgármestert a városban, kérte be az összes számadást, és igyekezett a korábbi rossz gazdálkodás felelőseit felkutatni. Váncsaj is köztük volt, hiszen a jelentés szerint őt csupán azzal a feltétellel választották meg ismét tanácsosnak, ha bírósága

⁶⁴ AMK, H I. Listy a listiny, 12541/2. Miskolc, 1706. jan. 24., 12541/3. Miskolc, 1706. febr. 14., 12541/4. Miskolc, 1706. jan. 31., 12726/14. Késmárk, 1707. jan. 10., 12726/30. Köröm, 1707. jún. 16.; AMK, H III/2. mac. 103. fol. 29. 1707. márc. 21., fol. 37–38. 1707. ápr. 15.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 12516.

⁶⁵ A két követ reverzálisa: AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13201. Beszámolóik: AMK, H I. Listy a listiny, 13310/2., 7–9.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13182.

⁶⁶ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 12871. Kassa, 1709. aug. 9., nr. 13010. 1710. aug. 18., nr. 12984. 1710. aug. 21.; AMK, H III/2. re 9. fol. 144., 149.

⁶⁷ Váncsaj István sógornője védelmében kelt birokra Czirjáci Mihállyal pl. Surányi István tanácsos lakodalmán. AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13151., 13168. Felesége, Pálfalvay Julianna hagyatéka ügyében az egész Pálfalvay családdal hosszan pereskedett: uo. nr. 14117.

⁶⁸ ŠTAKo, Zbierka cirkevnych matrík, Rímsko-katolícká cirkev, 1712. pag. 393.

⁶⁹ AMK, H III/2. re 9. fol. 159–160.

idejének számadásait benyújtja felülvizsgálat végett. Ekkor derült ki az is, hogy Váncsay a szabadságharc felfordulása közepette ügyeskedhetett a városra háramlott javakkal is, mivel a vizsgálat során kiderült, hogy 13 végrendeletet kivett a város levéltárából, amelyek azután már nem is kerültek elő többé. A végrendeletek mindegyikében a város volt az örökös.⁷⁰ A gyanú ellenére ebben az évben helyettes bíró,⁷¹ a következő évben pedig szószólónak és bírónak is jelölték. A kettő közül utóbbit nyerte el szavazattöbbséggel, és 1727-ben, kilenc év bíróként eltöltött idő után tette le csak a hivatalt!⁷²

A várost igen kemény kézzel tartotta Váncsay az uralma alatt, amit az is mutat, hogy a bírói tisztet nem a tanács szavazataival vagy önként hagyta el, hanem – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással. 1726 januárjában a minden évben várt uralkodói parancslevél tartalmát közvetítő Szepesi Kamara értesítette a várost, hogy nem küldenek ki választási biztost, hanem biztos nélkül történik a választás. Egyetlen kitételként meghagyták, hogy Váncsay az 1709 és 1712 közötti számadásait nyújtsa be a kamarának felülvizsgálat végett.⁷³ Ennek előzményeként már az 1724. évi tisztújításon kifogásolta a királyi biztos Váncsay gazdálkodását,⁷⁴ de miután a többszöri felszólításra sem nyújtotta be a több mint egy évtizede lappangó számadásokat, Mednyánszky Pál Lipót királyi biztos őt leváltotta, és addig nem engedték a város legfelső vezetésének a közelébe sem, amíg nem pótolta azokat.⁷⁵ Kassa városa volt bírója ügyét kiemelten kezelte, aminek egyrészt oka lehetett Váncsay tekintélye, de az is, hogy a királyi biztos és az uralkodó eljárása súlyosan sértette a kassai tanács jogait. A városi tanács sorra fordult a Magyar Udvari Kancelláriához és az Udvari Kamarához, Adam Aloysius Talheimnak, a kancellária mellett működő bécsi ágensnek pedig külön megbízást adott csak ennek az ügynek az intézésére. A tanács sem pénzt, sem a városi pincékben őrzött hegyaljai borokat nem sajnálta annak érdekében, hogy Váncsay minél hamarabb visszatérhessen a bírói székbe. (Pozsonyi lelkészként még Bél Mátyást is felhasználták, mivel a kancellárnak küldött két hordó bort az ő pincéjében helyezték el.)⁷⁶ Talheim megszolgált a neki kifizetett pénzt, és a bor is jó szolgálatot tehetett, ugyanis 1728 februárjában már a kancellária javasolja az Udvari Kamarának, hogy támogassa Váncsay visszahelyezését, mivel

⁷⁰ MNL OL, Magyar Királyi Udvari Kancellária regisztratórája, Litterae Camerae Hungaricae (A 20), 1717. nr. 34.

⁷¹ AMK, Collectio Schwartzenbachiana, nr. 13964. 1717. nov. 10.

⁷² AMK, III/2. re 9.

⁷³ AMK, Collectio Schwartzenbachiana, nr. 15181. Kassa, 1726. jan. 1.

⁷⁴ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1724. okt. 27.

⁷⁵ AMK, Collectio Schwartzenbachiana, nr. 15498. 1727. aug. 2.

⁷⁶ Uo. nr. 15590. Bécs, 1727. dec. 3., nr. 15691. Kassa, 1728. febr. 7., nr. 15724. 1728. febr. 7.

végül benyújtotta a számadásokat, a pénzzel elszámolt. A kancellária véleménye szerint Váncsay olyan ember, aki már bizonyította rátermettségét, Kassa mint királyi birtok (*peculium regium*) érdekében sokat tett, jól viselte tisztét.⁷⁷ Az uralkodói engedély ennek értelmében nagyon gyorsan meg is érkezett Kassára, ahol Váncsay rohamos tempóban szerezte vissza hatalmát a város irányítása felett, mivel már ebben az évben helyettes bíróként működött, majd a következő évben a királyi biztos előtt tartott választáson nyerte vissza a bírói széket.⁷⁸ Jóllehet a Szepesi Kamarai Adminisztráció ezt követően korántsem volt elégedett Váncsay működésével, mivel nehezményezték az általa elrendelt különféle luxuskiadásokat, emellett ismételen hiányoztak a számadások, az árvaszék működésének alapelveit nem rögzítették, a városi birtokok urbáriumát még mindig nem készítették el, a több mint 30 000 forintot érő patikát 3000 forintért adták bérbe, de főként azt kifogásolták, hogy a városra háramlott birtokokról sincs semmilyen kimutatás.⁷⁹ Ennek ellenére Váncsay az 1729-es és 1730-as, valamint az 1733-as tisztújításon is győzedelmeskedett a többi jelölttel szemben, és haláláig a tanács első helyein ült. Miután pedig a bevett gyakorlat szerint az első tanácsos egyben a város gazdálkodását is a kezében tartó polgármesteri tisztet is betöltötte, méltán mondhatjuk el, hogy Váncsay István a 18. század első felének legmeghatározóbb jelentőségű kassai bírása volt.

A 17–18. század fordulóján a városvezető elitbe olyan értelmiségiek is bekerültek, akik jogi képzettséggel nem rendelkeztek, de különleges szakmájuknál és megbecsültségüknél fogva a városok kiemelkedő személyiségei voltak. A most kiválasztott személyek orvosok és gyógyszerészek voltak. Közülük is a legismertebb Johann Weber eperjesi gyógyszerész, akit művein kívül az tett ismertté, hogy az 1670-es években az ő életútja volt a legváltozatosabb, és ő az, akire a konvertálások miatt is jó modellként lehet hivatkozni. Weber Pozsony vármegyéből származott, és 1639-ben kapott polgárjogot Eperjesen, ahol hamarosan elvette Johann Friedrich Breithaupt özvegyét, Low Johanna Erzsébetet, J. E. Westonia költőnő lányát. Házasságát követően gyorsan a belső tanács tagja lett, a város fontos küldetésekkel bízta meg, 1657-ben a város országgyűlési követeként vett részt I. Lipót koronázásán. 1644-től folyamatosan kapcsolatban volt Wesselényi Ferenc nádorral. 1661-ben választották meg első alkalommal városbíróvá, mely tisztet 1667-ig töltötte be. A városban gyógyszerész magániskolát alapított, majd az egyik előmozdítója volt az eperjesi evangélikus kollégium ügyének, amely egyben a Magyar Királyság egyetlen evangélikus főiskolája volt. A régió polgárságán és nemességén túl az erdélyi rendek

⁷⁷ Uo. nr. 15779. Bécs, 1728. febr. 24.

⁷⁸ Uo. nr. 15592. Bécs, 1728. febr. 24., nr. 15625.

⁷⁹ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1728. okt. 1., 1730. aug. 16.

mellett nem kis összegekkel járultak hozzá a kollégium létrehozásához a németországi városok, egyes evangélikus német fejedelemségek, a holland rendek, továbbá a dán és a svéd király.⁸⁰ A Wesselényi-mozgalom kapcsán kibontakozott felkelések során a város a felkelők mellett állt ki, az ezt követő vizsgálatok során pedig Webert is kihallgatták, 1671 és 1674 között a belső tanácsból is kikerült. Első áttérése ekkor történt: 1673-ban katolizált, amelyet követően ismét megnyílt előtte az út a város vezetői székére: 1674-ben visszakerült a belső tanácsba, majd 1675 és 1683 között eperjesi bíró. A Thököly-felkelés idején Eperjes a kurucok kezére került, így ismét visszatért az evangélikus hitre.⁸¹ Weber fia, Friedrich szintén konvertált, és nagyon szoros kapcsolatot épített ki a katolikus elittel. Miután 1675-ben megüresedett a besztercebányai jegyző állása, a központi kormányzat választása az ifjú Friedrich Weberre esett, akit maga Kollonics Lipót ajánlott a tanács figyelmébe. A fiatal Weber korábban Pesthy András országbírói ítélmester mellett, valamint a királyi tábla jegyzőjeként is dolgozott, így kellő jogi ismerettel rendelkezhetett, egyben megbízható, frissen konvertált katolikus német városi polgár is volt.⁸² Weber azonban csak rövid időre töltötte be ezt a posztot, mivel a munkába állását követő egy év múlva már az eperjesi jegyzői tisztt várományosa. A konvertált eperjesi bíró, aki 1676 januárjában igen szoros választást követően, mindössze egyetlen szavazattöbbséggel nyerte el a bírói posztot, el tudta érni, hogy fia – minden összeférhetetlenség ellenére – elfoglalhassa hivatalát, egyben a belső tanács tagja is lett. Johann Weber utolsó bíróságát követően hamarosan meghalt, fia, Friedrich azonban az eperjesi törvényszék áldozatává vált.⁸³

A soproni Johann Wilhelm Beck már nem a konvertiták közül került ki, hanem katolikus értelmiségiként jutott a királyi biztosok segítségével a városi vezetők közé. Orvosdoktorként bizonyosan az egyetemet járt, képzett értelmiségiek között tarthatjuk számon. A bajorországi Dachauból

⁸⁰ Durovics Alex–Kónya Péter: *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói / Študenti vyšších tried prešovského kolégia, 1667–1850*. Bp. 2015. 18–24.

⁸¹ Bubryák Orsolya: *Weber János Wappen der königlichen freyen Stadt Epperies című művéről*. Irodalomtörténeti közlemények 89(1995). 335–343.; G. Etényi Nóra: *Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában*. Aetas 17(2002). 15–35.; Hargittay Emil: *Zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn: Johann Weber (1612–1684)*. Berliner Beiträge zur Hungarologie 6(1994). 77–93.; Uő: *Gloria, fama, literatura*. Bp. 2001. 82–96.; Bubryák Orsolya: *Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684)*. Ars Hungarica 31(2003). 225–280., ill. ŠtAPr, Magistrat mesta Prešova, Knihy, Obnovo magistraty, nr. 2539.

⁸² ŠtABB, Magistrat Mesta Banskej Bystrici, Protokolly 125. pag. 24. 1675. jan. 23., pag. 26. 1675. jan. 29.; uo. Spisy, fasc. 271. nr. 133. Bécs, 1675. jan. 26., fasc. 116. nr. 22. Nagyszombat, 1675. febr. 21.

⁸³ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1676. jan. 15.; ŠtABB, Magistrat Mesta Banskej Bystrici, Spisy, fasc. 116. nr. 25. Eperjes, 1676. febr. 26.; ŠtAPr, Magistrat mesta Prešova, Knihy, Obnovo magistraty, nr. 2539.

vándorolt be Sopronba, ahol 1676-tól városi orvos, majd 1678-tól a belső tanács tagja. Házassága Kolleis Ernő Konrád soproni harmincados lányával a kamarai alkalmazottakhoz köti, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a várost látogató Erdődy Kristóf Antal kamarai biztossal remek kapcsolatot alakított ki. Igaz, ezt a kapcsolatot arra használta ki, hogy felekezetre való tekintet nélkül a tanács tagjaira panaszkodjon. 1686 és 1688 között a városi kamarás tisztét is betöltötte, ám lemondatása miatt igencsak megharagudott, mert 1690-ben a katolikus Mathias Preinert éppen úgy befeketítette a Magyar Kamara előtt, mint az evangélikus Jakob Erhard Preininget, akik ellen pert is kívánt indítani. 1694-ben és 1695-ben is polgármesternek választották meg, ám a következő évben a kamarai biztos által is preferált Kersnarits Mihály lett a város vezetője. A sértődékeny Beckkel a következő évben is mint büszkeségében sértett emberrel találkozunk, ugyanis 1697-ben meg sem jelent a tisztújításon, majd 1698-ban kissé felfuvalkodottan arról panaszkodott a biztosnak, hogy azért szorult háttérbe, mert ellenségei acsarkodnak ellene, emiatt senki nem ismeri el, mennyit tett ő a városért. Azzal próbálta zsarolni Erdődyt, aki még ezekben az években is azzal küszködött, hogy megfelelően képzett katolikus személyeket találjon a város vezetői közé, hogy belső tanácsosi helyéről, de akár polgárjogáról is lemondott volna. Hogy a biztost kellemetlen helyzetbe hozza, e szándékáról már a kancelláriát is informálta. Amikor a biztos felvetette ezt a kérdést a belső tanács, a bíró és a polgármester előtt, akkor a résztvevők éles szavakkal kikeltek a Beck által állítottak ellen. A Beck és a tanács közötti összetűzést Erdődy azzal a döntésével próbálta áthidalni, hogy amíg más katolikust nem találnak, ne lépjen vissza, utána viszont megteheti. Ezt azonban nem tette, mivel 1700-ban és végül 1701-ben, halála évében még városbíróvá választották.⁸⁴

Az alsó-magyarországi bányavárosok a Magyar Királyság gazdaságában kiemelkedő szerepet játszottak, egyben a bányászat, a nemes-, valamint a színesfémtermelés központjaiként a bányagazgatás székhelyeiként funkcionáltak. Az itt működő hivatalokba a többi kamarai központhoz hasonlóan kiemelkedően sok nemesi származású hivatalnok került, akik közül többen – annak ellenére, hogy a polgárjog felvételét tiltották⁸⁵ – a városi

⁸⁴ Házi Jenő: *i. m.* nr. 710.; MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 96–97., 230., 242–243., 273., 401–402., 490.; MNL OL, MKamReg, Litterae ad cameram exaratae (E 41), 1690. nr. 65.

⁸⁵ Pozsonyra lásd Felhő Ibolya: *A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században.* Levéltári Közlemények 24(1946). 250. Vö. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, Ungarisches Münz- und Bergwesen, r. Nr. 1. fol. 364–367. 1553. máj. 10., fol. 738–741. 1559. febr. 23., ill. H. Németh: *Várospolitika és gazdaságpolitika* I. 477.

polgárságba is integrálódtak.⁸⁶ Szerepük a 17. század végétől még fontosabbá vált, mivel közülük kiválóan képzett városvezetőket lehetett verbuválni. Ekkor már nemhogy tiltották volna a kamarai hivatalnokok polgárjogának elnyerését, hanem éppen ellenkezőleg: a polgárjog akár utólagos elnyerésével kívánták érvényesíteni az uralkodói nyomásra megválasztott új városvezetők legitimációját.⁸⁷ A bányakamaráknál szintúgy számtalan, főként az ausztriai tartományból származó hivatalnok vált bányavárosi lakkossá. A bányakamara állásfoglalása szerint szintén nem szívesen engedélyezték, hogy a kamarai szolgálat mellett polgárjoggal is rendelkezzenek ezek a személyek, de bizonyos értelmiségi hivatalnokok, például orvosok, a városi közéletben is részt vettek. Ilyen orvosként került Besztercebánya belső tanácsába Andreas Fritz, aki a svábföldi Inneringenben eredetileg evangélikus, de a Bajorországban is bevezetett intézkedések hatására katolizált családban született. A bécsi egyetemen sajátította el az orvosláshoz szükséges ismereteket, ahol 1687-ben fejezte be tanulmányait. Két évre rá kérelmezte sikerrel a megürült alsó-magyarországi bányakamarák orvosi helyét. Apósa a felső-ausztriai Linzben 1680-ban osztrák nemességet szerzett Johann Frideli-Fridenau volt, aki szintén az értelmiségi polgárok közül került ki, és aki e téren szerzett érdemei alapján nyert nemességet. Hamarosan, 1692-ben a belső tanács tagjává választották a fiatal katolikus orvost, aki a belső tanács hivatalnok nemeseivel kiváló kapcsolatot ápolt, 1698-ban pedig a város első vezetőjévé választották. 1694-ben a hűtlenségbe esett besztercebányai Kochlacz család birtokaira nyert adománylevelet, majd ugyanebben az évben magyar nemességben is részesült. További karrierjét viszonylag korai, 1701-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.⁸⁸

A kiválasztott személyek köre nyilván nem teljes, de jelenlegi ismereteink szerint reprezentatívnak nevezhető. A bemutatott jelenségek: a városi igazgatás állami ellenőrzésének bevezetése, a városvezetők személyének kiválasztása és az új városi elitet alkotók társadalomtörténeti vizsgálata fontos jelenségekre hívják fel a figyelmet. Az életutakból megfigyelhető, hogy a felekezeti hovatartozás mellett kiemelt fontosságú volt a szakszerűség, a szakértelem, a képzettség: mindezek alapvető felté-

⁸⁶ A kassai Wilhelm Draheimre lásd: AMK, H III/2. mac. 86. fol. 99. 1687. dec. 15., ill. e kötetben Veres Tünde: *Draheim Vilmos felemelkedése és bukása* című tanulmányát. Más kamarai hivatalnokok esetében lásd Gecsényi Lajos: *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században*. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 100–113.; Gecsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 653–672*.

⁸⁷ H. Németh István: *Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. *The Hungarian Historical Review* 1(2012). 49–78.

⁸⁸ Fricz-Molnár Péter: *Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr”, 1660–1701*. *Turul* 88(2015). 103–109.

tellé váltak a tisztújításokon megszavazott új tisztviselők számára. A karrierek bemutatásával arra is fény derült, hogy az új katolikus városvezető elit viszonylag gyorsan felzárkózott ezen a téren az evangélikus polgársághoz, hamar egyenrangú felekké váltak, noha a katolikusok az új várospolitikai alapelvek szerint lényeges előnyöket élveztek. Ez az új, szakszerű és szakképzett városvezető elit már nem csupán a polgársághoz kötődött, hanem ezer szállal fűződött társadalmilag a helyi nemességhez, a városokban élő nemes-hivatalnoki gárdához is, amelytől egyre kevésbé különbözött: fiaik számára természetessé vált az állami hivatal vállalása, új karrierminták felvétele. A városvezető polgárság további jellegzetességévé vált, hogy tagjai közé nagy számban kerültek nemesek, akik főként hivatalviselésből éltek meg, vagyis a fent említett nemes-hivatalnok értelmiségi rétegbe tartoztak. Társadalomtörténeti szempontból tehát megállapíthatjuk, hogy egy nagyon vegyes nemesi-polgári rétegből ekkor kezdett kialakulni az új hivatalnok értelmiségi réteg, amely erős polgári attitűddel rendelkezett, és amely nem csupán a városi igazgatásban vette át a tiszteletbeli városvezetőktől a stafétabotot, hanem az állami hivatalokban is nagy számban jelent meg.

JAKÓ KLÁRA

VITÉZ LÁSZLÓ: HAVASALFÖLDI VAJDAI SECRETARIUS A THURZÓK KÖRNYEZETÉBŐL?

A moldvai és havasalföldi vajdák magyar *secretariusai*, azt hiszem, méltán tekinthetők az Erdélyi Fejedelemség külügyi hivatalnokgárdája részének.¹ Hosszú ideje gyűjtöm a személyükre, pályájukra vonatkozó adatokat. Ezúttal egy újabb miniportrét fogok bemutatni, egy olyan *secretarius*sét, akinek az életútja kilóg a megszokott karrierok sorából.

Nemeskürti (és nem magyarbikali, ahogyan az a szegényes szakirodalomban többször tévesen előfordul) Vitéz László vajdai *secretarius* személye² a 19. században irodalmi hőssé vált, mivel élete utolsó éveiben benősült a Tarnóczy, illetve a Károlyi családba, abba a Háromszéken élő familiába, melynek tagjai a közismert Kemény Zsigmond-regény, az *Özvegy és leánya* történetének szereplői. A korban nagy port kavart, többek között a kortársak (Szalárdi³ vagy Tatrosy György⁴) által is leírt leányrablás idején Vitéz László már nem élt, talán éppen ezért az úgy valós történelmi háttérét meglepően jól ismerő Kemény Zsigmondnál nem is szerepel. Azonban még a regénye megjelenését megelőzően, feltételezhetően a Szalárdi-krónika Tarnóczy Sára ügyére vonatkozó részleteinek első, 1835-ös, Kemény József-féle közlése⁵ által inspirált, kevésbé ismert művekben: Pálffy Albert

¹ A kérdéstről összefoglalóan: Klára Jakó: *Die ungarischsprachige Korrespondenz der Waiwoden und obersten Amtsträger in der Moldau und der Walachei. Edition ausgewählter Beispiele aus dem 16–18. Jahrhundert.* Ungarn-Jahrbuch 27(2004). 209–230.; Jakó: *Aspects of the Hungarian Correspondence*; Jakó: *A moldvai és havasalföldi vajdák.*

² Személyére, levelezésének több darabjára Szabó András Péter kollégám hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök.

³ Szalárdi krónikájában a történeteket tévesen 1634-re teszi, noha a szövegből egyértelműen kiderül, hogy az események, szereplők felől tájékozott volt. Szalárdi 159–161.

⁴ Domokos Pál Péter: *Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései.* Irodalomtörténeti Közlemények 61(1957). 3. sz. 258.

⁵ Kemény József: *Szent-Léleki vár további emléke.* In: *Árpádia. Honi történetek zsebkönyve.* II. Kassa 1835. 238–241.

A szebeni ház című novellájában vagy Halmágyi Sándor 1855-ben megjelent *Szívek harca* című írásában⁶ szerephez jutott. Tanulmányomban tehát Nemeskürti Vitéz László életútját fogom rekonstruálni, természetesen nem a fikció eszközeivel, hanem a történelmi valóság talaján állva. Személye azon kevés vajdai *secretarius* közé tartozik, aki nem az Erdélyi Fejedelemségből származott, hanem a Magyar Királyságban, feltehetően Nyitra megyében született. Életútja, kapcsolathálója jól példázza, hogy mennyire fontos a korabeli magyar társadalmat egységében szemlélni, hiszen az egykori középkori Magyar Királyság területén létrejött, egymással szomszédos államokban élők sorsa átívelt az akkoriban is átjárható országhatárokon.

Vitéz László életútja esetében is, mint a vajdai *secretarius*-portrék rekonstrukciója során általában, legtöbbször a nulláról kellett elindulnom. Ez esetben azonban, mivel családi levelezésanyag is a rendelkezésemre áll, a portré árnyaltabb, emberközelibb lehet. A szórt adatok alapján mozaikszerűen összeálló kép szükségszerűen korántsem teljes, és remélem, hogy a jövőben újabb adatokkal tudom majd kiegészíteni az itt-ott még homályos életrajzot.

A család

Azt a közeget vizsgáltam meg elsőként, ahonnan Nemeskürti Vitéz László származott, hiszen ennek meghatározónak kellett lennie élete, személyisége alakulásában. Családja, a Nemeskürti Vitézek Nyitra megye egyik neves, ekkor már evangélikus kisnemes famíliája volt, tagjai a 16. század második felétől kezdve biztosan a Thurzók familiárisainak tekinthetők.⁷ Rokonságban álltak a korszak térségbeli neves családjaival, rendkívül kiterjedt kapcsolathálójával rendelkeztek. Atyafiságukba tartoztak például az Abafiai, Beniczkyek, Méreyek, Pogrányiak, Rudnayak, Szerdahelyiek, Thökölyek.⁸ Birtokaik, a rendelkezésünkre álló adatok szerint, amint az előnevükből is következik, a Nyitra megyei Nemeskürtön és környékén, miként Románfalván voltak.⁹

⁶ Erre vonatkozóan lásd Szinnyey Ferenc: *Kemény „Özvegy és leánya”-nak tárgya novellairódmunkában*. Budapesti Szemle 227(1932). 659. sz. 106–111.

⁷ Ila Bálint: *A Thurzó család levéltára*. Levéltári Közlemények 10(1932). 1–2. sz. 23. Feltehetően a család felmenői a Nyitraivánkai Vitézek voltak. Vö. Nagy Iván XII. 223.; Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*. XI. Bp. 1932. 123.

⁸ Erre vonatkozóan lásd: MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196). Az Irregistrata-anyag, amelyben az engem érdeklő levelezés is található volt, jelenleg átrendezés alatt áll, ezért előfordulhat, hogy minden darabja nem fordult meg a kezemben, illetve jelzeteik még módosulhatnak. Ezért csupán a levelek keltezését, a levélírók és címzettek személyét adom meg.

⁹ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), 14. doboz, Comitatus Küküllő, T nr. 6.; MNL OL, Berényi cs. lt., A család által rendezett iratok (P 49), 12. csomó, fasc. 27. nr. 6., 7.

A család legérdekesebb tagja, akinek személye igazán méltó lenne a kutatás figyelmére, s akinek nagyon gazdag levelezésanyaga maradt fenn a Kamara Archívumában őrzött Thurzó-levéltárban,¹⁰ Vitéz Imre, Thurzó Szaniszló semptei uradalmának prefektusa, „első familiárisa”,¹¹ lényegében Thurzó Szaniszló teljhatalmú helyettese,¹² akit élete vége felé galgóci prefektusnak¹³ és a jövődő nádor belső tanácsosának is neveznek a források.¹⁴ Tanulmányomnak nem célja az ő életútjának rekonstrukciója, de néhány, vele kapcsolatos, fontosnak vélt tény a következőkben röviden bemutatok. A kortárs Zongor Benedek által „fő nemzet és fő ember számban tartott”¹⁵ Vitéz Imre feltételezéseim szerint valamikor az 1560-as, ’70-es években szülehetett. Apja a szintén Vitéz Imre nevű zniói *provisor* lehetett, aki 1580-ból származó instrukciója szerint gyermekségétől fogva a királyi helytartó, egri püspök Radéczy István udvarában nevelkedett.¹⁶ Ifj. Vitéz Imre képzettségére, tanulmányaira vonatkozóan eddig még nem találtam adatokat, de levelei tanúsága szerint mind jogi,¹⁷ politikai, mind egyházi, vallási kérdésekben jártas volt, magyarul, latinul levelezett. Valamikor az 1590-es években nősült meg először, felesége, Beniczky Kata, Beniczky Márton alnádor testvére volt.¹⁸ Házasságukból több gyermek is született, név szerint csak Ferencet és Lászlót¹⁹ ismerjük, akiknek leánytestvérei Rudnay István, illetve Mérey Gáspár házastársai voltak.²⁰ Vitéz Imre

¹⁰ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196).

¹¹ *Magyar Leveleskönyv* I. Szerk. Balogh József–Tóth László. Kiad. H. Balázs Éva. [Bp.] é. n. 175–176.

¹² Illa Bálint: *i. m.* 56.

¹³ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1621. ápr. 17., Sempte, Borsay Boldizsár Vitéz Imrének.

¹⁴ Uo. 1619. jan. 26., Galgóc, Martinus Fabricius Vitéz Imrének.

¹⁵ Uo. 1618. nov. 20., Galgóc, Zongor Benedek Vitéz Imrének.

¹⁶ MNL OL, MKamA, *Diversae instructiones* (E 136), XI. köt. fol. 386r–388v.

¹⁷ Az Esztergomi Káptalan a segítségét kérte, hogy egy bizonyos ügyben „kívánjok Szentbenedekben az kegyelmed jelen létét, tudván, hogy az kegyelmed az igazságnak igen jó fautora és promotora”. MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1614. febr. 25., Nagyszombat, Esztergomi Káptalan Vitéz Imrének. Arra is volt példa, hogy a szempci bíró bizonyos asszonyok feletti ítélkezés ügyében Vitéz Imréhez fordult tanácsért. Uo. 1619. jan. 7., Szempc, Maczay György Vitéz Imrének.

¹⁸ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1613. jan. 6., Pribóc, Beniczky Márton Vitéz Imrének; Nagy Iván I. 296., több helyen téves adatokkal.

¹⁹ Pl. MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1614. jan. 17., Krakkó, Vitéz Ferenc anyjának, Beniczky Katának; 1619. máj. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László apjának, Vitéz Imrének; 1619. máj. 21., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Ferencnek.

²⁰ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 1. doboz, nr. 247. 1620. ápr. 25., Targoviste, Vitéz László Rudnay Istvánnak; nr. 246. 1620. ápr. 25., Targoviste, Vitéz László Mérey Gáspárnak. A sógorainak nevezett címzetek feleségei féltestvérei lehettek a levélíróknak.

első felesége 1614 februárjában bekövetkezett halála²¹ után 1619-ben újra nősült, a fiatal nemzetes Nagy Magdolnát vette feleségül,²² akinek anyja az 1619-ben magát erőtlenné mondó, a régi, eredetileg Vas megyei családból származó Vidos Orsolya volt.²³ E házasság célja, ahogyan azt László fia apja lépésével kapcsolatban megfogalmazta, az volt, hogy felesége „gyámola legyen vénségére”,²⁴ illetőleg, hogy segítsen a levelekben még ekkor is említett további gyermekek felnevelésében. Vitéz Imre valamikor 1621 áprilisa²⁵ után halhatott meg, ekkortól ugyanis megszűnik a levelezése, és Nyitra megye közgyűlési jegyzőkönyveinek bejegyzéseiben is ekkor szerepel utoljára élőként. 1623-ban már feltételezhetően nem volt életben.²⁶

A forrásokban felbukkanó első hivatala Nyitra megye adószedői tisztsége volt 1599-ben.²⁷ Egy sajnos datálatlan, címzett nélküli (feltehetően Thurzó Szaniszlóhoz írt) levélfogalmazványából kiderül, hogy „az nagy és hosszú háborúságnak idején” „szegény, kárvallott szolgálója”-ként „háza népével” együtt várába befogadta, szállást adott és oltalmat nyújtott neki, valamint „tiszteséges fizetést rendelt” számára.²⁸ Tehát a tizenöt éves háború idején valószínűleg már a későbbi nádor szolgálatában állt, s intézte

²¹ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1614. febr. 20., Galgóc, Zongor Benedek Vitéz Imrének.

²² Uo. 1619. szept. 13., Végles vára, Vitéz Ferenc Nagy Magdolnának. Nagy Magdolna 1619-ben 18 éves lehetett. Vö. *Listius Anna Rozina bűnpöréhez*. Közli Komáromy András. Történelmi Tár 1897. 649.

²³ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1620. febr. 18., Nyitra, Vidos Orsolya Vitéz Imrének.

²⁴ Uo. 1619. máj. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Imrének.

²⁵ Ez idáig utolsó neki címzett, megmaradt levelek: MNL OL, Uradalmakkal kapcsolatos iratok (R 322), 24. tétel (Semptei uradalom), 1621. ápr. 4., Galgóc, Zongor Benedek Vitéz Imrének; MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1621. ápr. 17., Sempte, Borsay Boldizsár Vitéz Imrének; NyÁlt, NyitraVmJkv II. (1607–1640). pag. 392. (1621. ápr. 20-i bejegyzés). Ezúton köszönöm Szabó András Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta Nyitra megye közgyűlési jegyzőkönyvei anyagából, valamint a nyitrai káptalan protokollumaiból készített felvételeit. A kora újkori társadalomtörténeti kutatást is igen megkönnyítené, ha a Magyar Királyság-beli vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a hiteleshelyi protokollumok anyaga teljes szövegükben vagy akár regeszták formájában elérhetővé válna (amint erre néhány példát ismerünk), ahogyan az az Erdélyi Fejedelemség hasonló intézményei esetében történik az Erdélyi Történelmi Adatok alsorozatainak kiadványaiban. Vö. TordaVmJkv; ErdKápJkv; KmFJkv.

²⁶ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1623. szept. 23., Nemeskürt, Berkó László Kovács Balázsnak.

²⁷ MNL OL, MKamA, Kamarai missilisek (E 204), 19. doboz, 1599. júl. 27., Sellye, Horváth Miklós Vitéz Imrének.

²⁸ Uo. 49. doboz, é. n., h. n., Vitéz Imre Thurzó Szaniszlónak [?]. Magánuradalmakra is kiterjeszhető az uradalmi tisztviselők általános jellemzése, melyet Kenyeres István jelen kötetben közzétett, *Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján* című tanulmányában megrajzol.

a semptei uradalom és az azon fekvő egyházak ügyét.²⁹ Az első megmaradt levél, melyben e minőségében szerepel, 1603-ból származik.³⁰ Levelezéséből kiderül, hogy Nemeskürtön lakott,³¹ ott gazdálkodott, szőlője volt, onnan járt be Semptére.³² Több, neki írt levél címzéséből következtethetünk „kétlakiságára”, ugyanis neve mellett az áll, hogy Nemeskürtre vagy Semptére vigyék azt.³³ Közismert, hogy a Thurzó család tagjai a korban jelentős szerepet játszottak nemcsak a királyság politikai életében, de a magyar protestantizmus történetében is.³⁴ Vitéz Imre a semptei uradalom vezetőjeként fennmaradt iratanyaga tükrében jóval több volt, mint egy átlagos prefektus. A hozzá írt leveleiben magát „amicus et tanquam filius”-nak³⁵ nevező Thurzó Szaniszló által „pater honorande”-ként megszólított Vitéz a máig megmaradt gazdag iratanyag ismeretében nemcsak birtok-, jog- sőt politikai ügyekben járt el, és adott tanácsot urának (aki például hozzá írt levelekben számolt be az országgyűlés munkájáról,³⁶ a császárnál tett audienciájáról,³⁷ vagy amikor 1619-ben Ferdinánd király értesítette a császár haláláról, kérte, hogy sürgősen menjen be hozzá Semptére, „hogy kegyelmeddel beszélgethessek, mint kölessék cselekednem”³⁸), hanem az általa patronált egyházak felügyelője, egyházi gyűlések tárgysorozatának előkészítője volt, és semptei kancelláriája vezetőjének is tekinthetjük.³⁹ Prefektusként jóakarátúnak, a jobbágyokkal kíméletes-

²⁹ *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XV.* Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1934. 46. (a továbbiakban: MProtEA XV.).

³⁰ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1603. aug. 6., Nemeskürt, Beniczky Kata Vitéz Imrének.

³¹ Első adatunk nemeskürti tartózkodására 1590-ből származik, amikor két kúriát vett ott zálogba. Nagy Iván XII. 223. 1609 júniusában hosszas pereskedés után megegyezett Kürti Jánossal egy Nemeskürtön pusztán álló nemesi udvarház birtoklásával kapcsolatban, mely az Ökrös családtól szállt rá. Nyitrai Egyházmegyei Levéltár, A nyitrai káptalan hiteleshelyi levéltára (Diecéznyi archív v Nitre, Nitrianska kapitula, hodnoverné miesto), Protokollumok, 48. köt. fol. 80v–81v; MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1613. márc. 22., Nemeskürt, Beniczky Kata Vitéz Imrének.

³² MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1613. dec. 31., Sempte, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének vagy 1619. márc. 19., Sempte, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének.

³³ Pl. uo. 1607. ápr. 16., Újvár, Pogrányi Benedek Vitéz Imrének.

³⁴ Vö. Pálffy Géza: *A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon.* Történelmi Szemle 53(2011). 1. sz. 63–84.

³⁵ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1619. jan. 23., Sempte, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének.

³⁶ Uo. 1619. jún. 4., 5., Pozsony, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének; 1619. jún. 18., Szempc, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének; MProtEA XV. 244–245.

³⁷ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1612. jan. 18., Bécs, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének.

³⁸ Uo. 1619. márc. 21., Szempc, Thurzó Szaniszló Vitéz Imrének.

³⁹ Ila Bálint: *i. m.* 23.

nek bizonyult.⁴⁰ Kapcsolata a későbbi nádorral közelinek, bensőségesnek és szeretetteljesnek mondható, talán az is megkockáztatható, hogy a főúr gyermekkorában gyökerezhetett, esetleg akár a nevelője is lehetett Vitéz Imre. Az írásokból olyan személy képe rajzolódik ki, akit Thurzó Szaniszló nagyra becsült és szeretett, és olyannyira bizalmasa volt, hogy távollétében ő számolt be a családjáról mindennapjairól, a felesége, gyermekei egészségi állapotáról, ha szükséges volt, felolvasta a távollévő férj levelét a feleségnek,⁴¹ vagy amikor az ő hitvese lett beteg, könnyű, ma diétásnak mondott ételeket küldtek neki, gyógyszerreceptet juttattak el hozzá,⁴² megpróbálták orvost szerezni Nagyszombatból.⁴³ Részes volt a Thurzó család jeles eseményeinek, például 1612-ben részt vett Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf lakodalmán, ahol a jelen volt fő vendégek között említik (Forgách Ferenc esztergomi érsek, Náprági Demeter kalocsai érsek, Lépes Bálint nyitrai püspök és Zrínyi Miklós társaságában).⁴⁴ A közeli kapcsolat jeleként értékelhetjük, hogy Thurzó Szaniszló temetésén 1626-ban, noha akkor már Vitéz Imre nem élt, relikájára a temetési rendtartás szerint nem sokkal az özvegy, Liszthy Anna-Rosina után ment a gyászmenetben.⁴⁵

Korai évek, az indulás

Ebben az igen pezsgő politikai és egyházi légkörben nőhetett fel Vitéz László. A rendelkezésemre álló adatok alapján, amelyek 1619-ben még ifjú legénynek mondják,⁴⁶ feltételezhető, hogy valamikor a századfordulón született. Nagy valószínűséggel az evangélikus hitben nőtt fel.⁴⁷ Tanulmá-

⁴⁰ Berlász Jenő: *A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágyság gazdasági helyzetére*. Bp. 1936 (Tanulmányok a Magyar Mezőgazdaság Történetéhez 11). 105.

⁴¹ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1620., Vitéz Imre Thurzó Szaniszlónak; 1615. jan. 30., Vitéz Imre Thurzó Szaniszlónak.

⁴² Uo. 1614. febr., Galgóc., Erneo Balázs Vitéz Imrének; 1614. febr. 1., Galgóc, Mithoska Mihály Vitéz Imrének.

⁴³ Uo. 1614. febr., Galgóc, Erneo Balázs Vitéz Imrének.

⁴⁴ Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és a XVII. században*. III. Bp. 1879. 9., 12.

⁴⁵ Horn Ildikó: *Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból*. Irodalomtörténeti Közlemények 102(1998). 5–6. sz. 771. Itt jegyzem meg, hogy nemcsak Vitéz Imrének járna nagyobb figyelem a szakma részéről, hanem Thurzó Szaniszló is megérdemelne egy alapos, korszerű életrajzot, hiszen annak megírásához bőséges levéltári anyaggal rendelkezünk. Legutóbbi, életére vonatkozó rövid összefoglalás: Lengyel Tünde: *Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625)*. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba. Sopron–Bp. 2014. 79–93.

⁴⁶ 1619-ben Vitéz Lászlót nagy úrfinak, ifjú legénynek nevezte Borsos Tamás portai ügyvivő. Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Kiad. Kocziány László. Buk. 1968. 273., 279.

⁴⁷ Miként testvére, Ferenc, akinek egyik leveléből protestáns hite egyértelműen kiderül. MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1613. szept., Vitéz Ferenc Vitéz Imrének.

nyairól azonban sajnos nem tudunk semmit, de apjának a kor egyházi-művelődési életében játszott szerepét, erről vallott felfogását és a László által írt leveleket ismerve, biztosak lehetünk benne, hogy iskolázott volt, feltehetően a Nemeskürthöz közeli Semptén vagy környékén tanulhatott, ahol e korban sok iskoláról tudunk.⁴⁸ Feltételezhetjük, hogy apjának a semptei kancellária működését is felügyelő munkája során megismerkedhetett az ott folyó munkával, esetleg némi jártasságot is szerezhethetett benne. Levelei alapján ugyanis a korabeli kancelláriai munkában jártas emberrel van dolgunk, aki ismerte és alkalmazta a megszokott formulákat, írásképe a kalligrafikustól a kiírtabbig mutatkozik meg. Stílusa, különösen a szüleihez írott leveleiben kifejezetten jónak, már-már irodalminak, helyesírása a kor színvonalán állónak mondható. Esetleges külföldi tanulmányokra enged következtetni, hogy később, Erdélyben olasz tolmácsként is említik,⁴⁹ és valamennyire románul is tudnia kellett Kárpátokon túli vajdai *secretarius*-ként.

Erdélybe kerülésére sajnos eddig semmilyen konkrét adatot nem találtam, így csupán feltételezésekre vagyunk utalva. Megmaradt levelei közül az első 1614. január 12-én, Szebenben kelt, és ebből kiderül, hogy Báthory Gábor 1613. október 27-ei halála előtt az ő szolgálatában állt. Az anyjának ugyanezen a jeles napon (amikor Bethlen Gábor döntött arról, hogy Szebent visszaadja a szászoknak) írt, honvágytól és Báthory megölése miatti őszinte megrendüléstől áthatott leveléből az derül ki, hogy az előző év (1613) tavaszán érkezhetett Erdélybe, és azóta még nem járhatott otthon.⁵⁰ Tudjuk, hogy 1613 áprilisában Pozsonyban megállapodás jött létre II. Mátyás és Báthory Gábor megbízottai között, amelynek értelmében a király elismerte Báthory fejedelemségét, valamint Erdély szabad fejedelemsválasztó jogát, és egyebek mellett az egyik titkos pont szerint Báthory a török ellen is segítségnyújtást ígért II. Mátyásnak.⁵¹ Ebben a helyzetben hasznos lehetett egy, a Thurzók környezetével közvetlen kapcsolatban álló személynek informátorként Erdélybe, a fejedelem közelébe való küldése. Egy másik, 1620-ban keltezett, apjához írt leveléből az derül ki, hogy

⁴⁸ Nyitra megyében a 16. század végétől a 17. század hetvenes éveig 109 protestáns iskolát említ a megye monográfiája. *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye*. Szerk. Sziklay János-Borovszky Samu. Bp. 1898. 225. Tudjuk, hogy Semptén Thurzó Szaniszló iskolát működtetett, ahol az 1610-es évek elején a rektor wittenbergi tanulmányokkal rendelkezett. MProtEA XV. 114, 185.

⁴⁹ Jeney-Tóth Annamária: „...Urunk udvarnépe...” *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debrecen 2012. 215. (a továbbiakban Jeney-Tóth: *Urunk udvarnépe*).

⁵⁰ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 41. doboz, nr. 445. 1614. jan. 12., Szeben, Vitéz László anyjának, Beniczky Katának.

⁵¹ Oborni Teréz: *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal*. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. Debrecen 2009. 119–120.

akkor már tizenkét éve volt távol Nemeskürttől, tehát elméletileg az sem zárható ki, hogy már fejedelemsége kezdetétől Báthory Gábor udvarában szolgált.⁵² Érdekes, hogy Thurzó Szaniszló semptei uradalmának vezetője, Vitéz Imre másik fia, Ferenc pedig 1613 ősze előtt Lengyelországba került szolgálatba egy bizonyos Kassai György mellé.⁵³ Az is valószínűnek tűnik ugyanakkor, hogy a két fiú nem egészen jószántából távozott el otthonról, leveleiből, azok tartalmából, hangvételéből ez derül ki, ugyan okára még nem tudtam fényt deríteni.⁵⁴ Családi kapcsolataikat ismerve nem zárható ki, hogy a Báthory Gábor udvarában familiárisként élő Thököly Miklós⁵⁵ egyengethette Vitéz László útját Erdélyben,⁵⁶ és feltehetően a fejedelem apródjaként, ahogyan ő mondja: „igaz szolgája”-ként szolgált az udvarban.⁵⁷ Az biztos, hogy a fennebb említett, az 1614-es év elején, január 12-én Szebenből kelt másik, apjának írt levelében őszinte sajnálkozással számolt be Báthory Gábor megöléséről: „minemű nagy szörnyű véletlen, gyalázatos halállal kellett az én velem jöltett kegyelmes uramnak, fejedelmeknek ez világból kimúlni, úgymint Váradon, Velence nevű utcában, 27 die Octobris, 3 órakor délután”.⁵⁸ Az összességében igen érdekes híradás-beszámoló

⁵² MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 5. tétel, nr. 344. 1620. febr. 2., Nemeskürt, Vitéz László Vitéz Imrének.

⁵³ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1613. szept. 27., Wieliczka, Kassai György Vitéz Imrének; 1614. jan. 17., Krakko, Vitéz Ferenc anyjának, Beniczky Katának. Kassai György személyét eddig nem sikerült megnyugtatóan azonosítanom.

⁵⁴ Vitéz Ferenc írja magáról: „szegény, nyomorult, [apja] személyétől elvert fia”. Uo. 1619. ápr. 23., Végles vára, Vitéz Ferenc Nagy Magdolnának. Vitéz László pedig azt írta sógorának, hogy, ha otthon maradt volna, apja megvetett bérese lenne. MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 1. doboz, nr. 246. 1620. ápr. 25., Targoviste, Vitéz László Mérey Gáspárnak.

⁵⁵ Thököly Miklós (1587–1617) Thököly Sebestyén fia, a Vitéz-rokonságba tartozó Pogrányi Erzsébet mostohafia, akit görllitzi és heidelbergi peregrinációs útján Miskolczi Csulyak István kísért nevelőként, akárcsak korábban a szintén Vitéz-atyafisághoz tartozó Szerdahelyi Mihály az idősebb fiút, Thököly Istvánt külföldi egyetemjárása során. Oláh Róbert: *Adalékok Miskolci Csulyak István albumának értékeléséhez*. In: *Kísérő tanulmányok Miskolci Csulyak István peregrinációs albumához*. Sárospatak–Debrecen. 2018. 44–45., 48–53.

⁵⁶ Domokos Pál Péter: *i. m.* 242.; Jeney-Tóth Annamária: *Báthory Gábor familiárisai. Kísérlet egy udvari csoport rekonstrukciójára*. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. Debrecen 2009. 183. (a továbbiakban Jeney-Tóth: *Báthory*); Jeney-Tóth: *Urunk udvarnépe* 51.

⁵⁷ Vitéz környezetében szokás volt az erdélyi fejedelmi udvarba küldeni a családok ifjait, hogy megbarátkozzanak az udvari élettel, ahogyan erre az ugyancsak a Királyságból vele együtt a Fejedelemségben tartózkodó Bakos István testvére, Bakos Gábor végrendeletében is utal egy fiatalember családtagjával kapcsolatban: „...s mindjártást az erdélyi fejedelmi úrfiak mellé vinné tanításra...”. Jankovics József: *A csetneki mecénás, Bakos Gábor élete és végrendelete*. Gömörország 10(2009). 2. sz. (https://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Bakos_c%C3%ADmer, megtekintés időpontja: 2020. febr. 12.)

⁵⁸ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 41. doboz, nr. 443. 1614. jan. 12., Szeben, Vitéz László Vitéz Imrének.

felvillantja a Szebenben maradt Báthory-udvar hangulatát. Állítása, miszerint „most is az ő elhagyott, díszes palotáiban keserves siralommal, óhajással járunk, jutván eszünkben mi rajtunk, szegény szolgálain jól tett kegyelmessége, az mely nagy kegyelmességeket [...] őtőle, szegénytől elvettünk”,⁵⁹ egybecseng az ismeretlen szász polgár Báthory szebeni viselt dolgairól szóló leírásával. Ez utóbbtól megtudjuk, hogy az 1614. február 16-áig Szebenben tartózkodó udvari nép, első sorban a „gyermek” (feltételezhetően apródok), Bercsényi Imre hatására a gyilkosság megboszulását szorgalmazták.⁶⁰ Vitéz is felháborodottan vetette szemére nagybátyjának, Beniczky Mártonnak, hogy „jó gyilkos embernek adta volt őkegyelme a leányát”,⁶¹ utalva Abafi Miklósnak, a későbbi tokaji kapitánynak a Báthory-gyilkosságban játszott feltételezett szerepére.⁶² Az udvari szolgák általános hangulatát, Vitéz László politikai érdeklődését jól tükrözik a levél további sorai: „Ezeket az elért keserűségeket, háborúságot senkinek nem köszönhetjük, hanem az felföldi régi uraknak, az kik régtől fogvást törtek szegényre, de immár lássák mit használhatnak vele, azt ítélem magam is, hogy bizony még a földből is két kézzel kikapalnák, hogyha lehetne...” A frissen trónra lépett Bethlen Gáborról is beszámol apjának, állításai részben jó politikai érzékről, emberismeretről tanúskodnak: „Immár oly fejedelmet adott az Isten Erdélyországban, hogy ha békét nem hagynak az magyar urak neki, bizony még az gyermekek is megsiratja. Csak oly hitele van ennek az töröknél, megkötötte úgy a csomóját az Portán, hogy nehezen ódhatni ki azt, remélem, hogy keveset fél az római császártól is, az mint eszemben vettem. Ha Báthory Gábort megsegítik vala, biztos, hogy római császár számára tartja vala Erdélyt, de azt remélem, hogy ezután kevés ajándékot küldnek önagyságának, Gleser uramnak⁶³ is.” „Pártállását” tükrözi alábbi megállapítása, mely szerint, ha Báthory Gábor a törökkel tartotta volna barátságát, meg nem halt volna, de így „halálával megpecsételte, hogy igaz tagja volt az magyar nemzetnek”.⁶⁴ Világosan érezhető,

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Ismeretlen szász polgár: *Igaz története annak, hogyan jött Báthori Gábor Szebenbe*. In: *Erdély öröksége*. III. *Tűzpróba 1603–1613*. Bp. 1993. (reprint) 174. Bercsényi Imre (1589–1639), a Szent Sír lovagja, 1625-ben Bethlen Gábor követe a budai pasához, majd II. Ferdinánd oldalára áll, 1633-tól báró, pozsonyi királyi kamarás, tanácsos, nógrádi főkapitány, a nádor követe Erdélyben. Vö. Georg Kraus: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford. Vogel Sándor. Bp. 1994. 722.

⁶¹ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 41. doboz, nr. 445. 1614. jan. 12., Szeben, Vitéz László anyjának, Beniczky Katának.

⁶² A Báthory megölésével kapcsolatos vélemények összegzését lásd Bársony István: *Báthory Gábor alakja a történetírásban*. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. Debrecen 2009. 22–25.

⁶³ Melchior Khlesl (1552–1630) bíboros, államférfi.

⁶⁴ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 41. doboz, nr. 443. 1614. jan. 12., Szeben, Vitéz László Vitéz Imrének.

hogy a fiatal Vitéz tisztában volt azzal, hogy életének addigi szakasza lezárult: „bizonyosan látszik, hogy ha élhetett volna [Báthory], énnekem is természet szerént való kegyelmes uram lett volna”. Az új helyzetben, amikor a fejedelem halálát követő „bódulásban” javait ellopták, háromszáz forint kára lett, semmi nélkül maradt, jövőjét Thököly Miklós egyengette, aki beszerezte a fejedelemhez inasnak, aki lovat ígért neki. Bizakodott a jövőben, ahogyan ő fogalmazott, Bethlen Gábor „ezideig minden kegyelmességét ajánlja” hozzá.⁶⁵ A személyes vonatkozásokon túl ugyanakkor számos konkrét hírt is tartalmaznak szüleihez írott levelei. Beszámol például apjának, hogy ki a portai követ, mikor és mivel érkezett a Portáról, illetve – és ez számomra sokat mondó információ – szemrehányást tesz neki, hogy Báthory Gábor udvari familiárisától, Belényesi Györgytől⁶⁶ nem küldött levelet, melyben beszámolt volna arról, hogy „odafent volt Radu vajdánál”.⁶⁷ Azt hiszem, megkockáztatható a feltételezés, hogy Vitéz László már ekkor összekötő-informátori szerepet játszott.

Úgy tűnik, hogy új ura mellett számítása bevált, az ezt követő években első sorban a kolozsvári és brassói számadáskönyvek adatai alapján megállapítható, hogy valóban megtalálta a helyét Bethlen Gábor udvarában, a fejedelem kíséretében találjuk, 1618-ban „urunk étékfogójaként” tartózkodott a kincses városban.⁶⁸ Sorsa további alakulását e szűkszavú források és néhány szórt adat mellett saját, különböző családtagjaihoz intézett levelei segítségével kísérhetjük figyelemmel. Pályafutását feltehetően a Thurzók és Bethlen közötti viszony is befolyásolta. 1619 márciusában, a Bethlen és II. Mátyás halála után II. Ferdinánd biztosaival kötött megállapodás előtti napokban a fejedelem kíséretében megfordult Diószegen, Imreffy Mihálynál (akinek özvegye, Zólyomi Erzsébet nem sokkal későbbben, 1622-ben Vitéz későbbi kenyéradójának, Gavril Movilă havasalföldi vajdának lett a felesége).⁶⁹ Azt nem tudjuk, hogy mikor járt először Konstantinápolyban, de nem sokkal bihari tartózkodása után, ahogyan írja, újból a Portára ké-

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Udvari familiáris Báthory Gábor, majd Bethlen Gábor alatt is. Jeney-Tóth: *Báthory* 182., 185.

⁶⁷ Radu Șerban száműzött havasalföldi vajdáról (1601, 1602–1610, 1611) van szó, aki ekkor Nagyszombatban, majd Bécsben tartózkodott a Habsburgok potenciális vajdajelöltjeként.

⁶⁸ Jeney-Tóth: *Urunk udvarnépe* 98. (565. jegyzet). Bethlen Gáborral többen is kapcsolatban álltak azok közül, akik valamilyen módon kötődtek Nemeskürthöz vagy Thurzó Szaniszlóhoz. Gondolok itt például Nemeskürti Pogrányi Istvánra, aki a Thurzó Szaniszló és Bethlen közötti tárgyalások alkalmával követként tevékenykedett, vagy Bethlen Gábor pártfogoltjára, Liszthy Ferenc szamosújvári kapitányra, Thurzó Szaniszló felesége, Liszthy Anna-Rozina unokatestvérére. *Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez.* (III. közl.) Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1886. 428., 438.; *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629.* Szerk. Szádeczky K. Lajos. Bp. 1915 (Magyar Történelmi Tár XXVII). 60.; EOE VIII. 192.; Nagy Iván VII. 144.

⁶⁹ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1619. márc. 6., Diószeg vára, Vitéz László Vitéz Imrének.

szülődött. Boldog volt, hogy azzal a tudattal indulhatott útnak, hogy apja vénsége vigasztalójának tartja, és fűtötte a bizonyítási vágy, remélte, hogy örvendetes híreket fog magáról hallatni. Vitéz László leveleiben mintegy visszatérő motívumként jelenik meg az óhaj, hogy elnyerhesse apja, környezete megbecsülését. Amint egyik, 1618-ban apjához írt levelében kérte, hogy szolgáját mielőbb „bocsássa vissza kedves válasszal, mellyel az én kegyelmes uram előtt és udvara előtt is dicsekedhessem az kegyelmed atyai jóakaratjával”.⁷⁰ Az 1619 májusából származó levelének kései olvasója számára egyértelmű, hogy az apa és fia közötti valamilyen korábbi feszültség – valamilyen birtokjogi vita vagy apja új házasságának kezdeti ellenzése – ekkor már oldódóban volt. A levélből egyértelműen kiderül, hogy nem készült visszamenni szülőföldjére, és felajánlotta, hogy apja újdonsült felesége lakjon az ő részében békességgel. Ugyanakkor kérte, hogy viseljen gondot románfalvi házára és „atyai gráciáját” cselekedve, amennyi „kevés porciócska” jutna, azt rendelje neki. Május 29-én, Mikó Ferenc társaságában indult a Portára, és nagyon remélte, hogy Mikó őt fogja előre beküldeni „hír mondani”.⁷¹ Láthatóan jól tájékozott volt, hiszen tudta, hogy ugyanetában a Királyságból Pogrányi István is Isztambulba tartott, nehezményezte, hogy testvére, Ferenc nem akart vele menni, pedig ott „bizony szép dolgokat láthatott volna”.⁷² Azt már Borsos Tamás beszámolójából tudjuk, hogy július 5-én a Mikó Ferenc vezette főkövetséggel Konstantinápolyba érkezett. Július 21-én részt vehetett a szultáni audiencián. Erről így számol be Erdély akkori portai ügyvivője: „Az császárral voltunk szemben 21 die Julii Bakos István⁷³ és Vitéz László felől én magam szólék az vezérnek, hogy nagy úrfiak és csak jöttek az hatalmas császár lát-

⁷⁰ Uo. 1618. nov. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Imrének.

⁷¹ Rozsnyai Dávid későbbi leírásából tudjuk, hogy a Portára előre küldött hírvivőé fontos szerep volt, legtöbb esetben kaftánnal jutalmazták. Jakó Klára: *Rozsnyai Dávid portai „tanító írása”*. Levéltári Közlemények 84(2013). 173. Mikó Ferenc e főkövetségéről Benkő József egyik felmenője, Benkő Máté mint kísérő „naplókönyvecskét” írt, s „a kevés írásban sok szép dolog található”. Sajnos ez a forrás ez idáig nem került elő. Benkő József: *A magyar nyelven lévő erdélyi historiai kéziratok* (Gr. Kemény József gyűjteményéből). Hon és külföld 2(1842). 46. sz. 183.

⁷² MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1619. máj. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Imrének; *Rimay János összes művei*. Összeállította Eckhardt Sándor. Bp. 1955. 344.

⁷³ Az Osgyáni Bakos család tagja, Bakos János és Derzsffy Borbála fia, Gábor testvére, szintén a Királyságból származott, sőt családja feltehetően nemeskürti száakkal is rendelkezett, és rokonságban állt Lorántffy Zsuzsannával, Wesselényi Ferenc nádorral, atyafiságban Esterházy Miklós nádorral. Szendrői és kállói kapitány volt. Vö. MNL OL, Berényi cs. lt., A család által rendezett iratok (P 49), 12. csomó, fasc. 27. nr. 6.; Koroknai Gyula: *Kállói kapitányok*. Nyíregyháza 2006. 63. Ugyanitt rövid életrajzát is megtaláljuk. 1630-ban II. Ferdinánd követe Brandenburgi Katalinhoz (*Segesvári Bálint krónikája 1606–1654*. Közli Jakab Elek. In: *Erdélyi Történelmi Adatok* IV. Szerk. Szabó Károly. Kvár 1862. 197.), akihez szerzetesek társaságában érkezett. (KvNLT, Kolozsvár v. lt., Szamadáskönyvek 18b/I. 16.). 1631 nyarán a fejedelemmel járt egy harmincöt fős küldöttséggel, tizenkét lovas hintóval Gyulafehérváron. (Uo. 18b/III. 248., 341.). 1632. szept. 2-a előtt halt meg egy baleset következtében.

ni, s adasson kaftánt nekik. S mindjárt kaftánt adata nekik, s ők is béjövénnek császár eleibe”.⁷⁴ A későbbiekben is járt még a Portán, adatunk viszont csak 1628-ból van erre vonatkozóan.⁷⁵ Visszatérve az 1620-as évek elejére, konstantinápolyi útját követően hazalátogatott Nemeskültre, amint ezt apjának és testvérének is megígérte volt, feltehetően ekkor ismerkedett meg személyesen mostohaanyjával. Valószínűleg a fejedelem kíséretével érkezett szolgálóival együtt Felső-Magyarországra, de a hadi eseményekben való részvételéről nem tudunk. Az otthon, Nemeskürtön 1620. február 2-án keltezett, apjának Semptére írt levél hangvétele keserű. Kiderül belőle, hogy Vitéz Imre fia szemére hányta, hogy túl sok széna és abrak fogyott otlélétekor, ő pedig azt nehezményezte, hogy apja „borával, étkével” egyetlen – sajnos meg nem nevezett – „főember barátját” sem tisztelhetette meg, illetve, hogy románfalvi (feltehetően anyjától rászállott) örökségére kevéssé visel gondot. Éppen ezért, a Románfalván „igen mód nélkül tett osztály” miatt a nyitrai káptalanba készült menni, hogy ellentmondást tegyen. Feltehetően ez volt utolsó látogatása apjánál, amit keserűen azzal zárt, hogy megfogadta, apja életében többé „nem búsítja” Nemeskürtön. A búcsúzásakor még úgy gondolta, hogy a későbbiekben Nemeskürtözhöz közelebb való lakóhelyet fog keresni (feltehetően, hogy örökségéről maga gondoskodhasson), „ha őfelségétől megválhatom tisztességesen”. Ekkor azonban még Behlten István parancsolatja nyomán azon volt, hogy „mennél hamarabb haza menjek az fejedelem után”.⁷⁶ A Vitéz család levelezéséből egyértelműen kiderül, hogy bátyja, Ferenc nem volt jó viszonyban mostohaanyjukkal, és neki is megromlott a kapcsolata az apjukkal.

Vajdák secretariususa (?)

Hogy az otthoni látogatását követő két és fél hónapban mi történhetett, ami megváltoztatta fennebbi terveit, nem tudjuk, csak azt, hogy ezt követően új útra lépett: Vitéz László két, sógorainak írott leveléből⁷⁷ kiderül, hogy Gavril Movilă havasalföldi vajda (1618 júniusa–1620 júliusa) szolgálatába állt. Mindkét levelet ugyanazon nap, 1620. április 25-én, Târgoviște-ről keltezte. A címzettek leánytestvérei férjei, tehát sógorai, Rudnay István

⁷⁴ Borsos Tamás: *i. m.* 273. Ugyanerről az *Acta* részben így számol be: „21. die volt audienciánk az császárral elég becsülettel, ki nem mindenkor volt szokás, mert az két ifjú legényt, Bakos és Vitéz uraméket békérem az passától az császár eleibe”. Uo. 279.

⁷⁵ Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp. 2011. 225.

⁷⁶ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 5. tétel, nr. 344. 1620. febr. 2., Nemeskürt, Vitéz László Vitéz Imrének.

⁷⁷ Uo. 1. doboz, nr. 246. 1620. ápr. 25., Târgoviște, Vitéz László Mérey Gáspárnak; nr. 247. 1620. ápr. 25., Târgoviște, Vitéz László Rudnay Istvánnak.

és Mérey Gáspár,⁷⁸ és tartalmukból arra következtethetünk, hogy feltehetőleg apja beteg volt, állapota válságosra fordulhatott, emiatt kereste és tudósította őket életének újabb állomáshelyéről. Tudjuk, hogy Gavril Movilă, Simion Movilă, korábbi moldvai és havasalföldi vajda⁷⁹ fia évek óta trónkövetelőként az Erdélyi Fejedelemségben élt. Kárpátokon túli udvarában a brassói és kolozsvári számadáskönyvek tanúsága szerint meglepően sok magyar szolgált. „... Isten kegyelméből ide Havasalföldében jöttem ide az én kegyelmes uramnak, Gabrilas vajdának bejárói közé állottam”. Bízva benne, hogy körülményei a továbbiakban még jobbak lesznek, hívta sógorát, hogy „miczoda helyen lakom, immáron bízvást jöhet ide kegyelmed”. Az otthoniakkal folytatott levelezést meghitt barátja, a fejedelem udvarában lévő főember szolgálja, Szegedi Gergely továbbította neki.⁸⁰ Sajnos nincsen tudomásunk arról, hogy ez a vajdai szolgálat milyen javadalmazással járt (az említett târgoviștei lakáson kívül, ahová sógorát is meghívta), de az biztos, hogy a Kárpátokon túli uralkodói udvarokban szolgáló erdélyieknek anyagilag megérte vállalni az idegen földön lakást. Tudjuk például, hogy korábban, Mihály vajda udvarában is sok magyar szolgált, de kiváltképpen a vajdák hadában, annak vezetésében minden időkben felbukkantak magyarok.⁸¹ Összehasonlításként megemlíthető, hogy Bethlen Gábor „lengyel bejárója” 1627-ben évi 125 forintot kapott „polturául” és jó négy hordó bort.⁸² Feltehetően a Vitéz László jövedelme is e körül mozoghatott.

Hogy a továbbiakban pontosan miként alakult Kárpátokon túli szolgálata, nem egészen világos még számomra. Gavril Movilă vajda ugyanis már 1620. július 22-e után kénytelen volt menekülni Havasalföldről, és a török számára összegyűjtött adóval, kincseivel együtt az Erdélyi Fejedelemségben, pontosabban Szatmárban telepedett le.⁸³ Ezt követően, 1622 nyarán, a fejedelemnél tett látogatása után Radu Mihnea havasalföldi, majd

⁷⁸ Feltehetően azonos azzal a Mérey Gáspárral, aki másodmagával 1619. nov. 22-én Pozsonyban vezette a kétszáz főből álló hadat, akik biztosították a korona őrzését. Szilágyi Sándor: *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622)*. Bp. 1875. 16.

⁷⁹ Simion Movilă 1600–1601 júliusa; 1601 novembere–1602 júliusa között havasalföldi, 1606 júniusa–1607 szeptembere között moldvai vajda.

⁸⁰ Ezzel a névvel a korszakban kolozsmonostori harmincadosként (1628. júl. 26. MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria [F 15], XXV. köt. fol. 1.), majd tokaji harmincadosként (Fallenbüchl: *Állami tisztségviselők* 306.) is találkozunk, illetve előfordul későbbben egy kassai fővárnagy, akit ugyanígy hívnak. ErdKirKv DVD XXIV. köt. fol. 102v–103. Jeney-Tóth Annamária a Bethlen-kori udvari szolgák közt említi, de közelebbit ő sem tud róla. Jeney-Tóth: *Uruk udvarnépe* 74. A jelenleg rendelkezésre álló információk birtokában nem dönthető el, hogy ugyanazon vagy különböző személyekről van-e szó.

⁸¹ MVCE I. 175.

⁸² Radvánszky: *Udvartartás* 228.

⁸³ *Tholdalagi Mihálynak, az öreg Rákóczi György fejedelem tanácsának és Marosszék főkapitányának emlékeztül hagyott írása*. In: *Erdély öröksége. IV. A fejedelem 1613–1629*. Bp. 1994. (reprint) 52–53.; *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. VI. Anyagát gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila. Bp.–Buk. 1993. 1074.

moldvai vajda⁸⁴ sógorát kísérte Moldvába Vitéz László.⁸⁵ Újabb vajdai szolgálatáról csak Alexandru Coconul havasalföldi uralkodó idejéből (1623–1627) van adatunk: 1626 októberében és novemberében többször említik a brassói számadáskönyvek, a vajdától a fejedelemhez tartva.⁸⁶ Talán ebből az időszakból származik az a sajnos datálatlan feljegyzés Esterházy Miklós nádor iratai között, melyből megtudjuk, hogy „az havasalji vajda *secretarius*, Vitéz László” informálta őt „*confidente*”.⁸⁷ Sajnálatos módon ezekből az évekből viszonylag kevés vajdalevél maradt fenn, és azok nagyobb része is Moldvában keltezett. Miután a *secretarius*ok ekkoriban már nem ellenjegyezték a leveleket, miként az a századfordulón még előfordult,⁸⁸ csak az írások összehasonlításával lehet a *secretarius*okat megkülönböztetni egymástól. A brassói és kolozsvári számadáskönyvek adatai alapján és az autográf levelek írásképéből következően is állíthatjuk, hogy az időszakban nagy volt a havasalföldi vajdák körül a *secretarius*ok fluktuációja. A megmaradt levelek vizsgálata alapján nem merném egyikre sem állítani, hogy biztosan felismerem rajta a Vitéz László írását, de nem is zárhatom azt ki. Biztosan tudjuk, hogy kezdetben a vajda bejáró inasául szegődött, illetve, hogy 1626 októberében a havasalföldi vajda követeként fordult meg Kolozsváron, útban Váradról a Kárpátokon túlra,⁸⁹ és Alexandru Coconul egyik 1627 tavaszán kelt leveléből nyilvánvaló, hogy különböző, nem csak írásbeli feladatokat látott el ura körül (ekkor például abban járt el, hogy a Bethlen Gábor számára kért egy bizonyos dunai hal szívét jutassa el Fogarasba.)⁹⁰ Felvetődik tehát a kérdés, hogy biztosan vajdai *secretarius*nak tarthatjuk-e Vitéz Lászlót? Az erre vonatkozó eddigi egyedüli információ messziről, Esterházy Miklós udvarából származik. További adatok vagy meggyőzően egyező íráskép felbukkanására van szükségünk ahhoz, hogy

⁸⁴ Radu Mihnea havasalföldi (1601–1602 márciusa, 1611 szeptembere–1616 augusztusa, 1620 augusztusa–1623 augusztusa), moldvai (1623 augusztusa–1626 januárja) vajda.

⁸⁵ Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 209.

⁸⁶ Uo. 220.

⁸⁷ MNL OL, Esterházy cs. hercegi ágának lt., Esterházy Miklós nádor iratai (P 123), II. Náadori iratok I–X. II/u–x fol. 222.

⁸⁸ A levelek ellenjegyzésének gyakorlatára lásd Jakó Klára: *Fejezet a XVI–XVII. századi moldvai és havasalföldi magyar nyelvű levelek diplomatikai elemzéséből*. Fons 17(2010). 2. sz. 226.; Jakó: *Mihály vajda* 121., 124.

⁸⁹ Ștefan Meșeș: *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*. Cluj. 1935. 54.

⁹⁰ 20. századi másolat Veress Endrének az MTA Kézirattárában őrzött hagyatékában, Ms. 447/I. Moldva és Havasalföld, 401–402. Sajnos az 1627. márc. 8-án Bukarestben keltezett levél eredetijét nem állt módomban megtekinteni, mivel az Koncz József gyűjteményében volt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, melyet ma a KvNLT őriz, de ahol az állag rendezettségére hivatkozva, illetve 2018 januárja óta a raktár födémének beszakadása miatt nem kutatható. Megjegyzem, hogy az anyag 1949-ben rendezett és lajstromozott volt. Vö. Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke (1949. évi állapot)*. In: *Úó: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Bp. 2016. 245.

teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy vajdai *secretarius* is volt Vitéz László. Az is egyértelmű, hogy a korban a „munkakörök” nem különültek el egymástól annyira, mint a későbbiekben. Ez jócskán megnehezíti a különböző személyek által betöltött hivatalok időbeli elhatárolását. Azt hiszem, e téren sokkal nagyobb volt az átjárhatóság, mint gondolnánk.

A rendelkezésemre álló adatok alapján megvizsgáltam, hogy milyen volt Vitéz László vajdai kapcsolatrendszere, mármint, hogy az oly gyakran cserélődő Kárpátokon túli uralkodók közül kinél vállalt szolgálatot. Az eredmény szerint az ebben az időszakban (1620–1630) regnáló 5 havasalföldi és 8 moldvai vajda közül (több személy többször és felváltva, hol egyik, hol másik országban került trónra) csak Gavril Movilă, Radu Mihnea és Alexandru Coconul (az előbbi fia) környezetében találkozunk vele, illetve megfordult követként Ștefan II. Tomșa moldvai vajdánál. Ők mindannyian Bethlen Gábor embereinek is tekinthetők.⁹¹ Talán az sem lényegtelen tény, hogy Vitéz 1620. április végén közvetlenül azután kezdte havasalföldi szolgálatát, hogy Radu Șerban (akivel, mint fennebb említettem, az apja kapcsolatban állt) az év márciusában Bécsben meghalt.⁹² Ugyancsak gondolatébresztő az a tény, hogy mind Thurzó Szaniszló, mind Radu Mihnea közel egy időben tanult itáliai egyetemeken, az előbbi 1591–1593 között Páduában és Sienában, az utóbbi 1593–1596 között Velencében és Páduában.⁹³

Mindannyiszor felmerül a kérdés, hogy vajon hol tehetett szert Vitéz az ezekhez a munkákhoz vagy a vajdai udvarbeli élethez szükséges román nyelvtudásra? Valamilyen szinten ismernie kellett a nyelvet, ha abban a közegben élt, és *secretarius*ként is dolgozott. A feltételezett román nyelvtudására első pillanatban kínálkozna a felvetés, hogy a forrásokban a 15. században felbukkanó Románfalva lehetett korábbi vlach telep (ahogyan a környéken több ilyen is van: például Thurzófalva,⁹⁴ illetve ahogyan a település nevének etimológiáját Bél Mátyás levezeti⁹⁵). Az sem kizárt, hogy va-

⁹¹ Görög Ferenc: *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz*. Kvár 1905. 20–30.

⁹² Említés Radu Șerban 1620. márc. 16-i temetéséről. MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1620. márc. 17., Bécs, Pázmány Péter levele Thurzó Szaniszlóhoz. Kiadását lásd: *Thurzó Szaniszló leveles tárcájából*. Közli Barabás Samu. Történelmi Tár 1881. 707–709.; *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. I. S. a. r. Hanuy Ferencz. Bp. 1910. 227. (137. sz.).

⁹³ Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai 1221–1856*. Bp. 1941. 114., 173., 337.; Andrei Pippidi: *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVII*. Buc. 1983. 193.

⁹⁴ MProtEA XV. 37.

⁹⁵ Matthias Bel: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. IV. Viennae Austriae MDCCXLII. 405. Ennek a 15. században felbukkanó településnévnek feltehetően nem sok köze van a népnévként használt románhoz, bár ezzel az előtaggal több régi földrajzi névben is találkozunk. Valószínűbb azonban, hogy személynévből származik a falu neve. Egyelőre tehát erre a kérdésre sem tudunk megnyugtató választ adni.

lamilyen szinten a magyarral is elboldogulhatott. Egyfajta magyarázatként kínálkozik, hogy például Gavril Movilă, aki maga is sok időt töltött Erdélyben, tudhatott magyarul, környezetében a vajdai udvarban is sok magyar tartózkodott. Alexandru Coconul esetében pedig, mivel ő 12 évesen került a trónra, mintegy apja, Radu Mihnea bábjaként, az államügyeket mások intézték, s azok között is lehetett magyarul tudó.⁹⁶ Utoljára, hivatalos minőségben legalábbis eddigi ismereteink szerint, 1629 augusztusában járt Kolozsváron – itt ismét a fejedelmi udvarhoz tartozóként tüntetik fel –, ezúttal olasz tolmácsként szerepel a bejegyzésekben.⁹⁷ Kétségtelen, hogy korábban is utazott együtt Bertalan posztelnikkel, azaz Bartolomeo Minettivel, aki Radu Mihnea vajda olasz származású sógora volt.⁹⁸ Még az sem kizárt, hogy magával Radu Mihneával is olaszul értette meg magát, hiszen több forrás is arról számol be, hogy a vajda az Athosz-hegyen, Velencében és Konstantinápoly Pera negyedében nevelkedett fel és tanult, tudott görögül, olaszul, latinul, nagyanyja és felesége is konstantinápolyi olasz családból származott. Újabb kérdésként az is felvetődik tehát, hogy hol tanulhatott meg Vitéz olaszul? Olasz nyelvismeretét magyarázó esetleges peregrinációjáról nincsen tudomásunk, bár egyik levelében említi, hogy megfordult „idegen országokban”, anélkül azonban, hogy megnevezné azokat, vagy utalna utazásai céljára.⁹⁹

Bethlen Gábor halála után Vitéz László neve – legalábbis egyelőre úgy tűnik – többé nem bukkan fel a „hivatalos”, a fejedelmi udvarra vonatkozó iratokban. Feltehetőleg I. Rákóczi György valamilyen okból nem tartott igényt a szolgálataira.¹⁰⁰ 1630 áprilisában a tudomásunk szerint utolsó román vajda, akit szolgált, Alexandru Coconul, ezúttal moldvai uralkodóként is végleg elvesztette a trónját.

⁹⁶ *Istoria românilor*. vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*. Coord. Virgil Căndea. Buc. 2003. 79.

⁹⁷ KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek 18.a./IV. 144., idézi Jeney-Tóth: *Urunk udvarnépe* 215.

⁹⁸ Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători* 417.; Andrei Pippidi: *i. m.* 194–195.

⁹⁹ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 5. tétel, nr. 344. 1620. febr. 2., Nemeskürt, Vitéz László Vitéz Imrének.

¹⁰⁰ Az sem kizárt, hogy ezzel összefüggésben kerültek Vitéz-iratok a Magyar Kamara Archivumában őrzött Rákóczi-levéltárba (E 190). Maksay Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*. Bp. 1992 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 8). 116. A levéltár rendezése után jelenleg csak öt Vitéz-levelet sikerült fellelni, az esetleges további iratok még lappanganak.

Letelepedés Erdélyben

Ekkorra, közel 20 évnyi erdélyi és Kárpátokon túli szolgálat, diplomáciai jellegű tevékenység után megfelelő kapcsolatokkal rendelkezhetett a Fejedelemségben. Körei több ponton érintkezhettek az 1630 januárjában megözvegyült, szép vagyonnal rendelkező, Háromszéken lakó Tarnóczy Sebestyénné Károlyi Zsófiáéval.¹⁰¹ Az ő testvére, ifj. Károlyi István például Vitéz Lászlóhoz hasonlóan étekgóként szolgált Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben a fejedelmi udvarban,¹⁰² de a családot támogató Daniel Mihály is gyakran előfordult a fejedelem környezetében, járta a Portát. Ugyanakkor az elkötelezetten katolikus özvegyet segítő, igen jó királtságbeli kapcsolatokkal rendelkező, szintén katolikus főúrral, Kornis Zsigmonddal¹⁰³ is összeköttetésben állhatott.

Akármilyen módon is ismerkedtek meg, de valamikor 1630. augusztus 20-a és 1631. augusztus 21-e között katolikus szertartás szerint házasságot kötöttek.¹⁰⁴ A férjénél számításaim szerint körülbelül 20 évvel idősebb, a Kemény-regény tehetős özvegyének második férje lett tehát Nemeskürti Vitéz László. A Moldvába, Lengyelországba, Krímbe irányuló fontos és forgalmas kereskedelmi és hadi útvonal mentén, az Ojtozi-szoros előtt fekvő kézdiszéki falu¹⁰⁵ mindenképpen kedvező lakóhely lehetett egy olyan ember számára, aki érdekelt volt a gyors információszolgáltatásban, követségek tagjaként utazott a térségben. Emellett házasságkötésében nem lehetett elhanyagolható tényező Tarnóczy Sebestyén özvegyének vagyona, birtokállománya, Kézdiszékben, Fehér és Küküllő megyében lévő javai. Vitéz László anyagi helyzetéről nem sokat tudunk, annyi bizonyos, hogy a Báthory Gábor halála utáni zűrzavarban, miként arról már szó volt, 300 forintnyi kára lett, és 1619-ben nagyon örvendett az apja által küldött 10

¹⁰¹ Károlyi Zsófiáról, Sárfalvi/Kercsedi Károlyi István, a vajdai gyalogok kapitányának és Buni Bethlen Sárának második gyermekéről, előbb Zágori/Királyfalvi Tarnóczy Sebestyén feleségéről, a családról, ahova Vitéz László benősült, bővebben lásd Jakó Klára: *Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról avagy adatok az Özvegy és leánya történeti hátteréhez*. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt-Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 167–200. (a továbbiakban Jakó: *Vitéz László*).

¹⁰² Csáki Árpád: *A kézdiszentléleki Tarnóczy-Mikes kastély építéstörténete*. Kézdiszentlélek 2018. 11.

¹⁰³ Kornis Zsigmond a katolicizmus egyik vezéralakja volt a korabeli Erdélyben, aki Eszterházy Miklóssal és Pázmány Péterrel is kapcsolatban állt. Személyére vonatkozóan lásd T. Orgona Angelika: *Unikornisok Tündérországban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648)*. Bp. 2014. 157–259.

¹⁰⁴ ErdKirKv DVD XIX. köt. fol. 129v–132r.; MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), 14. doboz, Comitatus Küküllő, T nr. 6.; MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et styliaria (F 15), XXVIII. köt. fol. 33v–35r.

¹⁰⁵ Coroi Artur: *Baróti Cserei János deák élete és pályája*. Acta Siculica 2011. 450.

aranynak,¹⁰⁶ valamint, hogy ebben az időben már szolgát tartott Sárosi István személyében,¹⁰⁷ több esetben vele küldte a leveleit apjának Nemeskürtre vagy Semptére, sőt fennebb említett, 1620. februári nemeskürti tartózkodásakor már szolgálkról beszélt. Amint említettem, sajnos nem tudjuk, hogy a vajdai udvarban vállalt szolgálatok milyen javadalmazással jártak, de az biztos, hogy az ott szolgáló erdélyieknek lehetőséget teremtett a vagyongyűjtésre. Szüksége is volt arra, hogy vagyont gyűjthessen, mert apja nem sokkal ezután, valamikor 1621 áprilisa után és 1623 szeptembere előtt elhunyt. Örökségét feltételezhetően Nyitra megyében maradt rokonsága kezelte, amint erről már korábbi levélváltásukban is szó volt,¹⁰⁸ és amint erre későbbi, 1692-ből és 1694-ből származó, a Vitézek leszármazottainak nemeskürti és románfalvi birtokrészei adásvételi szerződéseiből következtethetünk.¹⁰⁹ Leveleiből, valamint a Károlyi Zsófiával egymásnak tett kölcsönös bevallásból tudható, hogy háza volt Románfalván, birtokrészei ugyanott és Nemeskürtön (Nyitra megye) is körülbelül 2600 forintnyi értékben.¹¹⁰ Fennmaradt levelezéséből arra következtethetünk, hogy apja halála után Ferenc nevű bátyja élt Nemeskürtön, és a javakkal kapcsolatban vitába is bonyolódott annak özvegyével.¹¹¹ Visszatérve Vitéz László anyagi helyzetére, a fejedelmi udvarban, a Kárpátokon túli vajdák melletti szolgálatokban, portai utak során sikerült ezt annyira megerősítenie, hogy feltehetően kölcsönt adott Kemény Jánosnak, melyről ő 1629-ben „kon-

¹⁰⁶ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 41. doboz, nr. 443. 1614. jan. 12., Szeben, Vitéz László Vitéz Imrének; MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1619. máj. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Imrének.

¹⁰⁷ Pl. MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1618. nov. 24., Gyulafehérvár, Vitéz László Vitéz Imrének.

¹⁰⁸ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 1. doboz, nr. 246., 247. 1620. ápr. 25., Târgoviște, Vitéz László levelei sógorainak, Rudnay Istvánnak és Mérey Gáspárnak.

¹⁰⁹ Sajnos a két említett birtokra vonatkozó, a Berényi család levéltárában őrzött források közül éppen a 17. század első felére vonatkozó darabok hiányoznak, így csak azt tudjuk, hogy 1692-ben és 1694-ben a Vitéz család leszármazottai ezeket eladták Benyovszky Mátyásnak. Ekkor említik a Vitéz család puszta birtokrészét, és a Nemeskürtön levő puszta ház helyet. MNL OL, Berényi cs. lt., A család által rendezett iratok (P 49), 12. csomó, fasc. 27. nr. 6., 7.

¹¹⁰ MNL OL, KmKonvLt, Cista Comitatum (F 17), 14. doboz, Comitatus Küküllő, T nr. 6.

¹¹¹ MNL OL, MKamA, Thurzó cs. lt. (E 196), 1623. szept. 23., Nemeskürt, Berkó László Kovács Balázsnak, Thurzó Szaniszló főtisztartójának; 1623. szept. 24. h. n., Vitéz Ferenc Kovács Balázsnak. Mind a levelezés, mind Nyitra megye közgyűlési jegyzőkönyveinek tanúsága szerint Vitéz Ferenc összeférhetetlen és erőszakos ember lehetett, hiszen nemcsak mostohaanyjával, a későbbi Szaszady Ferenccé Nagy Magdolnával pereskedett, hanem sógorával, Rudnay Istvánnal, a Mérey-leszármazottakkal, sőt magával Thurzó Szaniszlóval is. Pl. NyÁlt, NyitraVmJkv II. (1607–1640). fol. 420., 434., 575., 679., 727., 767., 806., 817., 835., 849., 880., 900. Végül első unokatestvére megtámadása és megsebesítése miatt hűtlenség bűnébe esett, és 1645-ben birtokelkobzással sújtották. MNL OL, MKanLt, Libri regii (A 57), IX. köt. fol. 681–682.

tentálta”.¹¹² Jómódúságára utal az a tény is, hogy a Károlyi Zsófiával tett bevallásában vállalta, hogy saját pénzén váltja ki a család zálogban lévő javait. Sőt már ezt megelőzően is, anyagiakat nem kímélve segített neki és lányának visszaszerezni azokat a jószágokat, melyeket első férje, Tarnóczy Sebestyén férfiágon történő magtalan halála után néhány nappal Brandenburgi Katalin – feltehetően politikai alku részeként vagy az özvegy és családja, valamint a megadományozott közti megegyezés nyomán – Bethlen Istvánnak adományozott.¹¹³ Károlyi Zsófia, aki éppen ekkor maradt egyedül egyetlen kiskorú gyermekével, Sárával, feltételezhetően védelmet várt a királyságbeli fiatalembertől, és a távol élő rokonokkal rendelkező férj nem veszélyeztette első urától származó örökségét. E házassággal az eladdig vélhetően otthontalan Vitéz László beköltözhetett a kézdiszentléleki Tarnóczy-kastélyba, a korabeli falu egyetlen emeletes épületébe.¹¹⁴ Apor Péter körülbelül százötven évvel későbbi verses megfogalmazását idézve „Szentléleken lakott Kürti Vitéz László”.¹¹⁵

Az első férjétől örökölt birtokoknak Brandenburgi Katalin általi eladományozásától kezdve Károlyi Zsófia további élete az ezekért folytatott küzdelemről szólt. Az özvegy ezzel kapcsolatos stratégiájába illeszkedett be egyik első lépésként a Vitéz Lászlóval kötött házasság. Ez a lépés nemcsak a korszak Erdélyében, hanem általában Európában szokványosnak számított, a házastársak közül gyermekével egyedül maradó fél sokszor igyekezett újabb, lehetőleg birtokai egyben tartása, gyarapítása céljából is előnyös házasságot kötni.¹¹⁶ A megözvegyült feleség nemcsak a gazdálkodás terén remélhetett támaszt, hanem az ügyintézés, pereskedések során is számíthatott segítségére, férje védelmet jelenthetett az esetleges birtokigénylők ellen. E célból a házastársak 1631. augusztus 21-én egymás szá-

¹¹² Kemény János levele Kemény Boldizsárhoz, 1629. márc. 13., Fogaras. *Kemény-okmánytár*. Közli P. Szathmáry Károly. *Történelmi Tár* 1871. 39.

¹¹³ Jakó: *Vitéz László* 181.; MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), XXVII. köt. fol. 26. Ötvös Ágoston szerint a fejedelemsasszony ezzel „fizette ki” Bethlent, cserébe pedig ő elnézte, hogy a katolicizmushoz közeledve lényegében nem tartja be korábban tett esküjét. Ötvös Ágoston: *Brandenburgi Katalin Erdély fejedelme*. Magyar Akadémiai Értesítő 2(1861). 2. sz. 186. Véleményem szerint az sem elképzelhetetlen, hogy a csupán néhány nappal Tarnóczy halála után Bethlen Istvánnak tett fejedelmi adomány és a rá fél évvel szentesített egyezés mögött a felek korábbi megegyezése állt, azaz így próbálta Károlyi Zsófia „új alapokon” visszaszerezni a férfiágon történő megszakadás miatt elvesztett birtokokat. Arról nem is beszélve, hogy a febr. 9-én eladományozott javakra vonatkozó végrendeletet a fejedelemsasszony áprilisban jóváhagyta, ami jogilag elég furcsa helyzetet teremthetett.

¹¹⁴ Coroi Artur: *i. m.* 452.

¹¹⁵ MHHS XXXVI. 149.

¹¹⁶ Lyndan Warner: *Stepfamilies in the European Past*. In: *Stepfamilies in Europe, 1400–1800*. Ed. Lyndan Warner. London–New York. 2018. 3., 12.

mára kölcsönös bevallást tettek.¹¹⁷ Ennek értelmében a Tarnóczy-jószágból Károlyi Zsófia a saját részét Vitéz Lászlóra és mindkét nembeli örökösire hagyja. Tarnóczy Sára magtalan halála esetén pedig az egész Tarnóczy-juss Vitéz Lászlóra és mindkét nembeli örökösire száll. Egyikük halála esetén az életben maradt fél öröklí az egész jószágot. Vitéz László – magtalan halála esetére – a maga részét „kétezer forint jó pénzig” bárkinek szabadon lekötheti, azzal a kikötéssel, hogy azt Sára vagy „maradvái” adott esetben kiválthatják. Ekkor a Tarnóczy-jószág a következőkből állt: Fehér megyében Szentlélek kastélya az ahhoz tartozó *portió*kkal Kanta, Karatna, Peselnek birtokokban, továbbá a Küküllő megyei Zágó és Dicsőszentmárton, a kézdiszéki Lemhény, Velence, Felsőtorja, Kiskászon birtokokban és Kézdivásárhely oppidumban levő részbirtokok. Részletekbe menően rendelkeznek a szentléleki kastély megosztásáról, és azt is kikötik, hogy az esetleg Vitéz László által végzett jövőbeni bővítések ellenértékét leánya tartozik neki megtéríteni. A vajdai *secretarius* vállalja, hogy a Tarnóczy Sebestyén által elzalogosított jószágokat (Zágóban, Ádámoson, Kiskászonban, Lemhényben, Velencében, Peselneken – a felsorolás tartalmazza a pontos összegeket és a zálogba vevők neveit is) saját pénzén kiváltja, azokban viszont ő lesz az örökös. A kiváltás sikertelensége esetén a Nyitra megyei Nemeskürtön és Románfalván lévő jószágait 2600 forinton leköti feleségének. Károlyi Zsófia anyjától és apjától származó jószága (Ádámoson, Szentléleken, Kiskászonban, Torján, Sáfalván) a leányára száll, annak magtalan halála esetén unokaöccse, Kálnoky István lesz az örökös, de az nyolcszáz tallérral tartozik Vitéz Lászlót megelégtíteni „fáradtságáért és költségéért”.¹¹⁸ Második férje olyannyira élvezte az özvegy bizalmát, hogy ugyanakkor, 1631. augusztus 21-én egyetlen lánya, a kiskorú Sára feletti gondviselést és gyámságot reá bízta, továbbá az országban bárhol fekvő jószágok és birtokjogok okán indított vagy a jövőben indítandó pereik lefolytatására, azok kapcsán kötendő egyezségekre, ügyvédek állítására és visszavonására, úgyszintén mind a maga, mind leánya személyéről való gondviselésre és gyámságra teljes körű felhatalmazást adott neki. Ezt a bizalmat Vitéz László azzal érdemelte ki, hogy Károlyi Zsófiát feleségül véve nem csupán saját költségeivel segítette, hanem az idegenek által el tulajdonított jószágai visszaszerzésére törekedett, egy részüket azoktól visszanyerte, ugyanakkor, melyek még akkor is idegenek kezén voltak, azokat visszaszerezni ígérte.¹¹⁹ A házasfelek közötti megegyezés ismeretében egyértelmű, hogy Vitéz számára is előnyös lehetett ez a házasság, hiszen

¹¹⁷ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), 14. doboz, Comitatus Küküllő, T nr. 6.; MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), XXVIII. köt. fol. 33v–35r.

¹¹⁸ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), 14. doboz, Comitatus Küküllő, T nr. 6.

¹¹⁹ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), XXVII. köt. fol. 26.; KNLt, Apor cs. lt., 167. sz.

úgy tűnik, neki volt pénze, az özvegynek pedig birtokai. Nála jóval idősebb felesége halála esetén szép vagyont örökölve, anyagi biztonságba került volna, amire fokozottan szüksége is lehetett, hiszen úgy tűnik, Bethlen Gábor halálát követően, amint már említettem, egyelőre ismeretlen okból kikerült az udvari életből, és jelenleg nincsen adatunk arra vonatkozóan, hogy a továbbiakban udvari hivatalt vagy Kárpátokon túli szolgálatot viselt volna.

A fennmaradt iratok tanúsága szerint Vitéz László nem késlekedett, hanem csakhamar hozzákezdett az elzálogosított birtokok visszaszerzéséhez. Ezek kiváltásához, a család jogi ügyeinek intézéséhez nyomban a bevallás megtételét követően hozzá is látott. Már 1631. augusztus 26-án intézte felesége és annak unokaöccse, Kálnoky István ellentmondását id. Károlyi István bizonyos kézdiszékbeli, Küküllő és Fehér megyei *portiói*-val kapcsolatban, valamint Tarnóczy Sára gyámjaként lépett fel Tarnóczy Sebestyén Küküllő és Fehér vármegyei anyai örökségének ügyében.¹²⁰ Az egykori vajdai *secretarius* életéből származó egyik utolsó adatunk szerint is éppen gyámlánya ügyében járt el, amikor 1633. január 23-án Tarnóczy Sára javainak kezelőjeként és gyámjaként vallott ügyvédet.¹²¹ Valamikor március 28. és december 2. között hunyhatott el, mert ez utóbbi időpontban már nem volt az élők sorában.¹²² Feltételezhetjük, hogy mind az országban, mind a környéken 1633 tavaszától dúló pestisjárvány vitte el, mely csak Kézdiszentlélekről, április 11. és szeptember 10. között 412 áldozatot szedett.¹²³ Mindenképpen ereje teljében, fiatalon, 30–35 évesen, rövid házasság után távozott az élők sorából. Húsz évet élhetett Erdélyben, tehetett szert „főember barátokra” és keveredhetett rokonságba fontosabb, ha nem is „első vonalbeli” erdélyi családokkal.

Vitéz László nyilván nem volt vezető hivatalnok, különösen befolyásos ember, viszonylag korán meg is halt. Csupán egy kisebb fogaskerek a diplomáciában tevékenykedő hivatalnokvilág gépezetében. Életútjának felvázolása azonban nem hiábavaló. Nemcsak azért, mert így arcot kapott az ez idáig névtelenségbe burkolózó, feltételezhetően vajdai magyar *secretarius*ok egyike, hanem mert pályája, ahogyan ma mondanánk, a határokon átívelő együttműködést példázza, azt, hogy az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság története mennyire összefonódott ebben a korszakban is. Élettörténete egyúttal újabb bizonyítékkal szolgál ahhoz a

¹²⁰ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), 20. doboz, Sedes Háromszék, T nr. 1.

¹²¹ MNL OL, KmKonvLt, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), XXVII. köt. fol. 51v.

¹²² Az 1633. márc. 28. után kelt fassióban még élőként fordul elő (MNL OL, GyfKáptLt, Protocolla [F 2], VII. köt. fol. 97.), de az 1633. dec. 2-i hiteleshelyi bejegyzésben Károlyi Zsófiát már Vitéz László özvegyeként említik (uo. fol. 105v).

¹²³ OSZK Kézirattára, Oct. Hung. 1609. 28. Idézi: Coroi Artur: *i. m.* 453.; Domokos Pál Péter: *i. m.* 256.

feltevésemhez, mely szerint a moldvai és havasalföldi vajdai *secretariusok* szerepe meghaladta a korabeli átlagos írnokokét, mindenképpen súrolja a kémek, de legalábbis informátorok kategóriájabelieket. Ezzel a portréval is egy lépéssel közelebb jutottam a román vajdaságokbeli magyar *secretarius* hivatalának, működési mechanizmusának, az Erdélyi Fejedelemség keleti külpolitikája e sajátos intézményének a rekonstrukciójához.

JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA

„A FEJEDELEMASSZONY... KEDVES
ÉS JÓ SZOLGÁJA LÖTT VOLNA”.
BÁLPATAKY JÁNOS KARRIERJE
LORÁNTFFY ZSUZSANNA UDVARÁBAN
(1630–1645)*

1645. szeptember 15-én Váradra érkezett I. Rákóczi György fejedelem. Mintegy tíz napot töltött itt kíséretével, majd indult vissza a Királyhágón túlra, Erdélybe. Krónikása, Szalárdi János így számolt be a történeésekről: „azhol és mely napokban Bálpataky János is, üdösbik fejedelemaaszony hopmestere megholt vala, ki ugyanott a vár előtt való öreg egyházba, Petneházy István és Bornemisza Pál temetőhelyekbe temettetvén, címere, zászlója is a fejedelemaaszony parancsolatjából, hogy kedves jó szolgája lött volna, noha különben nem derekas nagy nemzet lett volna, feltetett vala”.¹ Tanulmányomban Bálpataky János életútját igyekszem rekonstruálni, feltárva származását, bemutatva karrierjét, a fejedelemaaszony udvarmesterségéig vezető útját, családjának kapcsolatát Lorántffy Zsuzsannával, valamint azt, hogy miként változott ez az udvarmester halálát követően.

A Bálpataky család a 14. század óta Sáros vármegyében élő familia, ebből származott János is, aki – amint az a családi levéltárban fennmaradt genealógiából, valamint bizonyos tanúvallomásokból egyértelműen kiderül –, Bálpataky Ferenc és Medgyessi Kata fia volt.² Az apának, Ferencnek Debreczeni Tamáshoz, a Rákóczi-birtokok *praefectus*ához írott, 1634. május 28-án Bálpatakán kelt levele – melyet ágyban fekvő betegként vetett papírra – vet fényt a famíliának a Rákócziakkal való kapcsolatára, az idősebb Bálpataky pályafutására, „képzettségére”.³ Eszerint ekkor, 17 évnyi kifogástalanul ellátott porkolábságot követően, felkínálták számára a mako-

* A tanulmány az OTKA K 122291 (NKFIH) pályázat keretében, annak ideje alatt készült.

¹ Szalárdi 275.

² MNL OL, Melczer cs. lt., Rokon és idegen családok (P 1837), 1. csomó, 1. tétel, nr. 20. Eperjes, 1657. dec. 12.

³ Bálpataky Ferenc levele Debreczeni Tamáshoz. Bálpataka, 1634. máj. 28. MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 6. doboz, nr. 1385.

vicai főporkolábságot. Levelében hangsúlyozta, hogy „az én tehetségem szerint nagyságokat híven és igazán szolgálom”. *Reversalisa* tekintetében viszont fenntartásának adott hangot, „mivel én magam deáktalan ember vagyok, reversálisomban igen igen nagy fogyatkozásokat találtam”, és a tisztségre „elégtelen embernek” tartotta magát. Gondjait öt pontban fogalmazta meg, a vár és az őrség hiányosságait tárva a *praefectus*, egyszerűsmind az utókor elé: 1. Nagy nehézséget okoz a lövőszerszámok tisztán tartása, hiszen nincs a várban pattantyús, a rozsdá megette a 106 szakállas puskát is. 2. A külső vár sorompója ledőlt és pusztán áll. 3. Mind a belső várban, mind a toronyban álló ágyúkra csurog az eső. 4. „... az virrasztók félve járnak az vártákon az várnak pusztulása miatt”. Végül az 5. pont szerint „oly darabantok vannak itt az várban, hogy egy jó legény hatot is leverne benne”.⁴ Arra kéri Debreczeni Tamást, hogy Patakról küldjön hozzá két fő embert, vizsgálják meg a jelentett állapotokat. A Szerencsen tartózkodó *praefectus* május 30-án kapta kézhez a levelet. Válaszát sajnos nem ismerem, és azt sem tudom, hogy ezt a tiszte végül elvállalta-e ilyen körülmények között Bálpataky Ferenc. A családi levéltárban fennmaradt iratok alapján azonban bizonyos, hogy gyakran adott a rokonságnak kisebb-nagyobb kölcsönöket, erre pedig nyilván azért volt módja, mert a bálpataki *portiók* mellett az előbb említett tisztségekből is jövedelmet szerzett. Feltehetően a család tehetősebb ágához tartozott, és fiait, vagyis a család második generációját már a Rákócziak udvarába küldte szolgálni.

Ráadásul nemcsak Bálpataky Ferenc kötődött a fejedelmi családhoz, hanem felesége, Medgyessi Kata is egyfajta közeli és bizalmasnak látszó kapcsolatot ápolt Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonnyal. 1647 januárjában kelt levelében ugyanis Udvarhelyi György udvari szolgát kéri el néhány napra a fejedelemasszonytól, hogy a sok nehézség után, férfi családtag híján – idősebb fia, Bálpataky János után férje is nemrég halt meg, kisebbik fia, Sándor pedig beteg volt –, legyen segítségére Rostoványi Kálmánné lányáról maradt unokája és Asguti (Asguthy) János Bálpatakán tartandó lakodalmán.⁵

A Rákócziak udvarában

Apja makovicai tisztségének említésekor Bálpataky János már évek óta a Rákócziak udvari ifjai között szolgált. A kolozsvári számadáskönyveknek az udvartartással kapcsolatos bejegyzései értelmében 1631 decemberében

⁴ Uo.

⁵ Medgyessi Kata levele Lorántffy Zsuzsannának. Bálpataka, 1647. jan. 21. Uo. nr. 4904.

már három főre kapta az ellátmányát.⁶ 1632 februárjában a számadásokban bejárónak nevezik, aki ekkor vásárlásokat intézett a városban.⁷ Még ugyanebben a hónapban Bécsbe vezetett útja,⁸ majd májusban a fejedelmi udvarban kisebb postálkodási feladatokat teljesített, ami az udvari ifjak szokásos megbízatásai közé tartozott: Enyedről jött május 22-én,⁹ ugyanúgy szeptemberben is.¹⁰ Az 1630-as évek elején tehát bejáró, majd étékfogó volt; a források alapján úgy tűnik számomra, hogy ekkor a fejedelmet szolgálta. A változás 1634-ben következhetett be, innenől kezdve többnyire Lorántffy Zsuzsanna szolgáljaként nevezik meg.¹¹ Ez év áprilisában és októberében a sáfárpolgár a számadáskönyv lapjain két alkalommal is asszonyunk öngyűlöletének komornyikjának nevezi, akit Lorántffy Zsuzsanna vásárlási feladatokkal küldött Kolozsvárra.¹² 1635 novemberében azonban már az öt lóval szolgálók között találjuk.¹³ Ebben az évben Fogarason rendezte meg a fejedelmi pár Bálpataky János esküvőjét, ahogy az a Bethlen Ferencnek küldött meghívóból is tudott: „... fejedelemaasszony szerelmes atyánkfíának háza népe közül két szolgáló leányokat Hegymeghi Annát vitézli Bálpataky János, Passai Ilonát pedig Vid László jámbor szolgálaink, magunk kegyelmes jó tetszésünkből jedzettek volt el ennek előtte magoknak jövő házaságbeli társaságra. Mely szolgáló leányok megadásának, menyegzői lakodalminak celebrálását rendeltük ez jövő februariusnak, egyiket 5. az másikat 7. napján egymás után fogarasi házuknál végben vitetni”.¹⁴ Az esküvő kapcsán fontos megjegyezni, hogy a házasság az udvarban szolgáló ifjak és a fejedelemaasszony fraucímerei között akár szokásos is lehetett. Több alkalommal került sor hasonló eseményre a Rá-

⁶ 1631. dec. 2. „Bálpataky János uram számára pro persona 3...”. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 18b/XI. 28.

⁷ „1632. 4. Februarii Balpataki János, urunk bejárója vásárlásának okáért jöven urunk számára...”. Uo. 19/VI. 16.

⁸ 1632. „23. Februarii Bálpataky János urunk étékfogója Bécsbe bocsáttatván urunktól 6 magára...”. Uo. 19/VI. 24.

⁹ 1632. máj. 22. „Jött két katona Faragó Andrától levéllel, akkor jött meg Bálpataky Enyedről.” *Naplókönyv 1632-ből.* (I. közl). Közli Abafi Lajos. Történelmi Tár 1883. 531.

¹⁰ 1632. szept. 14. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 19/IV. 147.

¹¹ A fejedelemaasszony melletti szolgálata nem volt kizárólagos, van rá adat, hogy a fejedelem megbízatásai ügyében is néha még eljár, így pl.: 1634. „8. augusztus Bálpataky úr érkezvén urunktól, vásárolván itt holmi egyetmást urunk öngyűlöletének számára...”. Uo. 19/XIII. 482.

¹² 1634. ápr. 9. „Eodem Bálpataky uram asszonyunk öngyűlöletének komornyikja érkezvén, hozván arany medálokot csináltatni, és vásárolván holmi egyetmást marhákat asszonyunknak...”. Uo. 19/XIII. 452.; 1634. okt. 28. „Eodem Bálpataky uram asszonyunk öngyűlöletének komornyikja érkezvén asszonyunktól bizonyos vásárlásnak okáért...”. Uo. 19/XIII. 507.

¹³ 1635. nov. 30. Uo. 20/III. 396.

¹⁴ Genealógiai Füzetek 6(1908). 29–30. (Az 1635. jan. 8-i meghívót Lukinich Imre közli.); 1635. nov. 30. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 20/III. 396.

kócziak udvarában ekkortájt. A menyasszony családjának, a Hegymeghi családnak Sárospatakon is volt háza,¹⁵ hasonlóan a Bálpatakyakhoz ők is Felső-Magyarországról származtak, nem lehetett véletlen tehát a két fiatal házasságkötése sem. Bálpataky vélhetően már az esküvőt megelőzően is viselhette az asztalnoki tisztséget Lorántffy Zsuzsanna udvartartásában, majd ekkortól kötelezhette el magát végleg a fejedelemszony szolgálatára.¹⁶ Továbbra is többször említi őt a fejedelmi pár a levelezésében mint aki levelet ad át, vagy szóbeli üzenetet továbbít.¹⁷ I. Rákóczi György 1638. december 26-án kelt birtokadománya Bálpatakyt már borbereki előnévvel említi a váradgyai sókikötő *perceptoraként*, utalván arra is, hogy korábban Lorántffy Zsuzsanna asztalnokmestere volt.¹⁸ Ebben a hivatali tisztségben azonban mai tudásunk szerint nincs későbbi említése. Ezek szerint a fejedelmi családnak hivatalviselésre is alkalmas, megbízható híve volt, nem véletlenek tehát későbbi udvarmesteri feladatkörei sem. Mindezekből következően 1639-ben már az udvari familiárisok között találjuk, igaz, nem az elsőrendűek között.¹⁹ A közép- és kisnemesi származású familiárisok közé tartozó Bálpatakyra is az volt érvényes, hogy az udvari közegeből kikerülve, jól ismerte az ottani körülményeket, megjárta a különböző lépcsőfokokat: volt udvari bejáró, az udvari étekgógók vezetője, azaz asztalnok. Számára is a megélhetés és a karrierépítés színhelye volt az erdélyi fejedelmi udvar. Familiárisi időszakából azonban nem találtam egyéb feladatait említő forrásokat.

Az udvarmester

1640. október 26-án a kolozsvári számadáskönyvek már e tisztségében említik.²⁰ Putnoki György udvarmester volt a „hivatali előde”.²¹ Feltehetően már valamivel korábban viselte ezt a hivatalt, hiszen 1640 júniusában

¹⁵ A Hegymeghi/Hegymeghy család a 16–17. században Borsodban és Abaújban volt birtokos. *Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1900. 519.

¹⁶ 1637. dec. 25. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 21b/II. 339–462.

¹⁷ 1636. okt. 24–25. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna levélváltása. MHHD XXIV. 39–41., 74.

¹⁸ A Doboka vármegyei Csebernyenyárló (*Czeberleönyarlo*), Hídalmás és Vaskapu birtokokban kapott részjóságokat. ErdKirKv DVD XXII. köt. fol. 123v–124v.

¹⁹ 1639. aug. 5. ErdKirKv DVD XXII. köt. fol. 182v; Jeney-Tóth Annamária: *Adalékok az udvari familiárisi karrierhez I. Rákóczi György udvarában, különös tekintettel az 1630–1638 közötti évekre*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen 2014. 319–332.

²⁰ 1640. okt. 26. „Bálpataky János hopmester 9 főre...”. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 23/VII. 139.; 1640. okt. 31. „Bálpatakyné asszonyom [...] sokadmagával”. Uo. 23/VII. 141., 157.

²¹ 1635. nov. 30. Uo. 20/III. 404.; 1638. nov. 27. Uo. 21b/VI. 57.

Örményesről, a fejedelemasszony jószágából jelenti egy gyermekló megbetegedését.²² A fejedelmi kíséret tagjaként sokszor megfordult Kolozsváron például 1642-ben, de csak néhány olyan alkalmat ismerünk, melyek során kifejezetten tisztségéből adódó feladatot látott el.²³ 1642-ben ott volt a frissen megválasztott II. Rákóczi György fejedelem kíséretében, 1642. június 10-én „Báthory Andrásné asszonyomat őnagyságát kísérte volt el Somlyóra”, onnan visszafelé jövet ejtette útba a kincses várost.²⁴ 1642 októberében pedig „asszonyunk őnagysága hoffmestere feleségestől Fejérvárról oda ki megyen Patak fele maga házához”, jegyezte fel a sáfár, ahogy azt is, hogy 1642. december 8-án „feleségestől, házanépestől onnan kívül hazájából, Felső Magyarországból” jött vissza.²⁵ Az 1643. évi tevékenységéről Beszterce város levéltára őriz adatokat. Bálpataky a besztercei tanácshoz küldött első, július 23-i levelében azt írja, hogy az örményesi jószágban a búza megérett, és „énáltalam őnagysága kegyelmeteket kegyelmesen kéreti mind szomszéd uraimat, ne nehezteljen [...] őnagysága aratását bátor csak egy heted egyszáz aratóval is megsegíteni”.²⁶ A következő levélben még mindig a fejedelemasszony örményesi jószágában történekről ad hírt az udvarmester, mégpedig a fejedelemasszony azt parancsolta az udvarbírónak, hogy akiket július 26-ra rendelt Örményesre, azok az aratók kapjanak *praebendaként* „sajtot, cipót, hagymát”.²⁷ Ekkor Bálpataky mintha Alvinczi Pál deáknak segítene be, vagy épp helyette intézkedik az örményesi udvarbírói feladatok megfelelő ellátása végett. Ugyanakkor más évekből nincsenek hasonló levelek sem Beszterce, sem Kolozsvár, sem Brassó város levéltárában, kivéve azt az egy misszilit, melyben a fejedelem arra utal érintőlegesen, hogy Bálpataky 1640-ben is járt a fejedelemasszony jószágában.²⁸ Számomra úgy tűnik, hogy mivel korábban is viselt hivatalt, tisztában lehetett a feladatokkal, ezért a fejedelemasszony jószágai fölötti ellenőrzés – jelen esetben Örményesre vonatkozóan – is belefért udvarmesteri feladatai közé. 1644 júniusában már Pál deák, az örményesi ud-

²² 1640. jún. 17. I. Rákóczi György levele feleségének, Lorántffy Zsuzsannának. MHHD XXIV. 74.

²³ 1642. aug. 30. „Bálpataky Jánosnak adatott...”. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 23/X. 94.

²⁴ 1642. júl. 6. 11. Uo. 23/X. 69.

²⁵ 1642. okt. 8. Uo. 23/X. 99.; 1642. dec. 6. Uo. 23/X. 266.

²⁶ Bálpataky János levele Beszterce város tanácsához, Örményes, 1643. júl. 23. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 108/1643. (459. mf). A besztercei anyagot az MNL OL mikrofilmtárában található másolatokon kutattam.

²⁷ Bálpataky János levele Beszterce város tanácsához, Kolozsmonostor, 1643. júl. 26. Uo. nr. 111/1643. (459. mf).

²⁸ 1640. jún. 17. I. Rákóczi György levele feleségének, Lorántffy Zsuzsannának. MHHD XXIV. 74.

varbíró ugyanúgy ellátta feladatait, mint korábban,²⁹ tehát egyedi esetként kell a fentieket kezelni. A következő levélben, július 3-án azonban már fűszereket, virágokat (például szegfűt) kéret Désre.³⁰ A beszercei levéltárban fennmaradt negyedik levele már magánügyben íródott, vélhetően Pál deák örményesi udvarbíronál láthatott olyan szekeres lóra való hámot, amelyhez hasonlót szeretett volna magának. Érdeklődött az árról is a tanácsnál, önmagát pedig „immár mint kegyelmek tökéletes jóakaró atyafiának és barátjának” nevezte, aki „szükséges dolgokban itt az önagságok méltóságos udvarában örömet akarok kegyelmeknek fejénként kedveskedni s szolgálni”.³¹ Az aláírásban pedig a *frater amicus* kifejezés szerepel, míg a hivatalból írt első levélben még udvari tiszttségének pontos megnevezése, az *aulae magister curiae illustrissimae dominae principissae regni Transilvaniae* olvasható, a második és harmadik esetben már csak a neve.³² Az 1644. évből több utalás maradt fenn udvarmesteri szerepére: Bróser István kolozsvári ötvössel egy mosdómedence elkészítéséről tárgyalt májusban, júliusban a fejedelem ígérte, hogy visszaküldi az udvarmestert a fejedelemasszonyhoz, novemberben pedig részletesebb szóbeli üzeneteket küldött vele szintén Lorántffy Zsuzsannának.³³ A harmincéves háború idején természetesen a fejedelemasszony kíséretében találjuk Bálpatakyt a fejedelemhez intézett 1644. december 13-i – Munkácson kelt – leveléből mindennapjaikra vonatkozóan nagyon sok részlet kiderül.³⁴ I. Rákóczi György Aszalón volt ekkor, és három nappal korábban a fejedelemasszonynak írt levele szerint azt tartotta a leghelyesebbnek, ha a pestis miatt Munkácsról Ónodba jönne át felesége egész kíséretével együtt. Bálpataky említett leveléből megtudjuk, hogy a fejedelemasszony akkor jó egészségben volt. Mióta a fejedelemtől az udvarmester visszatért, újabb járványos megbetegedéssel már nem találkozott, ugyanakkor a helyzet nem lehetett egyszerű, ezt részletezi is: Feltóti Istvánon „az kólika rajta lévén s mind az hagymáz,” előző nap délután meghalt, de két leányasszony is beteg

²⁹ Takáts Sándor: *Kertjeink a XVII. század első felében*. In: Uő: *Szegény magyarok*. Bp. 1927. 388.; Alvinczi Pál levele Beszerce város tanácsához, 1645. jún. 8. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 45/1645. (460. mf); Alvinczi Pál örményesi *provisor* levele Beszerce város tanácsához, Örményes, 1645. jún. 14. Uo. nr. 50/1645. (460. mf).

³⁰ Bálpataky János levele Beszerce város tanácsához, Dés, 1643. júl. 30. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 118/1643. (459. mf).

³¹ Bálpataky János levele Beszerce város tanácsához, Dés, 1643. aug. 15. Uo. nr. 129/1643. (459. mf).

³² Bálpataky János levele Beszerce város tanácsához, Örményes, 1643. júl. 23.; 1643. aug. 15., Dés. Uo. nr. 108., 129/1643. (459. mf).

³³ Rákóczi György levelei feleségének: 1644. máj. 19. (Legyesbénye), júl. 13. (Eperjes), okt. 14. (Gesztely). MHHH XXIV. 155., 205., 269.

³⁴ Bálpataky János I. Rákóczi Györgynek, Munkács, 1644. dec. 13. MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 11. doboz, nr. 3307.

volt, és Folti uram különösen. Az udvarnép jó része is beteg lett, közöttük Petneházyné Király Anna asszony, valamint Balling János is. Arról is beszámol, hogy az elhunyt konyhamester testét levitette a „palánkban honap az város templomában tisztességesen eltemeteni...”³⁵

A fejedelem az 1645. március 3-án Zborón kelt adománylevelével a Zemplén megyei Tolcsván egy udvarházat adományozott tartozékaival együtt „a fejedelemasszony, szerelmes atyánkfia hopmesterének, nemes és vitézlő Bálpatak Jánosnak hűségese szolgálattjára kegyelmesen tekintvén...”³⁶ Az általam ismert forrásokban ekkor említik utoljára élőként az udvarmestert. Szeptember 15. és 25. között tartózkodott a fejedelmi udvar Váradon, ekkor halt meg Bálpatak. Korábban már utaltam arra, hogy az „öreg egyházban”, azaz a vár előtti református templomban temették el. Szalárdi János tesz említést arról, hogy Várad 1660. évi ostromakor a templomból Bálpatak János és mások temetési címeres zászlóit átvitték a vártemplomba: „Ezen egyháznak közepette lévén néhai Petneházy István, Bornemisza Pál becsületes emberek, kapitány igaz hazafiainak kőből rakott és boltoztatott sírjok, s Bálpatak János hopmesternek is temetések; zászlójok leszedetvén, mindhárom a várbeli egyházba vitetett vala”.³⁷

Bálpatak udvarmesteri fizetéséről egyelőre nem rendelkezünk pontos adatokkal, de ismerjük „hivatali” utóda, Görgei Jób fizetését 1652-ből, amely 400 forint készpénz, 10 sing gránátposztó, rókabőrbelés (vagy ennek fejében 16 forint) volt, továbbá „asztala magának konyhánkrúl, mint szegény Balpatakinak s szolgálinak is arrúl; fejer czipó magának per diem 4; szolgálinak közczipó per diem 16; bora per diem, mikor maga eszik just. 8; abrak, mikor bőven vagyon 3 véka, mikor szűken 2 véka, széna per diem egy-egy nyaláb”.³⁸ Feltételezhetjük tehát, hogy Görgei Jóbhoz hasonlóan neki is lehetett több száz forint készpénz fizetése. Erre következtethetünk egyébként abból is, hogy atyafisága többször is tőle kért kölcsön, ahogy korábban édesapjától, így például Bálpatak György 1642-ben és 1645-ben.³⁹

³⁵ Uo.

³⁶ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 838.

³⁷ Szalárdi 589. Lásd még Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára*. II. Bp. 1982 (Művészettörténeti Füzetek 13/2). 327., 335., 338.

³⁸ „Conventio Generosi Domini Jobi Geörgei Aulæ Magistri Praecipui, cujus Annus incipit die 5. Decembris 1651”. Szilágyi Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna. Történeti család és jellemrajz*. Bp. 1872 (A M. T. Akadémia Évkönyvei XIII/9). 94.

³⁹ Bálpatak György 1642. okt. 29-én kapott kölcsön 10 forintot Bártfán. MNL OL, Melcer cs. lt., Rokon és idegen családok (P 1837), 1. csomó, 1. tétel, nr. 6. Egy újabb zálogkölcsönt pedig 100 forint értékben 1645. febr. 15-én vett fel a Bálpatakán lévő zsellértelekre. Uo. nr. 8.

A családtagok

Bálpataky János azonban nem az egyedüli volt a családból, aki a fejedelmi udvarban szolgált, ugyanis 1638 óta a számadásokban szerepel Sándor nevű öccse,⁴⁰ aki az 1640. augusztus 1-én Svábi Péter komornyik számára kiadott lista szerint négy lóra kapta fizetését: 120 forint készpénzt és 10 forintot abrakra.⁴¹ 1643 és 1646 között a kolozsvári számadáskönyvek tanúsága szerint többször is Fogaras, Gyulafehérvár és Felső-Magyarország északkeleti területei között ingázott. Ő is a fejedelemasszony szolgálatában állt.⁴²

A feleség kapcsán meg kell mindenképpen jegyezni, hogy Bálpataky János özvegyét a fennmaradt iratok egy részében Hegyemeghi Anna, máskor Kardos Anna néven említik, tehát nem egészen biztos, hogy csupán egyszer nősült meg. Az esküvői meghívóban és a Magyar Királyságban keletkezett hiteleshelyi és megyei iratokon Hegyemeghi Anna neve szerepel, I. Rákóczi György királyi könyveiben azonban Kardos Anna.⁴³ Az 1646. április 25-én kiadott oklevelében I. Rákóczi György Hegyemeghi Anna, Bálpataky János özvegye, valamint Ferenc és János nevű fiai számára erősíti meg adományait.⁴⁴ Nagy Iván Bálpataky János két házasságát gyanítja, szerinte a két fiú a két feleségtől született.⁴⁵ Ugyanakkor a forrásaink mindig csak egyik vagy másik néven említik a feleséget, később az özvegyet, és mindkét fiút az egyiknek vagy a másiknak tulajdonítják. Mivel a két név párhuzamosan fordul elő 1635–1646 között, és mindkét asszonyt a fejedelemasszony neveltjeként tüntetik fel, minden valószínűség szerint egyazon személyről lehet szó, akit hegymeghi Kardos Annának hívhattak, azaz a Borsod megyei Hegyemegről származott.⁴⁶

Bálpataky János felesége az udvarban, illetve annak közelében maradt férje halála után is – hiszen korábban is itt szolgált Lorántffy Zsuzsanna udvartartásában – csakúgy, mint később fiai. A fennebb már említett eskü-

⁴⁰ 1638. „november 27. Balpataky Sándor pro persona 5...”. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 21b/VI. 38.

⁴¹ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 757.

⁴² 1643. máj. 28. Bálpataky Sándor 9 főre kapta az ellátmányát. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 24/IV. 126.; 1646. jan. 13-án 10 főre, uo. 24/XV. 65. 1653. júl. 26. „Bálpataky János öreg asszonyunk főszolgája 12 főre...”. Uo. 27/XIV. 110.

⁴³ Az inventáriumban csak az asszonyneve: Bálpataky Jánosné szerepel. MNL OL, MKaMA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 89. nr. 13.

⁴⁴ KvNLT, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 523.

⁴⁵ Nagy Iván pótkötet 60–61.

⁴⁶ A Hegyemegi név említése 1655-ben Klobusiczki András és Lorántffy Zsuzsanna levelezésében: „18. praesentis kegyelmesen irt levelit nagyságodnak tegnapelőtt estve hozta meg Hegyemegi...”. Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Lapok 1(1874). 10. sz. 148.

vői meghívóból és más forrásokból tudjuk, hogy saját nevelésű fraucímer lehetett Hegyemeghi Anna, férje udvarmestersége idején ő is az udvartartással együtt járt Kolozsvárott.⁴⁷ A számadáskönyvek alapján gyakran tartózkodott a fejedelemasszony környezetében.⁴⁸ Bizalmas kapcsolatukat tanúsítja, hogy a fejedelemasszonyhoz folyamodott 1648. augusztus 3-án Borberekén kelt levelében is. Az atyafiakkal való megegyezésben kéri a fejedelemasszony segítségét, ahogy ő fogalmaz: „gyámoltalan és erőtlen vagyok nagyságod kegyelmessége nélkül az oda ki való dolgaimnak ügyében [...] Nagyságod kegyelmességére hattam, valamit elvégezhet mind magam s gyermekeim részéről az atyafiakkal, azt kegyelmes asszonyom mindenkben megállom”.⁴⁹

Visszatérve Bálpataky János utódaira, Ferenc nevű fiáról 1647-et követően már nem hallunk, az 1654. szeptember 15-i osztálykor sem említik őt.⁵⁰ Másik fia, János – apjához hasonlóan – Lorántffy Zsuzsanna szolgálatába állt, és maradt anyja 1652. évi halálát⁵¹ követően is. Herepei János gyulafehérvári könyvtárral kapcsolatos munkájából ismeretes a kolozsvári számadáskönyveknek ifjabb Bálpataky Jánosra vonatkozó részlete, miszerint: 1653. július 26-án „érkezvén Bálpataky János uram, öreg asszonyunknak főszolgája personarum 12. Fejérvárról viszen az Bibliotecából derék könyveket Patakra”.⁵² Bálpatakon a család őt már csak az erdélyi Bálpataky Jánosként említette. Jakó Zsigmond a fennebbi bejegyzésre és Herepei megállapítására utalva, Lorántffy Zsuzsanna udvarmestereként említi ifjabb Bálpatakyt.⁵³ Házassága már a Fejedelemséghez kötötte, felesége – aki előbb Szentpáli István házastársa volt⁵⁴ – Baráthi Borbála lett.⁵⁵ Sőt, Éva nevű leánytestvére házassága révén atyafiságba keveredett a háromszéki bodoki Mikó Istvánnal is, húga, Anna pedig Klobusiczky András

⁴⁷ 1640. okt. 31. „Bálpatakyné asszonyom...”. KvNLT, Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek, 23/VII. 141.

⁴⁸ 1647. okt. 11. „Balpatakynét hívhatja öreg asszonyunk Gyaluban...”. Uo. 25a/I. 512.; 1648. „16. Januarii eodem die Balpatakyné asszonyom öreg asszonyunktól jöven, megyen ifjú asszonyunkhoz nro 10 personával...”. Uo. 25b/VI. 477.

⁴⁹ MNL OL, MKamA, Rákóczi cs. lt. (E 190), 17. doboz, nr. 5184.

⁵⁰ MNL OL, Bálpataky cs. lt. (P 13), IX. csomó, nr. 9. (1654. szept. 15.).

⁵¹ 1652. márc. 1-én és 1657. ápr. 3-án és 7-én írták össze a fejedelemasszony parancsára az elhunyt Bálpataky Jánosné javait. MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 89. nr. 13.

⁵² Herepei János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliothékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* Magyar Könyvszemle 77(1961). 171.

⁵³ Jakó Zsigmond: *A Bethlen-kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. Korunk Évkönyv 1973. 94.

⁵⁴ Komáromy András: *A homoród-szentpáli Szentpáli család*. Turul 10(1892). 142–143.

⁵⁵ 1683. szept. 10. Bálpataky Jánosné Baráthi Borbára temetési meghívója. Borberek, 1683. szept. 6. Ifj. Biás István: *Temetési meghívók*. Genealogiai Füzetek 5(1907). 58–59.

felesége lett. A testvérek 1687-ben osztották meg a családi vagyont.⁵⁶ Az előbb említett bodoki (hidvégi) Mikó és Bálpataky házaspár leánya, Ilona lett Wass Dániel első felesége, amiért a férj igényt tartott a Bálpataky család birtokaira, és így kerülhettek a Bálpatakyak levéltárából iratok a Wass családhoz.⁵⁷

Folytatva ifj. Bálpataky János életének ismertetését, a Fejedelemség életében betöltött feladatai közül hadd említsek meg néhányat: 1687. december 2-án Bálintt Zsigmond Besztercére rendelt biztos mellé küldték ki. Itt az adószedésben és a Veterani tábornok hadai számára történő forspontbeszolgáltatás kapcsán kapott feladatot, és pedig, hogy Borberekén és Alvincen legyen a biztos segítségére a számadásban.⁵⁸ Ugyancsak ekortájt, az Apafi-korszak végén, 1688. június 12-én összeírták a deputáció tagjai mellett az országot *contributió*val szükség szerint segítők között (200 forint értékben).⁵⁹ 1696 februárját megelőzően rablógyilkosság áldozata lett.⁶⁰

Birtokok

Bálpataky János nősülését követően, 1635-ben feleségével együtt a Fehér vármegyei Borberekén kapott először zálogbirtokként egy házhelyet, valamint Kápolnán, Lázon és Sebeshelyen egyéb birtokrészeket.⁶¹ A Doboka megyei hírdalmási és vaskapui *portió*kat fejedelmi birtokadományként nyerte el 1638. december 26-án. Ekkor már birtokai után, amint már szó volt róla, immár borbereki előnévvel említik.⁶² A rákövetkező évben, 1639. augusztus 25-én pedig Bálpataky és felesége *donatió*ként Borberekén egy nemesi kúriát kapott a paplak mellett, illetve a korábban zálogbirtokként használt egyéb részjórészek is ekkor lettek a családéi.⁶³ 1645. március 3-án,

⁵⁶ „Apafi Mihály erdélyi fejedelem bizonyítja, hogy előtte néhai Borberekéi Bálpataky János fia János, és testvérménje Éva, néhai bodoki Mikó István özvegye, s testvérhúga Anna, radnótfái Klobusiczki András neje személyesen megjelenve vallották, hogy atyjok mindkét ágat illető jószágaiban azon évi július 8-dikán kelt levelök biznysága szerint megosztottak, az ingók fölosztására nézve pedig egymással atyafiságosan megegyeztek. Kelt Borberekén 1687. július 21-dikén.” SzOkl IV. 324–325.

⁵⁷ *A Wass család czegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bev. tan. és jegyz. közzéteszi W. Kovács András. Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3). 64–65., 124. (a továbbiakban: WassLt).

⁵⁸ EOE XIX. 254.

⁵⁹ Uo. 428.

⁶⁰ Oltyán János kapcsán Torda vármegye filiális székének 1696. febr. 27-i jegyzőkönyvében említik meg Dadul és Arszán nevét, akik halálában részesek voltak. TordaVmjkv II. 318.

⁶¹ ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 17v–20r.

⁶² Uo. XXII. köt. fol. 123v–124v.

⁶³ Uo. fol. 182v–185v.

amint már említettem, a Zemplén megyei Tolcsván adományozott neki I. Rákóczi György egy udvarházat tartozékaival együtt.⁶⁴

Halálát követően, 1647. január 7-én özvegye, Kardos Anna fiaival, Bálpataky Ferencsel és Jánossal együtt, adományként kapta a kisenyedi jószágrészt, amely valaha Losonczi Bánffy Péteré, illetve özvegyéé, Somlyai Krisztináé volt. Bálpataky özvegye ezt magszakadás okán kaphatta meg.⁶⁵ A családtagok és a birtokok további sorsa csak részben fonódott egybe. A Doboka megyei hídalmási és vaskapui *portiók* a későbbiekben már nem maradtak a család kezén, a borbereki és kisenyedi részjószágok azonban igen. A famíliával kapcsolatban a Wass család levéltárában őrzött iratok között 1657–1659-ből a borbereki, alvinci, sebeshelyi, váradjai, kisenyedi (Fehér vármegye) birtokrészek gazdálkodásáról maradtak fenn számadások.⁶⁶ Ezekben már csak ifj. Bálpataky János kerül megemlítésre.

A család igyekezett a kisenyedi, borbereki és egyéb birtokaik mellett az ősjózágnak számító bálpataki *portiót* is megtartani. Amint már említettem, a néhai udvarmester özvegye, Hegymeghi Anna folyamodott Lorántffy Zsuzsannához, hogy segítsen ebben az ifjabb Bálpataky Jánosnak. Az osztálylevelek és egyéb peres iratok alapján egyértelmű, hogy Bálpataky János anyai örökségéről, a néhai Medgyessi János *portiójáról* van szó; az örökösök sorában Bálpataky János gyermekei az elsők, mellettük nagynénjét, Zombori Jánosné Bálpataky Fruzsínát említik még, illetve további családtagokat. A részbirtokot egy bálpataki kúria, házhelyek, rétek alkották. Bálpataky János anyja, Medgyessi Katalin 1652 előtt hunyt el, halálát követően indult meg a pereskedés.⁶⁷ A fejedelemszony Bálpataky utódát, Görgei Jóbot küldte Sáros vármegyébe az ügyben eljárni. Őt itt ifj. Bálpataky János *protectorának* és *inspectorának* nevezték, és „segítségével” 1654–1658 között a leányággal Sáros vármegye *sedriája* előtt lefolyt per eredményeként a férfiágnak sikerült megtartani a részjószágot. Az 1654. szeptember 15-i birtokosztály szerint a *portiót* 4 részre kellett osztani, később pedig a *deliberatum* kimondta, hogy a fiúág megfelelően igazolta igényét.⁶⁸ 1657-ben, az október 10–11-i eperjesi megyei terminuson úgy döntöttek, hogy Medgyessi Kata édesapjának, Jánosnak a birtokrészét 3 részre kell osztani, mert hiába volt 1654-ben a bálpataki birtokoknak osztálya, ezt

⁶⁴ KvNLT, Oklevelek törzsgyűjt., nr. 838.

⁶⁵ ErdKirKv DVD XXIV. köt. 210–211.; „... idősbik Rákóczy György fejedelem ö nagysága megírt kisenyedi részjószágot fiscus számára elfoglaltatta s bírta, és medio tempore néhai nemzetes Bálpataky János uram relictájának, nemes Kardos Annának és fiainak, Bálpataky Ferencnek és Jánosnak donatióval adta...”. *Adatok a nagy-enyedi ref. főiskola történetéhez*. Közli B. S. Történelmi Tár 1890. 184. (a továbbiakban: *A nagy-enyedi ref. főiskola*).

⁶⁶ WassLt 185.; KvNLT, Wass cs. lt., 34. doboz, fasc. CXIV. nr. 3778.

⁶⁷ 1657. dec. 12., Eperjes. MNL OL, Melcer cs. lt., Rokon és idegen családok (P 1837), 1. csomó, 1. tétel, nr. 20.

⁶⁸ Uo. nr. 18.; MNL OL, Bálpataky cs. lt. (P 13), IX. csomó, nr. 9.

vélhetően nem megfelelően tartották meg, vagyis a rokonság használta az ifjabb Bálpataky Jánosra szállt örökséget is.⁶⁹ A fiú- és a leányágot 1657. december 12-én osztottatták meg, melynek során ifjabb Bálpataky János érdekeit a már említett Görgei Jób udvarmester, a leányágot – többek között – Bálpataky Fruzsina képviselte.⁷⁰ A perben szereplő fiú élete Torda megyei birtokosként fontos országos tisztségekben a Fejedelemség későbbi korszakában teljesedett ki.

A perekkel nagyjából egyidőben, 1652-ben és 1657-ben került sor néhai Bálpataky Jánosné ingóságainak összeírására is.⁷¹ A Szebenben 1652. március 1-én, néhai Frank Bálintné asszony házánál készült összeírás hat ládát említ arany-, ezüstneműkkel, fegyverekkel, ékszerekkel, óntárgyakkal, prémekkel, posztókkal, ruhákkal, iratokkal. Ugyanakkor Kisenyeden terményeket és haszonállatokat írtak össze, Borberekén pedig három ládát vettek jegyzékbe, továbbá az új ház berendezését kárpitokkal, szőnyegekkel, valamint az ott található használati tárgyakat, élelmiszereket, haszonállatokat stb. 1657. ápr. 3-án Fogarasban két láda tartalmát jegyezték fel, bennük arany- és ezüstneműkkel is, Bibliával, imádságos- és énekeskönyvekkel, illetve birtokjogi iratokkal, családi levelekkel. Az összeírást április 7-én kiegészítették a fellelt készpénz lajstromba vételével.

Ifjabb Bálpataky Jánost és családját Cserei Mihály és Apor Péter az Apafi-kor története kapcsán a tehetősebbek között említi. Ugyanakkor nehézségek a birtokokkal kapcsolatban ekkor is akadtak, hiszen a kisenyedi részjóságért például az enyedi kollégiummal pereskedtek.⁷²

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Sáros megyéből elszármazott Bálpataky család, melynek több generációja familiárisként szolgált a Rákócziakat, betagozódott az erdélyi nemesség soraiba. Rokonságba kerültek például a bodoki Mikó vagy később a Wass családdal. Az udvari szolgálatot követően jelentősebb vármegyei és kisebb országos tisztségeket is viseltek. Ugyanakkor a felső-magyarországi érdekeltségeikre/javaikra is figyeltek, ott is ápolták az atyafiságot, és irányították birtokaikat.

⁶⁹ MNL OL, Melczer cs. lt., Rokon és idegen családok (P 1837), 1. csomó, 1. tétel, nr. 19.

⁷⁰ Uo. nr. 20.

⁷¹ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 89. nr. 13. pag. 1–18.

⁷² *A nagy-enyedi ref. főiskola* 184.

KENYERES ISTVÁN

HIVATALNOKI ÉLETPÁLYÁK ÉS CSALÁDI STRATÉGIÁK A KORA ÚJKORI KAMARAI URADALMAK PÉLDÁJÁN*

A kora újkori hivatalnokok egy sajátos típusát képezték a kamarai/kincstári kezelésben lévő váruradalmakban tevékenykedő nagyszámú tisztviselők. Míg a késő középkori hivatalnokság, jogtudó értelmiség komplex vizsgálatára számos példa akad, addig a Mohács utáni időszakban megjelenő, egyfajta gazdasági értelmiség karriertípusa nemigen keltette fel a kutatás érdeklődését.

Az alábbi tanulmány alapján véve a 16. századi, főként kamarai uradalmak kapcsán folytatott kutatásaim melléktermékeként elkészült archontológiai és prozopográfiai adattárra épül. A kutatás tárgyát képezte az uradalomigazgatásban és a gazdaságirányításban részt vevő uradalmi tisztségviselők, az udvarbíró (*provisor, Hofrichter*), az udvarbírói és kapitányi feladatokat együttesen ellátó prefektus (*praefectus, Prefekt*) vagy adminisztrátor, az uradalmi ellenőr (*contrascriba, Gegenschreiber*), a számvévő (*rationista, Renntmeister*), a tiszttartó (*officialis*) mellett a végvárak élelmiszerral történő ellátásában kulcsszerepet játszó élésmester (*magister annonae, Proviandverwalter*) is. Kutatásaim során a magánuradalmakra vonatkozó jó néhány adat is bekerült a gyűjtésbe, főként azon esetekben, amelyekben a magánuradalom tisztviselője valamilyen kamarai vagy

* A tanulmány az alábbi írásaimra támaszkodik: Kenyeres István: *Végvári karrier: udvarbírók, ellenőrök és élésmesterek*. In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. Szerk. Berecz Máttyás–Vörös Gábor. Eger 2008 (Studia Agriensia 27). 197–211.; Uő: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Bp. 2008 (Habsburg Történeti Monográfiák 2). 200–229. (a továbbiakban Kenyeres: *Uradalmak és végvárak*). A téma előadásra került a *Hivatalnoki és tisztviselői kar a kora újkori Magyarországon és Erdélyben* című, az MTA BTK Történettudományi Intézete által 2012. december 4-én szervezett műhely-konferencián, illetve összefoglaló jelleggel a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* (III.) című, az MTA BTK TTI és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete szervezésében 2018. október 18–19-én tartott konferencián. Jelen tanulmány a fenti publikációk és előadások kibővített változata.

megyei ügyben járt el, így a kamarai és a vármegyei forrásokban ennek nyoma maradt, illetve a szakirodalomból ismert szereplőről van szó. Úgy vélem, hogy annak ellenére, hogy a kutatás hangsúlya a 16. század második felében kamarai és kamarai kezelésű (például kamarai kezelésben lévő egyházi) uradalmakra koncentrált, az immáron másfél évtized alatt összegyűjtött archontológiai adattár alkalmas lehet arra, hogy a 16–17. századi uradalmi tisztviselők profilját megrajzoljuk.

Az archontológiai adattárban összegyűjtöttem a tisztségviselőkre vonatkozóan a kinevezések, hivatalba lépések adatait, ha előkerült, akkor a hivatali instrukciókra vonatkozó forrásjelzeteket és végül a hivatalból történő felmentésre, távozásra vonatkozó információkat összesítettem. A hivatali tevékenység kapcsán is kerültek be adatok az adattárba, de ez nem általános. Az így létrejött archontológiai adattár 95 várbirtok uradalmi tisztviselőire és 34 végvár élelmezési tisztviselőire vonatkozik. Az adattárban a váruradalmak, illetve a végvárok betűrendjében haladva tüntetem fel az egyes tisztviselőket, megadva a rendelkezésre álló, a hivatalba lépésre, a kibocsátott instrukciókra, beiktatásra és felmentésre vonatkozó adatokat.¹ A kutatás során feltárt prozopográfiai adatokból áll össze az adattár másik része, amelyet nevezhetünk az uradalmi tisztviselők és élésmesterek egyfajta életrajzi adattárának is. Ez a gyűjtés ma több mint 700 tisztviselőre vonatkozó adatokat tartalmaz, főként a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig-feléig.

Az alábbiakban erre a két adatgyűjtésre alapozva szeretnék rövid áttekintést nyújtani a főként kamarai uradalmakban szolgáló hivatalnokok karrierlehetőségeire, de kitérek egy-két magánföldesúri uradalmi tisztviselőre vonatkozó párhuzamra is.

A következőkben nem esik szó arról, hogy az uradalmi és végvári gazdasági tisztviselők milyen feladatköröket láttak el, mi volt a hatáskörük, ezekről a kérdésekről korábbi munkáimban már részletesen írtam,² valamint egy kutatócsoport vezetőjeként immár közel két évtizede közzétettünk egy uradalmi instrukciókat bemutató kétkötetes munkát, amely az egyes uradalmak esetében archontológiai adatsorokat is tartalmaz.³

¹ A teljes adattár első verziója a 2003-ban megvédett PhD-disszertációm függelékében (II. köt.) található: Kenyeres István: *A kamarai birtokok igazgatása és gazdálkodása a XVI. században*. I. (330. p.), II. (325. p.) PhD-disszertáció, Bp. 2002. A folyamatosan kiegészített adattárat lásd Kenyeres István: *A váruradalmak és a végvárok élelmezési szervezetének tisztviselői a 16. században. Archontológiai és életrajzi adattár*. (Kézirat).

² Összefoglaló jelleggel lásd Kenyeres: *Uradalmak és végvárok* 105–199.

³ Az udvarbírákra és ellenőrökre vonatkozó archontológiai adatok (de csak kezdő és záró évszámokkal, levéltári hivatkozások nélkül) egy része az általam szerkesztett, XVI. századi uradalmi utasításokat közlő kétkötetes forráskiadványban 27 uradalom esetében közlésre került: *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. Szerk., bev. tan. írta Kenyeres István. I–II. Bp. 2002 (Fons Könyvek 2).

Hivatali struktúra, létszámviszonyok

Mivel a létrehozott adattár, úgy vélem, a korszak egyik legnagyobb ilyen jellegű gyűjtése, így az abban szereplő várak, uradalmak, tisztviselők figyelemre méltó száma lehetőséget kínál egyfajta kvantitatív elemzésre is. Ilyen vizsgálatokat folytattak egyébként más országokban is, így például Csehországban a legnagyobb magánuradalom, a Rosenbergek uradalmi tisztviselőinek propozográfiái feldolgozását és az adatok történeti statisztikai elemzését végezték el.⁴

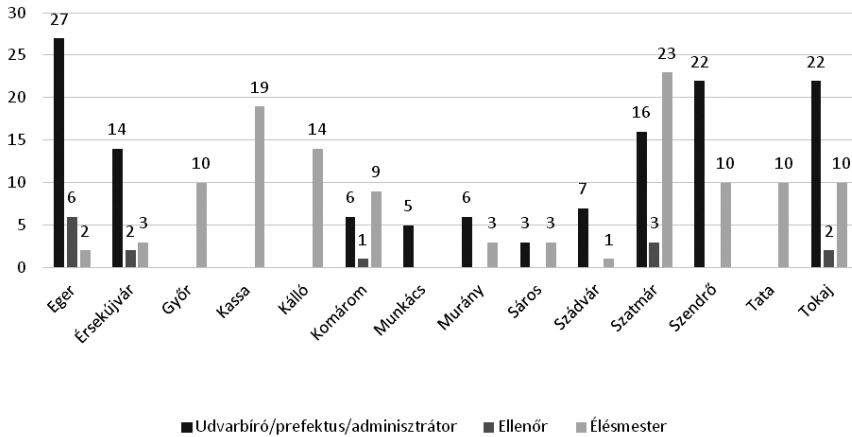
Természetesen az alábbi adatok értékelésekor figyelembe kell vennünk a forrásadottságokat is, hiszen a jobban dokumentált uradalmak, várak esetében több tisztviselőt ismerünk, így esetükben beszélhetünk egyfajta felülreprezentáltságról is.

Az 1. diagramon a 14 jelentősebb váruradalom tisztviselőinek adatait mutatom be a 16. század második felében. Azt vizsgáltam, hogy ezekben a várakban és uradalmaikban hány tisztviselőről van adatunk. A táblázatban szereplő 14 váruradalom közül 10 esetében volt valódi, jelentős uradalma a várnak. Ezekben összesen 128 udvarbíróról/adminisztrátorról/prefektusról, 14 ellenőrrel van tudomásunk. 12 várban találunk élésmestert, szám szerint 117-et. Összesen 259 tisztviselő adata áll rendelkezésre. Győr, Kassa, Kálló és Tata esetében csak élésmestert tüntettem fel a táblázatban, Győr és Kassa esetében ez érthető, mivel ezen várak, helyesebben erődvárosok esetében nem voltak uradalmak, ez a helyzet az újonnan épült Kállóval is, míg a lényegében elpusztult tatai uradalom a kapitány joghatósága alá tartozott, ám valójában nem jövedelmezett semmit. A há-

Az élésmesterek archontológiai adattárát a 2004. évi kutatási állapotnak megfelelően publikáltam: Kenyeres István: *A magyarországi végvárok és mezei hadak élélmesterei szervezetének archontológiája a XVI. században*. Fons 11(2004). 2. sz. 329–395. (a továbbiakban Kenyeres: *A magyarországi végvárok*). Az udvarbírákat és az élésmestereket is felvette Benda Kálmán 1607–1608. évi „tiszti címtárába”: Benda Kálmán: *A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608*. Levéltári Közlemények 43(1972). 2. sz. 265–324.; Fallenbüchl Zoltán is közöl esetenként kamarai uradalmi tisztviselőkre vonatkozó adatokat, főként a 17. század második feléből. Lásd Fallenbüchl: *Állami tisztségviselők*. Egyes uradalmak kapcsán jelentek meg tisztviselői archontológiai adatsorok, illetve propozográfiái elemzések: Egerre lásd Sugár István: *Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete*. Agria 29–30(1993–1994). 67–101., és Szabó János Győző: *Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza*. Az Egri Vár Híradója 17(1982). 5–33. publikációit. Az egri várbirtok teljes, 1548 utáni archontológiáját propozográfiái adatokkal lásd Kenyeres István: *Az egri várbirtok igazgatása a 16. században*. In: *Magyarország védelme – Európa védelme*. Szerk. Berecz Máttyás–Pétercsák Tivadar. Eger 2006 (Studia Agriensia 24). 47–115. Tudományos igényű, gazdag forrásbázisra épülő, egy konkrét végvárra vonatkozó archontológiai-életrajzi adattárral Sarusi Kiss Béla jóvoltából Murány vára és uradalma kapcsán rendelkezünk: Sarusi Kiss Béla: *Murány tisztségviselői a XVI. században*. Archontológiai és életrajzi adattár. Fons 11(2004). 397–441.

⁴ Aleš Stejskal: *Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550–1616)*. Model a jeho fungování. Sborník Archivních Prací 54(2004). nr. 2. 323–458.

Ismert tisztviselők száma uradalmanként/hivatalonként a 16. sz. második felében

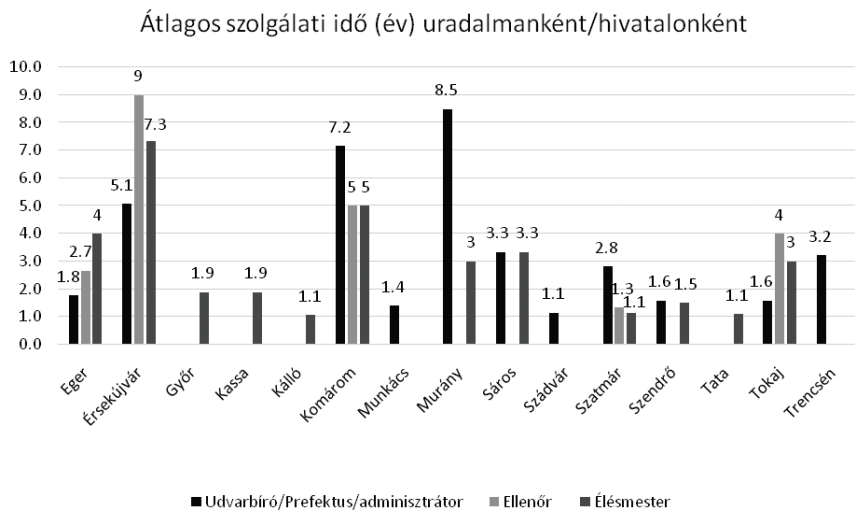

1. diagram

rom fő tisztviselőtípus egyszerre csak öt váruradalomban mutatható ki: Egerben, Érsekújváron, Komáromban, Szatmárban és Tokajban. A legtöbb tisztviselőt Szatmárban (42 fő), Egerben (35), Tokajban (34) és Szendrőn (32) ismerünk.

A 2. diagramon a fluktuációt vettem vizsgálat alá, azaz azt mutatom be, hogy egy-egy tisztviselő átlagosan mennyi időt töltött el hivatalában. Az adatok alapján elsöre úgy tűnik, hogy legtovább az ellenőrök bírták egy-egy helyen: közel 4,5 évig átlagosan, míg az udvarbírák 3,5, az élésmesterek pedig 3 éven belül váltottak általában hivatalt. Árnyaltabb a kép, ha Eger, Szádvár, Szendrő és Tokaj esetét nézzük, hiszen ezekben a vár-birtokokban az udvarbírók átlagosan még két évet sem töltöttek el hivatalukban. Az élésmesterek helyzetére pedig még jobban rávilágít az a tény, hogy Szatmárban, Kállón és Tatán többnyire évente váltották egymást. A másik véglet Komárom, Érsekújvár és Murány esete, ahol mindegyik tisztviségben az országos átlagnál jóval tovább szolgáltak a tisztviselők, különösen az udvarbírák: Érsekújváron átlagban több mint 5 évig, Komáromban több mint 7, míg Murányban 8,5 évig.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy ezen várak esetében egy-egy ritka, hosszú ideig helyén maradó tisztviselő miatt emelkedett az átlag: Érsekújvárott Usaly Péter 17 évig (1557–1571, 1573–74), Zeleméry László 13 évig (1574–1586), Komáromban Hans Tatzgern 19 éven át (1555–1573), míg Murányban Maskó Menyhért 26 évig (1559–1584), majd Julius Herberstein 19 éven át (1584–1602) állt az uradalom élén.

2. diagram

Érdeemes a felső-magyarországi, jobb forrásadottságú és egyébként kiemelkedő jövedelmekkel rendelkező váruradalmak adatait külön is megvizsgálunk, mivel a mintában vizsgált több, mint 250 tisztviselő közül az udvarbírák 80%-a, az ellenőrök 78%-a, míg az élők mesterek 70%-a ezekben a várakban szolgált. A táblázatban szereplő 9 felső-magyarországi váruradalom esetében az udvarbírák mindössze 1,9, az ellenőrök 2,7 és az élők mesterek 2,3 évente változtatták állásukat, tehát ebben a régióban, úgy tűnik, gyakoribb volt a fluktuáció.

Származás

A következő táblázat a tisztviselők „nemzetiségi megoszlásának” vizsgálatát tűzte ki célul. Abban az esetben, amennyiben a tisztviselőről tudható volt, hogy osztrák/német területekről érkezett, vagy neve alapján német volt, akkor osztrák/német származásúként jelöltem. A magyar nevéket, illetve azon német nevű tisztviselőket, akiről biztosan tudható, hogy magyarországiak voltak, a magyar/hungarus kategóriába soroltam, bár nyilván a németek közé sorolt tisztviselők között is akadhatott magyarországi, csak ezt a tényt nem tudjuk bizonyítani, így jobb híján kerültek az „osztrákok”/németek közé. Az elemzés alapján a vizsgált várakban szolgáló 259 tisztviselőből 153 (59,1%) sorolható a magyar/hungarus, míg 106 (40,9%) a német/osztrák kategóriába. Az adatok alapján kimutatható, hogy az ud-

HIVATALNOK ÉRTELMISÉG I.

varbírák és az ellenőrök döntő többsége magyar, az előbbieket 86%-a, illetve 78%-a, míg az élésmesterek 73%-a német/osztrák származású volt.

Ez érthető is, hiszen az uradalmat igazgató udvarbíráknak és ellenőreiknek hely- és nyelvismerettel kellett rendelkezniük, míg azon várakban, ahol igen sok német ajkú katona szolgált, elsősorban németekre volt szükség, illetve az osztrák/német területről érkezett tisztviselőket a bányakamarákon kívül lényegében ezen a területen lehetett csak használni.

1. táblázat. A tisztviselők nemzetiségi megoszlása a vizsgált végvárakban

	Udvarbíró/prefektus/adminisztrátor		Ellenőr		Élésmester	
	magyar/hungarus	osztrák/német	magyar/hungarus	osztrák/német	magyar/hungarus	osztrák/német
Eger	25	2	6			2
Érsekújvár (esztergomi érsekség)	14		2		3	
Győr						10
Kassa					10	9
Kálló					3	11
Komárom	2	4		1		9
Munkács	5					
Murány	4	2			1	2
Sáros	2	1			1	2
Szádvár	7					1
Szatmár	14	2	1	2	9	14
Szendrő	19	3			4	6
Tata						10
Tokaj	19	3	2			10
Összesen	111	17	11	3	31	86
%	86,7	13,3	78,6	21,4	26,5	73,5

Társadalmi hovatartozás: nemesi, polgári, jobbágyi származású tisztviselők

Az adattárban szereplő hivatalnokok jelentős része a kis- és középbirtokos nemesi rétegből került ki, de akadnak polgári származásúak is. Sok közöttük a török hódítások elől menekült, megrendült egzisztenciájú, birtokait veszített nemes és polgár, akik a kamarai szolgálatban találták meg a karrierlehetőséget. Ilyen volt például a Csanád megyéből és Karánsebes

környékéről származó Mutnoky Mihály esztergomi, majd érsekújvári adminisztrátor, udvarbíró. Az egri uradalom igazgatásában is több ilyen menekült tisztviselő bukkant fel: a Nógrád megyében birtokos Pelényi család tagjai közül Bálint is a török elől menekült.⁵ Zárkándy Pál, Eger 1555–1558 közötti prefektusa Baranya megyei birtokairól menekült Egerbe. Menekült nemes volt Eger 1577–1579 közötti udvarbírája, Kövér Ferenc is, aki a nemesi predikátumát a Bács megyei Csimorról vette, amely 1430-tól 1507-ig a Csimori család birtoka volt. Valószínűleg innen menekült az ország északkeleti vidékére, ahol egri tisztsége előtt oroszlánkói, majd diósgyőri várnagy volt, itt ismerkedhetett meg a vár korábbi zálogbirtokosával, a Fánccsal, nyerte el Fánccsal Anna kezét, és hozott létre ezzel új egzisztenciát.⁶

A kamarai birtokigazgatásban számos menekült polgár kapott lehetőséget. A Soklyóssyak például a Perényiek siklói birtokáról menekültek az 1540-es évek végén Sárospatakra, majd Perényi Gábor halála után álltak kamarai szolgálatba. Soklyóssy András literátus 1548-ban jött Sárospatakra Siklóról. A Perényiek siklói uradalmáról származott. 1576-ban írja: „huszonnyolc esztendeje, hogy ide feljöttem az pogány előtt az őfelsége birodalmába Patakra [...] őfelsége akarattyaából az Comissarius urak engemet hagyának Patakon tisztartónak”.⁷ 1554-ben a belső város lakosai között sorolják fel, majd 1567–1572 között sárospataki udvarbíró. 1578. január 1. előtt hunyt el, ekkor fia, Soklyóssy István jelentette a Szepesi Kamarának, hogy megjött Szatmárból Patakra, mivel meghalt apja, Soklyóssy András.⁸ István, a fiú 1559-ben Gyulán szolgált, majd 1569–1570 között krasznahorkai, 1570–1572 között munkácsi, 1572–1575 között szatmári, végül 1576–1577 között egri udvarbíró volt.⁹

⁵ Kenyeres István: *A Pelényiek. Egy nógrádi jogtudó-hivatalnok család a 15-16. században*. In: *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Budapest–Salgótarján 2008. 95–116. (a továbbiakban Kenyeres: *A Pelényiek*).

⁶ Kenyeres István: *A kiátkozott egri udvarbíró: Csimori Kövér Ferenc*. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. Oborni Teréz–Á. Varga László. Eger 2008. 231–243. (a továbbiakban Kenyeres: *Csimori Kövér Ferenc*).

⁷ Détsy Mihály: *Sárospatak vára és urai 1526–1616*. Sárospatak 2002. 87.

⁸ MNL OL, SzepKamLt, Raepresentationes, informationes et instantiae (E 254), 1578. jan. nr. 4. (1578.01.01.)

⁹ Valamennyi, nem hivatkozott tisztviselői adat a fentebb említett kéziratban lévő archontológiai és prozopográfiai gyűjtésből származik. Mivel az abban részletezett, az egyes hivatalnoki állomásokat bizonyító levéltári hivatkozások túlzottan megnövelnék a tanulmány terjedelmét, ezért – bízva abban, hogy a fenti adattár előbb-utóbb nyomtatásban is megjelenik – mellőzöm ezeket. Az uradalmi tisztviselői archontológiai adatok döntő része megtalálható a *XVI. századi uradalmi utasítások* című munkámban, az élelmesterekre lásd Kenyeres: *A magyarországi végvárok*. Szükség esetén (pl. az egyes karrierek szempontjából fontos adatoknál) az alábbiakban hivatkozom levéltári forrásokra is.

Az egri ellenőrök között felbukkanó másik két polgári származású tiszt is menekülni kényszerült a török által elfoglalt lakhelyéről. Esztergomból menekült Sukán János, akinek az apja esztergomi bíró volt. Sukán 1550–1556 között egri püspöki számvevőként, majd 1558–1560-ban egri királyi számvevőként működött Egerben. Részt vett az 1552. évi ostromban is. Az 1570-es években is felbukkan a forrásokban, akkor mint a Szepesi Kamara szakértője működik közre királyi vizsgálobizottságokban.

Az egyik legérdekesebb sorsú tisztviselő azonban az a Bácsi Benedek volt, aki 1560 és 1565 között az egri vár számvevői tisztét töltötte be. Bácsi 1541-ig budai polgárként ismert kereskedő volt, 1541-ben a budai tanács tagja, nemesi rangja van. 1542–1556 között bécsi és pozsonyi kereskedőként folytatta pályáját, Pozsonyban szőlőt is vett. 1556-ban minden bizonnyal sikertelen üzletei és pénzhiány miatt kamarai szolgálatba állt, 1560-ban rövid ideig nagyszombati harmincados, majd 1560–1565 között egri számvevő (ellenőr). 1566-ban felmerült, hogy tokaji udvarbíró lesz, de végül nem ő kapta meg az állást. 1564-ben végrendelkezett, 1568-ban még élt.¹⁰

További polgári származású hivatalnokok közül érdemes megemlíteni Lőcsei Rokavy Sándort, aki, nevét tekintve, a Szepességéből származhatott, és 1526 előtt valószínűleg a királyi kancellária írnoka lehetett.¹¹ 1547–48-ban a huszti vár és a máramarosi sókamara ellenőre volt, innen került Egerbe, ahol 1549–1550-ben királyi ellenőrként szolgált. A varasdi polgár, Czellenk Balázs 1567–68-ban töltötte be a szádvári udvarbírói posztot.¹²

A végvári élésmesterek és a katonai élelmezésben dolgozó hivatalnokok között is számos polgárt találunk. Hans Freidenreich 1552 februárjában mint bécsi polgár az Alsó-ausztriai Kamara megbízásából gabonát vásárolt fel Veszprém megyében a királyi csapatok részére.¹³ 1558-ban már ő a szigetvári élelmezési tiszt, 1568-ban pedig kinevezték a kanizsai uradalom jövedelmeinek adminisztrálására kanizsai főélésmesternek és építési felügyelőnek. Garay Máttyás 1560–1562 között kisvárdai élésmester, 1564–1569 között kassai élésmester – minden bizonnyal azonos a Garay Mátéként említett kassai polgárral, aki szerepel 1553-ban Kassa város

¹⁰ Életrajzi vázlata: Bessenyei József: *Ami a budai „tanács” árulása után következett*. Tanulmányok Budapest Múltjából 29(2001). 28. Egri tevékenységére lásd Sugár István: *i. m.* 88.

¹¹ A Magyar Kamara 1556. évi számadáskönyvének bejegyzése szerint Rokavy mint „veteranus scriba cancellariae Regum Hungariae” 150 magyar forint kegydíjban részesült. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 6. fol. 69r.

¹² 1553. aug. 13. Bécs. I. Ferdinánd Czelenki, másképp Czinethnicz (Czvetnich) Fábiának, Jánosnak, Balázsnak és Lukácsnak, valamennyien varasdi polgárok, címeradományt ad. Balázs ekkor Oláh Miklós szolgálatában állt. Áldásy: *Címereslevelek* II. 119.

¹³ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 3. Konv. 1551. Jan-Febr. fol. 24–31.

választott községének tagjai között.¹⁴ Hans Tötsch (Tötschen) 1579–1584 között magyaróvári számvevő, 1582-től már magyaróvári polgár. Michael Pair néhai mészáros házáat vette meg, és szerzett ezzel polgárjogot, amelyet az óvári tanács 1582. január 22-én jegyzett be.¹⁵

A jobbágyszármazású tisztviselők közül az egyik legkiemelkedőbb karriert Debreceni Tamás futotta be. Az 1570-ben született Debreceni 1607–1610 között szatmári udvarbíró, 1610-től Thurzó György tokaji jószágkormányzója, majd Bethlen Gábor gazdasági ügyeinek intézője, 1632–1635 között sárospataki prefektus I. Rákóczi György szolgálatában, 1650-ben hunyt el.¹⁶

Iskolázottság, képzettség, műveltség, nyelvtudás, szakismeretek, professzionalizáció

A kutatás eddig nem tisztázta, hogy milyen szellemi háttérrel rendelkeztek, hol tanultak ezek a kamarai tisztviselők. Érdekes módon, egyetemi végzettségű uradalmi tisztviselőt keveset találunk. Ilyen kivétel volt Belsius, avagy Belső János, aki Udvarhelyszékről származott, és németországi egyetemeken tanult 1548 körül. Hazatérve Verancsics Antal pécsi püspök titkára lett, és ebben a minőségében részt vett Verancsics és Zay Ferenc vezetésű első konstantinápolyi küldetésében (1553–1557). Tardy Lajos kutatásai alapján feltehetőleg Belsius volt a *Monumentum Ancyranum*nak, Augustus császár végrendeletének egyik lemásolója. 1562–1563-ban újabb diplomáciai küldetés várt rá, Heraklides Jakab despota, moldvai vajda mellé delegálta az uralkodó. 1570-ben lépett kamarai szolgálatba, előbb lublói harmincadellenőr lett, majd 1570-től 1575-ig a tokaji uradalom és harmincad ellenőreként tevékenykedett. Veje, Bocatius János által készített

¹⁴ H. Németh István: *Kassa város archontológiája. Bírak, belső és külső tanács 1500–1700*. Bp. 2006 (Fons Könyvek 3). 84.

¹⁵ MNL GyMSM GyL Mosonmagyaróvári Fióklevéltára, V. A 1501. a.) Magyaróvár mezőváros közgyűlési jegyzőkönyve I. köt. fol. 64r., 68v–69r. Vö. Kenyeres István–D. Szakács Anita–Mihály Ferenc: *Magyaróvár tanácsának törvénykezési jegyzőkönyvei az 1581–1582. években*. Győr 2012. 74., 122. (nr. 71.).

¹⁶ Détszy Mihály: *A tokaji vár története*. Tokaj 1995 (Separatum: *Tokaj. Várostarténeti tanulmányok II.* Szerk. Bencsik János–Orosz István). 38–52.; Borbás Emese: *A szatmári vár 17. század eleji gazdálkodása a provizori missilisek alapján*. In: *Végvár és ellátás*. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger 2001 (Studia Agriensia 22). 223.; Debreczeni-Droppán: *Debreczeni Tamás; Henszel Ágota: Debreczeni Tamás, I. Rákóczi György prefektusának szatmári kötődései*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 19(2011). 11–20.; Uő: *Debreczeni Tamás pataki prefektusságának első éve*. In: *A személyes történelem forrásai*. Szerk. Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 2014 (A MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai I. Évkönyvek 20). 187–194.

sírfelirata szerint hét nyelven tudott, tehát Belsius személyében egy kivételesen magasán képzett tisztviselőt nyert a kamarai igazgatás.¹⁷

A kamarai igazgatás helyi szintjén, így az uradalmakban közreműködők döntő többsége feltehetően a késő középkori Magyarország alapvető oktatási „hálózatát” képező mezővárosi iskolákban,¹⁸ később a már egyházakhoz köthető városi protestáns vagy jezsuita iskolákban tanult. A késő középkori mezővárosi iskolákban ugyan elvileg tanítottak számtant, ám nem tudjuk, hogy milyen szinten, a fő tananyag a latin nyelv elsajátítására irányult.¹⁹ A 16. század második felétől ugyanakkor már tudható, hogy még a kisebb iskolákban is tananyag volt a latin grammatika mellett a számtan is.²⁰ Igaz, az alsóbb iskolai anyagok döntő többsége a *studia humanitatis* igényeinek megfelelően a latin nyelv és legfeljebb alapszintű teológiai ismeretek elsajátítására irányult, a számtanra jóval kevesebb időt, heti egy-két órát szántak.²¹

Hogy az alsóbb iskolákban szerzett ismeretek mennyire voltak alaposak, nem tudhatjuk. A 16. század második felében egyre nagyobb arányban alkalmazott kamarai uradalmi tisztviselők jelentős része, igaz, ha nem is magas szinten, de tudott latinul és viszonylag jól számolt. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a csehországi uradalmi hivatalnokréteg prozopográfiai vizsgálata is azt eredményezte, hogy a hivatalnokok döntő része helyi városi iskolákban szerezte meg képzettségét, és kevés volt az egyetemi szintű végzettséget felmutatók száma.²²

¹⁷ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 806. Erdemeiről, köztük tudományos eredményeiről az 1557-ben kelt címereslevele is tájékoztat. Lásd Áldásy: *Címereslevelek* I. 38–39. Belsius (itt Belsi) ekkor már az Eperjesi predikátumot használta. Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. Bp. 1983. 128–133.; Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp. 1995 (Humanizmus és Reformáció 23). 77., 80.

¹⁸ A késő középkori (mező)városi iskolákra összefoglalóan lásd Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Bp. 1906. 27–51., 62–175.; Valter Ilona: *Falusi és mezővárosi iskolák a középkorban*. In: *A magyar iskola első évszázadai/Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Győr, 1996. márc. 21.–nov. 11. Győr 1996. 61–67.

¹⁹ Békefi Remig: *i. m.* 40.; Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Bp. 1981. 137–145. (a továbbiakban Mészáros: *Az iskolaügy története*); Valter Ilona: *i. m.* 63–64. A késő középkori, kora újkori számolási technikára lásd Gyuricza Anna: *Hogyan számoltak a középkori Magyarországon?* In: *A magyar iskola első évszázadai/Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Győr, 1996. márc. 21.–nov. 11. Győr 1996. 125–128.

²⁰ Mészáros: *Az iskolaügy története* 22.

²¹ Lásd pl. a lőcsei iskola 1589. évi tanrendjét, itt a második osztályban heti egy óra szerepelt. Modor mezőváros nagydiákjai már heti két órában tanulták a számtant. Mészáros István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. Bp. 1981 (Humanizmus és Reformáció 11). 90., 111. A jezsuita tanrendben szereplő számtanoktatásra lásd uo. 135.

²² Aleš Stejskal: *i. m.*

Néhány példa: Péter Katalin szerint a Siklós környékéről származó és a Perényi család alkalmazásában Sárospatakra kerülő, majd kamarai szolgálatra is átvett Soklyóssy András udvarbíró „valószínűleg jellegzetes típusa volt a tanult gazdatisztnek. Tanultságára pedig az jellemző, hogy felnőtt korában is tudta még az iskolában tanult latint, ami nem nagyon volt a vele kortárs egyszerűbb világiakra jellemző. Saját fogalmazású szövegeiben viszont mindig vannak szarvas hibák. Itthon, egyetem alatti szinten tanult tehát, és jó gyakorlati képességeivel tette megbecsültté magát”.²³

A már említett Debreceni Tamásról nem tudni, hol tanult: 1635-ben egy I. Rákóczi Györgynek írt levelében írja magáról, hogy „deáktalan”, azaz iskolai képzés keretében feltehetően nem tanult latinul. 1640-ben pedig ezt írja tanulmányairól: „Én Logicat soha nem hallgattam, nem tanultam...”. Ennek ellenére műveltnek számított, erről tanúskodnak a hozzá írt levelek és a neki dedikált több mű is, hiszen például mind Milotai István, mind Iratosi T. János műve ajánlásában Debrecenit „Deák”-nak titulálja, Tolnai P. Ferenc pedig „literatus”-nak nevezi. Bethlen Gábor egy 1625. évi oklevelében Debreczeni Literátus Tamásként szerepelteti, más levelekben is „Debreczeni Thamás Deáknak” nevezik.²⁴

Gyurcsánszky György a Thurzó-birtokok központi tisztartója volt az 1610-es évekig. Levelezése alapján kvalifikált ember, kancellistaként és levéltárosként is működött, de nem tudni, hol szerezte a képzettségét: „Az egész biccsei udvartartásnak körülbelül az 1610-es évekig Gyurcsánszky György udvarbíró, illetőleg prefektus állott az élén, így tehát, legalább elméletben, ő volt a *kancellária vezetője* is. A Trencsén megyei Gyurcsinán birtokos nemes és már 1593-ban Thurzó György szolgálatában találjuk. Thurzónak távollétében teljhatalmú helyettese. Levelezése elintézésében állandóan részt vesz, sőt később meg is válik a prefektusságtól és teljesen kancelláriai munkával foglalkozik. Mikor pedig Thurzó György meghalt, fia, Imre, vele végeztette el a lietavai kincstárban lévő levéltár regesztrálásának és rendezésének technikai részét, amit azután folytatott Thurzó Imre halála után is. Számontartja a levéltárban beállott esetleges változásokat, azokat az »indexben«, tulajdonképpen leltárban feljegyzi, felállítja folytatólagosan az új zsákokat és azokat a Thurzó Imre által alkalmazott terv szerint regesztrálja. Intézi Thurzó Imre politikai expedícióit. Mikor az özvegy halála után Thurzó György örökösei [új prefektust – K. I.] választottak, e mellett is ő kezeli a levéltárat és az irattárat is”.²⁵ Murányban az 1660-as években Wesselényi–Széchy-inspektorként tevékenykedő Hottmár Jánosról annyi tudható, hogy jolsvai polgárgyerek, magyar száрма-

²³ Péter Katalin: *Társadalom és gazdálkodás a kora újkori Sárospatakon*. Századok 131(1997). 4. sz. 819.

²⁴ Debreczeni-Droppán: *Debreczeni Tamás* 453–454.

²⁵ Ila Bálint: *A Thurzó család levéltára*. Levéltári Közlemények 10(1932). 18.

zású, de tud „tótul” is. „Iskolázottságára és műveltségére semmi írásos bizonyíték nincs; levelei és egész írásbeli ügyintézése azonban magasabb műveltségű, csiszolt észjárású s jogilag képzett emberre vallanak, olyan egyénre, aki nemcsak a gazdálkodáshoz értett kiválóan, hanem megállta helyét ura, a birtok és a szegénység érdekeinek védelmében a vármegye előtt is. E széleskörű tudást bizonyára Jolsván szerezte meg, ahol a polgárság jó nevű városi iskolát tartott fenn, a gyakorlatot pedig úrnője családjának, a Széchy családnak udvarában sajátította el.”²⁶

Nyelvtudás, szakértelem

Az 1560-as–1570-es évektől az uradalmi tisztviselőkkel szemben már igen magas követelményeket állítottak. Megfelelő képzettségre, írás- és nyelvtudásra (latin, magyar, német, adott esetben cseh–szláv), jogi ismeretekre volt szüksége az egyes tisztségekre pályázóknak. Így például Michael Pergstettert 1567-ben azért nevezték ki szendrői udvarbírónak, mert helyismerettel rendelkezett, és az ott használatos nyelveket is beszélte. Egy évvel később az elbocsátott Kőrössy Mihály tokaji udvarbíró helyére Mindszenti Imrét kívánták kinevezni, akinél a jó gazdálkodási ismereteket emelték ki. Amikor Jánossy János addigi szatmári uradalmi ellenőrt kinevezték szendrői udvarbírónak, jó nyelvtudását és számadásvezetési ismereteit hangsúlyozta a kamara.

A Szepesti Kamara esetében is ugyan hivatalosan elvárták azt, hogy az udvarbíró tudjon latinul, ennek ellenére a többségük magyar nyelven levelezett a felettes szervvel. Közel 3000 levél átnézése alapján megállapítható, hogy az udvarbírák zöme szinte csak magyarul levelezett, míg néhány kvalifikáltabbnak tűnő pedig szinte kizárólag latinul, de róluk minden esetben kiderül, hogy vagy magyarok, vagy pedig olyan magyarországi német ajkúak, akik jól bírták a többségi nyelvet. Elképzelhető, hogy a Szepesti Kamara egyébként többségükben szakképzett tanácsosai gyakorlati szempontok alapján tulajdonképpen szívesebben vették a magyar nyelven írt leveleket, erre utal például az egyébként szinte mindig latinul és jó latinsággal levelező Ursinus Ferenc szendrői udvarbíró kifakadása is: „Ti nagyságotoknak deákol is az mint én tudom, egy néhányszor megjelentetem ez helynek jüvedelmének kevés, és az szükségnek sok és nagy voltát, kit talán az én deák írásomból nagyságtok meg nem érthetett”.²⁷ Valójában inkább a helyi tisztviselők latin tudásával lehetett a nagyobb probléma,

²⁶ Ila Bálint: *Az írásbeliség szerepe a XVII. századi gazdasági igazgatásban*. Levéltári Közlemények 24(1946). 28.

²⁷ MNL OL, SzepeKamLt, Raepresentationes, informationes et instantiae (E 254), 1568. szept. nr. 18.

erre utalnak például Bay Ferenc munkácsi prefektus 1569-ben, a Szepesi Kamarának írt sorai: „Nagyságotokat kérem, hogy nagyságtok énnekem deákul ne írasson, mert énnekem nincsen oly diákom, ki igazán meg tudja magyarázni, hanem magyarul írasson nagyságtok”.²⁸ Máshol pedig Bay azt is említi, hogy „mert én paraszt vagyok és nem tudok deákul”.²⁹

Az élésmesterektől, csakúgy, mint az uradalmak esetében az udvarbíráktól, számvevőktől vagy uradalmi ellenőröktől, megkövetelték a latin mellett a német és/vagy a magyar nyelvtudást, a számadásvezetési ismereteket.

Pályafutás, tisztviselői előmenetel, karrierstratégiák

A szakirodalom csupán néhány uradalmi tisztviselő pályafutását tárta fel. Gecsényi Lajosnak a jelentős pályát befutó, magyar, illetve szepesi kamarai tanácsos, Nagyváthy Ferenc életútjáról írt tanulmánya emelhető ki, bár a felső-magyarországi főudvarbíró posztját is betöltő Nagyváthy kevésbé sorolható a pusztán uradalmi tisztviselők közé.³⁰ Az egyes uradalmak igazgatásában közreműködő személyek, főként udvarbírák karriertörténete kapcsán korszakunkból Soós Istvánnak Csutor János esztergomi érseki adminisztrátor pályáját is felvázoló tanulmányára hivatkozhatunk,³¹ Csimori Kövér Ferenc egri udvarbíró karriertörténetét pedig én mutattam be.³² A 17. század kapcsán Zimányi Verának Jobbágy Dániel rohonc-szalónaki provizor tisztartói működésére vonatkozó publikációja mellett a már fennebb hivatkozott Debreceni Tamás karrierjét feldolgozó Droppán Béla tanulmányát emelhetjük ki.³³

Az alábbiakban eddig kevésbé ismert vagy feldolgozott karriermintákon keresztül igyekszünk bemutatni néhány esetet. Jól elkülöníthető az a hivatalnok-tisztviselő réteg, amely szakértelme révén érvényesülve már csak hivatalnoki állást töltött be. Ennek a – korabeli kifejezéssel literátus – rétegnek a tagjai, akik többnyire magyar nemzetiségűek voltak, általában jelentéktelen kisbirtokos családból származtak. Közülük igen sokan megyei dikátorként, tizedszedőként vagy kisebb harmincadhivatal harmincadosaként, ellenőreként kezdték pályafutásukat, és lettek később egy-egy kamarai váruradalom udvarbírái. Egy-egy kiemelkedő udvarbí-

²⁸ Uo. 1569. júl. nr. 33.

²⁹ Uo. 1569. ápr. nr. 27.

³⁰ Gecsényi Lajos: *Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. Nagyváthy Ferenc*. Turul 72(1999). 3–4. sz. 77–83. Főudvarbírói tevékenységére lásd Kenyeres: *Uradalmak és végvárak* 134–136.

³¹ Soós István: *Az illétfalvi és szokolyi Csutor család*. (I. közl.) Turul 76(2003). 3–4. sz. 90–105.

³² Kenyeres: *Csimori Kövér Ferenc* 231–243.

³³ Zimányi Vera: *Jobbágy Dániel rohonc-szalónaki provizor tisztartói működése (1634–1653)*. Agrártörténeti Szemle 2(1959). 91–114.; Debreceni-Droppán: *Debreceni Tamás*.

rói, ellenőri tisztség ugyanakkor jó ugródeszka lehetett a további karrierépítés szempontjából: egy jelentősebb harmincadhivatali, esetleg kamarai központi hivatalnoki, tanácsosi állás elnyerése érdekében.

Az egyes karriertípusok bemutatását kezdjük Mutnoky (vagy Mutnaky) Mihállal. Róla tudható, hogy részt vett a mohácsi csatában, majd török fogságba került. Felesége, Sulyok Anna volt, aki Mutnoky halála után Balassa János feleség lett, így Balassi Bálint édesanyjaként felkeltette az irodalomtörténészek érdeklődését is.³⁴ Származásáról, neveltetéséről nem tudunk sokat. Feltehetőleg a szőrényi bán, Mutnoky Mihály leszármazottja lehetett,³⁵ mindenesetre a Mutnokyak Krassóban, Karánsebes vidékén, Arad és Csanád megyékben voltak birtokosok.³⁶ Mutnoky Mihály az abonyi előnevet használta,³⁷ a Csanád megyei Abony birtokot a Mutnokyak 1480 körül kapták meg.³⁸ Mutnoky Mihály 1529-ben Várday Pál érsek szolgálatában állt Esztergomban, 1540-től a vár udvarbírója is volt. 1544-től szintén esztergomi érseki udvarbíró, ekkor már feltehetőleg Újvár székhellyel. 1547-ben az esztergomi udvarbíroság mellett 100 könnyűlovas parancsnoka is volt egyben.³⁹ 1550. március 25-től kinevezték az éppen a kamarai fenntartásba kerülő esztergomi érseki birtokok adminisztrátorának. Ebben a hivatalában szolgált haláláig, amely 1552. március 8. előttre tehető. Végrendelete alapján tudható, hogy jelentős vagyont halmozott fel karrierje során, bírt házat Pozsonyban, Nagyszombatban, számos birtokadományra tett szert, valamint sok pénzügyi tranzakciót folytatott. Széles és befolyásos hálózatról árulkodnak végrendelete végrehajtói, tutorai, sőt a végrendeleti tanúk is befolyásos kamarai emberek voltak. Jelentős adományokra tett szert karrierje során: 1540-ben egy sor birtokot kapott mint esztergomi udvarbíró, először Szil és Szemes birtokokat Somogy megyében, Pázmányt és Lovasberényt Fejér megyében, majd Szentest Csongrád megyében, Szentgyörgyöt és Tiszasúlyt Heves megyében, Mulyad és Ra-

³⁴ Szentmártoni Szabó Géza: *Mutnoky Mihály végrendelete (Pozsony, 1552. február 16.)*. Lymbus 2003. 9–13.

³⁵ Mutnoki Mihály 1451-ben szőrényi báni kiküldött, 1467–70 között szőrényi bán. Lakatos Bálint: *Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján*. Urbs 3(2008). 77.

³⁶ Darkó Jenő: *Hungaro-byzantino-valachica. Adalékok a XIII. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez, különös tekintettel a románság balkáni és erdélyi migrációjára*. In: *Tradicionalis kereskedelem és migráció az Alföldön*. Szerk. Novák László Ferenc. Nagykovács 2008 (Az Arany János Múzeum Közleményei 11). 375.; Blazovich László: *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. Békéscsaba–Szeged 1985 (Dél-Alföldi Évszázadok 1). 71.; Lakatos Bálint: *i. m.* 76.

³⁷ Szakály Ferenc: *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)*. Tanulmányok Tolna Megye Történetéből 2(1969). 21.

³⁸ *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. Szerk. Blazovich László. Szeged 1996 (Dél-Alföldi Évszázadok 9). 33. Mutnoky fia, Péter és leánya, Brigida 1553-ban megerősítést kap a Csanád megyei Abonyra I. Ferdinándtól. MNL OL, Rhédey cs. lt., A család által rendezett iratok (P 588), fasc. XXX. nr. 4.

³⁹ MNL OL, MKamLt, Benignae resolutiones (E 21), 1548. 01. 26.

ros birtokokat Nógrádban, ez utóbbiakra a következő évben megerősítést is nyert. 1547-ben 50 jobbágyportára kapott uralkodói adományt, majd 1551-ben Sellye mezővárosában nyert kúriát, megszerezte a Békés megyei Egért, majd halála évében 1552-ben a Szabolcs megyei Miskére nyert adományt.⁴⁰ Mutnoky tehát a befolyásos felmenőkkel rendelkező, alapjában véve katonai pályát magáénak tudó hivatalnok példája, aki jól kamatoztatta kapcsolatrendszerét, jelentős birtokállományra, vagyonra tett szert.

Prandorffer Tamás az 1530-as években a Trencsén körüli harmincadok tisztviselője, majd Niklas Graf zu Salm szolgálatába állt, és a szlavóniai végvidék váraiban szolgált. 1546–1550 között pozsonyi, 1550–1551 között lévai, 1552–1555 között komáromi, majd 1555–1557 között trencsényi udvarbíró volt. 1557 és 1566 között a pozsonyi főharmincad harmincadosa és sóhivatalnok lett. Ezt az igen magas állásnak tekinthető posztot visszavonulásáig, 1566 áprilisáig viselte, majd a következő évben bekövetkezett haláláig évi 100, majd 200 magyar forint kegydíjban is részesült, amelyet azután gyermekeinek is folyósítottak.

Zeleméry László pályafutását nagymértékben előmozdította, hogy Dobó István unokaöccse volt. Az ő révén kerülhetett Egerbe: 1558–1559 között egri püspöki udvarbíró, majd 1564-től a Dobó által birtokolt Végles várnagya, 1569-ben lévai prefektus. 1573-ban felmerült, hogy az egyik legnagyobb, akkor kamarai kézen lévő birtokkomplexum, az esztergomi érsekség adminisztrátora lehet, ekkor az Udvari Kamara igen jó véleménnyel volt róla, miszerint Zeleméry mind hadi, mind pedig gazdasági ügyekben tapasztalt, alkalmas és hűséges ember.⁴¹ Talán ennek a jellemzésnek is köszönhető, hogy 1574-től ő tölthette be az egyik legmagasabb presztízsű állást. Ezt a pozíciót 1586-ig, tehát több, mint 12 évig töltötte be, amikor is öregségére való tekintettel mondott le hivataláról.

Több udvarbíró és uradalmi tisztviselő is jelentős karriert épített, és sikerült elérniük a kamarai tanácsosi pozíciót is. Francisci Tamás 1546–1549 között harmincadigazgatósági ellenőr, majd 1549–1550 között harmincadfelügyelő volt, innen került az esztergomi érseki birtokok ellenőri posztjára, majd 1553-tól már ő az érseki uradalmak adminisztrátora. 1554-ben nagybányai kamaraispán lett, és 1553–1558 között a Magyar Kamara tanácsosaként működött.⁴² A polgári származású Feigel Péter elismert bányászati szakember volt, először a murányi udvarbíró tisztét tölti be, ahol az ő feladata volt a várhoz tartozó bányák, főként az országos szinten is kiemelkedő vasbányászat, valamint -feldolgozás fellendítése. Ezt követően 1557-től 1559-ig sárosi udvarbíró volt, de közben kamarai szakértőként

⁴⁰ MNL OL, MKancLt, Libri Regii (A 57), I. köt. pag. 382.; II. köt. pag. 8., 11., 25., 206., 471–473.; III. köt. pag. 8–9.

⁴¹ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 26. Konv. 1574. Jan. fol. 151.

⁴² Uo. r. Nr. 3. Konv. 1552. Dez. fol. 40v. (A Magyar Kamara 1554. évi számadása.)

részt vett több vizsgálatban is. Feigel 1571-ben végül a Szepesi Kamara tanácsosa lett, és ezt a posztot 1573-ig töltötte be. Paczoth János 1565–1567 között volt tokaji udvarbíró, 1571–1573 között a Szepesi Kamara tanácsosa lett, majd egészen kivételes esetként 1575–1582 között a Szepesi Kamara elnöke.⁴³ Usaly Péter 1556–1571 között volt az esztergomi érseki birtokok adminisztrátora, 1571–1573 között a nagyszombati érseki ház udvarbírájaként működött, majd 1572-től a Magyar Kamara tanácsosa lett, egészen haláláig, 1578-ig. Már tanácsosként vette át újból az esztergomi érseki birtokok adminisztrátorságát 1573–74-ben. Kamarai tanácsossáig vitte Hölgyi Gáspár, esztergomi érseki adminisztrátor is. Hölgyi 1580 előtt Bornemissza Pál erdélyi püspök, nyitrai gubernátor titkáráként kezdte pályáját, majd 1580–1582 között nyitrai udvarbíró, 1586-ban nagyszombati harmincadellenőr, 1587-ben pedig ugyanott harmincados lett. 1592 és 1601 között töltötte be az esztergomi érsekség birtokainak adminisztrátori posztját, ugyanekkor már a Magyar Kamara tanácsosa is. Hans Volckhardt Widmer (Widmayr) 1585–1602 között komáromi élelmezési tiszt, 1601-től a Magyar Kamara tanácsosa. Tanácsosként nevezik ki 1605-ben az esztergomi érsekség adminisztrátorának. Adataink azt bizonyítják, hogy az uradalmi tisztviselői poszt jelentős előrelépési lehetőséget, mobilitást biztosított.

A hivatalnokfamíliák

Úgy tűnik, hogy egész sor, általában kis- és középnemesi család specializálta magát a kamarai uradalmi tisztviselői pályára. Ilyen volt a Zeleméry család: az említett érsekújvári adminisztrátor, László mellett Miklós is kamarai udvarbírói tisztséget vállalt. Csakúgy, mint testvére, rokonánál, Dobó Istvánnál szolgált annak erdélyi vajdasága idején, majd Szatmár várának udvarbírája lett (1566–1569). A Paczoth familia is több taggal képviseltette magát: Paczoth János tokaji udvarbíró, aki később szepesi kamarai tanácsos, majd kamarai elnök; testvére, Böki Paczoth Zsigmond szepesi kamarai regisztrátorként (lajstromozó) kezdte pályafutását, majd az egyik legjelentősebb uradalom, a szatmári várbirtok udvarbírája lett 1575–1576-ban. Elismert jogi szaktekintély volt, nemcsak uradalmi, igazgatási kérdésekhez értett, hanem jártas volt a katonai igazságszolgáltatásban is, 1579 és 1594 között felső-magyarországi hadbíróként tevékenykedett. A Soklyóssyokról már fennebb tettünk említést: András deák 1567–1573 között sárospataki udvarbíró, fia, István 1569–1570 között krasznahorkai, 1570–1572-ben munkácsi, 1572–1573 között szatmári, majd 1576–1577 között egri udvarbíró.

⁴³ Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* 22.

Egészen különleges módon dokumentált a Pelényi család esete. Róluk már a 14. századtól kezdve kimutatható, hogy jogtudó-értelmiségi pályát vittek, majd Mohács után kamarai karrierre „szakosodtak”. A Pelényi/Pilinyi család a Nógrád megyei Piliny településről vette nevét, ott voltak kisbirtokosok. Az első ismert Pelényiek főként ügyvédek voltak, így 1371-ben Pelényi István fia, Pál, 1374-ben Pelényi Lukács fia, Domonkos szerepelt e minőségben. 1415-ben Pelényi Domokos fia, István már az óbudai apácák uradalmi ügyvédje és oficiálisa. 1447–1448-ban Pelényi Mátyás fia, Péter Szécsényi László familiárisaként nógrádi alispánként tevékenykedett, Pelényi László pedig 1464-ben volt nógrádi alispán. A legjelentősebb karriert Pelényi Albert futotta be: 1477-ben a királyi kúriából kiküldött királyi emberként tűnik fel, majd 1482-ben a jászói konvent ügyvédje, 1482–1484 között személynöki jegyző, 1489-ben „curie regie notarius” és 1511-ben is kúriai jegyzőként említik, ekkor az országbíró jegyzője is. Ügyvédi karrierrel kezdett a család másik jelentős tagja, Pelényi Pál, aki 1476-tól a gyarmati Balassák, a Putnoki, a Kusaji, a Justh, a Lévai Cseh, a Lossonczy és a Lossonczy Bánffy családok ügyvédje volt, 1493 és 1497 között nógrádi alispán, szécsényi várnagy, megyei követ az országgyűlésen, végül 1497-ben altárnokmester. Pelényi Balázs, Pelényi Pál fia szintén ügyvéd lesz, míg Pelényi Mihály, aki közeli rokona volt, 1501-től ügyvéd, az 1510-es évektől királyi jegyző, 1519-ben a Báthoryak ügyvédje, egészen 1524-ig említik a források. Mohács után két évtizedig nincs nyomunk a családról. 1550-ben tűnik fel Pelényi Bálint, feltehetőleg Mihály fia a forrásokban mint az esztergomi érsekség kamarai tizedszedője. 1552 előtt Buják várának várnagya és udvarbírája volt Pelényi Gáborral együtt, 1552–1553-ban Nógrád megye rovásadószedője. 1554-ben Fülek török kézre kerültekor mindenét elvesztette, feleségével együtt érkezett Egerbe, ekkor Bornemissza Gergely felkarolta. 1555-ben már murányi kamarai udvarbíró, 1557-ben pedig újra Egerben szolgál, tizenkét lovas, majd 1558-ban nyolc lovas tisztjeként. 1562 és 1564 között egri püspöki udvarbíró. Jelentős adományokat szerzett Nógrádban, Gömörben, Hevesben és Pest megyében, 1567 júliusában hunyt el. Pelényi Gábor – mint említettük –, 1552 előtt bujági várnagy, 1554 és 1558 között egri királyi ellenőr, 1562–1563-ban pedig egri püspöki számvevő. Pelényi István 1553-ban Borsod vármegye adószedője, 1554–1555-ben egri aludvarbíró, egyúttal 1554-ben négy, 1556–1559 között hat lovas tisztje Egerben. 1559-ben feltűnik Gömör megyei adószedőként is. Pelényi Mihály 1562–63-ban az egri püspöki uradalom ügyvédje, Pelényi Benedek 1558–1559-ben két lóval szolgál Egerben, míg Pelényi Menyhért ugyanott 1561–62-ben szolgál lovasként. Mint látható, a Pelényiek középkori ügy-

védseget cserélték fel kamarai hivatalnokságra, és főként Egert „szállták meg”, a családtagok egymást segítve juttatták álláshoz a rokonság tagjait.⁴⁴

Nem ilyen jól dokumentált, de feltűnő a Sauer (Saurer) család felső-magyarországi szereplése is. Annyi tudható, hogy Sauer Erhard 1515-ben, majd fia, Sebestyén 1531-ben szomolnoki kamaragróf volt.⁴⁵ Feltehetően az ő leszármazottaik lehettek az 1560–70-es években a Szepesi Kamara területén található várakban szolgáló Sauerek: először Gothard tűnik fel 1560-ban, mint a sárosi vár élelmestere, majd Georg, aki 1567–1568 között szádvári, majd 1569–1572 között szatmári élelmezési tiszt volt. Az alább még említendő, 1572-ben fiatalon elhunyt Melchior/Menyhért pedig szintén Szatmárban szolgált mint udvarbíró (1569–1572). Az 1570-es évek végén a szendrői és az akkor azzal egyesített szádvári udvarbírószágban tűnik fel egymást követően két Sauer: Erhard (1576), majd testvére, Friderik.⁴⁶

A Szepesi Kamara területén működött a 16. század végétől a Danetius (Danéczy) család több tagja is: Danetius Szaniszló 1596 és 1601 között szendrői élelmezési tiszt, 1601-től 1612-ig bizonyíthatóan szendrői udvarbíró,⁴⁷ 1614-ben füleki,⁴⁸ majd 1624-től haláláig, 1630-ig újfent szendrői udvarbíró, összesen 40 évig szolgált. Fia, Frigyes 1628-ban postatisztként kezdte karrierjét Bertóton (Sáros vármegye), majd apja hivatalát vette át Szendrőn 1630-ban,⁴⁹ egyúttal élelmesterként is tevékenykedett, majd 1639 és 1642 között nagyszőlősi harmincadosi tisztje mellett szatmári udvarbíró volt. 1642-ben már Kassán élt, ítélmester és postatiszt⁵⁰ is volt egy személyben. Danetius Dánielt 1614-ben füleki udvarbírónak javasolták.⁵¹ Danetius János 1638-ban helyettes szendrői élelmezési tiszt és udvarbíró,

⁴⁴ Kenyeres: *A Pelényiek* 95–116.

⁴⁵ Heckenast Gusztáv: *A vashábor elterjedése Magyarországon (14–15. század)*. Történelmi Szemle 23(1980). 1. sz. 22. Ismert egy Saur(er) Gáspár szomolnoki kamaragróf 1523-ból. MNL OL, DF 280 887. Sauer Sebestyén 1531. évi szomolnoki kamaragrófi említését lásd Huszár Lajos: *A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai* (III. rész). Numizmatikai Közlöny 76–77(1977–1978). 84.

⁴⁶ Erhard 1544-ben született, és 1576-ban hunyt el, rudabányai címeres síremlékét, amely megőrizte szendrői és szádvári udvarbíróágát, neje és testvére, Frigyes állíttatta. R. Kiss István: *A rudabányai ev. ref. templom címeres emlékei*. Turul 23(1905). 103–104.

⁴⁷ A Szepesi Kamara tisztviselőinek kimutatása. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 102. Konv. 1612. nov. fol. 152–155.

⁴⁸ Nagy István: *A magyar kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686*. Bp. 2015 (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 11). 40–41.

⁴⁹ II. Ferdinánd kinevezi Danetius Szaniszlót szendrői udvarbírónak, 1630. okt. 8. Az előterjesztésben említik kvalifikált voltát, illetve apja, Szaniszló érdemeit. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 142. Konv. 1630. okt. fol. 36–46.

⁵⁰ Miavecz László: *Husz év a magyar posta történetéből 1622–42-ig* (II. közl.). Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 4(1897). 51.

⁵¹ A Magyar Kamara előterjesztése a felső-magyarországi helyzetről. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 105. Konv. 1614. jún. fol. 3–37.

1638–1640-ben pedig szendrői udvarbíró, majd rimaszombati (1643),⁵² később, az 1650-es években, ungvári harmincados volt. Danetius Frigyes fia, György 1648-tól előbb késmárki, majd 1656-tól lőcsei harmincados, pályafutása csúcán a Szepesi Kamara pénztárnoka lett (1662–1665).⁵³

A magánbirtokokon is ismert a hivatalnokcsaládok mintája. Igen nevezetes a Batthyányak szolgálatában álló Jobbágy család esete: a kismanesi származású család több hivatalnokot is adott a Dunántúl egyik leghatalmasabb familiájának: Jobbágy György 1585 és 1608 között Szamlacska és Torony udvarbírája, János 1597 és 1622 között szalónaki tiszttartó. Feltehetőleg az ő gyermekei a 17. században jelentős karriert befutott Dániel és Jeremiás. Az utóbbi 1636-tól 1649-ig németújvári udvarbíró, Dániel pedig 1634-től németújvári, majd 1637-től 1653-ig rohonc-szalónaki udvarbíró volt. Utóbbit Zimányi Vera iskolázott embernek tartotta, „a korabeli magyar nyelvet bőven tarkító latin kifejezéseket kifogástalanul használja. Kifejezésmódja sokszor világosabb, érthetőbb, mint földesuráé, Batthyány Adámé”.⁵⁴

Kapcsolati háló, társadalmi beágyazottság

Az adattárban szereplő személyek közül többeket rokoni vagy egyéb szálak fűztek döntési pozíciókban lévő, befolyásos főrendekhez, prelátusokhoz. Így például a Zeleméryek a Dobó és Lorántffy rokonságnak köszönhetik udvarbírói karrierjüket. Csutor János pedig Draskovics György győri püspök, majd kalocsai érsek udvarában nevelkedett, mentorának köszönheti győri püspöki udvarbírói (1578–86) és az esztergomi érseki birtokok adminisztrátori kinevezését (1586–1592).⁵⁵ Oláh Miklós esztergomi érsek és kancellár udvarából került fontos kamarai közhivatalba Usaly Péter, aki 1557 és 1571, valamint 1573–1579 között az érseki uradalmak adminisztrátora volt.

Szintén Oláh Miklós udvarában nevelkedett Nagyváthy Ferenc, aki 1568-ban magyar kancelláriai jegyző, 1572-től a Magyar Kamara tanácsosa, majd pénztárosa volt, 1574–79, majd 1582–86 között a Szepesi Kamara tanácsosaként tevékenykedett, mígnem 1586-ban kinevezték felső-magyarországi főudvarbírónak, amely tisztet 1592-ig látta el.⁵⁶

⁵² Uralkodói megerősítés Danetius János rimaszombati harmincadosi kinevezéséről, 1643. jan. 2. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 167. Konv. 1643. jan. 10–13.

⁵³ A Danetiusok tisztségeire összefoglalóan lásd Fallenbüchl: *Állami tisztségviselők* 71–72.

⁵⁴ Zimányi Vera: *i. m.* 93.

⁵⁵ Soós István: *i. m.* 95–97.

⁵⁶ Gecsenyi Lajos: *i. m.*

Hölgyi Gáspár az 1570-es évek végén Bornemissza Pál erdélyi püspök, nyitrai gubernátor titkáráként tűnt fel, és lett nyitrai udvarbíró (1580–1582), majd nagyszombati harmincadellenőr (1586), később harmincados (1587–1590). Pályája betetőzéseként előbb esztergomi érseki adminisztrátor (1592–1601), végül a Magyar Kamara tanácsosa lett. Karrierje szépen ívelt egészen 1607-ben történt bukásáig, tudjuk, hogy jelentős támogatói voltak, például Szuhay István egri, majd nyitrai püspök személyében. Szuhaynak más protezsáltjai is voltak, így megemlíthetjük sógorát, Olasz Mátyást, akit sikerült a nagyszombati érseki kúria udvarbírójává kineveztetnie, majd a jól jövedelmező nagyszombati harmincadosi állást is kijárta számára.

Akadtak olyan élelmesterek, akik uralkodói, főhercegi udvarokból kerültek ki, illetve azokkal tartottak fenn jó kapcsolatokat. Jeremiasch Fischer (III.) Miksa főherceg udvarából mint udvari szolgáló (*Hofdiener*) került a kanizsai uradalom élelmesteri, számvevői és udvarbírói hivatalába 1580-ban. A főherceggel való jó viszonyára utal, hogy Miksa 1581-ben, Fischer esküvője alkalmából 40–50 rajnai forint értékű ajándékot küldetett. Johann Gramet kassai élelmester (1574–1575) nagy kegyben állhatott az udvarnál, hiszen I. Miksa 1574-ben Gramet esküvőjére egy 50 forint értékű serleget adományozott.

Vagyoni helyzet, anyagi körülmények, korrupció

Mi vezette ezeket a többnyire kisenemesi, részben polgári származású egyéneket arra, hogy a sok gyakorlati tudást igénylő, ám nem csekély feladattal és sok konfliktussal járó tisztségeket elvállalják? Nyilván elsősorban az egzisztenciális kényszer, azaz jelentős birtok és így bevétel híján valahonnan elő kellett teremteni egyrészt a mindennapi megélhetéshez szükséges összegeket, másrészt a nemesi léttel járó, a kisbirtokosok szintjén is elvárt reprezentációs és egyéb társadalmi igények költségeit (például nemesi kúria fenntartása, öltözködés, örökség, hozomány, hitbér, leány-negyed biztosítása stb.).

Az osztrák/német területről érkezők számára az otthoni lehetőségek beszűkülése miatt karrierépítési lehetőséget és a meggazdagodás reményét kínálta a magyarországi hivatalvállalás. A végvári és végváruradalmi hivatali szolgálat ugyanis jelentős lehetőségeket hordozott magával. Ezek között az egyik legfontosabb tényező a korabeli viszonyokhoz képest többnyire tekintélyes fizetés volt. A legjelentősebb fizetést az egri végvár kiterjedt uradalmának udvarbírói, illetve a kamarai kezelés esetén az esztergomi érseki birtokok Érsekújváron működő adminisztrátorai kapták: Egerben az udvarbíró évi fizetése 1000–1200 magyar forintra

rúgott az 1570-es években, az esztergomi érseki adminisztrátor fizetése az 1550–70-es években még „csupán” évi 300–400 forint volt, azonban 1586-ra már 1200 forintot tett ki. A szintén hatalmas szatmári várbirtok-uradalom udvarbírája az induláskor, azaz 1566-ban 600 forintos, 1575-ben már 1300 forintos fizetésben részesült. A komáromi udvarbíró az 1550–70-es években 480 magyar forintot, a murányi 300 forintot kapott (1555), míg a tokaji 1567-ben 400 forint, 1577-ben 250 forint, a szendrői 1567-ben 200 forint, 1576-ban pedig 300 forint éves fizetést húzott. Az uradalmi ellenőri fizetések csekélyebbek voltak: az esztergomi érseki ellenőr 1587-ben 400 forint, a szatmári 1575-ben 300 forint, míg a tokaji 1576-ban 120 forint fizetést kapott. Az élésmesteri fizetések általában elmaradtak az udvarbírókétól, de még így is tekintélyesnek számítottak: az egri élésmester az 1570-es években 960 forint (1200 rajnai forint), a győri és a komáromi élésmesterek 384 forint (480 rajnai forint) fizetésben részesültek.⁵⁷ Nem mellékesen a tisztviselőknek a fizetés mellett sok helyen szabad asztaltartás vagy meghatározott élelemellátmány, kocsitartás és több lóra járó takarmány is járt. A vezető tisztviselői fizetések nagyságrendjére jellemző, hogy egy végvári gyalogos katona fizetése hagyományosan havi 2 forint, míg a huszároké 3 forint, azaz éves szinten mindössze 24–36 forint volt. Egy tekintélyesebb nemesnek kijáró végvári fizetés 3–6 ló tartására havi 15–30 forintot, azaz éves szinten 180–360 forintot tett ki. A Magyar Kamara elnöke 1583-ban 1600 forintos fizetést kapott, egy magyar kamarai tanácsos pedig 1200 forintos, míg a kamarai titkárok 500 forintos fizetést kaptak.⁵⁸ A nagyobb uradalmak vezető állásai tehát közel annyit hoztak, mint a kamara legmagasabb rangú posztjai, de a kisebb uradalmak tisztjeként szolgálni is jelentős fizetéssel járt. Az 1200–1500 forintos éves udvarbírói/adminisztratori fizetések pedig kitették egy, a közepesnél alig kisebb nagyságrendű uradalom éves jövedelmét is. A relatíve rosszabbul fizetett ellenőri állások pedig jó ugródeszkat kínáltak az udvarbírói posztok felé. Nem véletlen, hogy több ellenőr előbb-utóbb állását provizori tisztre tudta cserélni. Az élésmesterek is a jobban fizetett tisztségek közé tartoztak, és – mint a korábbiakban bemutattuk – ezen a pályán, szemben a magyarokkal és a magyarországi német ajkúakkal, döntően Ausztriából érkezett szerencsét próbáló tisztviselőket találunk, akiknek egy magyarországi végvári szolgálat kitörési lehetőséget kínált.

A fizetések mellett a hivatalviselés másik motivációs tényezője a birtokszerzés lehetősége volt. Eddigi kutatásaim alapján úgy tűnik, hogy Eger várában volt érdemes leginkább tisztséget vállalni, itt nyílt a legtöbb

⁵⁷ További adatokkal lásd Kenyeres: *Uradalmak és végvárak* 211.

⁵⁸ A Magyar Kamara számadáskönyve, 1583. MNL OL, MKamA, Városi és kamarai iratok (E 554), Fol. Lat. 921/VI.

lehetőség birtokszerzésre: 13 egri tisztségviselő (akik közé nem számítottam be a püspöki udvarbírósgót is viselő Dobó Istvánt, aki kiemelkedő karrierje és birtokszerzései révén a nagybirtokos mágnások szűk elitjébe került) több, mint 100 birtokot szerzett, átlagosan egy tisztviselő tehát 8,5 birtokra tett szert egri karrierje során. A többi vizsgált vár: Érsekújvár, Szatmár és Szendrő esetében egyelőre csak azt érdemes megállapítanunk, hogy itt is volt lehetőség birtokszerzésre, és a tisztviselők ezekben az esetekben többnyire jelentős, egri szinten mérhető adományokhoz jutottak (átlagosan 8-9 birtokhoz).

2. táblázat. Tisztviselői birtokszerzések a 16. században

Szolgálati hely	Birtokot szerzett tisztviselők száma	Birtokadományok száma	Adományozott birtokok száma	%
Szatmár	3	3	5	3,5
Eger	13	27	111	78,2
Érsekújvár	2	7	17	12,0
Szendrő	1	3	9	6,3
Összesen	19	40	142	100

A kaució kérdése

A megfelelő képzettségen kívül a kandidáló tisztviselőnek egyéb garanciákkal is kellett rendelkeznie. Mivel az uradalmi gazdálkodás során rengeteg visszaélés történt, ezért az udvarbíró vagyonával felelt, illetve a 16. század utolsó évtizedeiben a kamara kauciót (*cautio fideiussoria*) is követelt a beiktatás előtt. A kauciófizetésnek érdekes módon kevés nyoma van a 16. század végi forrásokban, erre vonatkozó adatok sem a tisztviselői utasításokban, sem a beiktató királyi bizottságok utasításaiban nem szerepelnek, és a kamarai szervek közötti levelezésben is csak kevés adatot sikerült fellelni.⁵⁹ Ilyen adatunk maradt fenn például 1582-ből, amikor Szatmári Miklós deákot ki akarták nevezni immáron másodszor szatmári udvarbírónak, de ő nem kívánta letenni a kauciót, azonban az uralkodó tiltakozott, hangsúlyozva, hogy egy ilyen jelentős hivatalt, mint a szatmári, kaució letétele nélkül nem lehet felvenni.⁶⁰ Úgy tűnik, hogy a jelentkezők

⁵⁹ Az ÖStA FHKA-ban őrzött alsó-ausztriai kamarai hivatalokra vonatkozóan – közöttük az általuk felügyelt magyarországi hivatalok kapcsán – maradt fenn egy reverzális-iratsorozat, amelyekben szinte mindig szó esik a kaució lefizetéséről, avagy birtokok biztosítékként való felajánlásáról. ÖStA, FHKA, Niederösterreichische Reverse und Bürgerverscheibungen. A Magyar vagy a Szepesi Kamara esetében ilyen iratsorozat nem maradt fenn.

⁶⁰ I. Rudolf a Szepesi Kamarának, 1582. máj. 11., Bécs. ÖStA, FHKA, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 397. fol. 433v–434r.

többsége nem tudott kauciót fizetni, ezért a kamarák kénytelenek voltak más megoldáshoz folyamodni. Az egyik lehetőség a kezes állítása volt, aki vagyonával felelt a hivatalnok által okozott kárért. A legtöbbször rokonsági-atyafisági viszonyban lévő, tekintélyesebb birtokosok voltak a kezesek, vagy a kandidálót pártoló valamelyik főúr, prelátus. A másik lehetőség pedig az volt, hogy ha a tisztviselő megfelelő vagyonnal, birtokkal rendelkezett, akkor azt elfogadták kaució gyanánt. Ilyenkor erről reverzálist kellett adnia. A már említett Hans Tötsch magyaróvári számvevő például az 1577. évi reverzálisában valamennyi ingó és ingatlan vagyonát ajánlotta kaució lefizetése helyett.⁶¹

A főúri, befolyásos kezes esetére a már említett Csutor János esztergomi érseki adminisztrátor esetét tudjuk példaként felhozni. Draskovics György kalocsai érsek a kamara azon kérdésére, miszerint az esztergomi érseki adminisztrátori állásra protezsált híve, Csutor János le tudja-e tenni a kívánt biztosítékot, azt felelte, hogy mivel rokonságban áll a Dobó, Balassa és Pethő családokkal (ami egyébként a Csutor család történetének ismeretében teljesen valószínűtlennek tűnik), azok nyilván vállalják a kezességet. Nincs tudomásunk a kaució nagyságáról, de az nem lehetett csekély, mivel Dömölky Gáspárnak (ekkor Zala megyei dikátor és jegyző), amennyiben elfogadta volna a Csutor melletti ellenőri állást, 4000 forintot (!) kellett volna letennie. Csutor kauciója nyilván magasabb lehetett, mint az ellenőré, azonban nincs tudomásunk arról, hogy valaha is letette volna a követelt összeget, így valószínű, hogy a fenti tehetős családok egyike-másika, vagy ami még valószínűbb, Draskovics vállalhatta a kezességet.

A kamara az élésmesterek esetében is megkövetelte a kaució letételét. A már említett Widmer a bécsi udvarban szolgált, és mint *Hofdiener* installált 1585 nyarán a komáromi élésmesteri állásra. Esetében tudjuk, hogyan sikerült előteremteni egyfajta családi befektetésként a kívánt összeget. Widmer érdekében Bécsben élő családja minden anyagi tartalékát mozgósította. Leánytestvére, Elisabeth Polainin lemondott javára a bécsi sóhivatalnál a mostohaapjuktól örökölt 800 rajnai forintos követelésről, majd egy rokonuk adott kölcsön 1655 rajnai forintot, amelyből Elisabethen kívül Catherina nevű leánytestvérük is „testvéri szeretetből” kezességet vállalt, azzal a feltétellel, hogy az összeget szeretett bátyjuk csak a komáromi élélmezési hivatal betöltéséhez használhatja fel. Ez azonban még nem volt elegendő. Widmernek udvari szolgálóként jó kapcsolatai lehettek, ugyanis nem kisebb személyiség, mint Christof Teufel Freiherr zu Gundersarff bécsújhelyi kapitány vállalt kezességet további 500 rajnai forint erejéig, majd újfent Elisabeth segített rajta 348 rajnai forintig történő

⁶¹ ÖStA, FHK, Niederösterreichische Reverse und Bürgerverschreibungen, A-14. Magyaróvár (Altenburg) fol. 23r–24v.

kezességvállalással. Összesen tehát 3303 rajnai forintot sikerült így összednie a kívánt 4000 forintos kaucióból, a többi mostohaapjának a bécsi sóhivatalnál fennmaradt követelésével egyenlíthette ki.⁶²

Élismestereknél is akadt magyar pártfogó is, még hozzá nem is akárkíróról van szó, ugyanis 1590-ben a Pannonhalmára (Szentmártonhegy) élismesternek kinevezett Wolf Lenntallerért Fejérvölgy István nyitrai püspök és helytartó, valamint Vukovics György fehérvári örkanonok vállalt kezességet.⁶³

A 17. században, úgy tűnik, már jobban ragaszkodtak kaució lefizetéséhez, főként nem magyarországi tisztviselők esetében. Amikor 1644-ben Johann Christoph Paugger alezredes elnyerte a magyaróvári uradalom adminisztrátori állását, 6000 rajnai forint kauciót kellett letennie.⁶⁴ 1645-ben Stefan Ramsaurnak érsekújvári élismesterként 3000 rajnai forint kauciót kellett fizetnie,⁶⁵ a győri élismesteri tisztség kauciója ugyanekkor 4000 rajnai forintra rúgott.⁶⁶

Korrupció

A Szepesi Kamara uradalmában működő udvarbírák számadásainak felülvizsgálatáról 1582-ben készült jelentés szerint az 1567-től eltelt mintegy 15 év alatt Szatmárban, Tokajban, Szendrőn, Szádváron, Sárospatakon 35 udvarbíró működött (természetesen ez kevesebb személy, mivel egy-egy személy különböző időszakban több helyen is volt udvarbíró). Az addig átvizsgált 20 számadás közül mindössze egyetlen esetben nem találtak hibát a kamara számvevői! Több esetben sikerült rábizonyítani egy-egy udvarbíróra a számadásában talált hiányt. Például Czellenk Balázs szádvári udvarbíró 1567–68. évi számadásában 841 magyar forint 90 dénár, Somi Bornemissza János szendrői udvarbíró 1571–1574 közötti számadásaiban pedig 597 magyar forint 87 dénár hiányt állapítottak meg. Ezek jelentős összegek, de eltörpültek a már említett, ám ekkor már elhunyt Soklyóssy András sárospataki udvarbírónál kimutatott 21 707 magyar forinthez képest! A hiány megmagyarázására, illetve kifizetésére az örököseit, így fiát, Istvánt szólították fel, akinek 1572 és 1575 közötti szatmári udvarbírói számadásaiban is igen jelentős, 5494 magyar forintos hiányt találtak! Volt, akinek özvegye fizette be az adósságot, volt olyan eset is, amikor az elhunyt udvarbíró tartozását a rokonság nem volt hajlandó

⁶² Uo. C–1. Comorn. fol. 1–11.

⁶³ Uo. M–1.

⁶⁴ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 170. Konv. 1644. jún. fol. 4–6., 51–53.

⁶⁵ Uo. r. Nr. 172. Konv. 1645. jún. 51–62.

⁶⁶ Uo. r. Nr. 173. Konv. 1645. júl. 103–112.

magára vállalni. A kimutatás szerint a felelősségre vonások elől a kényes helyzetbe került hivatalnokok igen gyakran Erdélybe szöktek. Ez történt Soklyóssy István, sorrendben krasznahorkai, munkácsi, szatmári, majd egri udvarbíró esetében is, akin nemcsak saját, hanem apja tartozásait is számonkérték. Teljes tartozása hatalmasra rúgott, több mint 27 ezer forintot tett ki. Erdélybe szöktek tartozásuk elől Kőrössy Mihály tokaji, majd egri és Szikszai Imre tokaji udvarbírák is.⁶⁷

A már említett Hölgyi Gáspár ellen esztergomi érseki adminisztrátorsága után 1604-ben vizsgálatot indítottak, amely ingóságai és birtokai konfiskálásával zárult. Az eljárás alól akkori magas beosztása, kamarai tanácsossága sem mentesíthette, sőt erről a posztról is felmentették. Hölgyi még szerencsésnek mondhatta magát, hogy megúszta a börtönbüntetést, bár a királyi jogügyigazgató ezt is felvetette.⁶⁸ Nem úszta meg a letartóztatást és a börtönt Salgay Bálint, 1567 és 1569 közötti szatmári udvarbíró, akit 1400 forintnyi meg nem fizetett hiánya miatt tartóztatott le a felső-magyarországi főkapitány. Ő végül birtokaival fizetett, csakúgy, mint egy másik szatmári udvarbíró, nagyszántói Bognár Pál is (1576–1577).

De nem kellett hiányt felhalmoznia egy udvarbírónak ahhoz, hogy lefoglalják vagyonát. A 16. század legvégén, a 17. század elején gyakorlattá vált, hogy a hivatali idő közben elhalálozott udvarbíró vagyonát azonnal zárolták, így biztosítva az esetleges kártérítés lehetőségét. A kamarának ugyanis rossz tapasztalatai voltak abban az esetben, ha a tartozást az örökösökön akarták behajtani. Amennyiben nem találtak hiányt az elhunyt tisztviselő számadásaiban, akkor az örökösök átvehették a birtokokat. Ezek a rendelkezések időnként teljesen szokatlan eljárásokhoz vezettek. Így például az elhalálozott tisztviselők esetében az özvegyektől követelték a számadások benyújtását, ami meglehetősen nehéz és sokszor teljesíthetetlen feladatok elé állította őket. Így járt a váratlanul és fiatalon elhunyt Sauer Melchior (Menyhért) szatmári udvarbíró özvegye, Marczali Anna, akitől a kamara férje zárszámadását követelte. A számadások benyújtásának elmulasztása a kaucióként felajánlott birtokok lefoglalását vonta volna maga után. Az özvegy elfogadta a kamara feltételeit, de levelében jelezte, hogy a számadások elkészítése „az asszonyi elmét többszörösen meghaladja és ez férfiak dolga” („ingenium muliebre multipliciter excedat ac virile requirit”). Mégis, nem utasíthatta vissza a kamarai meghagyást, csupán a férje által beküldött negyedévi számadásokat akarta ehhez

⁶⁷ A Szepesi Kamara 1582. jún. 1-jei jelentésének melléklete. Uo. r. Nr. 45. Konv. 1582. Junii. fol. 130–138.

⁶⁸ A Hölgyi-ügyre lásd: uo. r. Nr. 92. Konv. 1607. März. fol. 12–19., 57., 61–69.; MNL OL, MKamA, Acta ecclesiastica (E 150), Registrata, fasc. 5. nr. 20., 22–23., 94., 97.

visszakérni.⁶⁹ 1582 januárjában az elhunyt Petroviczky Péter nagykarolyi harmincados, korábban tokaji udvarbíró özvegye ezért kénytelen volt ura helyett számot adni: „Én megkeseredett szegény asszonyállat megértettem az kegyelmetek izenetit és parancsolatját az tokaji harmincadostul Rakomazy Jánostúl, hogy ha az én uramnak számadására az károlyi harmincadra és az tokaji udvarbíróásra reá nem felelnék, tehát őkegyelme az én megholt uramnak minden marháját elfoglalja” – így nem tehet mást, mint vállalja, hogy felmegy Kassára, és meg fog felelni a számadásokra.⁷⁰ Sőt, arra is akadt példa, hogy a betegeskedő, majd elhunyt udvarbíró posztját az új tisztviselő kiválasztásáig és beiktatásáig a feleség (majd özvegy) volt kénytelen betölteni. Ez a különös eset Szatmáron történt meg, ahol 1582 márciusában Leonhard Tinger udvarbíró súlyosan megbetegedett, olyannyira, hogy már beszélni sem tudott. Felmenteni a még élő, de lényegében cselekvésképtelen tisztviselőt a Szepesi Kamara nem tudta, vagy nem akarta, így megbízták feleségét, Vatay Annát az udvarbíró viselésével. Két héttel később, Tinger halála után Vatayt előbb le akarták tartóztatni, majd házi őrizetbe vették, és reverzálist akartak kierőszakolni tőle arról, hogy megfizeti hiányait, vagy legalább kezeseket állít. A talpraesett özvegy azonban nem volt hajlandó ilyet adni, sőt, úgy tűnik valamennyi ingóságán gyorsan túladott, vagy elrejtette, hogy ne legyen min behajtani a követelt adósságot. Az új udvarbíró, Szatmári Miklóst bízták meg a helyzet rendezésével, aki 1582. május 4-én írta a kamarának, hogy: „Thynger Lenarthné elégge erőltetem az kezességre, kezes érte senki nem lészen, valami marhája pedig volt, azt mind széjjel iktatta, házában semmi nincs”. 11 nap múlva is csak annyit tudott írni Szatmári az ügyről: „Én Tyngher Lénarthnéval semmiképpen véget nem érök, sok külömb külömb fogásai vagynak, arról kész levelet míg jószága, marhája tart, az megholt uráért kész számot adni, de ha mi deffectusai lennének, azt, hogy meg fizesse mindenestül, arról reverzálist nem akar adni.” Az özvegy egyébként még majdnem egy évvel később sem adta le számadásait, de Szatmárban maradt gyermekeivel, jelentős gabonabevételei voltak, sőt 1585-ben még tiltott kocsmáltatáson is rajtakapták.⁷¹

Magánföldesúri tisztviselők esetében is tudunk hasonló korrupcióról, illetve elszámoltatásról. Batthyány Ádám Jobbágy Dánieltől, amikor az le akart mondani hivataláról, többévi számadásai hiányainak kiegyenlítésére azt követte, hogy a Jobbágy által 1500 forintért bérbe vett kocsmát, az 500 forintért zálogba vett falut visszafizetés nélkül bocsássa vissza az uraság-

⁶⁹ MNL OL, SzepKamLt, Raepresentationes, informationes et instantiae (E 254), 1572. febr. nr. 3.

⁷⁰ Uo. 1582. jan. nr. 10.

⁷¹ Uo. 1582. márc. nr. 35., 1582. ápr. nr. 1–2., máj. nr. 1., 3–4., 13., 16., 1583. jan. nr. 27., 1585. júl. nr. 19.; Kenyeres: *Uradalmak és végoárak* 204., 223.

nak, valamint váltson ki egy másik árendált birtokot az ura részére 3000 forint értékben, és mindezek felett adjon készpénzben még 3000 forintot, tehát a földesúr összesen 8000 forint értékű „kártérítést” követelt tisztviselőjétől. Az összeg nagysága jelzi, hogy ekkora vagyonra is szert tudott tenni egy uradalmi tisztviselő.⁷²

Hivatásszerű hivatalnokok? Hivatalnoki tudat, társadalmi megbecsültség

A korszakban az udvarbírák és más végvárokon működő tisztviselők egyáltalán nem örvendtek túlzott népszerűségnek sem a „vitézlő rend”, sem pedig a jobbágyság és más alattvalók körében. Ennek illusztrálására idézhetjük Tinódi Sebestyén költeményét is:⁷³

„Gondot adok én az oly embereknek,
Kik szegín fejemön nem keserülnek,
Mert versszörszömbe átkomba léznek,
Jelösben udvarbírák, kulcsárok léznek.

Azmely úrhoz megyök, sokszor meghagyják:
Magam, lovam abrakát bévön megadják,
De bal fölök felől gyakran bocsátják,
Gyakorta az urat vélem bántatják.

Légyön Isten nékik, hogy elhallgatják,
Azért regyistromba ők mind béírják,
Mert azt az úréból magoknak lopják,
Sok szegínlegínyök azt megohítják.

Óh, mely nagy kárt téznek az udvarbírák,
Mert titkon magoknak sokat takarnak,
Igön hízölködnek, sokat csélcsapnak,
Kí miatt az urak sok kárt vullanak.

...

Rest udvarbírákon átok nem használ,
Az ki őt átkozja, kopaszt borotvál,

⁷² Zimányi Vera: *i. m.* 102–103.

⁷³ Tinódi Lantos Sebestyén: *Az udvarbírákról és kulcsárokról.* In: Tinódi Sebestyén: *Krónika.* S. a. r. Sugár István, a bev.-t írta Szakály Ferenc. Bp. 1984 (Bibliotheca Historica). 501–506.

Ők atyafiasok az cigánokval,
Orcájok temérdök nagy álnokságval”.

Tinódi ugyan elsősorban amiatt kelt ki Bethlen Farkas bonyhai udvarbírója ellen, mert az „bödös” bort adott neki, a nagyidai udvarbíró pedig elkergette szolgáját, mikor az bort kért „Sebők deáknak.” Tinódi saját szemszögéből azt tartotta jó udvarbírónak, aki:

„Óh, mely dícséretös oly udvarbíró,
Ki mindönből úrnak hívön takaró,
Az jámbor szolgálknak nem búcsuadó,
Sőt minden javával őket tápláló”.

Tinódi általános megjegyzései, az ura borát felvizező, „csélcsep” udvarbíró képe jól tükrözi a korszak hangulatát. Idézhetnék Bornemissza Péter „kirohanását” is az „ördög tisztartó” praktikái ellen: „Hitvány búzát kiosztott a drágaságban és kétannyi tisztát kellett adni. A rozst jobbágyira vetette és elcserélte búzán. [...] Míkor úr borát árulták, a polgár pincéjére pecsétet vetettek, ha szomszéd faluból hordottak, azért megbírságotk. Ha бүdös borát nem akarták meginnya, annyi hordót mértek vízzel, meny-nyit a bor tenne, és az árat kikérték”.⁷⁴

A két irodalmi idézet jól jellemzi az udvarbírókról, uradalmi tisztviselőkről a korszakban kialakult képet: a korrup, saját hasznát kereső hivatalnokok sztereotípiája majdnem az egész korszakban meghatározóvá vált. Az udvarbírók is kerülhettek ugyanakkor szinte reménytelen, megalázó helyzetekbe. Jó példa erre csimori Kövér Ferenc egri udvarbíró esete, aki 1577 és 1579 között töltötte be hivatalát. Levelei tele vannak panasszal: „Adta volna Isten, hogy ez tisztre soha nem jöhettem volna, az mi kevesem vala, azt is elköltöttem és az én hú szolgálatomért nagy kárban, haragban, gyűlötségben ejtem magamat...” – panaszkodott Kövér 1577 decemberében a Szepesi Kamarának. Ha tudta volna, hogy mindenki szabadon hozzányúlhat őfelsége jövedelméhez, nem vállalta volna el az udvarbíroságot. A kapitányt tájékoztatta erről, de az semmit sem tesz ez ellen. Sőt, haragszik rá, ha nem teljesíti valamely kérését, most például bort akart, de olyan kevés van, hogy nem tudott adni, mire a kapitány azt mondta, hogy tudja, hol vannak a borok, majd elveteti maga. Az embereit többször is megverték a katonák.⁷⁵ 1578. november 14-én írt levelében visszautasította a kamara és Ernő főherceg azon vádját, miszerint az egri zűrzavaros

⁷⁴ Bornemissza Péter: *Válogatott írások 1553–1584*. Összeáll. Nemeskürty István. Bp. 1955. 229.

⁷⁵ MNL OL, SzepKamLt, Raepresentationes, informationes et instantiae (E 254), 1577. dec. nr. 4.

állapotoknak és fogyatkozásoknak ő lenne az oka, tisztében becsülettel és szorgalmasan eljár, „de én nem Isten vagyok, hogy az semmiből valamit teremthessek”.⁷⁶ Le is mondott hivataláról, igaz, rövid egri hivatalát kihasználta birtokai gyarapítására. Ám volt Kövér egri udvarbíróságának egy igazán sajátos, meglepő következménye is: 1581 végén Welykini István egri kanonok kiközösítéssel (*excommunicatio*) sújtotta őt. Az igazán meglepő és a korszakban is szokatlan lépés oka az volt, hogy a kanonok szerint az egri udvarbíró nem fizette meg az egri káptalannak járó tizednegyedek bérletét. Az ügyből nagy botrány lett, a kiközösítés kérdése még az országgyűlés elé is került, Kövér időközben bekövetkezett halála vetett véget a vizálynak.⁷⁷

Ugyanakkor az udvarbírákban, uradalmi kamarai tisztviselőkben is volt akár „nemzetinek” nevezhető öntudat. Ursinus Ferenc szendrői udvarbíró egy egészen aprónak tűnő eseten fakadt ki 1569-ben. A szendrői kapitány ugyanis megtiltotta neki, hogy a vár menti halastóárokban halászson, sőt az egyik alkalommal az udvarbíró emberét is majdnem lelővette ott, majd egész éjszakára tömlöcbe vetette, arra való hivatkozással, hogy általuk megtudhatja az ellenség, hogy milyen mély az árok. Szerinte nyilván a németek halászni akarnak, és azt akarják, hogy ők, a magyarok ezt ne tehessek, a kifogás pedig nevetséges, hiszen ha a német bemegy az árokba halászni, a magyar látja a partról, hogy meddig ér neki a víz. Ha nem engedik neki a halászást, inkább felmond: „Mert ha nagyságotok ezeket elengedi és énnekem az víz szabad nem léssen, Isten úgy segítjen, hogy kimegyek inkább belőle [ti. az udvarbírósból], hogy nem mint énnekem e borjú [ti. a német kapitány] parancsoljon [...]. Ne diktáljon minden német nekünk, mert őfelségének nem szolgálhatunk, ha kétségesek mihozzánk, miért tartanak az szárazon is, ha az vízbe nem bocsátanak, tudom oly hívének őfelségének magamat mint ő, ki gyermekségem óta fogva jámborul és híven szolgáltam [...] Isten tudja hova való és honnét jött [a kapitány], az jámbor régi szolgáltnak ezek akarnak diktálni. Jóllehet mennyire jutott az magyaroknak dolgok, hogy csak nem rajtok szántanak, de az míg ember a nyeret levethetné hátáról, nem kellene engedni reá vetni, csak nyögés az mi dolgunk”.⁷⁸

⁷⁶ Uo. 1578. nov. nr. 23.

⁷⁷ Kenyeres: *Csimori Kövér Ferenc*.

⁷⁸ MNL OL, SzepKamLt, Raepresentationes, informationes et instantiae (E 254), 1568. szept. nr. 18.

Összegzés

Összegzésként annyit érdemes megjegyeznünk, hogy a kora újkori uradalmi tisztviselői pályák igen szerteágazók voltak. A rekrutáció forrása a menekült nemestől, városi polgártól kezdve az új érvényesülési lehetőségeket kereső kis- és középnemesekig terjedt. Nehéz határvonalat húzni a korszakban a tisztán katonai és gazdasági funkciók között, ezért a Mohács utáni időszakban ugyanazon személyek egyaránt működhettek gazdasági tisztként és katonaként is, azonban a korszak második felére már egyértelműen kezd kirajzolódni egy hivatalnoki, egyfajta értelmiségi réteg, akiknél elsődleges követelmény a szaktudás, a jogi, a matematikai és a nyelvi kompetenciák megléte. Az uradalmi-kamarai hivatalnoki pályára kerülés feltételei között azonban továbbra is megmaradt a kapcsolatrendszer szerepe. A kaució bevezetése, megkövetelése miatt csak az azt vállalni tudók, illetve a megfelelő kezeseket állítani képesek lehettek a kamarai elit állások nyertesei. Igaz, egy jól fizető kamarai uradalmi állás jó befektetésnek is bizonyulhatott: ugródeszka lehetett a központi hivatalok felé, és lehetőséget adott birtokszerzésre is, ezáltal a család egzisztenciájának megalapozására vagy megerősítésére, hozzájárulhatott a társadalmi szintváltáshoz.

SZALAI ÁGNES

A BESZTERCEI KERÜLET DÉZSMA- ADMINISZTRÁCIÓJÁNAK VÁZLATA A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (1613–1657)*

Az elmúlt időszakban Beszterce város és kerület történetének kutatása szerencsés módon egyre inkább a kutatók látóterébe került. Elsősorban Szabó András Péter hiánypótló, főképp udvar- és kormányzattörténeti tanulmányait kell kiemelniük, továbbá a kerület elsődleges forrásait számba vevő, ezáltal a kutatások kiindulópontjaként használandó levéltárismertetőjét.¹ Mindemellett a gazdaságtörténeti kutatások is alapoztak a város és kerület bőséges forrásanyagára, példának okáért a késő középkori viszonyokról Simon Zsolt tollából születtek jelentős tanulmányok.² A kora újkori Erdély különleges jogállású területének az ország többi részével való gazdasági kapcsolatairól és a századok dézsmaadminisztrációjáról azonban kevesebbet tudunk. E tekintetben a mai napig leginkább Jakó Zsigmond múlt század közepén megjelent forráskiadványára,³ Csizmadia Andor jogtörténeti munkájára,⁴ valamint a többnyire a teljes század *natióra* össze-

* A tanulmány az MTA BTK Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült, megírását az NKFIH 124684 számú fiatal kutatói ösztöndíja támogatta.

¹ Szabó András Péter: *Beszterce város és az erdélyi fejedelmi udvar látogatásai*. Urbs 9(2014). 129–165.; Uő: *Beszterce város fejedelemség kori kormányzata és politikai elitje: egy archontológia forrásai és hasznosítási lehetőségei*. Urbs 3(2008). 145–159.; Uő: *Beszterce város levéltárának történetéhez*. Levéltári Közlemények 78(2007). 99–127. (a továbbiakban Szabó: *Beszterce város*); Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei 67–122*.

² A teljesség igénye nélkül: Simon Zsolt: *Az erdélyi századok adói Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt*. In: *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 145–154.; Simon Zsolt–Szabó András Péter: *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Regensburg 2013. <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html> (letöltés időpontja: 2020. ápr. 6.).

³ Jakó: *Dézsma*.

⁴ Csizmadia Andor: *A tízed Erdélyben*. Jogtörténeti Tanulmányok 4(1980). 43–58.

foglaló jelleggel vonatkozó, német nyelvű szakirodalomra⁵ s esetenként Trócsányi Zsolt kormányzattörténeti alpmunkájára támaszkodhatunk.⁶

Jelen tanulmány célja – ezen ismereteket bővítve – elsősorban Beszterce város és kerület⁷ misszilisanysága alapján bemutatni az erdélyi *fiscust* megillető és ezáltal a kincstári kormányzat irányítása alá tartozó besztercei dézsmanegyed (*quarta*)⁸ adminisztrációjára kiépült gazdasági hierarchiát, és annak működését a 17. század első felében. A vizsgálódás időintervallumát egyrészt az indokolta, hogy Báthory Kristófnak a szász tizedekre vonatkozó 1580. évi bérleti szerződésére alapozva, 1612-ben sor került a szász területeknek a kincstárt illető tizedbeszolgáltatási kötelezettsége újrászabályozására, s az így kialakult rendszer határozta meg a későbbi korszakok tizedszedési szokásait.⁹ Emellett további magyarázatként szolgál, hogy a Besztercei kerületre nézve Bethlen Gábor fejedelemségének idején Debreczeni Tamás fejedelmi prefektusi és egyidejűleg tized-főárendátori tisztségbe kerülve némileg racionalizálta a kerület dézsmaszedési gyakorlatát, s a Rákóczi-korszakban az így kialakult struktúra a fejedelmi pre-

⁵ Georg Daniel Teutsch: *Das Zehntrecht der Evangelischen Landeskirche A. B. In Siebenbürgen*. Schässburg 1858.

⁶ Trócsányi: *Központi kormányzat*.

⁷ Beszterce vidéke a vizsgált időszakban a többségében szász lakosságú, „szűkebb” besztercei kerületből, valamint a túlnyomóan románok lakta Radna-völgyből állt. Az előbbihez a 17. században a következő 26 település tartozott: Aldorf/Wallendorf/Unirea, Aszú- vagy Kisbeszterce/Kleinbistritz/Dorolea, Besenyő/Heidendorf/Viișoara, Beszterce/Bistritz/Bistrița, Dipse/Dürrbach/Dipșa, (Felső)szászújfalú/Oberneudorf/Satu Nou, Jád/Jaad/Livezile, Királynémeti/Baierdorf/Crainimăt, Kisdemeter/Waltersdorf/Dumitrița, (Kis)fehéregyház/Weisskirch/Albeștii Bistriței, (Kis)zsolna/Sennendorf/Jelna, Malomárka/Minarken/Monariu, Nagydemeter/Mettersdorf/Dumitra, Petres/Petersdorf/Petriș, Pinták/Pintak/Slătinița, (Sajó)nagyfalú/Grossendorf/Mărișelu, (Sajó)szentiván/Johannesdorf/Sântioana, Szászbudak/Deutschbudak/Budacu de Jos, (Szász)lekence/Lechnitz/Lechința, (Szász)szentgyörgy/Sankt Georgen/Sângeorzu Nou, (Szász)törpény/Treppen/Tärpiu, Szépnayr/Schönbirk/Sigmir, Tacs/Totsch vagy Tatsch/Tonciu, Vermes/Wermesch/Vermes, Vinda/Windau/Ghinda, Zselyk/Schelken/Jeica. Vö. Szabó: *Beszterce város* 99–100.

⁸ Ismeretes, hogy az egyházi javak 1556. évi szekularizációja a szászföldi dézsmát nem érintette, az tehát nem vált fiskális jövedelemmé, hanem továbbra is a szász papságot illette meg. Báthory Kristóf 1580-ban bérbé vette e tizedek negyedrésztét, ez viszont nem vonatkozott a barcasági és szászvárosi káptalanok lelkészeinek dézsmájára, valamint a besztercei káptalan ún. kisebb tizedére. 1611-ben Báthory Gábor a szász *natio* hűtlenségére hivatkozva – a hűségén maradt Beszterce-vidék és Kóhalomszék lelkészeinek kivételével – konfiskálta a szász papság tizedének a háromnegyed részét, de azt 1612-ben visszaadta, megtartván azonban a kincstár részére az addig bérelt *quartát* minden ellenszolgáltatás nélkül. Ezzel az intézkedéssel tehát a szászföldi dézsmanegyed – kivéve a barcasági és szászvárosi káptalanokét – fiskális jövedelemmé vált, beleértve a Beszterce vidékét is, utóbbi esetében viszont ez csak az ún. nagyobb tized *quartáját* érintette, a kisebb tizedét nem. Tanulmányunkban következésképpen erről a dézsmanegyedről van szó. A kérdésről bővebben lásd G. D. Teutsch: *i. m.* 51–67., 71–72.; Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Kvár 1861. 197–201.; EOE VI. 254–255.

⁹ G. D. Teutsch: *i. m.* 66–67., 71–72.

fektus-viceárendátorok (Deli Farkas, Szénás Péter, Sebesi Miklós, Kendi János) irányítása mellett többé-kevésbé állandósult.¹⁰

A besztercei dézsmafedők helye a kincstári igazgatás hierarchiájában

A fiskális jövedelemmé vált szászföldi dézsmanegyed beszedése magától értetődően a kincstári igazgatás tisztségviselői számára új feladatokat irányzott elő, kiváltképp azért, mert a szász kerületek és székek ezt döntően természetben szolgáltatták be.¹¹ Ebből adódóan a tizedbérletek működtetését végző személyzetten túl, a dézsma hatékony adminisztrálására a gazdasági hierarchiába illeszkedő, alsó szintű tisztségviselői gárda hivatalba állítása is szükségszerűvé vált.¹²

Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben a besztercei tized adminisztrációját végző tisztségviselők személyének és feladatainak vizsgálatakor az egyik lehetséges kiindulási pontot a dézsma felhasználására vonatkozó adatok jelenthetik. A fejedelem ugyanis – minden bizonnyal a korábbi szokást érvényben tartva¹³ – a természetben beszolgáltatót járadékot valamely végvár ellátására rendelte, beleértve a Beszterce vidékéről begyűjtött dézsmát is, amelyet a szamosújvári vár fenntartására rendelt.¹⁴

¹⁰ Uo. 326. Itt kell megjegyeznünk, hogy az Apafi-korszakra vonatkozó monumentális mennyiségű forrásanyag áttanulmányozására és feltárására jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhattunk. Mindehhez a besztercei anyag áttekintése mellett elsősorban Mike Sándor tizedügyi iratai jelenthetnek támpontot a későbbiekben. MNL OL, GubTransLt, Cista diplomatica vegyes iratai (F 146).

¹¹ A Besztercei kerület esetében a kincstár – mint azt fentebb említettük – 1612-től a tized egynegyedét élvezte. Lásd G. D. Teutsch: *i. m.* 67–68., 71–72.; Csizmadia Andor: *i. m.* 48.; Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Kvár 1992 (Erdélyi Tudományos Füzetek 211). 40. Erről tanúskodnak a dézsmanegyedek is. A teljesség igénye nélkül lásd: KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 102–103/1624. (448. mf), nr. 159/1627 (449. mf). Itt említjük meg, hogy a besztercei anyagot az MNL OL mikrofilmtárában található másolatokon tanulmányoztuk.

¹² Trócsányi: *Központi kormányzat* 234., 325.; Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 82. (a továbbiakban Trócsányi: *Törvényalkotás*); G. D. Teutsch: *i. m.* 63–75. A tizedbérletek és egyéb mentességek főként a kancellária ügyvitelét szaporították. Fata prédiuum árendáját érdemes kiemelni, amelyet Bethlen Gábor deputált Nagy Miklós, későbbi szamosújvári porkoláb és Nagy Márton udvari familiárisainak, s ezt a Rákóczi-korszakban is megőrizték. Lásd erre: ErdKirKv DVD X. köt. pag. 169.; KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 13/1614. (444. mf), nr. 66/1616, nr. 20/1617. (445. mf), nr. 106/1638. (455. mf).

¹³ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., Báthory Gábor rendeletei, nr. 6. (499. mf).

¹⁴ Uo. nr. 23., 25/1614, nr. 40/1616. (444. mf). Bethlen Gábor 1614-ben a Besztercei kerület Szent Márton-napi adóját is, ami pénzbeli hozzájárulást jelentett – az udvarnép ellátása mellett – a lippai és jenői *praesidium* tartására rendelte. Uo. nr. 41., 43/1614. A Magyar Királyság tekintetében erre nézve lásd Ila Bálint: *A dézsma adminisztrációja*. Levéltári Közlemények 18–19(1940–1941). 223–249.; Sarusi Kis Béla: *Élőmesteri és tizedutasítás a XVI. század második feléből*. Fons 9(2002). 221. Továbbá a beszedett dézsmából esetenként a fejedelem híveinek

Ebből kifolyólag a tized beszédésére és a végházba való szállítására küldött dézsmások kinevezését a fejedelem az 1614–1616 közötti esztendőben Gyerőffy János tanácsúrra, a szamosújvári vár főkapitányára bízta.¹⁵ Az is jelzi Gyerőffy szerepét a beszercei dézsmálás lebonyolításában, hogy Besenyő dézsmamentességének vizsgálatakor kiadott fejedelmi rendeletek „címezettjei” között az akkori tized-főárendátor, Szilvási Boldizsár és a dézsmaszedők mellett őt is feltüntették, egyebek mellett szamosújvári főkapitányi minőségében.¹⁶ Az ekkoriban fungáló beszercei tizedszedők kilétéről és működéséről azonban instrukció és egyéb források hiányában egyelőre keveset tudunk. Annyi biztos, hogy kezdetben Gyerőffy bizonyos Fejérvári István nevű hívét harmadmagával küldte ki a kerületbe a tized beszédésére, s habár egyértelmű, hogy a feladatuk ellátásáért fizetést kaptak, ekkoriban Gyerőffy a nekik járó javadalmat is a szamosújvári vár ellátására kívánta fordítani.¹⁷ A tizedszedőkről a munka idején való gondoskodás a helybéliekre hárult, ami kiviláglik Bethlen Gábornak a beszercei előjárókhöz intézett leveléből, miszerint „ételből, italból előbbeni usus szerint neki” gazdálkodás legyen.¹⁸ Kétségtelen, hogy már ekkoriban problémát jelentettek a dézsmaszedők sorozatos visszaélései,¹⁹ s a helyzetet tovább nehezítette, hogy a kerületben egyidejűleg számos dézsmás megjelent, s „az sok dézsmás a szegénységnek igen nehéz és terhes” volt.²⁰ Minden bizonnyal ezek a problémák is hozzájárultak ahhoz, hogy a fejedelem részletesen szabályozza a dézsmaszedést. Mindez egyrészt a dézsmaszedéssel foglalkozó törvények sorát eredményezte,²¹ másrészt a fejedelem a tized-főárendátor bevonásával, az ő irányítószerepét hangsúlyozva, átfo-
gó utasításban határozta meg a szászöldi dézsmáltatás mikéntjét.

is juttattak, így pl. Bethlen lovászmestere, Huszár István több ízben részesült a Beszercei kerület dézsmájából. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 28/1614. (444. mf), nr. 45/1616, nr. 54/1617. (445. mf).

¹⁵ KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 23/1614., nr. 40/1616. Gyerőffy kapitányságára lásd P. Kovács Klára: *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században*. Bp. 2019. 212.

¹⁶ Uo. nr. 30/1615. (445. mf). Báthory Gábor az 1612-es nagy szükség miatt „az exponensektől ezer magyar forintot erogálván, inscribálta és inpignorálta”, így mindaddig elengedték Besenyő falu *quartáját*, amíg ezt az összeget abból „nem rehaeálhatnák és nem recupeálnák”. (Bethlen Gábor ezt megerősítő rendelete 1615-ből.)

¹⁷ Uo. nr. 23/1614. (444. mf). Itt jegyezzük meg, hogy a dézsmások jövedelmének „átirányítását” és a szamosújvári vár fenntartására való felhasználását egyéb forrás nem erősíti meg.

¹⁸ Uo. nr. 40/1616. (445. mf). A tanulmányban közölt forrásszövegek átírásához Bak Borbála magyar nyelvű forráskiadásáról szóló munkája szolgált útmutatóként. Bak Borbála: *A XVI.–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához*. Fons 7(2000). 91–137.

¹⁹ Mindezt az 1610-es években ez ügyben kiadott országgyűlési artikulusok példázzák leginkább. Trócsányi: *Törvényalkotás* 88.

²⁰ 1614-ben pl. mind Gyerőffy János, mind a tized-főárendátor, Szilvási Boldizsár küldött ki tizedszedőt a kerület dézsmálására. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 23/1614. (444. mf).

²¹ EOE VIII. 270.; Trócsányi: *Törvényalkotás* 88.

Az 1617. évi instrukció, a tizedszedők feladatainak teljes körű meghatározása mellett elsőként azt szögezte le, hogy Medgyesszék kivételével minden székben maximum két dézsmás jelölhető ki a feladat elvégzésére, amelyet a Besztercei kerület esetében az utasítás külön is nyomatékosított.²² Bizonyos, hogy ezen instrukció a dézsmálás menetéhez támaszul, a későbbi intézkedésekhez pedig például szolgált, ugyanakkor a tizedszedők kinevezésének módját a Besztercei kerület esetében érdemben nem befolyásolta. A továbbra is a szamosújvári várhoz rendelt dézsmá adminisztrációjára küldött tizedszedők megbízásában a tized-főárendátor mellett ugyanis még évekig valamelyik szamosújvári előljáró is szerepet vállalt. Így a vár *provisorának*, Zólyomi Jánosnak akaratából, a besztercei főbíró kérését figyelembe véve került több ízben dézsmás pozícióba az 1620-as években számtartói tisztséget is viselő Szentkirályi Tamás deák.²³

A besztercei dézsmások kinevezésében az igazi változást a gazdasági kormányzat terén sokat tapasztalt szakember, Debreczeni Tamás fejedelmi prefektusi és egyidejűleg tized-főárendátori megbízatása (1623) jelentette.²⁴ A kincstári igazgatás koordinálása terén a korábbiakhoz képest nagyobb hatalmat kapó Debreczeni²⁵ ugyanis a dézsmálás egész menetének szabályozásában is kiemelt szerepet vállalt: ő maga jelölte ki a tizedszedő személyét, s az általa szignált – a kancellária által formába öntött – utasítással kiküldött dézsmás érkezéséről is tájékoztatta a besztercei főbíró.²⁶ A Debreczeni révén történő megbízatások sok tekintetben az 1617-ben kiadott, fent említett utasításra építettek, azonban a dézsmások számának maximalizálása terén eltértek a korábbi szabályozástól. A székekre ugyan-

²² KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 19/1617. (445. mf). Medgyesszék kivételt képezett, minthogy „borosb, nagyobb és hasznosb az több székeknél”, amiért a fejedelem oda négy dézsmást állított. Az utasítás első 26 pontjában hozzávetőlegesen azonos az 1609-ben kelt, Kőhalomszék részére kiadott dézsmafizetési szabályozással, ugyanakkor azt számos ponton kiegészíti. EOE VI. 158–161. A későbbi szászföldi instrukciók forrásaira lásd G. D. Teutsch: *i. m.* 67.

²³ A korábbi évben Szamosújvárból küldött Szász János nevű dézsmással valami oknál fogva a besztercei főbíró elégedetlen volt, ezért másrt kért a dézsmálásra, s így esett a választás Szentkirályi Tamás deákra, akiről Zólyomi úgy vélekedett, hogy: „becsületes ember, nem valami veszekedő, kegyelmeteknek tud szolgálni”. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 83/1621. (446. mf). Szentkirályi Tamás dézsmanyugtái: uo. nr. 54–55., 62/1616. (445. mf). Zólyomi udvarbíróságára lásd P. Kovács Klára: *i. m.* 212. A besztercei dézsmának Szamosújvárra történő rendeléséről és a vár tisztjeinek a Besztercei kerület dézsmájának beszedésében játszott szerepéről 1629-ig vannak forrásaink. Erre vonatkozó utolsó adatunk: KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 143/1629. (450. mf).

²⁴ Debreczeni Tamás életére és főképp Királyságbeli működésére lásd Debreczeni-Dropán: *Debreczeni Tamás*.

²⁵ Mátyás-Rausch Petra: „Az Felsőged praefecturája szegény hazánknak szabadságinak nagy romlására volt” – A kincstári igazgatás tisztségviselői Bethlen Gábor uralkodása alatt. Erdélyi Múzeum 81(2019). 1. sz. 102.

²⁶ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 67/1624. (448. mf).

is – Medgyesszék kivételével – legfeljebb három tizedszedő kiküldését rendelte el, méghozzá úgy, hogy egy fődézsmást jelölt ki, aki egyrészt felelt a számadásért, másrészt a mellette működő dézsmások esetleges kárvallásáért.²⁷ Mindemellett a forrásokból az is kitűnik, hogy a nagyrészt továbbra is a szamosújvári vár ellátására rendelt dézsmá adminisztrációjában több esetben szerepet vállalt a vár udvarbírája, Füzessy János is, dézsmási pozíciójából adódóan. Noha ő maga – vélhetően a várbéli feladatai miatt – személyesen nem vett részt a dézsmálásban, a helyszínen a tényleges tizedszedést végző, általában a gazdaságban jártas, de legalábbis „deák”-műveltséggel bíró dézsmások segítségére volt, többek között a dézsmáláshoz szükséges hordók beszerzésében vagy esetenként az *extractus*nak a fejedelmi prefektushoz való továbbításában.²⁸

A tizedszedők kinevezése mellett Debreczeni a dézsmálással és a dézsmással kapcsolatban felmerült kérdések és problémák esetén is összekötő és irányító szerepet vitt a kerületi előljárók és a (fő)dezmások között. Az 1620-as évek elején a beszercei főbíró több ízben fordult a fejedelmi prefektus-tizedfőárendátorhoz, aki missziliseiben erősítette meg a legtöbbször a tizedszedő instrukciójában is megfogalmazottakat. Így leszögezte, hogy csak a kiküldött dézsmás kap fizetést a beszolgáltatott tizedből, a dézsmáláskor segítő helybélieket ez nem illeti meg. Továbbá a kárvallás elkerülése érdekében a dézsmálás megfelelő elvégzésére intette a beszerceieket, miszerint „a szegénységtől semmit nem kívánunk, csak az igaz dézsmát, hanem a dézsmáláskor a cséplésnél igen hűen és igazan forgolódjanak, és kiverjék, ne csak elgázolják, mint eddig, mert kalongyájában sok a dézsmá, szemében pedig keveset adminisztrálnak a dézsmás uraim”.²⁹ Ezenkívül a beszédett dézsmá elszállításának kérdése is állandó problémaként jelentkezett a kerületben, amelynek intézése szintén Debreczeni hatáskörébe tartozott. Privilegium hiányában egyértelművé tette, hogy a dézsmá megállapított helyre való szállításáról a kerületnek kell gondoskodnia, hiszen a törvény kimondja, hogy „valamely hely dézsmát ad, az oda tartozik vinni, ahova convertálták”.³⁰

²⁷ Uo. nr. 54/1625. (448. mf). Úgy tűnik tehát, hogy a tizedszedők számának meghatározásában a Bethlen-korszak előtti szokáshoz tértek vissza. Lásd: EOE VI. 158.

²⁸ Magát Füzessyt is *decimator*ként jelöli meg egy 1626-ban kelt forrás, azonban ekkor a tényleges dézsmálást Mihály és György deák végezték, szintén *decimator* titulussal. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 132., 146., 154., 164/1626. (449. mf), nr. 183/1629. (450. mf). Füzessy udvarbíroságára lásd P. Kovács Klára: *i. m.* 212. A tizedszedők gyakorta a fejedelmi prefektushoz közel álló (gazdasági) tisztségviselők voltak: „prefektus uram maga mellett való deákinak conferálta a dézsmásságot”. KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 143/1629. (450. mf). Szentmihályfalvi András dési harmincados tisztsége mellett „prefektus uram scribája” volt, Szentkirályi Tamás *rationum fiscalium exactor*ként is működött. Uo. nr. 132/1629. (450. mf).

²⁹ KvNLT, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 71/1624. (448. mf).

³⁰ Uo. nr. 105/1624. (448. mf).

Egyértelműen látszik tehát, hogy Debreczeni Tamás a kincstári igazgatás fejeként kézben tartotta a dézsmálás felső szintű irányítását, s kiemelendő, hogy a további racionalizálás érdekében tisztségviselése idején megtörtént a Besztercei kerület két dézsmajárásra (*processus*) való felosztása is.³¹ Ennek dátumát a jelenlegi ismereteink alapján 1626-ra tehetjük, hiszen az ebből az évből való tizedszedői elszámolás már világosan elkülönítette a két járás településeiről származó dézsmát.³² Annak ellenére, hogy a Bethlen-korszak utolsó éveiben ez a felosztás nem jelenik meg következetesen, bizonyos, hogy Debreczeni Tamás Erdélyből való távozását követően, a Rákóczi-korszakban, erre a struktúrára épülve, immár a fejedelmi prefektus-tizedviceárendátori megbízatást viselő tisztségviselők vezetésével formálódott tovább a Besztercei kerületben a tizedszedői hierarchia.

A Rákóczi-korszaktól kezdve a fejedelmi prefektusok egyidejűleg a tized-főárendátorok helyetteseként, tized-viceárendátorként is működtek, s ilyenformán a dézsmáltatás tekintetében is számos feladatban vezető szerepet vittek.³³ Így a beszedett dézsmának többnyire a fejedelem által meghatározott helyre való elszállításáról a fejedelmi prefektus-viceárendátor értesítette, és szólította fel a fődezsmaszedőket és a besztercei előljárókat.³⁴ Mindez számos esetben együtt járt a szászok által oly sokszor sérelmezett borfoglalás gyakorlatával,³⁵ s a rendszerint több ezer veder foglalt bor ekkoriban, a fejedelmi udvartartás ellátása mellett, főképp a Kővár és Kapnikbánya szükségére rendelt dézsmát egészítette ki.³⁶ A beszterceiek terhek csökkentése érdekében többször fordultak mind a fejedelemhez, mind a fejedelmi prefektus-tizedviceárendátorhoz kérve, hogy legalább a dézsmá és a foglalt bor elszállításától mentesítsék őket. A forrásokban szinte évente felbukkanó ilyen jellegű megkeresések többnyire nem voltak hiábavalók: a beszterceiek a kapnikbányai prefektussal, valamint a kővári udvarbíróval

³¹ Uo. nr. 386/1638. (456. mf).

³² Uo. nr. 155/1626. (449. mf). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a két besztercei dézsmás ekkor még közös utasítást kapott. MNL FML, Vathy József letéte (IV/75), 3. doboz (Debreczeni Tamás instrukciója Debreczeni Mihály és Tövissi Gergely deák részére).

³³ Trócsányi: *Központi kormányzat* 326.

³⁴ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 185/1636. (454. mf), nr. 79/1645. (460. mf). Az elszállításról való fejedelmi prefektus-viceárendátori-főbírói kapcsolattartásra lásd még: MNL OL, GyfKáptLt, Lymbus (F 12), 13. doboz, XIV/1/5. (Georg Böhm besztercei főbíró levele Sebesi Miklósnak).

³⁵ Mátyás-Rausch Petra: *i. m.* 103.

³⁶ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 192/1635. (454. mf), nr. 186., 188., 195/1646. (460. mf). Kővár és Kapnikbánya mellett Szamosújvár, Kolozs, Dés, Szék számára volt rendszeres a besztercei borfoglalás. Uo. nr. 207., 240/1641. (458. mf), nr. 162/1643. (460. mf), nr. 260/1648, nr. 141/1652. (463. mf).

egyvezetve egymás között megoszthatták a szállítási feladatokat.³⁷ Továbbá rendeleti úton többször lefektették, hogy a Kővárba történő szállítás esetén Kackónál, avagy Désnél, Kapnikbányára való szállítás esetén pedig Láposnál tovább a beszerceiek nem kötelezhetők szekerezésre.³⁸ Minde mellett esetenként a fejedelmi prefektus-tizedvicearendátor hatáskörébe tartozott a dézsmaadó települések mentességének kivizsgálása is.³⁹ Így az 1630-as évek elején a jádiak megkeresésére Deli Farkas a falu egyévi szőlő-dezsmájának elengedése mellett döntött, mivel „eddig szőlőjük nem volt, melyből dezsmáltak volna, hanem mostan építgetnek”,⁴⁰ s utóbb ugyanez a település kap dezsmamentességet a hideg idő okán.⁴¹ Habár a fejedelem és a tized-főarendátor tettek javaslatot a tizedszedők személyére,⁴² s a tiszt-ség elnyeréséhez szükséges reverzálisban a fő- és vicearendátor neve egyaránt megjelenik a dezsmások kinevezőjeként,⁴³ a tizedszedők instrukcióval való ellátása az 1630-as évektől kezdve szinte kivétel nélkül a fejedelmi prefektus-tizedvicearendátor hatáskörébe tartozott.⁴⁴ A Szénás Péter által kezdeményezett intézkedés, amely a dezsmásoknak a szászág körében való magaviseletére, a tized hiánytalan beszédésére és kiváltképp a meg-

³⁷ Uo. nr. 144/1634. (453. mf), nr. 105/1636. (454. mf), nr. 169/1647. (462. mf), nr. 10/1653, nr. 66/1654, nr. 59., 70/1656. (463. mf). A szállítás alkalmával előfordultak visszaélések is: egy ízben a kővári udvarbíró, Fogarasi Nagy Mihály kereste meg a beszercei főbíró, hogy a borokat szállító beszerceiek útközben felbontották a hordókat, megittak több veder bort, így felszólította, hogy pótolta a hiányzó mennyiséget. Uo. nr. 47/1641. (458. mf). Hasonlóan híja volt a Szamosújvárra foglaltatott boroknak, amelynek kivizsgálását az akkori fejedelmi prefektus-vicearendátor, Szénás Péter rendelte el. Uo. nr. 84/1641. (458. mf).

³⁸ A teljesség igénye nélkül: uo. nr. 11/1649. (463. mf).

³⁹ Uo. nr. 121., 130/1634. (453. mf), nr. 216/1639. (456. mf).

⁴⁰ Uo. nr. 131/1632. (452. mf).

⁴¹ Uo. nr. 119., 225/1633. (452. mf).

⁴² Az 1634-es évben olyan eset is előfordult, hogy a fejedelem és a tized-főarendátor különböző személyt jelölt ki a pozícióra. Azonban a tized-főarendátor megbízottja, Sajói János deák helyett a feladatot végül az a Márkosfalvi Márton láthatta el, akit a fejedelem már a korábbi évekre is megbízott a tizedszedői teendőik végzésével. Továbbá 1636-ban a fejedelem parancsát Deli Farkas közvetítette szintén Márkosfalvi felé, miszerint ossza meg salláriumát a beszercei főbíróval. Emellett az is megesett, hogy a formailag kinevezett (1644) fődezsmás, Szalárdi János, mivel a fejedelemmel táborozott, Uzoni Mihály szolgájára „ruházta át” a pozíciót. Uo. nr. 103/1634. (453. mf), nr. 185/1636. (454. mf), nr. 59/1644. (460. mf).

⁴³ Ismeretes Utczás Simon Márkosfalvi Márton reverzálisának mintájára készült kötelezvénye, amely a következőképpen fogalmaz: „Én, Beszerceznél lakó Utczás Simon adom tudtára mindenkinek, az kiknek illik, hogy ez jelen való 1636 esztendőben az mi kegyelmes urunk, Rákóczi György ő nagyságának fő arendátora, Wesselényi Boldizsár uram ő kegyelme és Deli Farkas uram vice arendátor bízták kezembem tisztül és gondviselésül az beszercei dezsmát, hogy percipialjam...”. Uo. nr. 98/1636. (454. mf).

⁴⁴ Eddig egyetlen olyan instrukcióval találkoztunk, amelyen mind a fejedelmi prefektus-tizedvicearendátor (bályoki Szénás Péter), mind a főarendátor (Wesselényi Boldizsár) aláírása szerepel. A kinevezettek maguk is többször utalnak arra, hogy a fejedelmi prefektustól kapták megbízatásukat: uo. sz. n./1639 (456. mf) (Márkosfalvi Márton a beszercei bírónak és esküdteknak), nr. 93/1643. (459. mf), nr. 59/1644. (460. mf).

felelő adminisztrálás kivizsgálására vonatkozott, szintén a Rákóczi-kori fejedelmi prefektus-tizedviceárendátorok irányítószerepére utal.⁴⁵

A kancellária által írásba foglalt utasítások kiadása 1631-től már következetesen a fent említett két járásnak (*Pars inferior*, *Pars superior*) megfelelően történt.⁴⁶ Az instrukciók ekkortól minden esetben az adott járás fődézsmásának (*supremus decimator*) szóltak, akik kivétel nélkül a fejedelmi udvar(tartás)hoz szorosan kötődő, bizalmi emberek voltak. A tisztséget viselők közül most csak a fejedelmi *secretarius*, Márkosfalvi Márton, a későbbiekben *vicsecretarius* Szalárdi János, valamint Huszti István és Boros János nevére utalunk, akik mindannyian a Rákóczi-család bizalmasai, illetve a központi adminisztráció tisztségviselői voltak.⁴⁷ A fődézsmások az udvarban és a kancellárián való egyéb teendőik okán azonban nem végezheték a helyszínen a tényleges tizedszedést. Feladatkörük elsősorban a besztercei előjárókkal való kapcsolattartásra és a tizedszedést a helyszínen végző aldézsmaszedők (*vicdecimator*) kiválasztására, valamint munkájuk irányítására szorítottak.⁴⁸ Az aldézsmások felett kárvallás vagy visszaélés esetén – így például a dézsmaborok megcsapolása miatt – a besztercei főbíróval együttműködve hoztak döntést.⁴⁹ Továbbá egy-egy falu alsó vagy felső járásbeli hovatartozásának kérdését is igyekeztek helyi szinten, a besztercei főbíró bevonásával megoldani, annak érdekében, hogy ne terheljék mindezzel a „magasabb fórumként” működő (fő) árendátort vagy magát a fejedelmet.⁵⁰ Továbbá, a dézsmálási munkálatok

⁴⁵ Uo. nr. 235/1647. (462. mf).

⁴⁶ Ezalól az 1650-es évek első esztendői kivételek, amikor – legalábbis adatgyűjtésünk értelmében – csak egy fő- és egy aldézsmás került kinevezésre. (Lásd a függelékben közölt táblázat vonatkozó éveit.) A későbbiekben azonban visszatértek a felső és alsó járásba való kinevezésekhez, amely az Apafi-korszakban is folytatódott. Szalai: *Inczédi Pál* 116.

⁴⁷ A fődézsmások egyéb tisztségeire lásd Trócsányi: *Központi kormányzat* 185., 201. Huszti István és Boros János is több esetben a lovak ellátásával, beszerzésével foglalkozó udvari emberek voltak. Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei* 69., 90.; KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 60/1644, nr. 98/1645. (460. mf).

⁴⁸ A salláriumok többszörösen való leszámítása miatt az instrukciók is világosan leszögezték mindezt: „ennekutána azért mindenik [ti. kinevezett fődézsmás – Sz. Á.] maga személyében menjen ki az dézsmára, és az instructió szerint procedályon, mert azon kívül való dolga difficultásban marad, holott egy dézsmásnál többnek egy processusban nem fizet ő nagysága, ha penigh semmi úton maga ki nem mehetne, maga fizetésén zálogos jó takarékos emberséges nemes embert bocsásson személyében”. Uo. nr. 116/1635. (453. mf).

⁴⁹ Uo. nr. 24/1631. (451. mf), nr. 113/1632. (452. mf).

⁵⁰ Márkosfalvi Márton Zsolna és Szentiván falvak hovatartozásának kérdésében egyezkedett Huszti Menyhérttel, kijelentve, hogy „ha akarja barátságosan az igazítást, jó, ha nem, mindjárt kérjen törvényt napot s pecsétet főárendátor uramtól, s citálja ő kegyelmét vagy szolgálját árendátor elé arra a napra”. Uo. nr. 88/1636. (454. mf). Besenyő település hovatartozásának kérdése is többször felmerült, s végül maga a fejedelem rendelkezett, hogy a korábbi szokásnak megfelelően a felső járáshoz tartozzon. Uo. nr. 125/1637. (455. mf), nr. 224/1648. (463. mf).

megkezdése előtt, a fődézsások egyeztettek a beszercei főbíróval a termények állapotáról, annak érdekében, hogy az egyéb feladatokat ellátó aldézsaszedőt „idő előtt munka nélkül való mulatásra” ne bocsássák ki.⁵¹ Ugyanakkor a kárvallás elkerülése érdekében, amennyiben az első körben kiválasztott vicedézsma valami oknál fogva nem tudott időben kimenni a dézsmálás elvégzésére, azonnal más személy került kinevezésre.⁵² Minde mellett a fődézsások egyik legfontosabb feladatuként tarthatjuk számon az aldézsások által beküldött számadások ellenőrzését, szükség esetén javításukat, s a fejedelmi prefektus-viceárendátor számára való továbbításukat.⁵³ Természetesen a fődézsások feladatuk ellátásáért a beszedett tizedből fizetést kaptak, de az összeg nem lehetett számottevő. A több éven keresztül fődézsmásként (is) működő Márkosfalvi Márton fejedelmi prefektus-viceárendatori felszólításra például gond nélkül megosztotta volna jövedelmét a beszercei főbíróval, ahogy ő maga fogalmazott: „salláriumom nem annyi, hogy én azért kegyelmeddel háborogjak [...] kegyelmednek sem lesz sok minden belőle, ahogy nekem sem volt, s annakis harmada a vice dézsmásé”.⁵⁴

A dézsmaadminisztráció tekintetében a hierarchia legalsó fokán a helyszínen a tizedszedést ténylegesen végző aldézsaszedők álltak, így feladataik felvázolását érdemes a tizedszedés menetének bemutatásába ágyazni. Ahogy fennebb kifejtettük, a vicedézsások kiválasztása a Rákóczi-korszakban a fődézsma joga volt, s mivel a dézsmálás megfelelő elvégzéséért a fődézsma jószágvesztés terhe mellett felelt, magától érte-

⁵¹ Uo. nr. 134/1635. (453. mf).

⁵² „... azt remélttem, hogy egy egész héttel ez előtt ott lehessen dézsmásom, várakozván az tavalyi emberre, de későn tudhatnám meg, hogy bujdosik a pestis előtt, így Uzoni Mihály uramat küldöttem ki...” (Márkosfalvi Márton). Uo. nr. 123/1633. (452. mf). Szalárdi János annak érdekében, hogy a dézsmás későn való kimenetele miatt s „a takarodás hátra maradása miatt ne legyen kár, Fejér Mihály helyett az Enyeden lakó Sárközy Jánost” küldte ki dézsmásnak. Uo. nr. 93/1643. (459. mf).

⁵³ Uo. nr. 24/1631. (451. mf), nr. 185/1636. (454. mf). MNL FML, Vathy József letéte (IV/75), 4. doboz (Márkosfalvi Márton levelei a beszercei főbírónak).

⁵⁴ KvNLt, Beszerce v. lt., I. sor., nr. 96/1636. (454. mf). A Beszercei kerület esetében vélhetően ebben az időszakban is fennállt az 1617-ben lefektetett szabályozás, mely szerint mivel ott nagyobb köből volt, a dézsmások salláriumát a gabonából kis köböllel kellett mérni, „négy vékát tudván egy köbölre.” Ugyanakkor ekkoriban még megkülönböztették a fődézsma és „társá” jövedelmét: előbbinek 80 veder bor, 12 köből zab, 12 köből búza, míg utóbbinak 60 veder bor és 10–10 köből búza és zab járt. Ezt a Rákóczi-korszakbeli utasítások egységesen 12–12 köből búzára és zabra, valamint 60 veder borra redukálták, s valószínűleg ezen kellett osztoznia a fő- és vicedézsmanak. Uo. nr. 19/1617. (445. mf), nr. 116/1635. (453. mf). A dézsmanyugtáiban a dézsmások salláriumának leszámítását jelölő számok azonban esetenként eltérőek ettől, lásd pl.: uo. nr. 202/1637. (455. mf).

tődő, hogy a bizalmát bíró, hozzáértő személyre ruházta a tisztséget.⁵⁵ A fődezmás nevére kiadott instrukciók másolatának birtokában pedig az aldézsmások jól körülhatárolt feltételekkel végezheték el a feladatot.⁵⁶ Az utasítás hátoldalán esetenként feltüntették a dézsmaadó településeket (*nominata possessionum*), amely alapján, továbbá a tizedszedéstről készült nyugták segítségével hozzávetőlegesen be tudjuk határolni a kerület két járásába tartozó dézsmaadó településeket.⁵⁷

A Besztercei kerület két járásának dézsmaadó települései a Rákóczi-korszakban⁵⁸

Pars superior	Pars inferior
Besenyő (Heidendorf/Viișoara)	(Szász)lekence (Lechnitz/Lechința)
(Szász)törpény (Treppen/Târpiu)	Vermes (Wermesch/Vermesș)
Nagydemeter (Mettersdorf/Dumitra)	(Szász)szentgyörgy (Sankt Georgen/Sângeorzu Nou)
Aldorf (Wallendorf/Unirea)	Dipse (Dürrbach/Dipșa)
Vinda (Windau/Ghinda)	(Kis)fehéregyház (Weisskirch/Albeștii Bistriței)
(Kis)zsolna (Senndorff/Jelna)	(Sajó)szentiván (Johannesdorf/Sântioana)
(Felső)szászújfalú (Oberneudorf/Satu Nou)	Malomárka (Minarken/Monariu)

⁵⁵ A teljesség igénye nélkül: Márkosfalvi Márton Uzoni Mihályt mint „cancellarista és dézmás társunkat” emlegeti, aki a nagyobb kancellária írnokaként s II. Rákóczi György titkáráként tevékenykedett Márkosfalvi *secretariussága* idején. Uo. nr. 179/1633. (452. mf). Trócsányi: *Központi kormányzat* 196., 201. Továbbá Szalárdi János egy négy ló után való szekér Besztercéről való beszerzésével bízza meg Fejér Mihályt, mint dézsmását és sógorát. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 182/1641. (458. mf).

⁵⁶ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 155/1641. (458. mf), nr. 93/1643. (459. mf). Instrukciójuk megtartásának szükségességéről lásd: *Approbatæ Constitutiones* II. rész, 11. cím. In: 1540–1848. évi erdélyi törvények. Ford. és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Magyarázó jegyz. kíséri Márkus Dezső. Bp. 1900 (Magyar Törvénytár 1000–1895). (a továbbiakban: Appr. Const.).

⁵⁷ A függelékben közölt táblázatban forrásként feltüntetett instrukciókon kívül lásd: KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 130/1634. (453. mf). Itt jegyezzük meg, hogy a dézsmaadó falvak között nem jelenik meg a Besztercei kerület összes települése.

⁵⁸ Természetesen a különféle immunitások miatt nem minden évben szerepel a táblázatban feltüntetett összes település az adott járásban a dézsmaadásra kötelezett települések között. Érdemes továbbá megjegyezni, hogy míg (Nagy)budak a Bethlen-korszakban többször adott dézsmát, a Rákóczi-korszakban – legalábbis az általunk átnézett forrásokban – egyszer sem szerepel dézsmaadó településként. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 62/1616. (445. mf), nr. 102–103/1624. (448. mf), nr. 154–155/1626. (449. mf).

Kisdemeter (Waltersdorf/Dumitrița)	Királynémeti (Baierdorf/Crainimăt)
Jád (Jaad/Livezile)	

A helybeli dézsmaadminisztráció menetének bemutatása leginkább három nagyobb kérdéskör köré csoportosítható, amelyek kisebb-nagyobb változásokkal a Bethlen- és a Rákóczi-korszakban egyaránt megfigyelhetők. Az intézkedések egyrészt a *fiscus* szempontjából bármilyen kárvallás elkerülését, másrészt a Besztercei kerület érdekében a visszaélések megelőzését célozták, ezenfelül bizonyos utasítások az egyház kezében megagyott dézsamarész kezelésére vonatkoztak.

A dézsmásnak a *fiscus* tizedvesztésének elkerülése érdekében mindenekelőtt az adott járás településeiben megfelelő helyet kellett találnia vagy építtetnie a gabona cséplésére, majd őrzésére. Továbbá a tizedszedőnek figyelemmel kellett lennie a gabona betakarításakor a megfelelő kalangyamáretre, a cséplésre, a gabona megfelelő elkülönítésére, bordézsmá esetén a hordók minőségére és a bor tisztaságára.⁵⁹ Az aldézsmások a beszedett tizedről természetesen elszámolással tartoztak, s a kimutatást bor (*vinum*) és gabonák (*avena, triticum, hordeum*) szerint, településekre lebontva kellett lejegyezniük.⁶⁰ Az *extractust* pedig a falnagykokkal (fálnagy/falusbíró), valamint a papokkal történő ellenjegyzést követően kellett az instrukció szerint a fejedelmi prefektus-viceárendátornak, a gyakorlatban azonban inkább a fődezsmásnak eljuttatniuk, a gabona esetében augusztus végéig, míg az egyéb „leguminák” és a bor esetében október 10-éig.⁶¹ Az egyéb „leguminák” (hüvelyes vetemények) utáni tized beszedéséről azonban egyelőre nem sok információval rendelkezünk.⁶² A méz dézsmájának beszedését elrendelték ugyan az utasítások, de úgy tűnik, hogy annak begyűjtése – elsősorban mivel fejedelmi monopólium volt – jórészt

⁵⁹ Uo. nr. 116/1635. (453. mf). Vö. Kopp Tibor: *Erdély művelődése I. és II. Rákóczi György korában. Az erdélyi országgyűlési emlékek alapján.* (Bölcsészdoktori értekezés). Kalocsa 1902.

⁶⁰ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 152/1632. (451. mf).

⁶¹ Uo. nr. 116/1635. (453. mf). Az ellenjegyzést a gyakorlatban többször a kerületi gerébek végezték. Lásd erre pl.: uo. nr. 173., 191/1637. (455. mf), nr. 278/1648. (463. mf). A Bethlen-korszakból nem találtunk külön szabályozást arra nézve, hogy mely időpontig szállítsák be a beszedett tizedet, a Rákóczi-korszakban azonban már a fent említett „határidők” többé-kevésbé állandósultak, habár a források tanúsága szerint ezt az esetek többségében nem sikerült betartani. Lásd pl.: uo. nr. 110/1645. (460. mf), nr. 192/1646. (461. mf). Az *extractus* fődezsmáshoz való beküldéséről: MNL FML, Vathy József letéte (IV/75), 4. doboz (Márkosfalvi Márton levelei a besztercei főbíróknak).

⁶² Erre nézve csak egy elszámolással találoztunk eddig, azonban ez sem kifejezetten a Besztercei kerület dézsmájára vonatkozó forrás. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 170/1636. (454. mf). Lásd még Csizmadia Andor: *i. m.* 49., 51.

nem az aldézmásokra, hanem az erre külön kijelölt fejedelmi méz- és viaszgyűjtőkre hárult.⁶³ Emellett a kenderdézma beszolgáltatásának is vannak nyomai, melyet nem meglepő módon a kötéلكészítéshez gyakran a bányatelepülésekre (Dés, Torda) deputáltak.⁶⁴ A báránydézma beszédéséről 1652-ben még maga II. Rákóczi György rendelete és Sebesi Miklós fejedelmi prefektus-vicearendátor besztercei főbírónak küldött levele intézkedett,⁶⁵ az 1653-as országgyűlés törvényei azonban már felmentették a Besztercei kerületet ezen kötelezettsége alól.⁶⁶

A dézsmaszedés gördülékenységének biztosítása és a visszaélések elkerülése szempontjából kulcsfontosságú volt a besztercei főbíró által a dézsmaszedő mellé rendelt, esküdt falnagyk szerepe.⁶⁷ Amellett, hogy reverzális adása mellett az ő bevallásuk alapján történt az évi terményösszeírás, a dézsmások helyi ellenőrzésében is szerepet vállaltak. Minthogy a tizedszedők a fizetésüket a dézsmából kapták, a falnagykoknak figyelni kellett a visszaélésekre, s mivel a dézsmások ellátása is az ő feladatuk volt, a *fiscus* számára nem tartoztak dézsmával.⁶⁸ Számos intézkedés alapvetően a dézsmaadó települések lakosainak védelmét és terheik csökkentését szolgálta.⁶⁹ A visszaéléseket a helybeliek leginkább az asztaltartás követelésében, illetve lovaik használatában érzékelhették. Ilyen jellegű félreértések miatt kellett tisztáznia magát Uzoni Mihály felső járásbeli aldézmásnak: elismerte ugyan, hogy saját lova „méltatlan” állapota miatt egy hétig a falusiak lován járt, azonban az étel- és italadás követelésének vádját levelében határozottan visszautasította, s kész volt az illetékes bírói szék, vagyis a besztercei bíró és az egész szenátus előtt (*in conspectu totius senatus*) tisztázni magát.⁷⁰ Az utasításokban évtizedekig megjelenő tiltások

⁶³ Trócsányi: *Központi kormányzat* 237.; Imreh István: *i. m.* 42., 81. Lásd még erre: KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 74/1624. (448. mf), nr. 122., 130/1626. (449. mf), nr. 67/1628. (450. mf), nr. 98., 170/1636. (454. mf), nr. 156/1639. (456. mf), nr. 42., 58/1652. (463. mf).

⁶⁴ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 82., 102., 105/1632. (451. mf), nr. 184/1647. (462. mf).

⁶⁵ Uo. 42., 58/1653. (463. mf). Vö. G. D. Teutsch: *i. m.* 68.

⁶⁶ Trócsányi: *Törvényalkotás* 90.; EOE XI. 29., 168.; Appr. Const. II. rész, 10. cím, 6. art.

⁶⁷ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 116/1637. (455. mf).

⁶⁸ Uo. nr. 86/1635. (453. mf). A dézsmások ellátására vonatkozó kiadások gyakorta megjelentek a kerületi gerébek számadáskönyveiben is, több esetben megnevezve magát a fő- vagy aldézmást: KvNLT, Beszterce v. lt., IV. sor., c. nr. 624. (309. mf). A kerületi gerébek számadáskönyve 1624–1692. nr. 45. (1629. évi számadás), nr. 60–61. (1636. évi számadás, Nyíri Tamás és Uzoni Mihály), nr. 64. (1637. évi számadás, Akosfalvi János), nr. 74. (1640. évi számadás, Lőrinc deák), nr. 77. (1641. évi számadás), nr. 85., 88. (1643. évi számadás, Szalárdi János), nr. 108. (1649. évi számadás), nr. 117. (1652. évi számadás), nr. 121. (1653. évi számadás, Boros János).

⁶⁹ Erre nézve több törvénycikk is született: Appr. Const. V. rész, 11–16. edictum.

⁷⁰ KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 119/1634. (453. mf). Uzoninak az előző napokban is tisztázni kellett magát a főbíró előtt, a besenyői pásztorok ugyanis őrizetlenül hagyták a dézsmaszőlőt, emiatt Uzoni megfedtte őket, utóbbiak azonban panaszt tettek ellene a főbíró-

arra engednek következtetni, hogy az aldézmások hasonló visszaélései a későbbiekben is gondot jelentettek.

Az egyház kezén hagyott dézsma törvényes beszédésének feltétele volt, hogy a papok csak a tizedszedők jelenlétében dézsmálhattak, mely rendelkezés – ahogy fentebb láttuk – fordított esetben is érvényben volt. Emellett az aldézmásoknak ügyelniük kellett arra is, hogy a papok minden dézsmaköteles területről beszolgáltassák a tizedrészt, továbbá hogy a dézsma esetleges pénzbeli megváltása ne legyen a *fiscus* kárára.⁷¹ Ugyanakkor a fődézmásoknak esetenként inteniük kellett aldézmásaikat, hogy a tizedszedés akadálytalan menete érdekében a prédikátorokat „ne háborítsák”.⁷²

Következtetések

Az 1612-es szabályozásnak megfelelően a Besztercei kerület dézsmanegyede a *fiscus* bevételeit gyarapította, ugyanakkor kincstári tisztségviselők kinevezésére került sor a dézsmaadminisztráció megfelelő lebonyolítására.

A Bethlen-korszakból fellelt források arra engednek következtetni, hogy a dézsmálás menetének és a dézsmaaszedők feladatainak koordinálásában a tized-főárendátor kulcsfontosságú szerepet vitt, azonban a dézsmaadminisztráció alsóbb szintű szervezésében Szamosújvár várának tisztségviselői is szerepet vállaltak. Mindez bizonyára abból fakadt, hogy a *fiscus* számára járó besztercei dézsmaarészt a fejedelem – adatolhatóan 1629-ig – a szamosújvári vár ellátására rendelte. Kezdetben Gyerőffy Jánosnak, a vár kapitányának szerepe volt meghatározó, aki nemcsak a besztercei dézsmaaszedők kinevezésében és helyszínre való kiküldésében játszott szerepet, hanem a tized-főárendátor mellett a kerület egyik települése dézsmamentességének vizsgálata során is felmerült a neve. Az 1620-as években a vár akkori udvarbírája, Zólyomi János ez irányú működése ismeretes, aki a besztercei előjárókkal egyeztetve jelölte ki a kerület dézsmását, több ízben Szentkirályi Tamás deák személyében. Utóbbi besztercei dézsmássága mellett számtartói (*rationista*) és kincstári számvevői (*rationum fiscalium exactor*) tisztséggel is bírt.

Az 1620-as évek második felében némi változás következett be a besztercei dézsmaadminisztrációt végző tisztségviselők működésében. Ekkoriban ugyanis a kerületet – alighanem a hatékonyabb működés érdekében

nál. Uzoni azzal védte magát, hogy mindenben az instrukciója szerint járt el. Uo. nr. 118/1634. A későbbi ez irányú problémákra lásd: uo. nr. 210/1637. (455. mf).

⁷¹ Uo. nr. 116/1635. (453. mf).

⁷² Uo. nr. 137/1633. (452. mf).

– két járásra osztották fel, s a kerületbe kiküldött két dézsmás vélhetően egy-egy járásban látta el feladatát, amelyet alátámaszt az, hogy a két *processus* településein beszedett tizedrészt esetenként már külön elszámolásban rögzítették. A helyszínen a dézsmálást ténylegesen végző személy mellé egy, a számadásért és kárvallásért, továbbá a helyszíni tizedszedést végzők munkájának koordinálásáért felelő fődezsmaás kijelölését is előírták az utasítások. Habár a Bethlen-korszak utolsó éveiben e pozíció betöltése, pontos megnevezése és a tizedszedést ténylegesen végzőktől való elkülönülése – eddigi kutatásaink alapján – nem tekinthető következetesnek, úgy tűnik, hogy a tisztség a tizedrésznek Szamosújvárra való rendelése okán részben továbbra is a várhoz köthető. Mindezt az ekkor szamosújvári udvarbíróként működő Füzesy János ez irányú szerepvállalása támasztja alá, aki a dézsmarész tényleges beszedésében nem vett tevékenyen részt, csak annak adminisztrálását és a tizedelést végzők instruálását végezte. Az ekkori dézsmásokról tudjuk, hogy tizedszedői pozíciójuk mellett a központi adminisztrációban tevékenykedő tisztségviselők voltak, így például Szentmihályfalvi András a nagyobb kancellária deákja, míg Hiripi György kincstári számvevő volt.

A Rákóczi-korszakban a Besztercei kerület dézsmaadminisztrációjának struktúrája a kerületnek két *processus*ra való felosztása és a fődezsmaási pozíció folyamatos betöltése alapján már rögzülni látszik. Ebben az időszakban a fejedelmi prefektus-viceárendátorok a két járás élére következetesen egy-egy befolyásos, jórészt a központi kormányzatban működő személyt neveztek ki fődezsmaásnak (*supremus decimator*), akik azonban – mivel egyéb feladatokat is elláttak a központi igazgatásban vagy egyéb fejedelmi megbízatás alapján – nem utazhattak el a kerületbe a dézsmarész beszédésére. Ebből adódóan az alsó és felső járásbeli fődezsmaás is kijelölte aldézsmásait (*vicedecimator*), akik instrukciójuk szerint elvégezték a tizedszedést a településeken. A fődezsmaások hatáskörébe tartozott a besztercei főbíróval és a tanáccsal való kapcsolattartás révén a dézsmálás menetében vagy az aldézsmás működésével kapcsolatban felmerülő kérdések és problémák helyi szintű intézése, tisztázása. Emellett esetenként az aldézsmások által készített számadások ellenőrzése és az ekkorra már a dézsmálás szempontjából (is) vezetőserepet vívó fejedelmi prefektus-viceárendátorhoz való továbbítása is kötelezettségük közé tartozott. A Rákóczi-korszakban a fődezsmaások esetében azonban látható, hogy e tisztségük nem járt sokrétű többletfeladattal, egyébként azt hivatali teendőik, illetve fejedelmi bizalmasokként rájuk rótt feladataik mellett aligha tudták volna végezni. E tevékenységükért járó, nem számottevő fizetség – melyen megosztottak az aldézsmásokkal – így inkább egyéb hivatalviselésükből származó bevételeik „kiegészítéseként”, fődezsmaási megbízatásuk pedig

egyfajta tiszteletbeli pozícióként is értékelhető. Ugyanakkor a jórészt a központi igazgatás alsóbb szinterein (kancellária, kincstári igazgatás) is működő Rákóczi-kori aldézsások esetében a tisztségből származó jövedelemnek és magának a tisztségnek is nagyobb jelentősége lehetett.

Összességében tehát elmondható, hogy a kincstárat illető beszercei dézsma rész adminisztrálására jól működő tisztségviselői rendszer épült ki, amelyet a Bethlen-korszakban a meghatározó szerepet játszó tized-főárendátor mellett a szamosújvári váruradalomban és a központi igazgatásban egyéb pozíciót is betöltő tisztségviselők működtettek. A Rákóczi-korszakban a kincstári igazgatást ténylegesen kézben tartó fejedelmi prefektus-viceárendátorok, valamint az általuk kinevezett fődézsma-szedők koordinálták a tized beszédését, amelyet helyi szinten az aldézsma-szedők végeztek el. A személytörténeti kérdések további tisztázásával, a dézsmaadminisztrációban résztvevők életútjának alaposabb vizsgálatával majd minden bizonnyal újabb, a mechanizmus működésére is jelentős összefüggésekre találhatunk.

Míthogy a Beszercei kerület 1613–1657 közötti dézsmaadminisztrációját – amint azt tanulmányunk elején említettük – elsősorban Beszerce város és kerület misszilisanysága alapján vázoltuk, végezetül utalunk kell arra, hogy a kérdés minél teljesebb rekonstrukciójához a későbbiekben szükség lesz egyfelől újabb levéltári források bevonására, melyek alighanem a jelen kutatás során kevésbé feltárt mozzanatokra is több fényt vetnek, másfelől pedig a szász székek és a Brassói kerület hasonló szempontú vizsgálatára, valamint e vizsgálatok eredményeinek összehasonlítására.

Függelék

A Besztercei kerület dézsmaszedőinek névsora a Bethlen-
és Rákóczi-korszakban

Év- szám	Név	Forrás (Beszterce v. lt., I. sor.)
1614	Fejérvári István ⁷³ harmadmagával	nr. 23/1614. (444. mf)
1616	Szentkirályi Tamás deák ⁷⁴	nr. 54–55., 62/1616. (444. mf)
1617	Czikó (Czykó) János (fődezsma)	nr. 19/1617. (445. mf)
1621	Szentkirályi Tamás deák, Királyfalvi Péter (<i>Petrus Literatus Kiralyfalvi de Görgenyszenthimre</i>) ⁷⁵	nr. 83., 119/1621. (446. mf)
1622	Királyfalvi Péter (<i>Petrus Kiralyfalvi de Görgenyszenthimre</i>)	nr. 122/1622. (447. mf)
1623	Szentkirályi Tamás deák – Somai János, Vámos István (<i>Stephanus Wamos</i>) ⁷⁶ (Szentkirályi Tamás misszilise szerint Somai Jánost vette maga mellé dezsmaalásra, de a dezsmanyuqtán Tamás deák és Vámos István aláírása szerepel.)	nr. 96/1623. (447. mf) nr. 58/1624. (448. mf)
1624	Szentkirályi Tamás deák – Somai János, Horvát György (<i>Georgius Horvat</i>) (Szentkirályi Tamás misszilise szerint Somai Jánost vette maga mellé, de a dezsmanyuqtán Tamás deák és Horvát György aláírása szerepel.)	nr. 58., 103/1624. (448. mf)

⁷³ Szamosújváron házzal bíró nemes személy. Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. VI. Deés 1903. 141.

⁷⁴ *Rationista* (1621), valamint *rationum fiscalium exactor* (1629). KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 83/1621. (446. mf), nr. 132/1629. (450. mf).

⁷⁵ A nagyobb kancellária írnoka (1609), Torda vármegye jegyzője, görgényi, valamint bonyhai tisztartó. Trócsányi: *Központi kormányzat* 192.; Dáné Veronka: „Az őnagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kvár 2006 (Erdélyi Tudományos Füzetek 259). 115., 182.

⁷⁶ A szamosújvári vár várnagya (1613–1627). P. Kovács Klára: *i. m.* 212.

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG I.

1625	Szentkirályi Tamás deák – Somai János, Vámos István (<i>Stephanus Vamos</i>) (Habár az instrukció szerint Szentkirályi Tamás és Vámos István került kinevezésre, a dézsmanyu után Tamás deák és Somai János aláírása szerepel.)		nr. 54., 89/1625. (448. mf)
1626	Füzessy János ⁷⁷ Debreceni Mihály deák (<i>Michael Debrecenij</i>) – <i>Processus inferior</i> , Ger- gely deák (<i>Gregorius Literatus</i>) – <i>Processus superior</i>		nr. 132., 155/1626. (449. mf)
1627	Vámos István (<i>Stephanus Vamos</i>) – Hiripi György (<i>Georgius Hiripij</i>) ⁷⁸		nr. 159/1627. (449. mf)
1628	Füzessy János (<i>Johannes Fözessy de Dees</i>), Hiripi György (<i>Georgius Hirippi</i>)		nr. 79/1628. (450. mf)
1629	Szentkirályi Tamás deák, Szentmihályfalvi András deák ⁷⁹		nr. 132., 180., 183., 222/1629. (450. mf)
1630	Vas János, ⁸⁰ Kuti István (<i>Johannes Vas, Stephanus Kuti</i>)		nr. 67/1630. (451. mf)
	<i>Pars inferior</i>		<i>Pars superior</i>
	Fődézsomás	Vicedézsomás	Fődézsomás
			Vicedézsomás
		Forrás (Beszterce v. lt., I. sor.)	Forrás (Beszterce v. lt., I. sor.)
1631	Fehérvári Mihály (<i>Michael Fejervari</i>)		nr. 83/1631. (451. mf)
		Sombori Já- nos (<i>Joannes Sombori</i>) ⁸¹	Rákosi <i>Literatus</i> Pál/Széki Pál (<i>Paulus Literatus Rakosi/Paulus Széki</i>)
			nr. 83/1631. (451. mf)

⁷⁷ Szamosújvári udvarbíró (1626–1636). Uo. 212.

⁷⁸ A kincstári számvevő segédje (1624), kincstári számvevő (1636). Trócsányi: *Központi kormányzat* 333.

⁷⁹ Dési harmincados, a prefektus „*scribája*” (1629), nagyobb kancelláriai íródeák (1616–1631). KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 132/1629. (450. mf); Trócsányi: *Központi kormányzat* 195.

⁸⁰ A fejedelmi tábla ülnöke (1631–1633). Trócsányi: *Központi kormányzat* 361.

⁸¹ Nagy valószínűséggel az 1645–1649 között Torda vármegye főispáni tisztét betöltő Sombori Jánosról van szó. Itt utalunk arra, hogy a fejedelem éppen 1631-ben küldte őt Pázmányhoz tárgyalni, tehát elképzelhető, hogy ezzel a fődézsomási címmel és bevételekkel viszonzta a szolgálatait. Vö. Dáné Veronka: *i. m.* 108–110., 189.; Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*. (VII. közl.) Századok 22(1888). 514.

A BESZTERCEI KERÜLET DÉZSMAADMINISZTRÁCIÓJÁNAK VÁZLATA

1632	Kapronczay Péter (<i>Petrus Capronczay</i>)		nr. 149/1632. (452. mf)	Márkosfalvi Márton (<i>Martinus Markosfalvi</i>) ⁸²	Nyíri Tamás (<i>Njirj Tamás</i>)	nr. 113., 152/1632. (452. mf)
1633		fehérvári Berta János	nr. 203/1633. (452. mf)	Márkosfalvi Márton	Uzoni Mihály (<i>Michael Uzoni</i>) ⁸³	nr. 123., 179., 203/1633. (452. mf)
1634				Márkosfalvi Márton		nr. 103/1634. (453. mf)
1635	Huszti Menyhért (<i>Melchior Huszthi de Doborka</i>) ⁸⁴		nr. 116/1635. (453. mf)	Márkosfalvi Márton	Uzoni Mihály	nr. 135/1635. (453. mf) nr. 192/1635. (454. mf) nr. 204/1637. (455. mf)
1636	Huszti Menyhért	Kovács Ferenc (<i>Franciscus Kovács</i>)	nr. 100/1637. (454. mf) nr. 173/1637. (455. mf).	Márkosfalvi Márton	Nyíri Tamás	nr. 76., 88., 96., 185/1636. (454. mf) nr. 202/1637. (455. mf)
1637				Márkosfalvi Márton	Ákosfalvi János (<i>Johannes Akosfalvi</i>) ⁸⁵	nr. 111., 116/1637. (455. mf) nr. 116., 191/1637. (455. mf)
1639	Huszti Menyhért	Sulyok Imre (<i>Emericus Sulyok</i>)	nr. 156/1639. (456. mf) nr. 212., 229/1639. (457. mf)	Márkosfalvi Márton	Szentmártoni Lőrinc deák	sz. n./1639. (456. mf)

⁸² A nagyobb kancellária írnoka (1619–1630), kancelláriai titkár (1630–1637). Trócsányi: *Központi kormányzat* 185., 193.

⁸³ A nagyobb kancellária írnoka (1631–1638), II. Rákóczi György titkára (1642–1645). Uo. 196.

⁸⁴ Portai megbízatást látott el 1636–1637-ben. Biró: *Erdély követei* 123–124.

⁸⁵ A nagyobb kancellária írnoka (1638). Trócsányi: *Központi kormányzat* 188.

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG I.

1640					[Szentmártoni] Lőrinc deák	IV. sor., c. nr. 624. 1640. évi száma- dás, nr. 74. (309. mf)
1641	Husztai Menyhért		nr. 155/1641. (458. mf)	Szalárdi Já- nos (<i>Joannes Szalárdi</i>) ⁸⁶	Fejér Mihály	nr. 124., 182/1641. (458. mf)
1642				Szalárdi János	Fejér Mihály	nr. 93/1643. (459. mf).
1643				Szalárdi János	enyedi Sár- közy János	
1644				Szalárdi János, Uzoni Mihályra „átruházva“	Uzoni Mihály meg nem neve- zett szolgálja	nr. 56., 59/1644. (460. mf)
1645					Járay Ferenc (<i>Franciscus Jaray</i>) ⁸⁷	nr. 110/1645. (460. mf)
1646	Husztai Menyhért	Köpeczi Mi- hály (<i>Michael Keopecz</i>) ⁸⁸	nr. 107., 164–165, 192/1646. (461. mf)		Somodi János (<i>Joanes Somodi</i>)	nr. 196/1646. (461. mf)
1647		Keresztúri András (<i>Andreas Kereszturi de Mihalijfalva</i>)	nr. 185/1647. (462. mf)	Husztai István (<i>Stephanus Huszthi</i>) ⁸⁹	Ürményi Já- nos (<i>Joannes Literatus alias Ürmenj</i>)	nr. 106/1646. (461. mf) nr. 186/1647. (462. mf)
1648		Ádámosi (Adamosi) György	nr. 188/1648. (462. mf)	Husztai István	Thott Mi- hály ⁹⁰	nr. 20/1648. (462. mf) nr. 278/1648. (463. mf)

⁸⁶ Nagyobb kancelláriai íródeák (1633–1638), a fejedelmi levéltár *conservator*a (1638), *vicesecretarius* (1639–1647), váradi káptalani *requisitor* (1649–1660), *perceptor* (1665), a kolozsmonostori konvent levélkeresője (1664–1666). Uo. 185–186., 195., 201.; Bogdándi: *A váradai hiteleshely* 115–116.; Bogdándi: *Kolozsmonostori konvent* 95.

⁸⁷ A kisebb kancellária írnoka (1641), majd nagyobb kancelláriai íródeák (1644–1650). Trócsányi: *Központi kormányzat* 192., 368.

⁸⁸ A nagyobb kancellária írnoka (1647). Uo. 193.

⁸⁹ I. Rákóczi György udvartartásának tagja (1638), a lovak felügyeletét is ő látta el a fejedelem Beszterce vidékén tett látogatásakor (1636). Szabó: *A besztercei levéltár jegyzékei* 69., 90.

⁹⁰ Vélhetően azonos azzal a személlyel, aki az 1620-as években a fejedelmi udvar megbízásából különféle dolgok (pl. hám és egyéb lószerszámok készíttetése, abrak) ügyében veszi fel a kapcsolatot Besztercével. KvNLT, Beszterce v. lt., I. sor., nr. 47/121. (446. mf), nr. 150/1622. (447. mf), nr. 98/1627. (449. mf).

A BESZTERCEI KERÜLET DÉZSMAADMINISZTRÁCIÓJÁNAK VÁZLATA

1651		Kecskeméti Mihály (<i>Michael Keckemeti</i>)	nr. 90/1651. (464. mf)		Kecskeméti Mihály (<i>Michael Keckemeti</i>)	nr. 90/1651. (464. mf)
1652	Boros János (<i>Johannes Boros</i>) ⁹¹	Csak Boros János került kinevezésre „ <i>decimator supremus sedis Saxonialis Bistriciensis</i> ” megnevezéssel. Az aldézsmása(i) személyéről nincs információnk.				nr. 77/1652. (464. mf)
1653	Boros János					nr. 42/1653. (465. mf)
1654	Boros János					nr. 36/1654. (465. mf)
1656	Basa Mihály (<i>Michael Basa</i>)		nr. 24/1656. (465. mf)			

⁹¹ II. Rákóczi György egyik bizalmi embere, többször követ és főkövet a Portán, diplomáciai küldetéseiben járt el Moldvában és Havasalföldén, tárgyalásokat folytatott a kozákokkal, az 1653-as moldvai és 1655-ös havasalföldi hadjáratokban az erdélyi hadak főparancsnoka. Vö. Binder Pál: *Magyarógygyantai Boros János*. In: Uő: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái vagy románok az erdélyi fejedelemség külügyi szolgálatában*. Marosvásárhely 1996. 68–75.

VERES TÜNDE

DRAHEIM VILMOS FELEMELKEDÉSE ÉS BUKÁSA*

Draheim Vilmos neve alig ismert, életét – néhány momentumtól eltekintve – homály övezi. Így van ez annak ellenére, hogy a Szepesi Kamarán belül fényes karriert futott be, szaktudása, amely leginkább a szőlőgazdálkodásra terjedt ki, szinte páratlan volt, s minden bizonnyal neve még inkább egybeforrt volna a kincstári szőlőgazdálkodás modernizációjával, ha a kor politikai eseményei nem szólnak közbe, s a Kamara nem kerül 1682-ben Thököly irányítása alá. Új feladatot kapva, Draheim Lipót Vilmos még ekkor is képes volt megőrizni pozícióját, mi több, prefektusi kinevezést is kapott, hogy aztán pár évvel később mindenét elveszítse. A jelenleg is zajló kutatás célkitűzése, hogy a szakirodalom által eddig mellőzött hivatalnoknak az életét, politikai pályáját, családi viszonyait feltárja és ismeresse, elhelyezve őt a Szepesi Kamara kiemelt személyeinek sorában. Jelen tanulmány ezen kutatás részeredményeit ismerteti, elsősorban Draheim perbefogására és annak körülményeire fókuszálva.

Források és a kutatás jelenlegi állása

Draheim Lipót Vilmos életének feltáratlansága azért is meglepő, mivel az MNL Országos Levéltárában a rá vonatkozó dokumentumok – néhány kivételtől eltekintve – nem szétszórta, hanem egyben található és kutathatók.

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Magáról a családról is maradtak fenn források, amelyek ma a Lossonczy család levéltárában lelhetők fel.¹ A Draheim Vilmos és Eperjessi Márton közötti levelezést a Magyar Kamara Archivumán belül a Missiles fondban őrzik,² emellett az egykori prefektus keze által jegyzett, illetve hozzá fűződő – szám szerint 112 – dokumentum található az Urbaria et Conscriptiones gyűjteményben,³ illetve a Jankovich-gyűjtemény is tartalmaz három, Draheim által írt levelet.⁴ A Szepesi Kamara alkalmazásában álló hivatalnok életére, munkájára, pályafutására, vagyonára, sőt, a feleségével való viszonyára vonatkozó legerjedelmesebb anyag viszont Thököly Szepesi Kamarájának iratai között található. A három fennmaradt feljegyzési könyve nagyobb részét a Thököly Imre szolgálatában töltött éveivel és az utána következő esztendőik munkájával kapcsolatos adatokat foglal magában.⁵ E könyvek a Szepesi Kamara alá tartozó birtokok igazgatásának jelentős forrásai, mivel a fogalmazványok mellett levelek másolatait, levélkivonatokat, számadásokat, kimutatásokat, leltárakat is tartalmaznak. De ami a jelen kutatás szempontjából a legfontosabb, hogy fényt vetnek perének részleteire, meghurcolásának folyamatára, s tartalmazzák feleségének, Gatályi Klárának Thökölyhez címzett leveleit is, amelyekből nemcsak Draheim hivatalnoki pályája rekonstruálható, de következtetni lehet a pere mögötti vélt vagy valós indokokra is. A Szepesi Kamara iratanyaga azonban még bővelkedik ezenkívül is az egykori prefektushoz kapcsolódó dokumentumokban, mind fogalmazványokban, mind pedig utasításokban.⁶

Ezenfelül nemcsak a magyar, hanem a külföldi levéltárak is őriznek Draheim Vilmoshoz köthető forrásokat. A Szlovák Nemzeti Levéltár keretében, a Leleszi Konvent Hiteleshelyi Levéltárában őrzik Draheim özvegyének dokumentumait, a prefektus egykori birtokaira vonatkozó iratokat, valamint leszármazottainak testamentumait is. Kassa Város Levéltára ennél jóval több dokumentumot őriz, mivel Draheimet a városhoz nem csupán munkája kötötte, hanem ott töltötte életének jelentős részét. Így

¹ MNL OL, Lossonczy cs. lt., Rokon és idegen családok (P 1702), 1. csomó, 5. tétel (Draheim cs., 1676–1742).

² MNL OL, MKamA, Missiles (E 204), 12. cs. (Draheim Vilmos – Eperjessi Márton).

³ A teljesség igénye nélkül néhány: MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptiones (E 156), Registrata, fasc. 82. nr. 25., fasc. 9. nr. 4., fasc. 8. nr. 16/b, 19/a, fasc. 117. nr. 8/a. A Draheim Lipót Vilmos által jegyzett dokumentumok két csoportba – *conscriptio* és *aestimatio* – sorolhatók.

⁴ MNL OL, MKamA, Városi és kamarai iratok (E 554), Jankovich-gyűjt., nr. 4041., 4195., 4203.

⁵ Az első könyv leginkább 1688. évi, a második 1682–1685 közötti bejegyzéseket tartalmaz, míg a harmadik mindössze az 1684 és 1685 közti fontosabb ügyeket foglalja magában. MNL OL, A Thököly-szabadságharc levéltára, Thököly Szepesi Kamarájának iratai (G 3), 12. csomó, III/8. Draheim Vilmos följegyzési könyvei, fogalmazványai (a továbbiakban: Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve).

⁶ Uo. 8., 9., 12. csomó (III. 7. Levelek Draheim Vilmoshoz; III. 6. Utasítások tisztázatai).

az egykori házára vonatkozó iratanyag s a feleségének, Gatályi Klárának állítólagos házasságtörésével kapcsolatos források is a városi levéltárban találhatóak.⁷

Annak ellenére, hogy Draheimre vonatkozóan láthatóan terjedelmes iratanyag maradt fenn, s – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – jelentős szerepet játszott a Szepesi Kamara 1682 előtti működésében, de akkor is, amikor az Thököly államának szerves részét képezte, a szakirodalom nem jegyzi igazán nevét. Első ízben Thaly Kálmán tesz róla említést a Magyar Történelmi Tár hasábjain, kiemelve szakértelmét.⁸ Ezt követően Takáts Sándor⁹ és Acsády Ignác¹⁰ adnak Draheimről nem túl hízelgő képet. Mindketten az egykori prefektus állítólagos visszaéléseire, illetve sikkasztására helyezték a hangsúlyt, megjegyezve, hogy egykor Draheim a Keczer családnál szolgált, mint kutyapécér.¹¹ Az általuk adott jellemzés a mai napig tartja magát tekintve, hogy Acsády és Takáts írása után neve sokáig nem fordult elő a szakirodalomban, még Ember Győző terjedelmes közigazgatás-történeti monográfiájában¹² sem találkozhatunk személyével. Érthető, hogy ez utóbbi, inkább intézménytörténeti feldolgozás nem foglalkozott Draheimmel, ugyanakkor Szűcs Jenő 1990-ben kiadott munkája is csak futólagosan említi őt.¹³ Kevésbé világos, hogy Fallenbüchl Zoltán *A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században* című tanulmányából¹⁴ miért maradt ki Draheim Vilmos személye, holott már 1675-ben viselte a prefektusi címet, amelyet még 1682 után is megtarthatott. A Kamara hivatalnokai-val foglalkozó legújabb írás Gecsényi Lajos és Tatjana Guszarova tollából született.¹⁵ Bár munkájuk az 1646-tól 1672-ig terjedő időszakot vizsgálja, a jelen kutatás középpontjában álló Draheim Lipót Vilmos ebben az összefoglalásban sem szerepel, pedig tudvalevő, hogy az 1670-es évek elejétől a Kamara kötelékében szolgált. A Draheim Vilmosról adott mind ez ideig legterjedelmesebb és legalaposabb jellemzés 1983-ban látott napvilágot,

⁷ <http://www.horst-draheim.de/Familienforschung/Links/1-6/1.6.1.pdf> (letöltés időpontja: 2019. jan. 31.); <https://docplayer.org/45801471-Wilhelm-leopold-draheim-aus-danzig-im-17-jahrhundert.html> (letöltés időpontja: 2019. jan. 31.).

⁸ *Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701)*. Közli Thaly Kálmán. Történelmi Tár 1900. 329.

⁹ Takáts Sándor: *Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702*. Századok 38(1904). 133. (a továbbiakban Takáts: *A magyar haderő feloszlása*).

¹⁰ Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*. II. (1490–1903). Bp. 1904. 352.

¹¹ A korban kutyapécérnek azokat az uradalmi szolgálókat nevezték, akik a vadászutyákra felügyeltek, s idomították azokat. Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Bp. 1865. III. 1222.

¹² Ember: *Újkori közigazgatás*.

¹³ Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* 110.

¹⁴ Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői*.

¹⁵ Gecsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői*.

mégpedig Maksay Ferenc jóvoltából, aki a róla szóló összefoglalását a *Thököly-felkelés és kora* című tanulmánykötetben tette közzé.¹⁶ A kutatás jelen állása szerint Maksay 1983-ban megjelent írása volt az első, és ez ideig az utolsó is, amely Draheim perbe fogásáról is részletesebben megemlékezett, igaz, magát az ügyet nem részletezte, csak letartóztatásának indokát és végkifejletét tudjuk meg tőle. Részletesebben kitér viszont Draheimnek a Szepesi Kamarában betöltött szerepére és intézkedéseire, s ami még fontosabb, ehhez a tisztviselő egykori levelezését és fogalmazványait használta fel. E dokumentumok alaposabb feltárása viszont ekkor és ezután sem történt meg, így Draheim élete és pályafutásának nagy része homályban maradt.

Minthogy Draheim élete e szakaszának feltárása csak a közelmúltban vette kezdetét, jelen tanulmány is csak az eddigi részeredményeket tudja bemutatni. Eddig nagyrészt feldolgozásra kerültek az MNL Országos Levéltárában őrzött, Draheim Vilmosmal kapcsolatos források, így a már többször említett feljegyzési könyvei is. Ezek tartalmazzák a perbe fogása előtti levelezését – amely már előrevetíti, hogy Thököly táborán belül nem egy ellenlábasra akadt a prefektusnak –, a Thökölyhez intézett nagy mennyiségű *supplicatio*it, feleségével folytatott levelezését és a főurakhoz intézett segítségkéréseit is, melyekben leírta ügyének történetét, akkori állását. Ezek felhasználásával jelen tanulmány kísérletet tesz az egykori prefektus felemelkedésének és bukásának részletesebb rekonstrukciójára.

A Szepesi Kamara császári fennhatóság alatt

Hogy megértsük, milyen szerepet töltött be Draheim Lipót Vilmos a Szepesi Kamarán belül, először az intézmény 17. századi működését kell megismerni, mely korszakban nem csak a kamara hatásköre, de hovatarozása is többször változott.

Egy új kamara felállításának gondolata már 1565-ben felmerült, mivel Felső-Magyarország növekvő súlya egyre jobb, hatékonyabb pénzügyi és katonai szervezettséget kívánt meg. Ekkor Thurzó Ferenc és Thorda Zsigmond elnökletével bizottságot küldtek ki, hogy megvizsgálják egy kamara felállításának lehetőségeit.¹⁷ A következő években már a felállítandó kamara elnökéről, az adminisztráció ügyviteléről értekeztek, s 1567. április 1-én a király kiadta az új kamara működésére vonatkozó utasítását, melyet a Pozsonyi Kamara közreműködésével készíttettek el.¹⁸ A kassai székhely-

¹⁶ Maksay Ferenc: *Thököly szepesi kamarája*. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László. Bp. 1983. 23–41. (a továbbiakban Maksay: *Thököly kamarája*).

¹⁷ Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* 18.

¹⁸ Uo. 19.

lyel működő új kamara a pozsonyi mintájára épült fel, azzal a különbséggel, hogy az előbbi jóval nagyobb hatáskört kapott. Elsődleges feladata, a politikai ügyek intézése mellett, a Felső-Magyarországi Főkapitányság katonai ellátása, biztosítása lett.¹⁹ Az intézmény felállítása utáni nehézségek reformokat követeltek meg. Az ennek kapcsán 1571-ben kiadott új utasítás²⁰ rendezte az immár Szepesi Kamarának – *Camera Scepusiensis* – nevezett hivatal működését, amely 1604-ig zavartalan volt.

A Bocskai által eltörölt kamarát visszaállították ugyan, de a magyar rendekkel kötött kompromisszum keretében elnökét egy ideig kincstartónak nevezték. 1610-től tulajdonképpen a Szepesi Kamara korábbi, 1604 előtti struktúrájában működött tovább, az egész intézményt a tanács vezette, ahol az ügyek intézése kollegiálisan történt. A tanácsstagok alá volt beosztva a titkár, a pénztáros és a számvevő – mellette olykor segédszámvevő is működött –, továbbá egy írnok, egy irattáros, több futár és egy ügyvéd.²¹ A Habsburg-udvar emberei azonban csak 1619-ig, Bethlen bevonulásáig maradhattak helyükön. Kassa elfoglalása után Bethlen nem osztotta fel a kamarát, hanem a hét vármegye ügyeinek rendezését osztotta ki feladatául, az adminisztrációt pedig saját híveivel töltötte fel, élére pedig elnök, prefektus került, mellette tanáccsal. A kamara erdélyi fennhatóság alatti működése csak Bethlen halálával szűnt meg, amely után az ismét Kassára költözött adminisztráció a Pozsonyi Kamara teljes függése alá került.²² I. Rákóczi György hadjáratakor rövid időre beszüntette működését, de a linzi békét követően újból elláthatta feladatait, annyi változással, hogy 1648-tól két tanácsos állt a kamara élén, azonban tisztviselőkarának szer-

¹⁹ A hadsereg, illetve a végvárok finanszírozására lásd bővebben Kenyeres István: *A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez*. Levéltári Közlemények 78(2007). 2. sz. 85–138.

²⁰ Ezen új határozat rendelkezett az ügymenet szabályozásáról, a számvevés módszerének javításáról, a kamarai várbirtokok igazgatásáról és természetesen a végvári katonaság ellátásáról. Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* 21.

²¹ Uo. 59.

²² A Pozsonyi Kamarától való függés egyben azt is jelentette, hogy a Szepesi Kamara elvesztette kamarai jellegét. Az igazgatást teljes egészében a Pozsonyi Kamara tanácsa vette át, s annak jóváhagyására volt szükség minden ügyben. Megszűnt az addig fennálló kollegialitás is, s az igazgatás mellett a pénzkezelést, illetve az ellenőrzést is átvette a magyar kamara. Uo. 62., 64. A kamara életében az egyik legnagyobb változást a Wesselényi-féle összeesküvés hozta. Mivel a Szepesi Kamara alá eső területek játszották a fő szerepet az összeesküvésben, Lipót 1670-ben bizottságot küldött a kamarához is, amelynek feladata a lázadók birtokainak lefoglalása volt, s az egész Szepesi Kamara működését e bizottság alá vonták. Ezen átszervezés viszont magát a szervezetet nem érintette, annak élén továbbra is két tanácsos állt. Uo. 68.

vezeti felépítése még az 1660-as években is a korábbi évtizedeket tükrözte két tanácsossal az élén.²³

Draheim Vilmos szerepe a kamarában 1682 előtt

A Szepesi Kamara működésében és felépítésében az 1672. évet nevezhetjük fordulópontnak. Az eleinte kisebb sikereket elérő kuruc megmozdulások okán a kamara egyre több rebellis birtokát konfiskálta.²⁴ Nem csupán a kincstári javak növekedése, de a király számára egyre aggasztóbb felső-magyarországi politikai helyzet miatt is szükség volt arra, hogy a kamara hivatalát feltétlenül udvarhú emberekkel töltsék fel. Így 1672-ben Volkra Ottó lett a Szepesi Kamara adminisztrátora.²⁵

Bár az intézmény élére adminisztrátort neveztek ki, egy ideig még mellette továbbra is két tanácsos működött. Ez a helyzet 1675-ben változott meg báró Wallsegg Ferenc megbízásával. Ő ezen hivatalban töltött ideje alatt a kamara szerkezetét átalakította, és az ott dolgozó hivatalnokok számát is növelte. A mellette működő tanácsosok számát háromra emelte, s a titkári tisztséget is kettéosztotta német és magyar titkárra, s ez természetesen kétszer annyi írnok, fogalmazó és futár alkalmazását kívánta meg.²⁶ Az újonnan létrehozott állásokat németekkel töltötték fel.

Ezen átalakítás idejéből találkozhatunk először Draheim Vilmos nevével. A szakirodalomban olvasható, hogy Volkra Ottó adminisztrátorsága idején, azzal karöltve, Draheim, a fiskális javak igazgatója a kamarát több ízben is megkárosította visszaéléseivel. Mi több, Acsády azt írja, hogy „versenyzett Volkrával az égbekiáltó büntények elkövetésében”.²⁷ Hasonlóképpen vélekedett Takáts is ezzel kapcsolatban, csak ő „büntársként” Wallsegget jelöli meg, akit – összetűzésüket követően – maga Draheim panaszolt be az udvarnál. Wallsegg a megfogalmazott vádakra Draheim „leleplezésével” felelt, azt állítva, hogy mióta ő kezeli a kincstári javakat, a katonáknak nem jut élelmezésre, holott azelőtt nem voltak ilyen prob-

²³ Geccsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 654–655.*

²⁴ A Wesselényi összeesküvés tulajdonképpen alkalmat és lehetőséget biztosított az udvarnak arra, hogy abszolutisztikus törekvéseit megvalósítsa, egyben pedig leszámoljon a református nemességgel is. Erre a célra Rottal János vezetésével bizottságot állítottak fel, majd a perek lezajlását követően elrendelték a birtokelkobzásokat. Ulrich Attila: *Okkupált főnemesi uradalmak a Szepesi Kamara keleti peremvidékén (1670–1673).* In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk. Juan Cabello–C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 397.

²⁵ Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* 86.

²⁶ Uo. 87.

²⁷ Acsády Ignác: *i. m.* 352.

lémák.²⁸ Hogy mennyi ezeknek a vádaknak a valóság tartalma, és mennyi belőlük a Wallsegg általi ferdtítés, azt a kutatás későbbi szakaszában fogjuk kideríteni.

Az azonban bizonyos, hogy 1678-ban nevezték ki Draheim Lipót Vilmost a Szepesi Kamara alá tartozó fiskális birtokok igazgatójának.²⁹ Legfőbb feladata az 1673-ban felállított szőlőfelügyelői hivatal³⁰ ellenőrzése és a kincstári szőlők rendbetétele volt. Beiktatása után rögtön nekilátott a szőlők felmérésének, segítségül pedig Nagy Mátyás és Krakkai Mátyás szőlőfelügyelőket választotta, akiknek 1679-ben még egy öt pontból álló részletes utasítást is adott.³¹ A felmérési munka két évet vett igénybe, s ennek végén Draheim arra jutott, hogy a kincstári szőlők kezelése nem megfelelő, drágán és rosszul végzik a művelést, sőt, még a befolyó jövedelem is kevés. A probléma gyökereként a hivatalos közeget jelölte meg, külön kiemelve a tokaji szőlőfelügyelőt. Jelentésében tulajdonképpen feltárta, és a kamara előtt bemutatta a felügyelő mulasztásait, hanyagságát és sikkasztását.³²

A kamara erre egy újabb vizsgálatot kért a szőlők ügyében, s az 1680 februárjában munkához látott Draheim ismét egy olyan jelentést nyújtott be, amelyben ugyanarra a következtetésre jutott, mint korábban: a hegyaljai szőlők – amelyek gyönyörűen teremhetnének, és rengeteg hasznot hozhatnának – művelését elhanyagolták, és a lehető legrosszabb állapotban vannak. Több pontban jelöli meg a szőlők tönkremenésének okát. 1. Nem

²⁸ Takáts: *A magyar haderő felozlatása* 133.; Takáts Sándor: *Két kamaraelnök*. Budapesti Hírlap 22(1902). 208. sz. 1–3.

²⁹ Illéssy János: *A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 7(1900). 1. Hogy Draheim Vilmos hol tanult, és miként kezdte el hivatalnoki pályáját, arról eddig még nem került elő forrás. Mind Takáts Sándor, mind pedig Acsády Ignác a Keczer család egykori kutyapécéréként emlékeznek meg róla. Takáts: *A magyar haderő felozlatása* 133.; Acsády Ignác: *i. m.* 352. Tudva azonban, hogy Draheim prefektusként milyen magas pozícióig jutott, megkérdőjelezhetőnek tartjuk, hogy egykor valóban egyszerű uradalmi szolgaként, kutyapécérként szolgált volna. A kételkedést tovább mélyíti nagy műveltsége is. Miután Draheimet perbe fogták, több kérvényt is intézett Thököly Imréhez. Ezen kérvények fogalmazványaiból kitűnik, hogy Draheim igen művelt volt, és érdeklődött a történelem iránt. Egy levelében így elmélkedik: „... midőn praefiguralvan maganak az emberi változó sorst, mind olvassuk hogy Cyrus kiraly Craessussal, Cambyyses Psammenitus kirallyal, [...] az 4 devictus és haman fogot kiralyokkal cseleketta vala...”. Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve, pag. 48–49. Draheim fogalmazványa Szirmai Istvánhoz. Regéc, 1685. máj. 25. További példa: „Plutarchusnal olvastam, midőn egy szegeny supplicans aszonyi állat az Nagy Sandor kiralynak egy supplicatioját nyuitatot volna...”. Uo. pag. 46. Draheim supplicatioja Thökölynek. Regéc, 1685. máj. 23.

³⁰ Illéssy János: *i. m.* 11.

³¹ Uo. 5–6.

³² Uo. 6.

alkalmazzák a *cultura extraordinariát*.³³ 2. Nemcsak a *cultura extraordinariát*, de még a rendes művelést sem alkalmazzák. 3. A vincellér felügyelete nem megfelelő, így az sem végzi el maradéktalanul a rábízott munkát. 4. A Hegyalja vidéke nem biztonságos a kuruc csapatok betörései miatt, így a parasztok félnek kimenni a szőlőhegyekre. 5. A kincstár nem fordít elég pénzt a munkások általi művelésre.³⁴ Draheim Vilmos jelentése nemcsak ezen ténymegállapítások miatt fontos, hanem azért is, mert egy pillanatképet nyújt a hegyaljai kincstári szőlők 1680. évi állapotáról.³⁵ E jelentés rávilágít Draheim munkabírására és alaposságára, mely tulajdonságok minden bizonnyal nem jellemezték a tokaji szőlőfelügyelőt, akire jelentésében ismét hosszasan kitér. Szerinte a tokaji szőlők állapotáért az inspektor hanyagsága okolható, de egyúttal magának a Szepesi Kamarának is a szemére veti, hogy hiába hívta fel a figyelmet korábbi jelentésében, sőt már 1676-ban a szőlők állapotára és a kincstári szőlőgazdálkodás problémáira, mégsem történt változás, sőt, a tokaji inspektor is a helyén maradhatott. Véleménye szerint a rossz műveléshez az is hozzájárult, hogy a kamara az egyes jószágigazgatóknak nem adta meg az önálló rendelkezési jogot.³⁶

Ez utóbbi megállapítása mögött két okot is sejthetünk. Egyrészt elképzelhető, hogy Draheim valóban a hasznosabb művelés miatt szeretett volna nagyobb önállóságot adni a kincstári uradalmak igazgatóinak, másrészt viszont annak a lehetősége is fennáll, hogy ezzel akart saját magának nagyobb mozgásteret nyerni. Draheim ugyanis korábban arra utasította a jószágigazgatókat, hogy trágyát szállítsanak a szőlőkre, illetve a füzéri és bacskói uradalomból hordókat és egyéb edényeket szolgáltatassanak. A kamara erre ellentétes utasítást adott ki megakadályozva, hogy Draheim rendelkezését végrehajtsák. Ha megadták volna a jószágigazgatóknak az önálló rendelkezési jogot, hasonló esetek nem fordulhattak volna elő, de ezzel Draheim jogköre, ha nem is nagymértékben, de bővült volna.

Javaslati végén ismét kiemelte a *cultura extraordinaria* fontosságát, amely tulajdonképpen az egyetlen mód arra, hogy a kincstári szőlőket megtarthassák. Ezen indítványát a kamara már komolyabban vette, mint az előző években benyújtottakat, és azt elfogadva, Draheim előtt meg-

³³ *Cultura extraordinariának* nevezték a rendkívüli művelési módot, amikor a szőlőben szakszerű munkásokat alkalmaztak, liktorvermeket, csatornákat, vízelvezető árkokat ástak, néhol pedig kőfállal biztosították a talajréteg stabilitását. Ezen művelési mód a 17. században terjedt el igazán. Liktorveremnek nevezték azokat a hegy lábánál kialakított vermeket, amelyekbe levezették a talajréteg felső laza rétegét, mely a természetes erózió és az esőzések során lemosódott. A liktorveremben összegyűlt földet aztán a tél folyamán visszahordták a szőlőbe. Ezzel a trágyázást is biztosítani tudták.

³⁴ Illéssy János: *i. m.* 6.

³⁵ Terjedelmes leírásához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy a tokaji inspektor helyett őt okolták a szőlők állapotáért. Ezen hegyaljai szőlők leírását lásd: uo. 7–9.

³⁶ Uo. 10.

nyitották az utat, hogy a kincstári szőlők állapotát rendezhesse. Nagy és fontos feladat volt ez, tekintve, hogy a borkereskedelemből mennyi bevétel folyt, vagy inkább folyhatott volna be. A kamara rendszeresen jó áron szállított borokat Lengyelországba, s ezt a forgalmat az egyre silányabb minőségű borok minden bizonnyal visszavethették volna.

Draheim Vilmos javaslatait azonban későn fogadták el. 1682-ben, épp miután nekilátott nagyszabású munkájának, Thököly elfoglalta Kassát, s vele együtt a Szepesi Kamarát, így a helyzet gyökeresen megváltozott.

Draheim Vilmos szerepe a kamarában Thököly Imre fennhatósága alatt

Miután 1680 januárjában³⁷ Thököly Imrét megválasztották a kuruc csapatok fővezérének, a felkelésben fordulat állt be. Teleki Mihály nagyobb ütközeteket elkerülő taktikája helyett az új vezető merőben más stratégia mellett tette le a voksát. A felkelésben így a meghátrálás helyett a támadásra került a hangsúly, amihez Thököly azon személyes indoka is hozzájárult, hogy immár nem hagyhatta, hogy saját birtokainak visszaszerzését a határozatlan erdélyi politika megakadályozza vagy hátráltassa. A kuruc mozgalom új irányvonalát az udvari, hivatalnoki nemesség³⁸ és a katonai vezetőréteg is üdvözölte, amely utóbbi csoportra Thököly az 1680. évet követően egyre nagyobb mértékben támaszkodott.

A felkelés vezetőinek támogatását maga mögött tudó Thököly mind politikai, mind pedig katonai szempontból sikerrel haladt előre. 1682-ben házasságot kötött Zrínyi Ilonával,³⁹ s I. Lipóttal a békefeltételekről tárgyalt, bár eredménytelenül, követeléseit ugyanis az udvar nem fogadta el. Még ugyanazon év nyarán megindította seregeit az északkeleti vármegyék elfoglalására, amelyben ekkor már török csapatok is segítettek. (Tekintve, hogy a tanulmány témáján kívül esik Thököly Imre és az Oszmán Birodalom kapcsolata, szövetségük bővebb részletezésétől eltekintünk.) Mivel

³⁷ Kardos Tímea: *A seregválasztó nagyveszekedés – Thököly Imre és Teleki Mihály vitája*. Valóság 57(2014). 2. sz. 85. (a továbbiakban Kardos: *A seregválasztó nagyveszekedés*).

³⁸ A hivatalnoki nemesség közé tartozott Jelenik András is, aki Thököly Imre familiárisa volt. Később a Thököly-család jövedelmének kezelőjévé lépett elő, amely rangot a kuruc hadak komisszáriusa cím követett. Pályafutását végül prefektusi rangban fejezte be. Benczédi László: *A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai*. In: Uő: *A Thököly-felkelés és kora*. Bp. 1983. 16–17.

³⁹ Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságára lásd R. Várkonyi Ágnes: *Az életpálya válaszútjai*. In: *Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter. Eperjes 2009. 24–25.; Kardos: *A seregválasztó nagyveszekedés* 84–85.; Varga J. János: *Thököly Imre (1657–1705). Egy sokat vitatott életút vázlatja*. In: *Az „üstökös kegyeltje”*. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 76–77.; Mészáros Kálmán: *Zrínyi Ilona*. In: *Az „üstökös kegyeltje”*. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 26–27.

azonban Thököly ezen lépése nemcsak a saját, de mozgalma sorsát is megpecsételte, elengedhetetlennek tartjuk az ezzel kapcsolatos okok és események rövid bemutatását. R. Várkonyi Ágnes felhívta a figyelmet arra, hogy a fejedelem török szövetségessé válását nem a mély Habsburg-ellenességben kell és lehet keresni, hanem a politikai érdekekben és főképp a lehetőségekben.⁴⁰ Miután Lipót császár a törökökkel nem kívánt háborúba bocsátkozni, hanem a vasvári békét akarta meghosszabbítani – ami miatt az ország katonai megerősítése elmaradt –, az egyetlen, aki erős, megfelelő számú haderővel rendelkezett, Thököly maradt. Eközben 1682. augusztus 6-án az Oszmán Birodalom megindította seregét a magyar területek felé.⁴¹ Ezzel Thököly döntékényszerbe került. Egyrészt meg kellett védenie az országot az átvonuló török csapatok dúlásától, másrészt viszont részt is kellett vennie a háborúban, hiszen csak így érthette el, hogy az azt majd lezáró nemzetközi békeszerződésbe belefoglalhassák a Magyar Királyság érdekeit. A helyzetet csak fokozta, hogy a császár a teljes seregét kivonta az ország területéről, így a védelem teljes egészében Thökölyre hárult. Hogy célját elérje, mindenképpen szövetséget kellett kötnie vagy a császárral, vagy a szultánnal. Előbbi azonban elzárkózott ettől a lehetőségtől, Thökölyt nem tekintették tárgyalópartnernek – ebből a nézőpontból pedig éppen a császár volt az, aki Thökölyt a szultán karjaiba taszította. Hiszen Lipót elzárkózásával az ifjú hadvezérnek más módja nem maradt a török dúlás megakadályozására, és a későbbi béketárgyalásokban való részvételre. A szultán pedig megadta Thökölynek, amit kért. Budai látogatásakor uralkodóknak kijáró tisztelettel fogadták, az augusztus 5–15. között szerkesztett ahdnáme pontjai pedig kimondták a Thököly–Zrínyi-birtokok megóvását, a protestánsok szabad vallásgyakorlását,⁴² a szabad kereskedést, az adók mértékének állandóságát és a lakosság sérthetetlenségét. Ezenfelül a szöveg még azt is tartalmazta, hogy a békekötéskor az ország érdekeit figyelembe veszik. Az ahdnáme elfogadásakor tehát Thököly elköteleződött a török mellett.⁴³

Az 1682 nyarán megindított támadássorozat egyik fő célpontja Kassa városa volt, mivel az töltötte be a terület közigazgatási központjának szerepét. Éppen ezért kulcsfontosságú volt Kassa bevétele, mivel a város és intézményeinek elfoglalásával Thököly megszerezte azt az infrastruktúrát, amely leendő államának irányításához, igazgatásához szükséges volt. 1682. július végén a kuruc csapatok körülvették a várost, majd au-

⁴⁰ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 20–21.

⁴¹ Uo. 26.

⁴² A protestánsok szabad vallásgyakorlása különösen fontos pontot jelentett a felkelésben. A kérdésről bővebben lásd Kardos Tímea: *A vallásszabadság és kiválasztottság kérdése – A Thököly-felkelés vallási eszmerendszere*. Vallástudományi Szemle 12(2016). 4. sz. 31–42.

⁴³ R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 25–28.

gusztus 11-én kiegészültek az Ibrahim pasa által vezetett török haddal.⁴⁴ A felső-magyarországi város sorsát végül a polgárok döntötték el, akik megadásra kényszerítették a német parancsnokot, augusztus 15-én pedig Thököly bevonult Kassára.⁴⁵

Mikor Thököly Kassát elfoglalta, mellette olyan, gazdasági ügyekben járatos személyek álltak, mint Jelenik András, Szirmay András, a hadügy terén pedig Faigel Ferenc. Thököly felismerte, hogy a hirtelen megnövekedett államának működtetéséhez szüksége van a Szepesi Kamarára és annak katonai célokra is felhasználható bevételeire.

Thököly államában a kamara feladata volt a hadseregellátás biztosítása, a harmincadbevételek kezelése, a kincstári birtokok irányítása, birtokelkobzások lebonyolítása, tehát lényegében a működési köre ugyanaz maradt, az adókulcs is a lipóti százalékhöz lett kötve⁴⁶ – sőt, még az állandó pénzhiány ténye sem változott. Benczédi szerint Thököly döntését a magyar rendek csalódással fogadták, mivel a kamara iránt hagyományosan ellenérzéseket viselő rendek azt remélték, hogy Thököly megszünteti az intézményt.⁴⁷ A vármegyék követei ezen óhajuknak hangot is adtak a kassai gyűlésen: a sérelmek felsorolása közt szerepeltették a kamara túlkapásainak megszüntetését. Thökölynek azonban nagyobb szüksége volt az intézményre, mintsem, hogy eleget tegyen hívei követeléseinek. Helyette máshogy igyekezett oldani az ebből kialakuló feszültséget. A követek ígé-

⁴⁴ Varga J. János: *Thököly Imre esztendeje: 1682*. Történelmi Szemle 47(2005). 357–358. (a továbbiakban Varga: *Thököly Imre esztendeje*). A támadást először Szirmay András kezdte, akit Thököly mintegy ezer hajdúval küldött a Citadella alá. Az éj leple alatt indított, a német őrséget meglepetésszerűen ért roham sikeres volt, a fellelővár a kurucok kezére került. Szirmay szerint mindösszesen 20 katonát vesztek a támadás alatt. A Citadella bevételének híre még a Thököly mozgalom támogató XIV. Lajoshoz is elért, aki Szirmay tettét nem kis elismeréssel méltatta. Habár a francia király tettéért „egy várnak collatiójával jutalmazta volna”, Szirmay végül még a neki ígért, akkoriban a regéci uradalomhoz tartozó tállyai Hasznos nevű szőlőt sem kapta meg, helyette a Szepesi Kamara egyik vezetőjének léptették elő. Oláh József: *Szirmay András, Thököly iskolatársa, titkára, tüzérparancsnoka*. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 210–211. Ibrahim pasa szept. 15-én a szultáni ahdnáméval Thököly Imrét Magyarország urának kiáltotta ki, és átadta azokat az uralkodói jelvényeket, amelyeket a szultán küldött a fejedelem számára. Ennek azonban megvolt a maga ára is: évi 40 000 tallér adó. Mezey Barna: *Különléges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a Felvidéki Fejedelemség*. In: *Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter. Eperjes 2009. 51.

⁴⁵ Varga: *Thököly Imre esztendeje* 359. Kassa és azt követően a bányavárosok elfoglalásával egy jól működő államapparátus épült ki. A Szepesi Kamara működése garantálta az adóbeszedést, az igazgatás zavartalan menetét, pénzverésre is lehetőség volt. Emellett pedig a fejedelem rendszeresen szervezett gyűléseket, felállította a Fejedelmi, illetve a Haditanácsot, amely a politikai döntések fő színtere lett, a rendi, katonai bíróságok pedig az igazságszolgáltatást elégítették ki. Thököly Imre fejedelemségének működésére lásd Mezey Barna: *i. m.* 49–62.

⁴⁶ Mezey Barna: *i. m.* 52.

⁴⁷ Benczédi László: *A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái a 17. század végi Habsburg-ellenes küzdelmekben*. Századok 113(1979). 6. sz. 1045.

retet kaptak, hogy a kamara nem fog több jogtalanságot elkövetni, illetve módosulás történt az adminisztráció vezetésében, amelynek élére Hamvay Pétert és Szirmay Andrást, a fejedelem hű embereit nevezték ki. Thököly bevonulása után már 1682. augusztus 22-én a kamara korábbi vezetéséből hárman esküt tettek a későbbi fejedelemnek. Így Udvarhelyi István pénztáros, Láng János titkár és Draheim Lipót Vilmos *számvevő* is.⁴⁸ Esküvétele után nem sokkal, szeptember 14-én pedig Draheim már tárgyi és személyi javaslatokat terjesztett fel, hivatkozva arra, hogy ismeri a kamara működését, jövedelemforrásait, és felsorolta a legfontosabb teendőket is.⁴⁹ Draheim tehát felismerte, hogy a hirtelen megváltozott politikai helyzetben, amikor a kamara szervezete még bizonytalan, és tisztikara sincs biztos pozícióban, neki, mint a korábbi adminisztráció kötelékében szolgáló, annak minden ügyét, működését ismerő személynek lehetősége lesz arra, hogy Thököly melletti teljes elköteleződést mutatva feljebb jusson a hivatali pályán.

Draheim jól spekulált. Javaslatát figyelembe véve készítették el a tisztikar végleges névsorát. Ugyanakkor egy új határozat alapján változtattak a kamara szerkezetén is. Három állást megdupláztak, de nem egyenlő fizetéssel. Draheim sikere viszont nem az volt, hogy – a korábbi időkkel szemben – javaslatát már első felterjesztésre elfogadták, hanem az, hogy őt nevezték ki a kincstári javak prefektusának, igaz, az új határozat értelmében mellé viceprefektust állítottak. De ez csak kevés ideig állt fenn, mivel ezeket a dupla állásokat röviddel ezután megszüntették, így Draheim egyedül viselhette a prefektusi címet.⁵⁰ Az igazgató ott kezdte munkáját, ahol 1682-ben abbahagyta: a kincstári szőlők dorgásával. Új szüreti felügyelőket nevezett ki, és előírányozta az aszúbor készítésének minél nagyobb kiterjesztését. Az ungvári birtokokra pedig két inspektort is küldött, Geroics János és Czirjáky Mihály személyében.⁵¹

1683-ban fejedelmi rendelkezés mondta ki, hogy a prefektus többé nem függ a kamarától, bevételeit ezentúl függetlenül kezelheti. Ezt követően csak egy szálon kötődött a prefektus a kamarához – a számvétel joga ugyanis ugyanúgy a Szepesi Kamaránál maradt.⁵² Ez azt jelentette, hogy Draheim még nagyobb jogkört nyert el, tulajdonképpen csak ő maga rendelkezett a kincstári javakkal, felette csak Thököly Imre állt. Ez a sze-

⁴⁸ Érdekes, hogy Maksay Draheimet mint számvevőt említi 1682-ben, holott Illéssy szerint Draheimet már 1678-ban prefektusnak választották. Maksay: *Thököly kamarája* 25. Hogy valóban milyen pozíciót is tölthetett be a kamarában Draheim 1682 előtt, azt a későbbi kutatások hivatottak tisztázni. Mindenesetre a számvevői tisztség megmagyarázza, hogy miért tudott a kamara Draheim feje felett átnyúlni, és utasítását felülbírálni a korábban ismertetett trágyázási és hordószállítási ügyben.

⁴⁹ Uo. 25.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Illéssy János: *i. m.* 13.

⁵² Maksay: *Thököly kamarája* 26.

repváltás viszont a fejedelem körüli csoportok ellenszenvét váltotta ki. Draheim már függetlenedése előtt is szembekerült nemcsak a hivatalnok nemességgel, de a katonai vezetéssel is, 1683 után pedig ez az ellentét egyre nyíltabbá vált. Személyét a következő vádak érték: „dependentiája nem lévén ő kegyelmének a nemes kamarátul [...] maga szedvén a jövedelmet, magának is adott számot, [...] más, távul levő jószágokban is oly subjectumokat igyekszik praeficiálni tiszteknek, kik maga creaturái, félre tévén mi velünk való mind ebben, mind egyéb akármi dolgokban (noha nagyságod kegyelmes parancsolatja az volt) a correspondentiát”.⁵³ Ebből az idézetből is jól látható, hogy függetlenedésével Draheim elérte azt a célját, amely már az 1682 előtti időszakban körvonalazódhatott benne, s amelyre az 1680. évi felterjesztése burkoltan utal: a közvetlen irányítást a jószágigazgatók felett.

A nyílt ellenségeskedés híre Thökölyig is elért. Draheim egy 1683 márciusában sógorának címzett levelében arról írt, hogy a Kamara hátráltatja munkájának végzésében.⁵⁴ Meg is jelölte eme akadályoztatás okát, mivel „az camera kezétül ki vette az fiscalis jószágot, kit feletébb sajnálják [ti. a kamarai tisztviselő], nem vehetvén már privatim semmi hasznát az jószágok”.⁵⁵ Ezen kijelentése után egy évvel került összetűzésbe Szirmayval, ami miatt még Thökölynél is magyarázkodnia kellett. Védekezésében ugyanarra hivatkozott, mint korábban – ő helyesen és pontosan kezeli a kincstári bevételeket, s csak azért érik személyét vádak, mert más tisztviselők nem tudnak hozzáférni a javakhoz, így lopni sem tudnak, vádjakkal pedig csak pozíciójában akarják meggyengíteni, úgy, hogy hiteltelennek, megbízhatatlannak állítják be a fejedelem előtt.⁵⁶

A Draheim Vilmost érintő vádak minden bizonnyal meghallgatásra találtak, mivel Thököly még ugyanazon évben Jelenik Andrást nevezte ki a teljes gazdasági szerv irányításának élére, gyengítve ezzel Draheim Vilmos befolyását. A fejedelem még Draheim leváltását is fontolóra vette.⁵⁷ Végül sikerült hivatalát megtartania, de a hivatalnoki karral, illetve a katonai réteggel való szembenállása tovább nehezítette munkáját.

⁵³ Uo. 29.

⁵⁴ „Itt ugyan valóban némely camerás minden nehésséggel azon laborál, hogy engemet confusiokon hozzon, hogy ellül ne mehessek az ő nagysága dolgaiban...”. Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve, pag. 123–124. De ezen aggályait megírta Thökölynek is: „Alázatosan supplicálok nagyságodnál, méltóztassék megorvosolni itt való rossz confusiot, mivel némelyek az camerasuk közül, bánván azt, hogy nagyságod az fiscalis jószágot kezek allul absztrahalt, nem gondolván nagyságod kárával, minden mesterséggel azon vadnak, hogy engemet confusioiban hozzanak, és tisztemben impediáljanak, mintha én éppen iniurationak oka volnék...”. Uo. pag. 121–122.

⁵⁵ Uo. pag. 123–124.

⁵⁶ Maksay: *Thököly kamarája* 30.

⁵⁷ Uo.

Draheim Vilmos perbe fogása

Hiába hagyta végül meg prefektusnak Thököly Draheimet, nem csökkent rajta a nyomás, s a vele szemben állók folytatták a „confusio”-t ellene, s több ízben őt vádolták meg a kincstár minden gazdasági hibájáért. Megmozdulásaikhoz az is hozzájárult, hogy a Thököly felkelés erejének csökkenésével a katonai vezetés egyre nagyobb befolyást szerzett, s lehetősége volt mind több visszaélést elkövetni a nagyobb haszon reményében.⁵⁸ A kincstári javakból viszont nem tudtak teljes mértékben részesülni, mivel azok Draheim kezelésében voltak. Ebben a megközelítésben tehát megalapozottnak tűnhetnek Draheim említett következtetései, miszerint személyét azért támadták, mert nem tudtak miatta eleget sikkasztani. Ez pedig felvetheti annak a lehetőségét, hogy Draheim későbbi perbefogása koncepció is lehetett, amelyre a vele szembenállók 1685-re tudtak elég erőt szerezni. De hogyan is sikerült ellenfeleinek három év „próbálkozás” után végül sikerrel járni?

Draheim 1685. február 1-én Géczi István boldogkői kapitánytól tudta meg, hogy tisztségéről le fogják váltani. Erről ő maga írt Thökölynek címzett levelében, amelyben kifejezte tanácsstalanságát az ügyvel kapcsolatban, s kérte a fejedelmet, hogy leváltása indokát ossza meg vele.⁵⁹ Ez minden bizonnyal megtörtént, mivel március 26-án már elkészült az a fogalmazvány, amelyben Draheim Thököly előtt igyekszik tisztázni az őt ért vádakot. Ekkorra már Draheim szavait idézve: „minden nevén nevezendő javaimat az tam mobilia, quam immobilia az városban elfoglalta, elpecsetelte, engemet azoktul elrekesztvén, azok nem attingalván az summát, már az külső jószágomat fognak sietvén elfoglalni, ez az én hív, szerény, fáradságos szolgálatomnak jutalma...”⁶⁰ A summa, amelyért lefoglalták ingóságait, 10 000 forintot tett ki. Ez az összeg annak a 23 asztagnak a kamara

⁵⁸ Uo. 20.

⁵⁹ Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve, pag. 203. Úgy véljük, ebben az esetben szimbolikus jelentése van, hogy annak a Draheim Vilmosnak, aki korábban jó viszonyt ápolt Thökölyvel, még csak nem is a fejedelemtől kellett megtudnia, hogy hivatalából menesztették. A fejedelem és a prefektus jó kapcsolatát tükrözik Draheim levelei, melyekből idézünk: „Az nagyságod 2 rendbeli kegyelmes leveleit tegnap egyszersmind nagy alázatosan vettem, mi az elsőt illeti, magam is megtudtam gondolni, hogy [...] püspök uram szolgálai supplicando nagyságodat untatni fognak”. Uo. pag. 139–140. Vagy egyes esetekben ő maga igazította ki Thökölyt: „Kegyelmes uram, oly szokás, instructio, törvény usus vagyon minden kereszténi fejedelemnek egész Európában, hogy az officina rationariabul [...] nem szabad az originalis ratiokat ki adni, valamint az káptalanbul az actakat ki nem adják...”. Uo. pag. 90. Miután a katonai réteg előretörésével megtörtént a fordulat a kuruc felkelésen belül, Thököly hozzáállása is megváltozott. Megszüntette a deputációt, hivatalnokai – köztük elsősorban Draheim – véleményét egyre kevésbé kérte ki, helyette a katonai rétegre támaszkodott. Ezek alapján adta ki aztán utasításait, amelyben már csak döntéséről értesítette az érintett feleket.

⁶⁰ Uo. pag. 225.

által becsült értéke, amelynek csépeletlensége miatt Draheim ellen először vizsgálatot, majd pert indítottak.

Úgyében fontos forrás a sógorának, Ubresi Pálnak 1685. március 26-án címzett levél fogalmazványa.⁶¹ Ebben pontosan, dátum szerint írja le kálváriájának kezdetét. Eszerint március 7-én az adminisztráció „cítátorokat” küldött Draheimhez, hogy március 21-én a törvényszék előtt adjon számot az asztagok csépeletlenségének okáról. A kamara feltételezése, miszerint Draheim hibájából, mulasztásából állt a homonnai jószágban a gabona, helytelen volt, minthogy az egyes kamarai uradalmak gazdasági ügyeinek intézése nem számított az ő feladatkörének, hanem azokban a provizorok intézték a gazdasági ügyeket. Tehát Draheim munkája csak arra terjedt ki, hogy a provizoroknak utasításba adta az uradalmakon belüli gazdasági ügyek intézését, annak elvégzése, véghezvitele pedig rájuk hárult. Arra Draheim maga is rávilágít levelében, hogy „ha az számadásában vagy az gondviselésében defectust talál az praefectus vagy exactor rationum, difficultast teszénk neki, azután az censura elliben megyen, és ha károosan viselte az tisztét, satisfactoria compellátatik, reversalisa szerint”.⁶² Draheim szerint ekkor még a homonnai provizortól sem kapta meg a számadását. A prefektus ezenfelül azt is kifogásolta, hogy úgy becsülte meg a 23 asztagot a kamara 10 000 forintra, hogy az sem az asztag nagyságával, a benne lévő keresztek számával, sem pedig a gabona fajtájával nem volt tisztában.

Draheim, miután megkapta a provizor késve elkészített *extractusát*, maga kezdte el megvizsgálni ügyét, hogy miért őt akarták felelősségre vonni.⁶³ Számítása szerint a 23 asztag csépléséből – a próbacséplés adatai alapján – mintegy 856 kassai köből jött volna ki, amely 856 köblöt 10 000 forintra becsültek. Ennek alapján – ahogyan Draheim is írja – egy köből zab ára 11 forint 68 dénárnak felelt volna meg az adminisztráció számítása szerint. Csak összehasonlításként: 1688-ban a tállyai *Palota meghi* nevű allodiális szőlőt becsülték 10 000 forintra.⁶⁴ A feltüntetett érték igen magas-

⁶¹ Uo. pag. 227–228.

⁶² Uo. pag. 227.

⁶³ Levelében igazának bizonyításaként mellékelte a homonnai provizor által feljegyzett adatokat: „Úgy találtam az 23 praetendalt asztagok quantumát, mint következék: 10. Gabona elmaradt az csipléstül 10 asztagban cruces 1567.; 11. Orosz Pálnak Rozonán termett árpája egy asztagban cruces 72.; 12. Petrovai Györgynek Homonnán árpája egy asztagban cruces 100.; 13. Benkó Jánosnak Homonnán árpája egy asztagban cruces 13.; 14. Rovnan termett zab egy asztagban cruces 50.; 15. Petrovai György zabja Homonnán egy asztagban cruces 40.; 16. Benkó Jánosnak zabja Volován egy asztagban cruces 16.; 17. Barkóci Lászlónak zabja Karnán egy asztagban cruces 17.; 18. Ulicson zab termett egy asztagban cruces 150.; 19., 20. Zbojon zab termett két asztagban cruces 200.; 21. Patakon zab termett egy asztagban cruces 60.; 22. Rovninán zab egy asztagban cruces 40.; 23. Topolyán zab egy asztagban cruces 30. Tészen 10 asztagban rozs cruces 1567. 3 asztagban árpa cruces 185. 10 asztagban zab cruces 603. Öszveségül rozs, árpa, zab cruces 2355”. Uo. pag. 228.

⁶⁴ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 82. nr. 58.

nak tűnik a korszak búzaárainak ismeretében is. Stefan Kazimír kutatásai alapján Szepes környékén egy szepesi köböllel – 47 liter – mért búza értéke 1,69 forint volt.⁶⁵ A feltüntetett adatokat a kassai köböl nagyságára – 83 liter – vetítve kiszámolható, hogy 856 köböl búza 2546 forintot tett volna ki. Bár Kazimír nem adja meg külön a zab, rozs és árpa értékét, szinte bizonyos, hogy nem érthette el a *fiscus* által írt 11 forintot.⁶⁶ Helyzetével kapcsolatban levelében is megfogalmazta sejtését: „Nem hiszem, hogy urunktul legyen ez, de az gonosz akaróimtul van. [...] Ha ugyan én tettem volna mint azon kárt, kit Sulcz hada tett, még sem büntetnének igaz törvény szerint tíz ezer forintra”.⁶⁷ Sógórának kifejtette azt is, hogy mivel az aratás után a homonnai és varannói tiszteket elfogták, és levele írásakor is Makovicán tartották őket fogva, természetes, hogy nem végezték el a jószágban a cséplést, hisz tiszt sem volt, aki azt felügyelhetné volna. A március 30-án férjéhez hasonlóan házi őrizetbe helyezett⁶⁸ Gatályi Klára 1685. április 25-i, Thökölynek címzett levelében már nem a provizori felelősségre hivatkozott, hanem arról szót sem ejtve nevezte meg a Schultz által vezetett császári haderőt a kár okozóiként. Azzal is védte férjét, hogy az egyedül nem lett volna képes útját állni a seregnek, a letartóztatott tisztek helyett pedig nem kapott újakat.⁶⁹ Draheim úgy vélte, koncepciók eljárás folyt ellene, hiszen egyrészt törvénytelenül kérték rajta számon a cséplés dolgát, másrészt pedig olyan irreálisan magasra taksálták a kárt, hogy az még az osztrák csapatok kártételein is túltett. Így érték el azt, hogy kompenzálás címen Draheimot minden vagyontól megfoszthatták.

⁶⁵ Stefan Kazimír: *Adalék a XVI. és XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez*. Történelmi Szemle 19(1976). 1–2. sz. 178.

⁶⁶ Egy másik, földrajzilag távolabbi adat szintén nem támasztja alá a megszabott értéket. Nagykőrös térségében egy fertály zab – 200–240 liter (vö. Iványosi-Szabó Tibor: *Adatok a Kecskeméti használatos fertály szó jelentéséhez*. Agrártörténelmi Szemle 27(1985). 1–2. sz. 246.) – értékét határozták meg 2 forint 38 dénárban. Buza János: *Gabonaárak és áruforgalom a török uralom alatt (Nagykőrös, 1626–1682)*. Agrártörténelmi Szemle 27(1985). 1–2. sz. 36.

⁶⁷ Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve, pag. 228.

⁶⁸ Uo. pag. 45.

⁶⁹ Uo. pag. 243. Schultz csapatainak dúlásáról és annak mértékéről Szirmay András naplójában a következőképpen emlékezett meg: „1685. esztendő tellyes szerencsétlenséggel [indult]. General Schulz [csapatai Vinna várából] hús hordó boromat elvitték. Sőt az mely élelem Hazinan, Topollyókon és Pazdicson volt, azt mindenestül fogva felszedték az veremből. [Az aratásnak] ideje bejövén az ellenség miatt az egész aratásom odaveszett [...] Két tehenemet a város csordájával együtt elhajtották”. Oláh József: *i. m.* 213. A volt kamarai vezető naplóbejegyzése maximálisan igazolja Gatályi Klára férje védelmében írott sorait.

1685 áprilisáig Draheim több ízben írt kérvényeket hol Thökölynek,⁷⁰ hol a vármegyének,⁷¹ hol pedig Faigelnek címezve.⁷² Viszont már a következő hónapban bebizonyosodott, amitől tartott, s amiről sógorának írt levelében is említést tett, miszerint „az személyemhez akarnak nyúlni”.⁷³ Május 12-én már arról írt a kamarának, hogy tudomásul veszi, hogy Regécre küldik rabnak. Egy héttel később pedig már a vár börtönéből – ahol labanc foglyokkal tartották őt fogva – írt feleségének fogva tartásának szörnyű körülményeiről.⁷⁴ A kétoldalas fogalmazványban meghagyta feleségének, hogy miként intézze a család dolgait. Így Draheim kérte, hogy házának népét bocsássa el, mivel nincs pénz fenntartásukra,⁷⁵ ő maga is kénytelen volt inasát elengedni. Egy Denk nevű szolgát említett, akit feleségének meg kellett tartania, s akinek „veled [ti. Gatályi Klárával] leszen asztala”.⁷⁶ Feleségét szigorú takarékoskodásra intette, ugyanakkor beleegyezését adta ahhoz, hogy szükség esetén a megmaradt jószágokból egy pusztát vagy egy rétet vessen zálogba.⁷⁷

Draheim Vilmos fogságból írott levelei rámutatnak a családja iránti nagy szeretetére és gondoskodására. Mivel a kamara emberei lefoglalták Draheim összes ingóságát, és őt magát is börtönbe vetették, a családnak nem maradt semmi bevételi forrása, mivel a prefektusi cím nem járt fizetéssel. Draheim feleségének címzett levelei adósságuk nagy mértékére is utalnak. Bár pontos összeget nem tudunk meg belőlük, mivel csak annyit írt ezzel kapcsolatban, hogy tartoznak a Gyöngyösieknek egy ház árával, illetve „úgy az többinek is mondjad, kiknek vagyunk adósok, inkább az ususat meg adom”.⁷⁸ Nem meglepő, hogy ilyen anyagi háttérrel és a kamara nyomása mellett aggódott családjáért.⁷⁹ Regécen töltött fogsága alatt, kérvények írása mellett, a várban is igyekezett magának támogatót találni,

⁷⁰ Draheim 1682–1685. évi feljegyzési könyve, pag. 242., 247.

⁷¹ „... annál nagyobb bizodalommal s reménységgel lévén az nagyságtok s kegyelmetek hozzám való atyai patrociuma felül újabban is nagyságtokhoz s kegyelmetekhez ez alázatos memorialisom által folyamodom, esedezvén, s az egy élő Istenért is kérvén nagyságtokat s kegyelmeteket mind ezen recenter supervenialt, s mind előbbeni keserves megbántásomat hazánk törvénye és szabadsága megrontásába czélozvan, maga ügyem iránt kegyesen méltóztassék úgy forgatni kegyelmes urunk ő nagysága előtt, hogy szíves interpositiojának s recommendatiojánál kívánatos foganatját elérhessem...”. Uo. pag. 212.

⁷² Uo. pag. 220–222.

⁷³ Uo. pag. 227.

⁷⁴ Uo. pag. 42–43.

⁷⁵ Sógorának, Ubresi Pálnak címzett levelében cselédeivel kapcsolatban így ír: „Parancsoljon meg kegyelmesen, hogy az commissarius urak restitualjanak elvett kevés javaimat, ne legyek ez szolgálatommal koldus az házam népével együtt ez világnak csúfjára”. Uo. pag. 228.

⁷⁶ Uo. pag. 42.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ „Magamon nem búsulok annyira, mint rajtad és az szegény gyermekeimen.” Uo. pag. 47.

s ezt a porkoláb személyében találhatta meg. Egy 1685. május 24-re datált levelében arra kérte Gatályi Klárát, hogy küldjön számára egy pár sárga papucsot, de „nem nagyot, mivel kicsiny az lába...”.⁸⁰ Az idézet nem Draheimre, hanem a regéci vár várnagyára vonatkozik, aki a papucs mellett még egy karmazsinkapcát is kért. Draheim arra kérte a feleségét, hogy a legjobbat küldje el, amit csak talál, a porkoláb majd meg fogja adni érte az árát. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen szívességekért cserébe Draheim segítséget várt a várban szolgáló katonától, aki talán éppen a levélküldést engedélyezhette. Draheim említette egy másik levelében, hogy „innét levelet nem küldhetni az várbul, be sem hozhatni sehonnét, hanem előbb az tiszteknek viszik olvasni”.⁸¹ Draheim viszont nemcsak leveleket küldött és kapott regéci fogsága idején, hanem szattyánkapcát, papucsot és ételt is a feleségétől.⁸²

Draheim nem töltött túl sok időt a regéci várban. Júniusban már ismét kassai házából címezte levelét a kamarához, amelyben kérte ügyei iratainak kiadását.⁸³ Szabadlára helyezése minden bizonnyal Thököly Imre utasítására történhetett, akinél végül célt ért Draheim számtalan kérvénye.⁸⁴ Szabadon engedéséhez feltételezhetően hozzájárult az a levél is, amely 1685. évi bejegyzésként, de a hónap megjelölése nélkül szerepel Draheim feljegyzési könyvében. A levélben Faigel Péter kassai főkapitány előtt vállalnak kezességet Draheimért, hogy az nem fog megszökni, elidegenedni – tehát visszatérni az udvar hűségére –, sőt, ha ismer hamis személyeket Thököly államában, azokat jelenteni fogja.⁸⁵ Draheim sajnos nem jegyezte fel a dokumentum aláíróinak nevét.

1685. június és november között a feljegyzési könyv legtöbb bejegyzése a fejedelemhez intézett kérvény és a kassai adminisztrációhoz címzett levél. Az év első feléhez viszonyítva, alig találkozunk olyan írással, melyben egykori barátaitól vagy családtagjaitól kér támogatást. Segítségre nem igazán számíthatott, hiszen általános lévén a Thökölytől és a kamarától való

⁸⁰ Uo. pag. 48.

⁸¹ Uo. pag. 42.

⁸² Levele szerint felesége a kedvenc ételét küldte neki, amelyet Draheim csak „soldor”-nak ír. Küldött neki továbbá sört is, amelynek Draheim igen örült, de vissza kellett azt küldenie, mivel a „kapitány uram nem mer nekem engedni, hogy itt kerületem legyen”. Uo. pag. 48. Felesége egyes küldeményei azonban bizonyosan nem értek célt, mivel Draheim a porkolábnak küldendő papuccsal kapcsolatban megjegyezte, hogy „ismeretlen embertől vagy biztalan alkalmatossággal ne küldjed, hogy úgy ne járj, mind vasárnapon az katonának adott étessel, pénzel”. Uo. pag. 48.

⁸³ Uo. pag. 52.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. pag. 219.

félelem, még prókátort sem sikerült szereznie.⁸⁶ Közben pedig családjával együtt egyre rosszabb anyagi helyzetbe került.⁸⁷

Annak ellenére, hogy Draheimet szabadon engedték, az ellene folyó vizsgálat nem ért véget, s bár eleinte 23 asztag hiánya miatt vádolták meg, az év múlásával sikerült a kamarának ennél jóval több és biztosabb lábakon álló vádakat találnia. Draheim feljegyzési könyvében található egy kamarai levél másolata, amely minden bizonnyal e vizsgálat során megfogalmazott vádakat tartalmazza – összesen 13 pontban.⁸⁸ Ezek szerint Draheim jogtalanul foglalt le borokat, sőt, egyes birtokokon saját hasznára árulta a bort, a fiskális erdőkre túl sokszor és túl nagy bírságot szabott ki, amelyeket saját részre szedett be. Egyes kincstári birtokokon a jobbágyokat olyan mértékben büntette, hogy némely birtokok el is néptelenedtek. De a legtöbb pont a foglalásaira vonatkozott, így az Ungvárhoz tartozó földek, a Forgáchné eperjesi házában lévő vagyontárgy, a Holló Zsigmond kassai házában talált értékek⁸⁹ vagy Bálintfi János javainak elvételére s Barkóczi Ferenc megkárosítására.

Hogy milyen ítéletet hoztak ezt követően, s mi történt Draheim Vilmossal és családjával Thököly Imre bukása után, annak megválaszolása csak további források feldolgozása révén lehetséges. Maksay Ferenc szerint Draheim később újból az udvarnak fogadott hűséget, s a császári kezelésben levő Rákóczi-javak számvevője lett.⁹⁰

Összegzés

Draheim Lipót Vilmos, aki a Keczer család szolgálatában kezdte pályafutását, fényes karriert futott be a kamarán belül. 1682 előtt, amikor a Szepesi Kamara még bécsi irányítás alá tartozott, a korban korszerűnek számító modellt dolgozott ki a kincstári szőlők rendbetételére, amelyeket fáradságtalan módon saját maga járt be, s készített azokról alapos jelentést. Draheim munkabírásának, alaposságának bizonyosságai – a feljegyzési

⁸⁶ Uo. pag. 47.

⁸⁷ Mintegy utolsó próbálkozásként, mivel férje „már nem mer szóllani”, Gatályi Klára írt levelet Thököly Imrének, amelyben leírja, hogy ígéretük ellenére Thököly tisztjei minden ingóságát elvitték, s családjá szegénységre jutott, már se cselédekre, se ruházatra, s lassan élelemre se futja. Ezért kérte a fejedelmet, hogy „ne tegyenek éhen halóvá” őt és gyermekeit. Uo. pag. 57–58. Draheim Thököly válaszevelét bemásolta feljegyzési könyvébe, így tudjuk, hogy az ígéretet tett az ügy kivizsgálására, s arra is, hogy ügyét hamarosan le fogják zárni. Uo. pag. 58.

⁸⁸ Uo. pag. 249.

⁸⁹ Ennél a pontnál fel is sorolják, hogy Draheim miket tulajdonított el: egy aranyládát, 14 hordó bort, ezüstös nádpálcákat, velencei kristályüvegeket, sárga, ezüsttel futtatott nádpálcákat. Uo. pag. 249.

⁹⁰ Maksay Ferenc: *A Thököly-szabadságharc levéltára*. Levéltári Közlemények 26(1955). 74.

könyvébe másolt számos részletes gazdasági feljegyzés mellett – az *Urbaria et Conscriptiones* gyűjteményben fennmaradt számtalan becslés, leltár és felmérés. Az alaposágot mindenkitől megkövetelte, még a levélváltás terén is.

Életútjában az 1682-es év tekinthető fordulópontnak, amikor is Thököly Kassa városát és a kamarát is elfoglalta. A megváltozott helyzetben Draheim felismerte a lehetőséget, s az elsők közt tett hűséget a fejedelemnek, megtartva ezzel pozícióját, sőt nagyobb befolyást szerezve, mint korábban. Mi több, éppen az ő javaslatára változtatták meg az adminisztrációt, majd nyerte el a prefektusi címet. Később pedig hivatala függetlenedésével még nagyobb befolyásra tett szert.

Gyors felemelkedése – amely annak ellenére történt, hogy származását tekintve német volt, s korábban az udvar szolgálatában állott – azt eredményezte, hogy már az első perctől fogva ellenségeket szerzett magának. Ellene voltak a katonai vezetők, sőt a kamarai hivatalnokok is, így a Draheim iránti ellenszenv egy összekötő kapocs lett a két tábor között. Épp ezért a kezdetektől törekedtek leváltására, amely végül 1685-ben sikerült. Kérdés az, hogy valós vagy koholt vádak hoztak fel ellene? Thököly emberei németisége és „előélete” okán Draheimot már a kezdetektől gyanúsnak tartották. Erre jó példa kezeslevele is, melyben arra kellett ígéretet tennie, hogy nem fog visszatérni a császár hűségére, információkat sem fog közölni az udvar felé, a besúgókat pedig maga fogja feljelenteni. Ezt a gyanakvást pedig csak fokozhatta a fejedelem melletti egyre nagyobb befolyása, amely közvetlenül a kamara pénzügyeire terjedt ki, közvetve pedig – mivel az adminisztráció bevételeinek egy része katonai célokat szolgált – akár a hadügy terén is érvényesülhetett. Ebből a megközelítésből akár meg is állná a helyét az a feltevés, hogy koholt vádak alapján próbálták megszabadulni Draheimtól. Ezt támasztja alá az egykori prefektus börtönbe vetésekor megfogalmazott vád, az ezzel megszabott különösen magas összeg és a sógorának tett utalás is.⁹¹

Másrészről viszont kétségtelen, hogy Draheimnek megvolt a lehetősége arra, hogy azokat a visszaéléseket, amelyekkel 13 pontban megvádolták, elkövethesse. Erre pedig az 1683-ban kiadott fejedelmi határozat biztosított számára hatáskört, amely alapján ő maga rendelkezhetett a kincstári javakkal. Ezzel a rendelkezéssel jutott el Draheim pályájának csúcsára, amelyre – az 1680-ban a kamarához benyújtott javaslata szerint – már korábban is vágyott. Akkor a szőlőgazdálkodás hatékonyabbá tételének indoklásával nyújtott be egy olyan módosítási javaslatot, amely a

⁹¹ A királyi városok szolgáltattak be évi 10 000 forintot a kamarának, azt is csak a legjobb években. Maksay: *Thököly kamarája* 33. Ráadásul Draheim is pontról pontra cáfolta a kálváriáját elindító vádat, s hogy miért nem indokolt őt okolni a kamara veszteségéért. Sokatmondó az a tény is, hogy a későbbi vádpontok között a 23 asztag ügye már nem is szerepel.

saját jogkörét bővítette volna, kizárólagos gazdasági irányítást nyerve a kamarai uradalmak fölött. Pályája egy fontos részletének alapos ismertetése révén nemcsak a szakirodalom által eddig „mellőzött” Draheim Vilmos személyéről tudhattunk meg többet, hanem betekintést nyerhettünk Thököly Imre államának működésébe, belső harcaiba is.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Könyvészeti rövidítések

- Áldásy: *Címereslevelek* = Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek I–VIII. (1200–1909). Bp. 1904–1942.
- Biró: *Erdély követei* = Biró Vencel: Erdély követei a portán. Cluj–Kvár 1927.
- Bogdándi: *A váradi hiteleshely* = Bogdándi Zsolt: A váradi hiteleshely a szekularizációt követően. Erdélyi Múzeum 73(2011). 3–4. sz. 104–116.
- Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* = Bogdándi Zsolt: A fedelmi tábla 16. századi, egyetemet járt ülnökeiről. In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 59–69.
- Bogdándi: *Kolozsmonostori konvent* = Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) Kvár 2012.
- Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok* = Bogdándi Zsolt: A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600). Erdélyi Múzeum 77(2015). 1. sz. 64–83.
- Debreczeni-Droppán: *Debreczeni Tamás* = Debreczeni-Droppán Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése. Fons 11(2004). 3. sz. 447–501.
- Ember: *Újkori közigazgatás* = Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946.

- EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek.) Bp. 1875–1898.
- ErdKápJkv = Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond) Kvár 2006.; Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.) Kvár 2016.
- ErdKirKv = Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1602. I/1. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570.; I/2. Báthory Kristóf királyi könyve 1580–1581.; I/3. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond) Kvár 2003–2005.
- ErdKirKv DVD = Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek. DVD-ROM. Szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005.
- Fallenbüchl: *Állami tisztségviselők* = Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Összeállította Fallenbüchl Zoltán. Bp. 2002.
- Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* = Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. Levéltári Közlemények 38(1967). 1. sz. 193–236.
- Fejér: *Királyfalvi János* = Fejér Tamás: Királyfalvi János (+1603) ítélmester hivatali pályája. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Kvár 2017. 63–79.
- Gálfi: *Levélkeresők* = Gálfi Emőke: A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690). (Erdélyi Tudományos Füzetek 283.) Kvár 2015.
- Gecsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői* = Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. Századok 137(2003). 3. sz. 653–672.
- Hurmuzaki = Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. III/1. 1576–1599. Buc. 1880.; IV/1. 1600–1649. Buc. 1882.; XII. 1594–1602. Buc. 1903.
- Jakó: *Dézsmá* = Adatok a dézsmá fejedelemségszaki adminisztrációjához. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.) Kvár 1945.

- Jakó: *A moldvai és havasalföldi vajdák* = Jakó Klára: A moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők magyar nyelvű levelezésének kutatásáról. In: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II.* Szerk. Korompay Klára–Stemler Ágnes–Terbe Erika–C. Vladár Zsuzsa. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 239.) Bp. 2014. 34–47.
- Jakó: *Aspects of the Hungarian Correspondence* = Jakó Klára: Aspects of the Hungarian Correspondence of Wallachian and Moldavian Voivodes in the Sixteenth and Seventeenth Century. *Colloquia* 18(2011). 196–211.
- Jakó: *Mihály vajda* = Jakó Klára: Mihály vajda magyar secretariusairól. *Erdélyi Múzeum* 77(2015). 1. sz. 113–127.
- KmFJkv = A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Szerk. Fejér Tamás) Kvár 2018.
- KmJkv = A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I–II. (1289–1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Bp. 1990.
- MHHD = Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria:
 XXIV. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875.
 XXXIV. Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). Közrebocsátja Veress Endre. I. (1597–1602). Bp. 1909.
 XXXVII. Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). Közrebocsátja Veress Endre. II. (1602–1607). Bp. 1913.
- MHHS = Monumenta Hungariae Historica. Scriptores:
 XXX. Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608. IV. Vegyes följegyzések. Kiadta Szilágyi Sándor. Bp. 1880.
 XXXVI. Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752). I. Szerk. Szádeczky Lajos. Bp. 1903.
- MVCE = Mihai Viteazul în conștiința europeană. I. Documente externe; II. Cronicari și istorici străini. Secolele XVI–XVIII; III. Istoriografie străină din secolul al XIX-lea; IV. Relatări și presă; V. Mărturii. Coord. Ion Ardeleanu–Gheorghe Bondoc–Vasile Arimia–Mircea Mușat. Buc. 1982–1990.
- Nagy Iván = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest 1857–1865; Pótlékkötet: Pest 1868.

- Radvánszky: *Udvartartás* = Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Közli Radvánszky Béla. Bp. 1888.
- Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători* = Nicolae Stoicescu: Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII). Buc. 1971.
- Szabó: *A beszercei levéltár jegyzékei* = Szabó András Péter: A beszercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659). Lymbus 2016. 67–122.
- Szalai: *Inczédi Pál* = Szalai Ágnes: Adalékok Inczédi Pál működéséhez I. Apafi Mihály fejedelemségének idején. Erdélyi Múzeum 81(2019). 1. sz. 109–126.
- Szalárdi = Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc. Bp. 1980.
- Szamosközy: *Erdély története* = Szamosközy István: Erdély története (1598–1599, 1603). Fordította Borzsák István. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Sinkovics István. Bp. 1977.
- SzOkl = Székely oklevéltár. I–VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. Kvár–Bp. 1872–1934.
- Szűcs: *Szepesi Kamarai Levéltár* = Szűcs Jenő: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 7.) Bp. 1990.
- TordaVmJkv = Torda vármegye jegyzőkönyvei I–II. 1607–1707. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Dáné Veronka. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) Kvár 2009–2014.
- Trócsányi: *Központi kormányzat* = Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság-és Hivatal-történet 6.) Bp. 1980.
- ÚSzOkl = Székely oklevéltár. Új sorozat. IV–VIII. (1575–1692). Székely népesség-összeírások. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Demény Lajos. Kvár–Marosvásárhely 1997–2006.
- Veress: *Kakas István* = Veress Endre: Zalánkeményi Kakas István. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp. 1905.

Levéltári források rövidítései és őrzőhelyei

- Ákosfalvi Szilágyi cs. lt. (MNL OL, P 635)
- AMK = Archiv Mesta Košice (Kassa Város Levéltára)
- Apor cs. lt. (KNL; fond familial Apor din Turia de Jos, fond nr. 36)
- Bálintitt cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLt-ban őrzött anyagában; fond familial Bálintitt, fond nr. 318)
- Bálpataky cs. lt. (MNL OL, P 13)
- Bánffy cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLt-ban és a KvEkt-ban őrzött anyagában; fond familial Bánffy, fond nr. 320)
- Batthyaneum = Batthyaneum-könyvtár, Gyulafehérvár (Biblioteca documentară Batthyaneum, Alba Iulia)
- Batthyány cs. hercegi ágának körmendi lt. (MNL OL, P 1314)
- Béldi cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLt-ban őrzött anyagában; fond familial Béldi, fond nr. 324)
- Berényi cs. lt. (MNL OL, P 49)
- Beszterce v. lt. (KvNL; fond Primăria oraşului Bistriţa, fond nr. 44. — MNL OL, X 1248 Számadások, X 1249 Missiles)
- BhNLt = Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Hivatala, Nagyvárad (Serviciul Judeţean Bihor al Arhivelor Naţionale, Oradea)
- Brassó v. lt. (BrNL; fond Primăria oraşului Braşov, fond nr. 1)
- BrNLt = Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Hivatala, Brassó (Serviciul Judeţean Braşov al Arhivelor Naţionale, Braşov)
- Brukenthal-gyűjt. (SzbNL; Colecţia Brukenthal, fond nr. 63)
- Csáky cs. kassai lt. (MNL OL, P 72)
- Családi fondtöredékek (MNL OL, P 2257)
- DF = Diplomatikai Fényképtár (MNL OL)
- DL = Diplomatikai Levéltár (MNL OL)
- ENMLt = Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a KvNLt, a KvAKt és a KvEkt őrzetében)
- Erdélyi Szász Ev. Egyház lt. (SzbNL; Episcopia Bisericii Evanghelice C. A. din Transilvania, fond nr. 3)
- Erdélyre vonatkozó gyűjt. (MNL OL, R 298)
- Esterházy cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLt-ban őrzött anyagában; fond familial Esterházy, fond nr. 340)
- Esterházy cs. hercegi ágának lt. (MNL OL, P 123)

- FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv (ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv)
- Földvári cs. lt. (MNL OL, P 676)
- Forgách cs. gácsi ágának lt. (MNL OL, P 1890)
- Fronius-gyűjt. (BrNLT; Colecția de documente Fronius, fond nr. 1/2)
- Függőpecsétés oklevelek gyűjt. (KvNLT; Colecția de documente cu peceti atárnate, fond nr. 560)
- GubTransLt = Gubernium Transylvanicum Levéltára (MNL OL)
- GyfKáptLt = Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára (MNL OL)
- GyfKáptMlt = Gyulafehérvári káptalan magánlevéltára (Batthyaneum)
- Gyulay–Kuun lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Gyulay–Kuun, fond nr. 351)
- Haller cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Haller, fond nr. 353)
- Hatfaludy cs. lt. (MNL OL, P 311)
- Hazai címereslevelek és nemesi iratok (MNL OL, R 64)
- HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA)
- HNLT = Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Hivatala, Déva (Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Deva)
- Jósika cs. hitbizományi lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond fideicomisionar Jósika, fond nr. 255)
- K. Papp Miklós hagyatéka (MNL OL, P 2269)
- Kemény cs. csombordi lt. (KvNLT; fond familial Kemény, fond nr. 8)
- Kemény cs. malomfalvi lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Kemény Pál de Morești, fond nr. 370)
- Kemény József-gyűjt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban és a KvEKt-ban őrzött anyagában; Colecția personală Kemény József, fond nr. 594)
- KmKonvLt = Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára (MNL OL)
- KNLT = Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy (Serviciul Județean Covasna al Arhivelor Naționale, Sfântu Gheorghe)
- Kolozsvár v. lt. (KvNLT; fond Primăria municipiului Cluj, fond nr. 1)
- Kornis cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Kornis, fond nr. 378)
- KvAKt = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)

- KvEKt = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca)
- KvNLt = Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca)
- Lossonczy cs. lt. (MNL OL, P 1702)
- Marosvásárhely v. lt. (MrNLt; fond Primăria municipiului Târgu Mureș, fond nr. 9)
- Melczer cs. lt. (MNL OL, P 1837)
- MKamA = Magyar Kamara Archívuma (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak)
- MKamLt = Magyar Kamara Levéltára (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak)
- MKamReg = Magyar Kamara regisztraturája (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak, MKamLt)
- MKancLt = Magyar Kancelláriai Levéltár (MNL OL)
- MmNLt = Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala, Nagybánya (Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Baia Mare)
- MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (Székesfehérvár)
- MNL GyMSM GyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
- MNL GyMSM SL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
- MrNLt = Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely (Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale, Târgu Mureș)
- MTA Kézirattár = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (Budapest)
- Nagy Jenő-gyűjt. (KNLt; Colecția dr. Nagy Eugen, fond nr. 27)
- Nagybánya v. lt. (MmNLt; fond Primăria orașului Baia Mare, fond nr. 1)
- NyÁLt = Nyitrai Állami Levéltár (Štátny Archív v Nitre)
- NyitraVmJkv = Nyitra vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (NyÁLt, Nitrianská župa, Kongregačné zápisnice)
- Oklevelek törzsgyűjt. (az ENMLt-nak a KvNLt-ban és a KvEKt-ban őrzött anyagában; Colecția generală de documente, fond nr. 546)

- Oklevélgyűjtemény (1387–1700) (HNLT; Colecția de documente 1387–1700, fond nr. 7)
- ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
- OSZK = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
- Radák cs. lt. (MNL OL, P 565)
- Rákóczi cs. lt. = Archivum familiae Rákóczi (MNL OL, MKamA, E 190)
- Rhédey cs. lt. (MNL OL, P 588, P 1870)
- Sennyei cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Sennyei, fond nr. 415)
- Sombory cs. lt. (MNL OL, P 607)
- StABB = Štátny Archív v Banskej Bystrici (Besztercebányai Állami Levéltár)
- ŠtAKo = Štátny Archív v Košiciach (Kassai Állami Levéltár)
- ŠtAPr = Štátny Archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár)
- Stenner-gyűjt. (BrNLT; Colecția de documente Stenner, fond nr. 1/4)
- SzbNLT = Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Hivatala, Nagyszeben (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Sibiu)
- Szeben szék és v. lt. (SzbNLT; Magistratul orașului și scaunului Sibiu, fond nr. 1)
- Szebeni szász ev. káptalan lt. = (SzbNLT; fond Capitlul Evanghelic C. A. Sibiu, fond nr. 11)
- Szentiványi cs. (MNL OL, P 632)
- SzepKamLt = Szepesi Kamarai Levéltár (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak)
- SzepKamReg = Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak, SzepKamLt)
- Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (MNL OL, P 657)
- Thoroczky cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Thoroczky, fond nr. 444)
- Thurzó cs. lt. = Archivum familiae Thurzó (MNL OL, MKamA, E 196)
- Torma cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Torma, fond nr. 443)
- Ugrai-Bölöni cs. lt. (BhNLT; fond familial Ugrai-Bölöni, fond nr. 67)
- Vathy József letéte (MNL FML, IV/75)
- Wass cs. lt. (az ENMLt-nak a KvNLT-ban őrzött anyagában; fond familial Wass de Țaga, fond nr. 457)

A KÖTET SZERZŐI

Bogdándi Zsolt	tudományos munkatárs, EME Kutatóintéze- te (Kolozsvár), zsbogdandi@yahoo.com
Dáné Veronka	egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem (Debrecen), dane.veronka@arts.unideb.hu
Fazekas István	egyetemi docens, ELTE (Budapest), fazekas.istvan@btk.elte.hu
Fejér Tamás	tudományos munkatárs, EME Kutatóintéze- te (Kolozsvár), fejertamas77@yahoo.com
Gálfi Emőke	tudományos munkatárs, EME Kutatóintéze- te (Kolozsvár), galfie72@yahoo.com
H. Németh István	főlevéltáros, MNL Országos Levéltára (Bu- dapest), nemeth.istvan@mnl.gov.hu
Jakó Klára	tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudo- mányi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet (Budapest), jako.klara@btk.mta.hu
Jeney-Tóth Annamária	egyetemi docens, Debreceni Egyetem (Deb- recen), jeney-toth.annamaria@arts.unideb.hu

Kenyeres István	főigazgató, Budapest Főváros Levéltára (Budapest), kenyeresi@bparchiv.hu
Szalai Ágnes	tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet (Budapest)/doktorandusz, ELTE, Történelemtudományi Doktori Iskola (Budapest), szalai.agnes92@gmail.com
Veres Tünde	doktorandusz, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola (Debrecen), tundeveres21@gmail.com

A tanulmánykötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézete által 2018. október 18–19-én Budapesten szervezett *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza. A széleskörű levéltári kutatásokon alapuló írások elsősorban az archontológia és a prozopográfia irányából közelítik meg a hivatalnok értelmiség meglehetősen összetett, az esetek többségében minden kutatási előzmény nélküli kérdéskörének a vizsgálatát. Ugyanakkor a szerzők a zömükben új információk feltárása mellett fokozott figyelmet fordítanak a szakirodalomban meggyökeresedett téves nézetek, pontatlanságok korrigálására is.

ISBN 978-606-739-154-1

